

T U D O M Á N Y T Á R.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

SZERKEZTETI

SCHEDEL FERENCZ,

ORV. DR. RENDEIV. KIR. PROF. A' M. TUD. TÁRSASÁG' RENDES TAGJA.

H A T O D I K K Ö T E T.

B U D Á N,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1835.

TARTALOM.

I. ÉRTEKEZÉSEK.

Philosophia.

	Lap
TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET A' TÁRSASÁGI ÁLLAPOT' SZEMPONTJÁRÓL. ROSCOE után.....	KIS JÁNOS. 5
BENTHAM 'S PHILOSOPHIÁJA. Francziából.....	JAKAB ISTVÁN. 106

Tudománytörténet.

A' KELET' NÉPEI 'S LITERATURÁJA. I. cikkely; francziáb. TOLDY FERENCZ.	86
AZ EUROPAI JÁTÉKSZÍN 'S A' JELENKORI DRAMA, angol író után. Francziából.....	CSATÓ PÁL. 117

Historia.

PERU' LEGÚJABB ZENDÜLÉSE. Németb. SZÉPLAKY ERNESZT.	76
PÓTLÉROK AZ 1703—7KI MAGYAR TÖRTÉNETEKHEZ. KACSKOVICS LAJOS.	146

Törvénytudomány.

TÖRVÉNYEK' ÉS SZORÁSOK' HISTORIAI HASONLATOSSÁGAI, némi tekintettel Magyarországra.....	KÁLLAY FERENCZ. 29
---	--------------------

Égtudomány.

A' HALLEY - ŪSTÖRKŐS' eloszolhatása.....	NYÍRY ISTVÁN. 250
--	-------------------

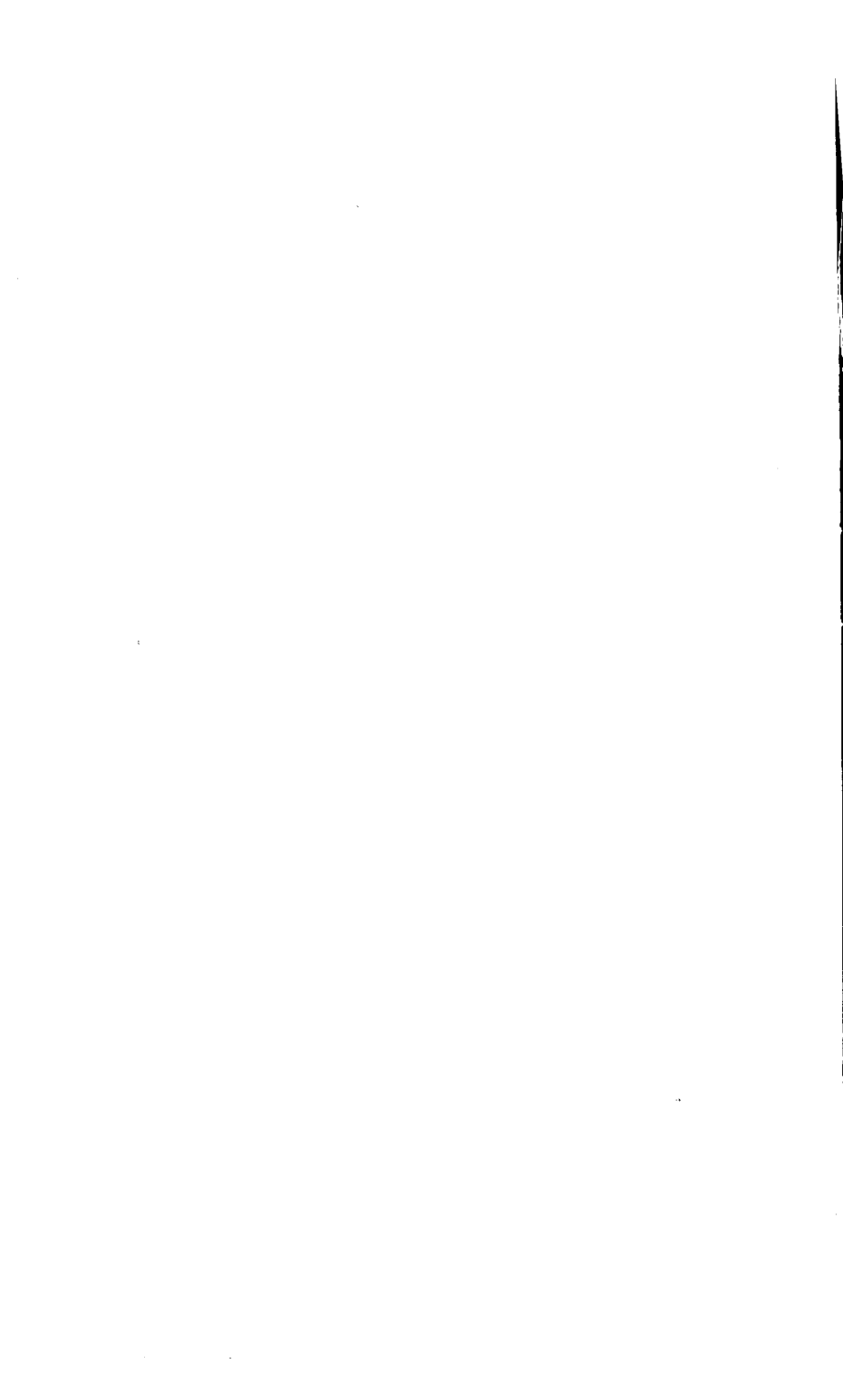
II. LITERATURA.

CLASSICAI RÉGISÉG. 51. Aeschylus, I. 185. 55. Tacitus.....	186
OLASZ LITERATURA. <i>Szépliteratura.</i> 56. Leopardi.....	188
FRANCZIA LITERATURA. <i>Szépliteratura.</i> 37, 38. Marmier, I. 191. 39. Raymond. 40. Ducange, I. 192. <i>Philosophia.</i> 41. Cousin, I. 192. 42. Francia egyház, I. 196. <i>Tudománytörténet.</i> 45. Charpentier. I. 198. <i>Historia.</i> 44. Michellet.....	202

	<i>Lap</i>
BELGA LITERATURA. 45. Annak jelen állapota.....	208
NÉMET LITERATURA. <i>Ónémet költés.</i> 1. 211. — 46, 47. A' nibe- lungi ének, 1. 212. 48. Eschenbach, 1. 212. 49. Walther von der Vogelweide 1. 214. 50, 51. Reinart Fuchs, 1. 215. 52. Trimberg, 1. 217. 53. Meyer' gyűjteménye 1. 217. <i>Historia.</i> 54., 55. Rotteck, 1. 218. 56. Raumer, 1. 219. 57. 58. Hammer, 1. 223. 59. Hormayr, 1. 224. 60. Vehse' hist. táblái.....	224
LENGYEL LITERATURA. 61, 62. Mickiewicz.....	225
MAGYAR LITERATURA. 63. Magyar bibliographia 1833ról.....	228
III. VEGYES KÖZLÉSEK.	
MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA'.....	250
 IGAZÍTÁS.....	250

T U D O M Á N Y T Á R.

HATODIK KÖTET.

T U D O M Á N Y T Á R.

H A T O D I K K Ö T E T.

TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET A' TÁRSASÁGI ÁLLAPOT' SZEMPONTJÁBÓL.

Roscoe után *).

Akármennyire visszamegyünk az emberiség' történeteiben, mindenütt fölleljük az azt megkülönböztető érzéseket 's indulatokat. Az ember még a' legnagyobb vadság' állapotjában is becsüli a' szeretetből származott cselekedeteket; benne mások' nemesszivüése hálaérzést, ellenségeskedése bosszuságot gerjeszt. A' jótéte-

*) Roscoe, ki a' mai jeles angol írók között a' Medicis Lő. rincz', és a' tizedik Leo Pápa' életük' leírása által nálunk is ösmeretes, különféle tudós munkáin kívül az által is nagy érdemet szerzett magának, hogy a' kereskedés', kézimesterség', művészség' és tudósság' buzgó szeretetét nem csak magában egyesítette, hanem másokban is egyesíteni fáradszhatatlanul törekedett. Ezen törekedésének gyümölcsői voltak születése' helyén Liverpool városában alapított több derék intézetek, 's különösen az, melly Royal Institution nevezet alatt 1817ben a' végre állítatott - fel, hogy abban nem csak köz hivatalokra menendő jobb születésű ifjak minden ismeretekben, mellyek az emberre nézve fontosak, oktattatnának, hanem olly meglett koruak' számára is, kik hivatalbeli foglalatosságaik között elméjüket jobban kimivelni kívánják, leczkék tartatnának, Ezen utóbbi intézet' felállásakor mondotta azon beszédet, mellynek itt velejét közleni idő - és célirányosnak hittem. K. J. — Roscoe + 1831. Életét I. Roscoe Henrikttől; *Life of W. R.* London, 1833. 2. köt. A' szerk.

ményeket, mellyekben részesült, igyekezik külső cselekedet, vagy más külső jelenség által meghálálni; 's ezen igyekezeten kezdődik miveltetése, mellyet utóbb a' környülmények vagy siettethetnek, vagy hátráltathatnak.

Akár születésével nyerte, akár utóbb szerezte az ember előszöri képzetét az isten felől, ezen képzet az emberi társaság' első kifejlődésekor bizonyosan már divatozott; 's alig lehet olly vad népet gondolni, melly az isteni gondviselés' áldásával élvén, soha sem kérdezte volna ezt magától: valljon honnét származnak ezek? Sőt kétség kívül ezzel kezdte okos lelke a' gondolkodást. Ezen vélekedésben megerősödünk, ha meggondoljuk, hogy az ékesszólás' legrégebb emlékei minden nemzetek között istenes érzéseket tárgyaznak, 's olly jótéteményeket magasztalnak, mellyeket visszafizetni lehetetlen.

De az egyes ember magára hagyatva 's mások' segedelme nélkül erőtlen. Azt tehát, a' kitől a' hideg 's meleg ellen őrizkedni, földet mivelni, vizen hajózni tanult, 's ki a' tájékat a' ragadozó vadaktól megtisztította, vagy a' kegyetlenkedő zsarnokot megalázta, főbb rendü valóságnak nézte, és tiszteletére 's hódolására érdemesnek tartotta. Minthogy pedig a' miveletlen népek finom különböztetéseket tenni nem képesek, innét könnyen származhatott a' sok istenek' imádása.

Mindazáltal nem csupán az isteni félelem 's háladás adott lételt az első tudományos munkáknak 's az első művészeteknek; hanem az ember minden egyéb érzéseket is, mellyek a' lélekre erősen hatnak, igyekezett másokkal közölni. Az elme legbecsesebb 's legkedvesebb szüleményeit minden időben leginkább a' szerelemnek lehet tulajdonítani, 's még a' boszankodás és harag sem kevés részt vett az elmebeli tehetségek' ébresztésében.

Milly szoros egyeségben legyenek a' tudományok 's művészetek egymással, az legjobban kitetszik

közös eredetökből. Mind a' két rendbeliek csodálkozás', háladás' vagy szerelem' szüleményei. Míg a' költő hőse' tetteit énekben zengette, addig a' képiró a' váznon adott annak életet. A' kedvesség, mellyet ezek munkáikkal nyertek, nagyobb szorgalomra buzdította őket; 's végre nem csak egyes emberek, hanem egész népek is versent futottak az új pályán.

Azt kellene gondolni, hogy az emberek, ha egyszer huzamos törekedéseik által a' miveltség' szembetűnő magasságu fokára léptek, 's a' tudatlanság' igája alól kiszabadultak, nem eshettek ismét vissza az elébbeni durvaságba, 's nem veszthették azt el, a' mit olly nagy munkával és fáradsággal szereztek, hanem inkább hova tovább nagyobb tökéletességre emelkedtek. De a' tapasztalás eléggé megbizonyította, hogy nem ez volt az emberi nemzet' sorsa. Még az ollyan népeknél is, hol az ismeretek az erkölcsökkel és szokásokkal szorosan öszvefűgötték 's igen elterjedtek, gyakran megtörtént, hogy a' tudatlanság ismét annyira eláradt, mintha az elmebéli világosságnak legkisebb sugára sem hatott volna valaha reájok.

Melly okoknak kelljen akármelly nemzetnél is a' tudományok' és művészetek' növekedését, vagy hanyatlását 's enyészését tulajdonítani, azt nem könnyű ki-nyomoznunk.

Egy igen régi vélekedés azt tartja, hogy a' természet' ereje az emberi társaság' legrégebb idejétől fogva időjárával minduntalan gyengült és fogyatkozott, úgy, hogy azt, a' mit a' későbbi századok termettek, a' világ' ifjuságának terméseivel öszve sem lehet hasonlítani. Homerustól fogva mindenkor ez volt a' költők' panasza, mellyet sokszor a' bölcselkedők is velök megosztottak. De jóllehet a' vélekedések többnyire régiségöktől tekintetet nyernek; mindazáltal, itt egészen ellenkezőképen van a' dolog, 's ezen vélekedés' helytelen voltát régisége legjobban megczáfolja. Ha az emberi nemzet a' trójai háborútól fogva Homerusig erejének már nagy részét elvesztette volna, melly igen el

kellott volna erőtlenednie Augustus' uralkodásaig! 's ha a' romai költőknek igazok volna, midőn emberi nemünk' szünetlen romlását állítják, melly lealacsonodásban kellene annak a' mai időben lenni. Szülhetett volna-e a' természet azon sokáig tartó és szüntelen nagyobbo-
dó elgyengülés után Dantékat, Ariostókat, Shakespea-
reket, Miltonokat sbt? az illy nevek eléggé meg-
bizonyíthatják, hogy a' természet' ereje nem fogyott el,
hanem valamint a' földnek, úgy az elmének gyümöl-
cseit is most is olly tökéletesekké tudja érlelni, mint
akármikor az előtt.

Mások az emberi természetről egészen ellenkező-
képen gondolkozván, úgy vélekednek, hogy az emberi-
ség mindig nagyobb és nagyobb tökéletességre emel-
kedik, 's mindenik utóbbi időszak az előbbinél jobban
felvilágosodik. Ennek megbizonyítására azt hozzák elő
a' történetekből, hogy minden nép a' vadság' állapot-
jából apródonként csinosultságra és a' csinosultságból
kimiveltségre szokott jutni. A' régi idők' ismeretei-
vel az újabbak' fontosabb feltalálásait öszve hasonlítván,
azt állítják, hogy most a' hasznos ismeretek' száma
sokkal nagyobb, a' finomabb örömök' 's a' kényelmes
élet' eszközei sokkal számosabbak, mint az előbbeni
időkben akármikor is voltak. Sőt nem elégedvén meg
a' mostani kor' magasztalásával, a' remény' szárnyain a'
hihetőség' országába repülnek, 's annak meggondolása
hogy az emberi nem olly sokra ment, azzal a' bizoda-
lommal tölti el őket, hogy még sokkal többre is fog
menni. A' nélkül, hogy ezen tüzes képzelődést gátol-
ni akarnók, azt csakugyan meg kell jegyeznünk, hogy
a' mult idők' tapasztalása szerint alig vehetjük a' szü-
net nélkül felebb emelkedő tökéletesedést emberi ne-
münk' különböztető bélyegének. Ha ez volna az eset,
szükségképen azt kellene következtetnünk belőle, hogy
az egyszer megcsinosodott népek nem szállhatnak alább,
hanem szüntelen magasabbra kell menniök, valamíg
a' tökéletesség' tetejére nem érnek. De valljon mely-
lyik országban haladtak a' tudományok 's művészetek

szünet nélkül előre? vagy mellyikben maradtak meg állhatatosan a' tökéletességnek csak azon pontjánál is, mellyre eljutottak? valljon India kutfeje-e még most is az ismereteknek? dicsekedhetik-e még most is bölcsseivel, kik hajdan a' tudósság' félistenei voltak, 's kikhez a' tanulni szeretők messze országokból zarándokoskodtak? valljon Egyiptom' állapotja 3000 esztendőől fogva jobba lett-e mint volt, vagy pyramisai későbbi művek által felülhaladtattak? Mi volt Görögország egykor, 's mi most? Hajdan tulajdona volt minden, valamit a' lángész, a' tudományokkal gazdag értelem, 's fényes elmebéli tehetségek adhatnak; most az emberi természet' nagy lealacsonodását találjuk benne. Hasonlítsuk össze a' régi Romát a' mostanival. Vizsgáljuk azon neveket, mellyek a' régiség' emlékeit az első Brutustól fogva a' másodikig ékesítik, 's kérdezzük, ha valljon az új Roma' lakosai 2000 esztendő mulva olly ismeretesek leendenek-e, mint dicső eleik most. Óh a' játékszín igen megváltozott, 's századok óta parasztok és rabszolgák tiporják a' hősek' hamvait, olly kevéssé ismervén azoknak becsét, mint a' barom, melly a' régiség' omladékai között legel. Ebből áll az emberi nemzet' magasztalt előhaladása, ebből az ismereteknek gyarapodása azon népek között, mellyeknél egykor virágoztak! A' terebély és élő fa kiszáradott 's a' tövéből nőtt 's elültetett csemetéknek is hasonló sorsok lesz, ha gondosan nem dajkáltatnak.

Felhagyván tehát mind a' két eddig említett vélekedéssel, mellyek szerint az emberi elmét a' természet vagy tökéletesedésre vagy elhítványosodásra ösztönöz né, egyéb okokat fogunk megvizsgálni, mellyekből a' kérdés alatti változásokat következtetni szokták. Ezen okok között némelly tudósok különösen nevezetesnek tartják az éghajlatot 's hely' fekvését. „Olly országok is vagynak, így szól egy jeles franczia író *), mellyekben a' lakosok a' tökéletesedés' alsó lépcsőjére

*) Du Bos.

sem léptek, 's hihetőképén soha sem is fognak az ismeretekben gyarapodni“, sőt, a' mint mondja, azt is meg tudná határozni, hányadik fokai között fekszenek ezen országok a' szélességnek 's hosszúságnak. De ha ez igaz volna, így lehet erre felelni, mind eddig csak azon országokra kellett volna a' tudományoknak 's mesterségeknek szorítva lenni, mellyeknek e' részben kedvező fekvésök van. Már pedig a' tapasztalás egészen mást mond. „Ügyan azon éghajlat alatt, így szól egy tudós spanyol író *), a' görögök a' durvaságból annyira fölemelkedtek, hogy a' világ' tanítóinak tartathattak; 's ugyan ezen Görögország, melly sok esztendeig Europa' kertje volt, utóbb terméketlen pusztává lett. Boeotia Athenae' szomszédságában, és így ugyan azon éghajlat alatt fekszik, de annak lakosai szintén olly tompáknak tartattak, a' millyen éles eszűek az athenaeiek voltak. A' görög tudományosság' fénye nem csak Görögországra, hanem mind azon távol és különböző éghajlat alatt fekvő tartományokon is el volt terjedve, mellyekben görög gyarmatok laktak.“

Ha a' történetírók' munkáiban csak kevésé vagyunk is jártasok, nem lehet nem tudnunk, hogy a' tudományok' és művészetek' előmenetelét nem gátolja sem folyó, sem hegy, sem hideg, sem meleg, 's hogy a' tudósság egykor Egyiptom' forró síkjain, másszor Irland' jeges partjain lakott. Valósággal az ember' sajátságai közé tartozik az, hogy az előmenetel' könnyüése miatt az előmenetelre törekedésben alább hagy, ellenben az akadályok által, mellyeket talál, még nagyobb törekedésre buzdítatik. „Az éjszaknak azon zordon tartományiban, úgy mond egy jeles tudós **), mellyekben az emberi elme ugyan a' kimiveltetés' legmagasabb fokára lépett, de mindenféle termések egyéb tájékokéihoz képest csak silányok maradnak, a' termé-

*) Andres ezen munkájában: „Dell' origine, progressi e stato attuale d'ogni letteratura.“

***) J. E. Smith. I. Review of the modern state of Botany.

szet' törvényei leggondosabban megvizsgáltattak 's legjobban megmagyaráztattak. Az éhenhalástól félés a' tudni vágyókat nagyobb szorgalomra ösztönözte, kik, mint-hogy a' természettől kevés segéd eszközöket nyertek, kevészel megelégedéshez 's nyomosabb vizsgálódáshoz szoktak.“

Sok írók a' tudományok' 's művészetek' változó sorsának okát keresvén, azt állították, hogy azok magokban hordozzák romlások' magvát 's mihelyt a' tökéletesség' felső fokára érnek, azonnal hanyatlani kezdenek. Tiraboschi szerint az ékesszólásnak, a' költés' mesterségének 's a' történetírásnak, mellyek az izlés' gyarapodásával szorosán egyben függnek, az a' sorsok van, hogy mihelyt tökéletességre jutnak azonnal viszont alább 's alább szállanak, valamig azon alacson helyre nem érnek, mellyről elébb fölemelkedtek. Ennek okául azt adja a' tudós olasz, hogy mikor egyszer a' csinosodás felette nagy mértékre lép, akkor az írók még azon munkákat is felül akarják haladni, mellyeket ugy kell nézni, mint az ékesszólásnak, 's a' jó izlésnek remkeit, „így Cicero' írásmódját Asinius Pollio erőtlennek, bágyadtnak 's miveletlennek tartotta, ugymond, 's a' helyett elly száraz, sovány és czifra szónoklást kezdett, melly a' régibb idők' durvaságára emlékeztete. Utána a' két Seneca, a' szónok és a' bölcselkedő, következett, 's az előadáson mind többet többet faracskálván, a' művészséget még jobban lealacsonították.“

Ezen jegyzetek' igazságát megvallhatjuk, de könnyen általlátjuk, hogy azok nem mást mondanak, hanem csak egy mindenek előtt ismeretes történt dolgot fejeznek ki, és hogy viszont arra a' kérdésre megyünk vissza, valljon mi okozta az izlésnek azon változását, 's az emberbéli foglalatosságok' romlását. A' kilőtt golyóbis nem pattan vissza, míg célját el nem éri; azt pedig bizvást állíthatjuk, hogy sem a' tudományok sem a' művészetek még mind eddig a' tökéletesség' legfelsőbb pontjáig soha sem emelkedtek föl. Azért a'

kérdés alatti hanyatlás' okait valamely nép' állapotjának 's erkölceinek olyan létszeres változásában kell keresnünk, melly annak izlését 's erkölcsi-érzését megvesztegette 's elrontotta. Azon vélemény helyett tehát, mintha Cicero' irásmódja olly tökéletességre emelkedett volna, melly az utóbbi szónoknak elmebéli tehetségei' kifejtését egészen lehetetlenné tette, czélirányosabb volna azt vizsgálni, millyen volt a' korszellem Cicero' idejében, 's millyen későbbben, midőn ama' hanyatlás és romlás helyet talált. Cicero' idejében Roma szabad volt, 's a' szónok minden megbántás' és bántatás' féltelme nélkül korlátolatlan ékesszólással beszélhetett olyan dolgokról, mellyek mind egyes emberekre, mind az egész országra nézve legnagyobb fontosságúak voltak. A' későbbi időkben pedig, hosszas elnyomatás után, melly az elnyomottakra szégyent, az elnyomókra gyűlölséget borított, a' nép a' fontos tárgyakkal együtt az erős és egyszerű előadást is elvesztette. Hasonló körülmények közé jutott Olaszország is a' XVII-dik század' elején, midőn független tartományai szabad kényü fejedelmek' hatalmába estek, 's az a' kényszerítést nem ismerő velős előadás, mellyel a' tudományok' helyre állítói magokat megkülönböztették, bizonyos szószaporítóval, czifrázattal 's erőtlennel cseréltetett fel, míg végre a' nép' függetlenségével 's lelki erejével együtt, az izlésnek azon tisztaságát is elvesztette, melly semmire másra állandóul nem állapíthatatik. Midőn tehát valamely nép' tudományos izlésében nagy változást látunk, gyakran feltalálhatjuk annak okát a' vélekedéseknek és erkölcsöknek azon időbeli történetek által okozott változásában 's a' polgári társaság' akkori viszonyaiban, 's ha nem mindenkor jelelhetjük is ki teljes meghatározottsággal azon okokat, még ezen esetben sem szabad a' bölcselkedés' egyik fő elvét megtagadván feltennünk, hogy az izlés' dolgában okozatok okok nélkül támadtak volna.

Ne az éghajlatnak, se ne valamely elkerülhetetlen viszontagságnak tulajdonítsuk tehát a' tudományok' 's művészetek' előmenetelét vagy hanyatlását; hanem inkább valamely erkölcsi okok' munkálkodásának, polgári társaságbeli viszonyoknak, 's az emberi elme' természetének. Eme' viszonyok között egyik legfontosabb az, melly az ország' kormányzásából származik. 'S ugyan azért sok irók az igazgatás' mineműségében vélték föllelni az emberi nemzet' gyarapodásának vagy alacsonodásának okát.

Igen általánosan bevett vélekedés az, hogy a' polgári szabadság a' tudományok' kimivelésére mulhatatlanul szükséges. „A' tudományok 's művészetek, így szól Hume, semmiképen sem emelhetik fel fejöket olly nemzetnél', mellynek szabad polgári alkotmánya nincsen.“ Állítása' erősítése végett azt jegyzi meg, hogy a' szabad kényü uralkodó, kinek széles birodalma van, soha sem gondolkodik arról, hogy népe' boldogságát bölcs törvényeken alapítsa, hanem határtalan hatalmát alsóbb tisztviselőkre bizza, kik közül mindenik úgy bánik az alattvalókkal, mint ha saját rabszolgái volnának, 's olly keveset gondol velők, mint ha semmi köze sem volna hozzájuk. Az illy igazgatás alatt sohajtó nép csupa rabszolgákból áll, 's teljességgel nem tarthat számot az izlés' vagy okosság' gyarapodására. Az illy emberek alig merészlenek az élet' eltartására szükséges dolgokban is elégséges részt venni.“

De jóllehet ezen állítás sokszor sokak által különböző formákban és különböző változtatásokkal adattott elő, még is találtnak olyanok, kik egészen ellenkező vélekedést védelmeznek. Ezek között egyik első hős egy spanyol iró, Andres, ki ezen tárgyról egy tudós és testes munkát irt. „Az az állítás, így szól ebben, hogy a' lélek' ereje a' monarchiai igazgatásban elfojtatik, vagy a' szabad köztársaságokban a' szabadság által gyarapítatik, olly hamis okoskodáson alapul, mellyet mindenek előtt ismeretes tapasztalások megczáfolnak. Valljon Corneille és Bossuet azért, hogy egy

batalmas monarchiában éltek, kénytelenek voltak-e fen-
 séges elmebeli tehetségeiket eltemetni? vagy Galilei,
 Bacon, Descartes azért, hogy nyomattak, elvesztet-
 ték-e lelkök' szabadságát és nagyságát? A' XIVdik
 Lajos' uralkodása olyan idő volt, mellyben a' tuda-
 ományok 's művészetek igen nagy mértékben virágoz-
 tak; 's talán az, mint azon kor' egyik legjelesebb tör-
 ténetírója mondja, minden időszakok között legköze-
 lebb járult a' tökéletességhez. Ezen tökéletesedés
 pedig épen nem polgári szabadság' gyümölcse, hanem
 egy olyan ország' szüleménye volt, melly a' polgári
 szabadságot már régen nem ismerte, sőt az önkényű
 uralkodásnak hódolást dicsőségének tartotta. Az ily-
 len környülmények' vizsgálása tehát azt látszik mu-
 tatni, hogy a' tudományok 's művészetek' gyarapodá-
 sára vagy fogyatkozására az ország' kormányozásának
 vagy csekély befolyása van, vagy épen semmi.“

Ha ezen ellenkező vélekedések között józanon
 akarunk itélni, elsöben meg kell jegyeznünk, hogy az
 országkormányozásnak nem valamelyik szokott nevezete
 az, mi által a' tudományok 's művészetek előmozdítathat-
 nak vagy hátráltathatnak. A' féltékeny és gyanakodó
 kormány akár monarchiának, akár köztársaságnak nevét
 viselje, békót vet az elme' tehetségeire 's elnyomja a' nem-
 zet' erejét. Az igazság, ugy látszik, abban áll, hogy min-
 den polgári kormányok 's uralkodások a' közvéleke-
 désben találják gyámolokat, és hogy a' kormány akár
 melly nevet visel is, mihelyt elegendő erőre tett szert,
 adhat alattvalóinak olyan mértékben szabadságot, melly
 egy bizodalmatlanabb, vagy kevesebbé erős kormány-
 nak ártalmas, sőt veszedelmes is lehetne. Talán egy
 fejedelem sem volt soha, ki alattvalói' kedvező véle-
 kedésével nagyobb mértékben dicsekedhetett volna,
 mint XIVdik Lajos. Akár mikép nyert is bizodalmat,
 tagadhatatlan, hogy az ő uralkodása minden egyéb eu-
 ropai uralkodókénál állandóbb erővel és fénynyel birt.
 Az ő alattvalói abban a' mértékben haladtak előre a'
 tudományok' mezején, mellyben nekik ő szabadságot

engedett. Az ő udvarában irt Fenelon olly halhatatlan munkát, melly egy spartai törvényszerzőnek is becsületére vált volna, 's Boileau olly szabadlelkűséggel, millyent egy önkényű uralkodó ritkán tűrt el, bátorkodott azon király' legkedvesebb hajlandóságát: a' hadi dicsőség' szomjuzását ellenezni, 's bölcs intések 's tanítások által mérsékelni azt a' határtalan nagyra-vágyást, melly a' francia nemzet', valamint az egész Europa' nyugalma nézve olly igen veszedelmes volt.

Általában tehát a' közvélekedés' kifejezésére nézve annyi szabadságot fog akármelly kormány is adni, a' mennyi bizodalommal saját ereje 's állandósága iránt viseltetik; a' tudományos előmenetel pedig az engedett szabadsággal egyirányban fog lenni. De a' vélekedés ezen szabadságnak nem csak némelly különös tárgyakra kell szorítva maradni. Még a' legönkényűbb kormányok is ritkán próbáltak minden iskolai vizsgálódásokat, tudományos nyomozásokat 's régi classica literatúrával foglalatatoskodásokat eltiltani vagy csak igen keskeny határok közé szorítani is. De ez a' tudományok' előmozdítására közel sem elég. Ha az emberi elmének nem engedtetik meg az ország' kormányozását, az erkölcsöket vagy erkölcsi viszonyokat 's a' vallást illető tárgyakra kiterjeszkedni, akkor csak csekély 's kevés fontosságú dolgokkal foglalatatoskodik, 's nem sokára még az ollyan tárgyakat is alkalmatlan lesz illemdőképen kidolgozni, mellyek felől gondolkodni teljes szabadsága van.

Mihez képest ritkán voltak a' határtalan uralkodásu, még leghiresebb fejedelmek is képesek alattvalóiknak a' tudományos foglalatatoskodásokra nézve annyi szabadságot adni, mennyi a' határok közé szorított kormányok alatt, vagy a' szabad köztársaságokban divatozni szokott, 's valóban akármennyit adnának is, lehetetlen volna csak egy szempillantatig is elfeledni, hogy az ollyan szabadság csak az ő tetszésöktől függ, 's csak addig tarthat, míg saját basznok megengedi, 's olly feltételekkel 's korlátolásokkal vétetik körül,

millyenek nekik tetszenek. Az ilyen szabadság tehát sem tartósságára nézve nem olly állandó, sem munkálatajára nézve nem olly kiterjedő, mint az, melly világos törvények által van megerősítve. A' törvények által állapított kormány alatt a' gondolkodás' és irás' szabadsága állandó 's az ország' mivoltával egybeforrott elv; a' határtalan kormány alatt ellenben csak ideig óráig tartó, 's a' fejedelem' tetszésétől függő, ki azt megszoríthatja, vagy épen semmivé teheti, mihelyt akarja. Az a' gondolat, hogy ez a' hatalom ha nem gyakoroltatik is, gyakoroltathatik, 's annak nem tudása: mikor és mi által ingereltethetik fel a' hatalmasnak haragja: a' félénkeket elcsüggeszti, 's a' bátrabbak' törekedését is gátolja; más felől pedig a' kegyelmek' osztogatása is olly erővel bír, mellynek még a' nagy lelkek is ritkán tudnak ellent állani.

Még egy másik nagy különbséget sem kell elfelejteni, melly az emberi lélek' tökéletesedésére nézve a' szabad kényü és törvényes rendelkezésü kormányok között helyet talál. Minthogy a' szabad kényüeknél az országos dolgok egyetlen egynek kezében vagynak, ki azokba nem könnyen hágy senkit is avatkozni, azért a' nyomozódásnak és tökéletesedésnek egy igen tágas mezeje el van zárva a' nemzet elől, melly ott főképen csak a' jutalmakat szabad tetszése szerint osztogató fejedelemnek kedvezései által serkentetik iparkodásra és törekedésre. Ellenben az olly országban, melly a' nemzet által megerősített törvények szerint kormányoztatik, a' becsület' 's polgári tekintet' pályája mindeneknek nyitva vagyon 's kiki annyira mehet, a' mennyire őt iparkodásai 's lelki tehetségei vihetik. A' tudományos munkálkodások csak visszasugárzásai vagy árnyékai a' valóságos életbeli foglalatosságoknak, 's az, ki előttem, azon remények, aggodalmak és szenvedélyek, mellyek a' világi élet' folyamatjában a' lelket mozgásba hozzák, ismeretlenek, akár mint ért is a' szók' és szólások' összerakásához, csak mások' gondolatait fogja talán ékesebb kifejezésekben ismételni,

de olyan önállásu és erejü gondolatokra soha sem emelkedik föl, mellyek egyedül a' valóságos élet' gondos vizsgálásából 's szemléléséből merítetnek. Ha a' tudósság' évkönyveibe tekintünk, annak legszebb díszzeit mindenkor az olyan férfiak között találjuk, kik a' táborból, a' nemzet' gyűléséből vagy törvényszékek' szobáiból magányosságba a' végre vonultak, hogy soká és sokféleképen gyakorlott fáradhatatlan eszöket tudományos foglalatosságokra vagy az izlés' kimívelésére fordítsák. Ezek nem csak tárgyat adtak a' történetírásra, hanem azt is megmutatták, mint kelljen azon tárgyat használni. Ezeknek munkáiban elevenen lefestve látjuk mint mutatkozott az ember minden időben 's minden változások között. Ezek lehettek életet az elme' foglalatosságaiba, mellyek nálok nélkül már régen csupa gyermeki 's asszonyi időtöltéseké fajultak volna el.

Azon külső okok között, mellyek az elmét elnyomják 's munkálkodását már csirájában elfojtják, kevés van olly kártékony mint a' közbátorság' nem léte 's a' háboruk' sokasága. Ha a' lelket aggodalmak nyugtalanítják, ha az élelem' keresése bizonytalan, ha a' házi társaság, sőt maga az élet is szüntelen veszedelemben forog, mikép lehet akkor az olyan elmebéli foglalatosságoknak helye, mellyek gondoktól üres időt, 's minden élet' terhesebb bajai, mind a' társasági állapotot felforgató esetek ellen teljes biztosítást kívánnak? Europa' középidőbeli állapotja, midőn sok ideig pusztításra nyomban pusztítás következett, 's a' lakosokat éhség, pestis és fegyver emésztette, vagy mindenféle nyomorgatás erőtlentette, igen szembetűnő okát adja az emberi lélek' mély lealacsonodásának 's az elmebéli nemesebb foglalatosságok' megszűnésének. A' háborúk' rendszerinti csapásain kívül már azoknak sokátartása is káros és veszedelmes a' tudományokra 's művészetekre nézve. Az az elvadulás, mellynek szellemét mindenfelé elterjesztik, semmiképen sem férhet össze a' léleknek azon indulatjával, melly az embereknek nem csak életét, hanem boldogságát is szeme

előtt tartja, 's őket a' legnagyobb 's legtisztább örömben részeltetni kívánja. A' durva erő kevély megvetéssel néz le a' bölcseségre 's tudóságra, mint aszszonyi alacson dolgokra, 's a' hol ezen tulajdonságok kevésre becsültetnek, ott senki sem igyekszik reájök szert tenni. Már az is nagyon gátolja a' tudományok 's művészetek' előmenetelét, ha több országok között a' közlekedes háboru által félben szakad, mint-hogy a' vélekedéseket 's új találmányokat a' tudósok és bölcsék nem cserélhetik fel egymással 's következésképen a' nemzetek között az olly igen hasznos vetélkedés és versentfutás megszűnik.

Úgy látszik tehát, hogy a' tartós békesség, 's az olly polgári kormány, melly az elmének szabad foglalatoskodást enged, a' lelki tehetségek' kimiveltetésére multhatatlanul szükséges. Azonban ezek által még csak akadályok hárátnak el. Ezek által a' bimbó a' ragyától és üszögtől megóttalmaztatik, de még meleg esőt 's verőfényt is kíván, hogy kifejlődhessék, 's gyümölcsesé érhessék. Haszontalan várnök a' tudományok' és művészetek' virágzását az ollyan országban, melly vagy már elébb, vagy ezekkel egyszerre a' belső erőnek, állandóságnak, vagyonosságnak 's gazdagságnak alkalmas magasságu lépcsőjére nem hágott, úgy hogy a' lakosok képesek legyenek, néha figyelmököt az élelmet tárgyazó nehezebb gondoktól elvonni, 's nyomos vizsgálódásokra 's a' művészetekből származó gyönyörök' kóstolására fordítani. Mihelyt valamelly ország ezen irigylésre méltó állapotra jut, 's egyszersmind polgári szabadsággal is bir, azonnal kezdenek gyarapodni benne a' tudományok és mesterségek, még pedig nem rendszabásoknak vagy végzéseknak, hanem a' dolog' természetének következésében.

Az efféle elmebéli foglalatosságok nem csak nem ártottak soha akármelly nemzet' jólétének, erkölcsi-nek 's characterének, hanem inkább nagyon használtak, minthogy egyfelől a' külső gyarapodásra új kut-főket nyitottak 's az iparkodást elevenítettek, más fe-

lől az embereket magasabb tárgyakra figyelmeztetni tanították, erkölcsi érzéseiket tisztábbakká tették, 's mind lelki, mind testi erejüket nevelték, 's azon népeknek, mellyeknél virágoztak, az emberiség' évkönyveiben fényes rangot 's maradandó dicsőséget szereztek.

Valamelly ország' jóléte nem csak az iparkodástól, hanem attól is függ, ha az iparkodás a' föld' természete, fekvése 's terményei szerint okosan intéztetik 's alkalmaztatik. Ez akár belől az országban munkálkodó, akár külföldre ható szorgalom, akár földművelés, akár kézművek és gyárok, akár kereskedés, akár mind ezeknek okos egybefoglalása által megyen véghez, mindenkor ugyan azon egy fogantatot fogja eszközölni. Mindazáltal a' földművelés mind ezen foglalatosságok között a' legszükségesebb 's leginkább természetünkhöz illő. A' hazánkhoz, különösen születésünk' helyéhez ragaszkodás, 's a' mezei foglalatosságok' szeretete úgy látszik igen szorosan öszvefügg természetünkkel. Még a' legnagyobb csinosodás' állapotjában, még a' társaság' legfelsőbb karjaiban is a' figyelem és hajlandóság' gyönyörködve mulat a' mezei tárgyakon, mellyekben a' minden idő és nemzetheli legnagyobb emberek kedvöket lelték, 's mellyek a' legjelesebb költők' szép festéseiben bennünket a' legtisztább örömökre ragadnak. Innét az következik, hogy a' földművelés nem csak élelmünkről gondoskodik, hanem bennünk olly érzéseket 's hajlandóságokat is támaszt, mellyek tiszta örömöket adnak, 's a' tudományos munkákban is kitündökölnek. Sok példákat lehetne mind a' régibb, mind az újabb időkből előhozni, mellyek azt bizonyítják, hogy sokszor valamelly nép' jóléte, sőt csinosodása is főképen a' földművelés' szerencsés gyakorlásán alapult. Azonban ebből nem következik, hogy minden nép' legfőbb, vagy épen mindent kizáró foglalatosságának a' földművelésnek kell lenni. Ezen foglalatosság' választása minden országnak helyzetétől és kedvező belső környülményeitől függ, 's tudva vagyona, hogy az ilyen környülmények' helyes használása által a'

legterméketlenebb tartományok is nem csak nagyon megnépesedtek, 's minden élelemre szükséges dolgokkal bővelkedtek, hanem a' tudományok', mesterségek' 's művészségek' hazájává is váltak, 's olly magas rangra emelkedtek, millyenre némelly sokkal termékenyebb tartományok sem emelkedhettek.

A' gyárok talán nem segítik úgy elő a' lelki kiváltatást, mint a' földművelés. Mindazáltal a' mennyiben az ország' gazdagodását nagy mértékben eszközlik, az olly foglalatosságok közé számláltathatnak, mellyek a' tudományokra 's művészségekre nézve is hasznosak. Igaz, hogy úgy látszik, mintha a' velök foglalatosság a' lelki tehetségeket gyengítené, vagy épen elfojtaná, 's az embert csupa műszerré tenné. De azonkívül, hogy az élet' eltartására 's könnyebbítésére multhatatlanul szükségesek, azt is meg kell gondolni, hogy kézi művek és gyárok nélkül sem a' földművelés, sem a' kereskedés teljes mértékben nem virágozhatnak. Azok a' föld' terméseinek nagyobb becsét adnak, 's a' kereskedés' tárgyait szaporítják.

Az emberi nemzet' minden időbeli történetei eléggé bizonyítják, hogy a' kereskedés és a' lelki kiváltatás eleitől fogva szorosan öszve voltak egymással kötve. Tökéletességünk 's boldogságunk nagy részint társasági érzéseink' fölserkentéséből származik, 's mennél messzebb terjednek ezek, annál jelesebb 's nemesebb lesz erkölcsi tulajdonságunk. A' kereskedésben tett előlépések durvaságot 's önszeretetet árulnak el. Eleinten nem igen egyéb az, mint ollyan dolgok' elcserélése, mellyek a' két cserélő feleknek szükségesek; de ha a' kereskedés messzebb kiterjed, kölcsönös bizodalom támad, az ismeretség, sőt a' tisztelet és barátság is növekedik, 's talán nem mondunk sokat, ha azt állítjuk, hogy mind azon kötelek között, mellyek az emberi társaságot mai napon öszveszorítják, a' kereskedés' kötelei legszámosabbak 's legmesszebb érők. Ebből elsőben is az származik, hogy azon országokban, mellyekben a' kereskedés vi-

rőgzik, nem csak a' gazdagság növekedik, hanem a' kereskedők között a' csinosság és lelki műveltség is gyarapodik. Ehhez képest úgy találjuk, hogy minden népek, mellyeknél a' kereskedés magas és megvilágosodott elvek szerint gyakoroltatott, az elmebeli neme-
sebb foglalatosságokban is szembetünőképen előhaladtak. Ha a' régiség' tündöklő példáira visszamenni nem akarunk is, jusson csak az eszünkbe, melly nagy részök volt az olaszországi szabad köztársaságoknak 's a' németországi Hanse' városainak a' korszellem' megne-
mesítésében. A' kereskedés által Velence' terméketlen szigetei 's Holland' egészségtelen posványai nem csak a' gazdagság' és fényűzés' honjává, hanem a' tudományok' 's művészetek' hazájává is lettek 's a' jeles tudósok' 's híres emberek' nevelésében egymással dicséretesen vetélkedtek. Nagy-Britannia is szem-
betünő bizonyosságát adja a' mi időnkben, melly igen elősegítik egymást a' kereskedés és literatura. Mind fővárosában, mind egyéb jelesebb kereskedő városai-
ban számos tudós társaságok vagynak felállítva, mellyek ha terveikre és segedelem-kútfejeikre nézve egymástól különböznek is, mindnyájan a' lelki művelte-
tést igyekeznek előmozdítani.

Az eddig mondottakból kitetszik, hogy nem csak az itt említett fáradságos foglalatosságok által tehet szert valamelly nemzet jólétre és szép hirre. Valóban igen hiányos volna annak a' nemzetnek csinossága 's műveltsége, melly csupán földműveléssel, gyármivekkel 's az életre szükséges dolgok' kölcsönös kicserélésével foglalatoskodnék, 's félvén, hogy kincseit haszontalan tárgyakra ne vesztegesse, a' tudományos vizsgálódásokat elősegíteni 's a' művészséget védelmezni elmulatná 's magát attól az örömtől megfosztaná, mellyben a' literatura részelteti.

Ha ujnak 's különösnek látszik is, még is igaz az az állítás, hogy a' tudományok 's művészetek azon országoknak, mellyekben virágoztak 's előmozdítatnak, nem csak káros költséget nem okoznak, hanem az

ország' gazdagságának szaporítása, 's különféle egyéb hasznok által sokkal többet is fizetnek vissza mint a' mennyibe kerülnek. Miből lehet azon bámulandó jobbitásokat, mellyek a' mi időnkben a' gyárokra, mechanícára, chemiára és minden nyereséges foglalatosságokra nézve tétettek, származtatni, mint azon fáradhatatlan szorgalmu jeles férfiak' nyomos törekedéseikből, vizsgálódásaikból és tudományos feltalálásaikból, kik elmebeli tehetségeik' használása által arra tanítottak, mint kelljen a' föld' terméseit szaporítani, az emberi kezektől megkivántató munkát kevesíteni, csekélyebb költséggel szebb 's jobb portékákat készíteni, vagy a' veszélylyel'járó foglalatosságokat bizonyos eszközök' segítségével könnyebben 's bátorságosabban véghez vinni. „Álljunk egy szempillantatig azon pontra, mellyre a' mi időnkben felértünk *), 's kérdezzük, mi következne abból, ha azon hasznoktól, mellyeket a' tudományos feltalálásoknak köszönünk, megfosztatnánk, 's azon helyzetbe visszatétnénk, mellyben ezen feltalálások előtt voltunk. Teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy sok foglalatosságok, mellyek ezelőtt nem régen csak a' tapasztalás' útján 's az okok és okozatok' tudása nélkül gyakoroltattak, most tudományos elvek szerint vitetnek véghez, 's igen hasznos leczkéket adnak azoknak, kik a' mi időnkbeli jobbitásokat új próbák által még nagyobb tökéletességre szándékoznak vinni.“

De magunkat is lealacsonítanók, 's a' tudományok' méltóságát is megsértenők, ha ezeknek fontosságát csak közvetlen következményeik' 's pénzbeli hasznok szerint akarnók megítélni. Hogy ezen tekintetben a' segedelmet megérdemlik, 's a' reájok tett költséget visszafizetik, azt senki sem tagadhatja. De valljon csak ez-e minden érdemök? csak annyiban méltók - e figyelmünkre, a' mennyiben természeti szükségünket orvosolják 's önhasznu szenvedélye-

*) Itt angol író szól, 's különösen az angoloról. K. J.

inket kielégítik? Semmibe sem kell-e azt vennünk, hogy szemünket a' teremtés' pompás munkáinak szemléletére felnyitották, hogy bennünket a' csillagos ég' boltozatjáig fölemeltek, 's viszont velünk a' tenger' fenekére leszállottak 's a' kemény kősziklák között utat csinálni tanítottak? hogy az állatok és növények' számtalan nemeit megmutogatták 's a' megmérhetetlen természet' panoramájának minden részeiből számunkra a' legfenségesebb örömök' 's a' legjobb ismeretek' kútfejeit készítették? Semmibe se kell-e vennünk, hogy az erkölcsi világ' csoda rendét előttünk fölfedezték, lelkünk' természetét és tulajdonságait megmagyarázták, az emberi ismeret' határait megmutatták 's az erkölcsiség' elveit 's a' társasági kötelességeket kinyomozták 's kiszabták? Valami a' népek' kormányzásában, az igazság' kiszolgáltatásában 's az ország' jövedelmeinek 's költségeinek intézésében hasznos, bölcs és dicséretes van, mind az, az ő fáradhatatlan törekedéseiknek gyümölcse.

A' festés', képzés' és építés' mesterségeit sem lehet azzal vádolni, hogy a' nemzet' vagyonát kevesítik 's az ország' kincseit haszontalanul fogyasztják. Sőt inkább ott, a' hol előmozdítottak, mindenkor nevelték a' nemzetnek nem csak becsületét, hanem gazdagságát is. Ki vehetné számba, mennyi kincs takarodott a' XVI-dik században Olaszország' városaiba, vagy a' XVII-dikben a' két Belgiumba azon művészetekkel, mellyek mindjárt eleinten is nagyon drágák voltak, de egész a' mi időnkig mindig drágábbak lettek, 's most Europa' maradandó gazdagságának nem csekély részét teszik.

Én tehát a' szép művészeteket sem nézem csupán gyönyörködés' vagy hiu fényüzés' tárgyainak, hanem azt állítom, hogy azok valóban hasznosak is, és hogy az olly ország, mellyben ezek pártfogást és segedelmet nem találnak, még a' gazdagodásra nézve sem meggyen annyira, a' mennyire mehetne, 's még kevesebbé emel-

kedhetik a' csinosság' és jólét' magas pontjára vagy a' maradék' emlékezetében fényes dicsőségre.

De talán megsértem tárgyam' méltóságát, midőn a' szép művészségeknak leginkább csak gazdagságbeli hasznokat emlegetem. Talán azt fogják némellyek mondani, hogy csak kereskedő városban juthat valakinek eszébe az olly művészségeket, mellyek a' képzelődés' gyönyörködtetésére és a' szív' nemesítésére czéloznak, a' pénzkeresés' alacson körébe levonni 's napszámosságokká tenni. Az én mentségem kevésből áll. Ha azon művészségek illendőképen dajkáltatnak, a' dajkálásnak multhatatlanul ollyan foganatja van, a' millyent említettem. Ha őket védelmezzük, ők is meg fognak minket jutalmazni. A' ki azt hiszi, hogy azok minden haszonkeresés nélkül pártfogoltathatnak, az a' háznak alap nélküli felépülését tartja lehetségesnek. Nincs nagyobb tévelység, mint az a' vélemény, hogy a' művészségek csak a' közönség' nagylelkűsége által állhatnak fenn. Visszafizetik azok azt, a' mi reájok költetik, de rabokká soha sem fognak lenni. Ha szintén gyermek-ségökben egy kevés segedelem nélkül szükölködnek is, de ez a' szükség nem sokára megszűnik. A' művészségök csak ott virágozhatnak, a' hol uralkodnak. Mig valamelly művész olly jeles munkát nem készíthet, hogy valaki azt a' pénznél többre becsülje, addig nem kell jutalmat várnia. Az ollyan jutalom csak alamizsna, 's ollyan lealacsonítás, melly a' művészséget a' helyett hogy fölemelné, inkább rosz utra vezeti. Ki adjon egy rosz költőnek jutalmat valamelly hitvány versezetérta' végre, hogy a' költés' mesterségét elősegítse? Rendszerint pedig épen a' roszak szokták mind a' művészek, mind a' tudósok között a' közönséget hidegséggel 's érzéketlenséggel vádolni.

Mindazáltal az említett művészségek hasonlóképen birnak még sokkal nagyobb érdemmel is. Nem terjeszkedem ki annak mutogatására, melly igen gyönyörködtetnek az efféle remek művészetek 's mennyit tehetnek az erkölcsi érzések' nemesítésére: csak egy környül-

ményről emlékezem, melly hasznos voltokat még a' nemtudósok előtt is szembetűnővé teheti. A' régiek, midőn isteneik' képét, hőseik' tetteit vagy bölcseik' 's költők' arczait a' maradéknak által akarták adni, nem egyéb eszközt választottak arra, hanem a' képzést. A' művészség nem csalta meg a' bizodalmat, mellyet e' részben benne helyeztek. Sándor, Pericles, Socrates, Plato, Cicero, Caesar és többek most is élnek márvány képeikben, 's ábrázatjaikat csak nem úgy ismerjük, mint élő barátinkéit. A' mi időnkben sem szokatlan dolog ezen művészségek' segítségével nagy emberek' képét maradandókká tenni.

Mit, 's mennyit nem lehetne mondani a' képirásról is, ezen művészségről, melly mind azt, mi a' mult idő' vagy a' jelenkor' történeteiben szép, nagy és fenséges van, kiválogatja, 's a' legszivrehatóbb formákban 's környülményekben eleven színekkel szemünk elébe állítja; melly ha szintén csak egyetlen egy szempillantatra van is szorítva, de abban a' multnak és jövőnek egyesítése által mind érzéseinket gyönyörködteti, mind lelkünket elragadja; azon művészségről, melly a' valóság' határain kívül a' képzelődés' országába is elvisz 's azon gondolatoknak, mellyeket a' költő csak kevés és jelentő szókkal tud kifejezni, ábrázatot és bájos vonalokat ad, melly a' természet' szép tájékait még igazóbbakké teszi 's megholt barátink' szeretetre méltóságát, 's lelki 's testi kellemeit is némiképen föleleveníti.

De talán azok között, kik a' komoly tudományokat és a' művészségeket minden eddig említett tekintetekben kedvelésre és elősegelésre méltóknak tartják is, azt hiszik némellyek, hogy a' szépliteratura, melly fontosabb foglalatosságoktól olly sok időt elvesz, kevés figyelmet érdemel. Abban ugyan talán mindennek megegyeznek, hogy az azzal foglalatosságkodás is mind tanuságot, mind gyönyörködést ad, üres óráinkat kellemesekké teszi 's az unalmat elűzi 's gyakran még vétkes hajlandóságoktól is megőriz; de azt

talán nem mindenknek látják által, mikép mozdítja elő valamely nemzet' jólétét és gazdagságát. Mindazonáltal, ha nem olly igen szembetűnő is annak e' részbeli haszna, mint a' komoly tudományoké 's művészségeké, még sem kevesbbé nagy és fontos. Melly igen észrevehetőnek kellett ezen haszonnak lenni p. o. Veleence' városában az egész XVI-dik század alatt, midőn azon számtalan ékesszólási munkák, mellyek ott napfényre jöttek, a' lakosok' igen nagy részének hasznos és nagy nyereséggel járó foglalatosságot adtak. A' XVII-dik században ezen olly sok kézi mesterséget elevenítő foglalatosság nagy részint a' két Belgiumba ment által, hol olly számtalan jeles elmék' tudós munkái olly nagy szorgalommal, gonddal és ügyességgel bocsátattak közre, hogy a' könyvnyomtatás' mestersége a' csupa kéziművek' rangján jóval felül emelkedett 's a' Plantinok', Elzevirek' és Wettsteinok' nevei, a' Lipsiusok', Scaligerek', Graeviusok' és Gronoviusok' neveivel sok olly könyvekben, mellyek bibliothecáinknak még ma is nagy ékességeik, elválthatatlanul egyesültek; sőt mi szükség annyira visszamennünk? Nagy-Britanniában mai napon is szemünkkel látjuk, hogy a' szépművek' munkáinak nyomtatása nagy gyárokat alapít és nagy számu szorgalmas műveseket táplál, 's a' kereskedést eleveníti.

Azonban a' szépliteratura még ennél sokkal fontosabb hasznokat is hajt a' társaságnak. Egyéb tudományok keskenyebb tartományban uralkodnak, az ékesszólásnak és költés' mesterségének birodalma határtalan 's mindenre kiterjedő, 's ezeket ugy lehet nézni, mint minden egyéb tartományok' dajkáit, táplálóit, gyámolait és őrállóit. Ha a' tudományos fölfedezések' megmagyarázása, fenmarasztása a' szép művészségek' elveinek 's egymás iránti viszonyainak felvilágosítása, sőt a' polgári társaság' intézeteinek szivreható előadása is szükségesnek tartatik, mind ezen fontos foglalatosságok az ékesszólás' és költés' mesterségére bizatnak. Ezeknek különös kötelességük fogalmainkat világos és

értelmes nyelvvél mintegy megtestesíteni, a' kifejezés' tisztaságára 's határozottságára vigyázni, annak olly tökéletességet adni, hogy gondolataink' közlése 's kicserélése minden kétértelműség nélkül mehessen véghez. A' szótárok' 's grammaticák' íróit megvetni 's kigunyolni szintolly könnyű ugyan, mint valamelly gondosan művelt szép kertben azon szerény napszámosra, ki abban öntöz, vagy gyomlál, szánakozva, hidegen 's érzéketlenül tekinteni; de nem kellene elfelejteni, hogy az ilyen munkák nélkül a' szép kert nem sokára sűrű bokrossá, vagy haszontalan rétté válnék. Juttassuk eszünkbe a' középidő' setét éjszakáját, mellyben az emberi lélek lázas álomba volt merülve 's gondoljuk meg, melly környülményeknek köszönjük azt a' napvilágot, melly most bennünket örvendeztet. Néhány félig elrothadott 's a' szerzetek' klastromaiban rejtezett 's végre némelly szók' és szótagok' buvárai által feltalált kéziratok voltak azon eszközök, mellyeknek segítségével rövid idő alatt egész Európában a' lelki kimiveltetésre vágyás felébreszteték. Igy éledett fel ujra két ezer esztendő mulva a' rokon lelkek' egymáshoz vonzódása, úgy hogy a' XVII-dik és XVIII-dik századok' tudósai jobban ismerték a' régi görögök' és romaiak' talentumait 's munkáit, mint saját honfiainak kevéssel az előtt viselt dolgait. Ha a' beszéd' ajándéka 's a' gondolatok' közlése az emberi nemzet' boldogságára multhatatlanul szükséges, melly tiszteletben illik tartani az olly elmebeli foglalatosságokat, mellyek nem csak a' régi idők' szózatját halhatatlanná teszi, hanem a' különböző népeket is öszvekapcsolják 's az egész világból egy országot csinálnak! Mikép lehetne csak az ország-kormányozást és kereskedést is hasznosan és bátorságosan folytatni, ha azon népeknek nyelvét, szokásait és erkölceit nem ismernők, mellyekkel közlekedésben kell lennünk.

De a' szépliteratura' érdeme nem csak a' nyelvnek és előadásnak nemesítésében 's tökéletesítésében áll. Az tudatja velünk a' mult idők' tetteit 's intézeteit

's az által olly világitó tornyokat készít számunkra a' világ' tengerén, mellyek a' sok akadályok' kőszikláí között szerencsésen evezést lehetőségessé teszik. Az marasztotta fenn 's mentette meg az elveszéstől a' képzelő-dés' ama halhatatlan műveit, mellyek annyi századoktól fogva az emberi nemzetet gyönyörködtetik 's még ma is annak különös foglalatossága az erkölcsöket elevenen lefesteni 's a' jelenkort híven leábrázolva a' jövőendő nemzetségeknek általadni. Ha a' könyvnyomtatás' mestersége az emberi nemzetre nézve, a' mint minden értelmesek hiszik, egyik legszerencsésebb találmány, azon jótéteményekben, mellyeket az ígér, a' szépliteratura' segítségével lehet részt venni. Ki állíthatná pedig azt, hogy az olly elmebéli foglalatosságok, mellyek az emberi vizsgálódások' és törekedések' legfontosabb tárgyaira kiterjeszkednek 's egyszersmind a' mindennapi élet' szükségeivel is öszveköttetésben vagynak, az értelmet mivelik, a' képzelő-dést gyönyörködtetik, az erkölcsi érzéseket nemesítik 's az izlést tisztítják: az emberiség' javával ellenkeznének, 's a' szívre nézve károsak volnának? Ha ez ugy volna, valljon pörlekedések 's versengtek volna-e egész országok azon jeles férfiak' születésök' helye felett, kiknek nevei a' régiség' évkönyveit ékesítik. Van-e dicsőbb fény, mint a' mellyet a' teremtő lelkek' nagy száma és hira azon országra terjeszt, melly velök dicsekedhetik.

De azt gondolhatná valaki, hogy mások' vélekedésével egészen ellenkezem, kik azt állítják, hogy a' szépliteraturának 's képző művészségeknek gyönyörködtetés a' céljok, 's a'zt a' gyönyört, mellyet bennök találunk a' teremtő' jóságának tulajdonítják, ki minden munkáiban a' rendre, ékességre és szépségre is néz 's természetünket is ehhez képest alkotta. Én e' részben egészen egyet értek velök, de azt hiszem, hogy ezen esetben nem szükség a' haszon és öröm' fogalmait egymástól külön választani 's fontosságot csak egyiknek tulajdonítani. A' teremtő nagy bőkezűséggel osztogatta ki adományait, de nem mindenkor bizta tetszésünkre csak

azokat fogadni el, mellyek multhatatlanul szükségesek, hanem néha azon örömrzésre is kényszerít, melly azal együtt jár. Némelly komor óráinkban talán azt gondolhatnók, hogy a' szép kilátások, a' gyönyörű virágok 's édes hangok méltóságunkon alul vagynak 's nem érdemesek egy kimívelt okos lélek' figyelmére; de füleinket a' pacsirta' énekének hallásától, szemünket a' szép tájék' látásától nem zárhatjuk el, ha csak a' fris levegő 's a' szép napvilág elől el nem rejtezzünk; ha azt akarnók, hogy izlésünk ne gyönyörködhessek, meg kellene magunkat az ételtől 's italtól, mellyek életünkre szükségesek, tartóztatnunk.

Alkalmazzuk ezt az élet' minden szükségére, 's még legfinomabb örömeire is, és kérdezzük mi jó vagy rossz következik az úgy nevezett fényüzésből *). Az, hogy sok napszámosok és kézmivesek tápláltnak, a' nyiltszivűség élesztetik, a' lelki tehetségek megjutalmaztatnak 's a' gazdagság számtalan csatornáknak széllel oszlattatik, 's az egész emberi nemzet kölcsönös szolgálat-tételeknél 's jutalmaztatásoknál fogva egy nagy háznéppé egyesítetik. „A' jó indulatu, 's egyszerű'smind bölcselkedő okosságú ember, így szól egy tudós, a' művészségekben, a' kereskedésben és a' tudományokban előforduló különféle javításokat úgy tekint, mint az emberek' erkölcsi tökéletesedésének 's boldogulásának segéd-eszközeit. A' haszon és öröm e'

*) Nagyon tévelyegnek azok, kik azt hiszik, hogy az olly népeknél, mellyeknek gazdagsága 's nagysága a' művészségektől 's gyároktól függ, az efféle tárgyak semmi figyelmet sem érdemelnek. Sőt inkább nagy mértékben fontosak ezek. Csak az értetlenek kárhoztathatják a' gazdagok' fényüzési költségeskedését, minthogy nem tudják álltallátni, melly igen enyhítetik az által a' szegények' baja. Semmi egyéb nem szegényít el valamelly népet, hanem csak az, a' mit a' kormány annak értékéből felesleg elvesz 's kizsarol. Minden más költségek, habár az egyesekre nézve eszteleneknek neveztetethetnek is, nem sokára ismét visszafolynak a' nép' értéke közé 's a' közös gazdagságnak kutfejei.

szerint elválhatlanul össze vannak kötve, 's mit a' természet' ura összekötött, azt az ember el ne válaszsza.“

Eddig folytatott értekezésünkben úgy látszik bizvást következtethetjük azt, hogy az ember, valamint egyéb tekintetben, úgy az izlés' és tudományosság' dolgaiban is szerencsésjének maga az alkotója, 's hogy a' kivánt előmenetel általában véve okos és húzamos törekedésétől függ. A' ki azt teszi fel, hogy az emberi nemzet bizonyos másíthatatlan törvény alá vettette, szünet nélkül vagy nemesedik, vagy elfajul; ki azt hiszi, hogy a' csinosodás és tudományosodás bizonyos éghajlathoz van kötve; vagy ki úgy vélekedik, hogy az emberiség, mihelyt a' tökéletesedésnek bizonyos pontját elérte, a' dolgok' folyamatja szerint szükségképen visszahanyatlik, az a' lelki erőt elfojtja 's az elme' tehetségeit a' vak történet' befolyásától függesztí fel. De a' tapasztalás azt bizonyítja, hogy a' literatura' gyarapodását vagy romlását erkölcsi környülményekben 's olly emberi intézetekben kell keresnünk, mellyek hatalmunkban vagynak. Bizonyos dolog, hogy azon javításokat, mellyek nálunk találtak, az okos szabadságnak, az állandó közbátorságnak, az iparkodás' növekedésének, a' nemzet' jólétének 's gazdagságának, 's végre a' lelki tehetségek' 's ügyességek' becsülésének 's jutalmazásának köszönjük. A' literatura' igaz barátjai állallátják tehát, hogy mindent kell ápolgatniok, valami az emberiség' boldogságával egybefügg, és hogy a' jó foganat' reményét nem csak egyetlenegy tárgyra kell alapítani. Az elmebéli foglalatosságok' fogantja egy szép élőfa' becses gyümölcséhez hasonlíthatatik; ha azt akarjuk, hogy ezen gyünölcs tökéletesen megérjék, szükség azon fának, mellyen terem, gyökerét táplálnunk 's ágait ótalmaznunk.

KIS JÁNOS,

m. t. társ. r. tag.

**TÖRVÉNYEK' ÉS SZOKÁSOK' HISTORIAI HASONLA-
TOSSÁGAINÉMI TEKINTETTEL MAGYARORSZÁGRA.**

1. §. Valahányszor a' bölc s az emberiség' sorsát, és időszaki történeteit szoros figyelem alá veszi, mindannyiszor igyekszik is magának azon különös jelenet' okát megfejteni, melly szerint az emberek a' régiség' tudásának becse felett messzire eltávoznak egymástól véleményeikben. és sokan azt a' mi *régi*, az egekig magasztalván, az *új* és *jelenlévő* iránt mondhatni teljes hidegséggel vannak; mások ellenben egészen az *újnak* és *jelenlévőnek* adván által magokat, a' *régit* fel sem venni látatnak, sőt a' régiség' tudásának becseről is kételkednek. Ez a' véleményi különbség nem csak a' mostani, hanem a' régibb időszakoknak is sajátja volt, nem csak egyedül a' tudományosságot, irói elsőbbséget tárgyazta, hanem a' törvényekre, szokásokra, egy szóval a' miveltség' egész állapotjára is kiterjedt. Ismeretesek a' franczia tudósok, *Perrault*, *la Motte*, *Anna Dacier*, *Hardouin*' vetekedéseik e' részben; de nincs annyira tudva, hogy már Tacitus helyesen eldöntötte a' kérdést, midőn a' közép utat választván, leirta ezen nevezetes szavait: „nec omnia apud priores meliora, sed nostra quoque aetas multa laudis et artium imitanda posteris tulit“ (Annal. L. III. c. 55). Nem tagadhatni ugyan, hogy a' régiségben való buvárokodásból közvetetlen nem hárul annyi materialis haszon valamelly társaság' jelen állapotjára, mint más egyéb fáradozásokból, mellyek egészen a' jelenlét' körében forognak; de valljon ez a' magát mindenütt előtolni akaró materialis haszon társaságos állásunkban *fő elv* lehet e? egy azon legnehezebb kérdések közül, mellyre a' philosophus csak úgy felelhet, ha a' régiség' tudományában jártas, ha ítéletét a' dolgok' természetének szükségképi örök törvényei után teszi meg, a' je-

len és jövődő közt fennlebegve, egyiknek lanyha fuvalmait, a' másíknak szédítő ábrándozásait egyaránt eltaszítva magától.

A' historia' tanulásának haszna ugyan közönségesen el van ismerve *), de annak, ki historiai régi tárgyakról ír, vállalatja súlyos és nehéz, mert nem csak a' tárgyak' választásában, és historiai öszveilletésökben sok nehézségeken kell győznie, hanem a' mellett az előadásra, és felöltöztetésre is gondot fordítnia, hogy olvasások mind kellemetes, mind a' lélek' tehetéseinek kifejlésére tekintve, épületes is legyen: „Res ardua est, vetustis novitatem dare, novis auctoritatem, obsoletis nitorem, obscuris lucem, fastidiosis gratiam, dubiis fidem, omnibus vero naturam“ írja Plinius (Hist. Natur. in Praefat. p. 5. edit. Brotier).

Magokban már nagy becsüek az olly historiai vizsgálatok, mellyeknek egyedül a' külső factumok' igazságának contrastja czéljok, vagyis hogy a' lett dolgok úgy adassanak elő, mint azok törtétek; de az illy vizsgálatok még csak külső csontvázát teszik az emberiség' történeteinek: ellenben azoknak lelkét felfogni, a' boszuló Nemesis' nyomait a' már meglettekben kitapogatni: egy szóval az indulatoknak, bűnhődésnek, és meglakolásnak, úgy más részről a' jó erkölcsöknek és szilárd tetteknek örökös frígyben létüket előterjeszteni tudni elkerülhetetlenül fő feladatja minden historiai előadásnak, ha az foganatos akar lenni. Feszlernek ez lebegett szemei előtt, mikor Saratofból a' Wolga mellől írt 1814ben kormányiszéki tanácsos Kenderesy Mihálynak: „Ille vero turpem errorem erraverit, qui per-

*) „Betrachtet man alles Historische als das Geschehene in der Zeit, die Natur als das Bestehende im Raume, und die Geisteswissenschaften als das, was in und über beiden waltet, so ist der Nutzen und die Nothwendigkeit des Geschichtsstudiums insbesondere, als eines wesentlichen Bestandtheiles aller wahrer Menschenbildung wohl einleuchtend genug. *Tappe.*“

suasam sibi haberet, opus meum historicum ad Vngaros unice pertinere. Scriptum est irretorto oculo in omnium temporum eventus, omniumque gentium fata, vel potius in id unicum, quod toto generi humano censetur esse necessarium. Si quis illud mihi in calamum dictasset, fidenter adfirmarem, religione ipsa dictante me scripsisse, una per totum dominatur idea: *est aliquod ius immutabile, aeternum, divinum, quo gentes, quo imperia, quo eorum rectores irrefragabiliter reguntur.* Haec inquam idea operi tamquam instar animae est, facta et eventus omnes eidem, quasi corpus subiiciuntur, et vitae nationalis processus per factorum et eventuum enarrationem expositus, nihil aliud est, quam repraesentatio oppositionis continuae contra iuris aeterni imperium, atque huiusce victoriae semper certissimae. Per hoc ipsum vero tali operi insitus est quidam tenor tragicus, neque aliud magis tono tragico veterum vult efferri, quam historiae gentium in suo ortu, flore, lapsu, incremento atque palyngenesia. Sicut enim in tragoedia veterum, ita quoque in historia populorum nihil clarius, *quam perpetuum libertatis cum aeterna necessitate conflictus est exhibendus, et per victoriam posterioris, quin libertas intereat, est componendus et exaequandus.*“

Nem az ékes szókban, nem is rhetori figurákban, vagy poetai phrasisokban áll tehát a' 'historicus' becse, hanem a' történetek' hív előadásával párosodva kell lenni a' philosophiai vizsgálatoknak a' felett, miképen függnek a' régiek az ujakkal öszve, 's micsoda pszichologiai törvények az időszaki történetek' hosszú láncz-sorában fölfedezhetők, mellyekhez a' kapcsolatok alkalmaztatták magokat *).

*) Németországban két nevezetes költői voltak, kik a' történetírásban is próbát tettek, u. m. Schiller és Goethe, de egyik sem hódolván a' historia' komoly studiumának, az első még inkább nem, mint az utolsó, e' nehéz pályán el-sikamlottak. Schillerről írja gr. Platen' historiai munkájá-

Midőn némelly törvények' és szokások' historiai hasonlatosságait választám értekezésem' tárgyául, legtöbb figyelemmel honi törvényeinkre voltam és szokásainkra, nem ok nélkül hívén, hogy az illy hasonlatosságok' előadása már magában is kedves olvasást szerez, de azon kívül is törvénytudományunk az illy hasonlításoknál fogva némi felvilágosítást nyerend.

Az a' jelenet, hogy honi törvényeinkben és szokásainkban elég van olyan, melly más nemzetek' törvényeikkel, szokásaikkal valamikor megegyezett, vagy most is egyez, csak arra mutat, hogy az emberek minden időben, mindenhol és minden éghajlat alatt egyforma testi és lelki műszerek által felruháztatva lévén, a' törvények és szokások' alkotásában is közelítenek egymáshoz, 's ez a' közelítés nem csak vad, hanem mivel állapotjokban is észrevehető, mivel az érzések, indulatok ki nem vesznek az emberből, 's a' különbséget leginkább, kivált a' szokásokra tekintve, az éghajlat és külső tárgyak' behatásánál fogva azoknak kicsinysége vagy nagysága szülik: p. o. a' szerezsen hideg vérrel adja el apját, feleségét, gyermekeit egy pipa dohányért; vagy egy ingért; így az Antoniusok is elárulják a' köztársaság' és magok' becsületét

nak bírálója: „Mit leichter Mühe, oberflächlich herbei geschafft ist das Material einer in Antithesen sich fortbewegenden rhetorischen Darstellung zum Opfer gefallen, der eigenthümliche Charakter desselben verwischt, und eben das, was am meisten an diesen Werken bewundert wird, das rhetorische Talent ist Schuld, dass der Gegenstand derselben verkehrt, und in ganz falschem Lichte erscheint.“ Goethéről írja: „Es ist kein Zweifel, hätte sich Goethe so ernst und anhaltend der Geschichte zugewendet, wie den Naturwissenschaften, keiner würde diesen Historiker übertroffen haben. Jetzt aber verhält er sich wie ein Mann, der geschmackvoll vorliegende schöne Früchte zu einem anmuthigen Bild ordnet, — — — wie dieser sich verhält zu dem Gärtner, der bis ins einzelste die Natur und Zucht dieser Früchte kennt — so zu dem Historiker. (Allgem. Lit. Zeit. 1833. 220).

nagy kincsért. Az Iroquois' felesége épen olly kevély tetovirozott 's indigóval kifestett lábaival, karjaival, nyakával, mint a' millyen büszke volt a' szép Poppeja bőre' fejérségével, mikor a' számártéjjel készített fürdőből kikelt. A' philosophusra nézve is nagy haszna van az illy historiai öszvehasznításoknak, mert a' régiség' tudásának bece azok által kiemelve van, úgy hogy bátran el lehet mondani, hogy a' régiség' alapos ismerete nyujthat a' philosophusnak legbiztosabb kulcsot a' jelenlét' megértésére, és Goethének igaza van, mikor írja: „a' durva empiricus ember meg van azzal elégedve, ha látja, hogy valami előtte történik meg; a' már pallérozottabb érezni is akar, húzamosan valami után gondolkodni pedig, csak a' philosophus' kedves foglalatossága.“

Ez a' dolgokon való húzamos gondolkodás már csak úgy eshetik meg, ha annak a' régiség' ismerete szolgál alapul, mert, mint Cicero bölcsen mondja, mindig gyermek marad az ember, ha nem tudja, mik születése előtt történtek.

Minekelőtte még tovább mennék, szólok valamit a' törvényekről és szokásokról általában, hogy a' következők annál világosabbak legyenek.

Minden törvények elébb csak szokások és erkölcsök voltak, szóba foglalva: maga a' görög *Nomos* (nomos) szó is eredeti értelmében distributiót tett, ezen igétől származván: *véμειν*, azaz osztani, *suum cuique tribuendo*, mint Cicero mondja, de Leg. III. 6. A' deák *lex* szó is eredetileg kimondást tett, vagy a' mi ki van mondva; így az orosz *Sakón* szó is jelent törvényt, szokást, erkölcsöt, hitet az orosz grammaticus Tappe' magyarázatja szerint.

Ma touan lin híres chinai historiographus a' régi emlékek' alapos vizsgálatai czimű nagy munkájában, mellyről Klaproth adott bővebb ismertetést (Nouveau Journal Asiat. Nro 55.) hasonlólag feljegyezte, hogy a' mennyei országban is a' szokások törtek utat írott törvényekre, valamint azon fontos észrevételt is félezer

évvel ez előtt megtette, hogy a' szokások, törvények nem változnak egyszerre, ha az igazgatás változik is, hanem csak az idő' mentével, és lassanként. A' mai törvények, ugymond, és szokások a' régiek' és elébb éltek' intézeteikben nyugosznak, azért mondja Confucius is, hogy megjövendölheti az ahhoz értő a' század' változásait, ha sokat olvas, 's a' meglelt dolgok felett figyelmesen elmélkedik. Mi nagy hatalma és befolyása legyen a' szokásnak az emberi életre, a' cselekedetekre, kitetszik vagy csak abból is, hogy bár több ezer évek multak is el azóta, hogy az első historiai ismeretek az emberiség' történeteiről följegyezve vannak, még is akadhatnak több olly törvényekre és szokásokra, mellyek maig is divatban vannak, jóllehet azok' eredetét a' historia előtt való idő'kig lehet felnyomozni. Csak a' rómaiak' törvénykezése' módját, törvényeiket és szokásaikat említem meg, mellyekről nem tagadhatni, hogy Európának minden részeiben mai napig befolyással vannak, 's még is épen ezen régi intézkedéseiről Romának tudva van, hogy azoknak jó részét a' még régibb pogány nemzetek' polgári szertartásaikban föllelhetni. Reitz dorpai prof.' közlése szerint (Hermeneutik des römischen Rechts, und Einleitung in das Corpus Iuris civilis von Walther Friedr. Clossius. Leipzig, 1831) Moszkaországban nem használtatott ugyan a' római görög törvény segédtörvény gyanánt, mint más országokban, sőt az egyetemekben tárgya sem volt a' törvénytannak, még is, ugy mond, nagy befolyása volt az orosz törvény' kiformalására.

Az orosz papi törvényekről minden kétségen kívül van ezen befolyás; de a' világi törvényekre nézve (Ulo-scheni) csak 1649 óta észrevehető. Ezen orosz törvénykönyvben nem csak a' definitiók és materiák formáltak sok helyt a' római szerint, hanem a' vezérszóban a' görög császárok' polgári törvénykönyvei nyilván kútfőknek említetnek. Hogy pedig ez a' befolyás illy képsőn kezdődött a' világi törvényekre nézve, annak, ugy mond Reitz, az az oka, mert az orosz papság 1649

előtt nem vett részt a' törvényadási munkálatokban, 's legelőbb az Uloscheni nevű törvénykönyvben mutatta ki részvételét, minthogy annak szerkeztetésére, mint külön rend, már felszólítva volt.

Azonban a' régi orosz törvényekről sem kell azt gondolni, mint ha azok külön állók, tulajdon sajátságuk volnának minden részben: mert azoknak viszont a' dán és svéd törvényekkel van nagy hasonlatosságok, mint collegiumi tanácsos Strube egy beszédben (sur l'origine et les changemens des loix Russiennes) megmutatta, mellyet 1756ban a' pétervári tudományok' academiája' gyűlésében tartott, melly hasonlatosságok' nyomait értekező is ott, hol a' magyar törvényekkel találunk, érinteni fogja.

Azoknak, kik a' megrögzött szokások ellen sokszor mód nélkül és helyén kívül is beszélnek, figyelembe ajánlható azon általános historiai észrevétel, hogy azoknak megszüntetése és átváltoztatása mindig olly környülállásoktól függ, mellyek az idő' mentiben lassan érlelik meg valamelly nemzet' gondolkodása' módját, 's azt tudni: *quid solidum crepet* társaságos állapotunkban, minden tudások közt a' legnehezebb tudás; azért ha jobbat nem tudnak előhozni a' divatban lévónél, mellyről a' nemzet meggyőzhesse magát, Horác' hason esetben kimondott tanácsát kövessék: *Sin melius quid habes, accerse, aut imperium fer.* (Epist. V. L. I. v. 6.).

2. §. *A' tüzesvas és forróviz próbákról.* Kelemen a' magyar törvények' historiájában azt jegyzi meg, hogy az első magyar királyok' idejében használtatott ez a' törvényes próba, de csak rendkívüli kétséges esetű perekben, mellyekben más bizonyításmódokat nem lehetett őszveszerezni, azért a' birák jónak látták az isten' ítéletéhez folyamodni, azt hívén, hogy az isten esodásan kimutatja az elvádoltnak ártatlanságát, vagy bűnös-voltát. A' nagyváradai káptalani jegyzetekben, mellyek *Ritus explorandae veritatis, seu Iudicium ferri*

candentis cím alatt Bél Mátyás által 1735. adattak ki, azon pörök fel is hordattak, mellyek 1217-től fogva 1235ig ezen káptalan előtt illy módon ellátattak. Ezen jegyzetekből kitetszik az is, hogy nem csak személyes, hanem birtoki keresetekben is használtatott a' tüzesvas próba, mellyről szent László és Kálmán királyok' törvényeiben (l. S. Ladisl. l. 1. c. 28. Colomanni l. 1. c. 22. 76. 83.) nyilvános emlékezet is van téve. Kitonich, 's utána Szegedi azt állítják, hogy 969től fogva, mikor Szent István király született, 1309ig tartott volna ez a' törvénykezési szokás a' magyarok közt; ellenben Kelemen már Kun Lászlóról azt jegyzi meg, hogy azt 1279ben megtiltotta. Szent István' fenmaradt törvényeiben nincs nyoma ezen rend kívüli itéleti módoknak, jól lehet a' bűbajosokról, boszorkányokról ő is törvényt tett, de csak bűjtöt, bélyegzést, veszőzést parancsolt ellenök. A' mennyire már az említett káptalani jegyzetekből Kitonich' és Szegedi' magyarázatai szerint is gyaníthatni, szóval, azaz rövid úton folytatta a' pert mind a' két fél, 's ha meg nem tudtak egyezni az ország' akkori rendes birái előtt, millyenek voltak p. o. a' királyi udvar' és vármegyék' főbirái (Iudices Curiae regiae, et Comites parochiani) úgy küldettek aztán az olly püspöki lakhelyekre, hol a' tüzesvas, és forróviz által való törvényes próba gyakorlatban volt. Kálmán király' törvénye oda mutat, hogy az ő ideje előtt a' püspöki székes helyeken kívül is gyakorlották e' rendkívüli itélet' nemeit, mivel ő egyenesen a' püspöki lakhelyekre 's a' pozsonyi és nyitrai prépostságokra szorította az azokkal élést. A' prisdaldusok, kik hajdan birói biztosok és itéletvégrehajtók is voltak, többnyire elkisérték a' pörlekedőket a' szent székre, hol a' bevádoltnak bekötötték kezét, 's a' takarót felül megpecsételték, hogy fel ne bonthassa. (Jobagio Beli — — — sigillata manu exspectavit adversarios suos usque diem veneris, mint olvashatni a' káptalani jegyzetekben), azután bűjtöltették három napig, (transacto triduo ieiunio sumpton etc. l. c.) Minekutá-

na három hiteles tanu előtt a' megbizott papi személy feloldozta kezét, megkérdezte mindenek' hallatára, hogy valamelly bűbajos mesterséggel nem élt-e? azután imádkoztatta, és úgy adta meztelen kezébe a' tüzesvasat, vagy pedig forróvízbe mártotta az úját, mellyek, ha semmi sérelmet nem tettek kezén, ártatlannak ítéltetett, 's a' dolog' kimeneteléről bizonyító levelet adott a' káptalan, mellyet azután a' Pristaldus az ország' rendes birái előtt, kik a' pörös feleket a' szent székhez küldötték, előmutatott, 's annak következésében a' további határozás is megtétetett. Kitchensik továbbá az említett jegyzetektől az is, hogy a' bevádlott helyett más is véghez vihette e' próbákat, mint mutatja Yrgolin' példája, ki *Cheka* nevű feleségét méregéttetéssel vádolta. „Quos Gregorius Comes de Potok discutens misit Varadinum ad examen ferrí candentis per Pristaldum nomine Thomas de villa Kaboi, sed cum illa prae nimia senectute ferrum non posse portare videretur, idem iudex dispensans cum ea, filium suum *Mocham* nomine portare ferrum pro matre sua praecepit, qui portato ferro iustificatus est.“ Azaz, ártatlannak találtatott. Így volt a' dolog a' kettős viadal által ellátott esetekben is, mint a' maga helyén említve lesz; itt még csak azt jegyzem meg hogy Csehországban is törvény volt hajdan, hogy a' nemesek, ha nekik tetszett, másokat fogadhattak meg, kik helyettök a' tüzesvas és forróvíz próbát megtették, ellenben a' nemteleneknek személyesen kellett azt kiállani, 's magok helyett mást nem fogadhattak. (L. über den Geist der böhmischen Gesetze in den verschiedenen Zeitaltern. Eine Preisschrift von Voigt. Dresden 1788).

Minekelőtte már e' rendkívüli ítéletmódok' természetéről és eredetéről további vizsgálatot tennénk, szükséges némelly eseteket megemlíteni, mellyekből kitesék, hogy nem csak hazánkban, hanem másutt is divatoztak az illy törvényes szokások, sőt a' boszorkányos dolgokban azután is, hogy nálunk azok már rég feledékenységre mentek, a' külföldön az illy próbák-

nak még mind pártfogói voltak, mind pedig a' boszorkányokat halállal büntették. Így p. o. Scribonius Wilhelm Adolf német philosophus és orvos még a' XVII-dik század' végén is külön könyvet irt arról, hogy a' boszorkányokat forróvizzel megpróbálni törvényes és igazságos dolog (De sagarum natura et potestate, deque his recte cognoscendis et puniendis. Marpourg, 1588. 8.), sőt még 1688-ban is újra kinyomtatták egy levelét, melly épen e' tárgyról szól (l. Bayle Dict. Hist. et Crit. art. Scribonius). Spittler pedig a' hannoverai herczegségről azt jegyzi meg, hogy ott a' XVI-dik század' végével is egymásra ölték a' boszorkányokat, nevezetesen 1590-től fogva 1600-ig naponként tíz, tizenkét boszorkányt vesztettek el, 's Wolfenbüttel körül a' vesztőhely kis erdőnek látszott a' sok égető fa, nyárs és akasztófától (l. Geschichte des Fürstenthums Hannover seit den Zeiten der Reformation bis zu Ende des XVIIten Jahrhunderts. Göttingen, 1786). Hogy a' magyarok' kijövele előtt, és minekelőtte még a' keresztyén vallást felvették volna, szokásban volt már Európában a' tüzesvas és forróvíz próba, kitetszik az anyaszentegyház' több canonjaiból, mellyekre Kitionich és Szegedi is hivatkoznak, mellyek szerint az azokkal élés későbbben kárhóztatva is volt; de még a' rieszbachi zsinat' IXd. canonjában 799-ben nyilván az áll: „*Venefici et necromantae candentis ferri examine probentur*“, melly helyről Dalhalm Florian salzburgi theologus külön értekezést is irt 1788ban (l. Europäische Annalen, 1808. 5-tes Stück, lap 407). A' viterbói Gottfried' krónikája, Münster és Cuspinian után megemlíti Bayle is, hogy a' X-dik század' vége felé III-dik Ottó német császár' idejében egy modenai grófné tüzesvas próbára ajánlotta magát a' császár' nője, Árragoniai Mária' fiatalan élete' módjának bebizonyítása végett. Ugyan is Mária már az előtt egy fiatal embert, kit szeretett, aszszonyi ruhába öltöztetve tartott maga mellett, mit megtudván férje, a' fiatal embert elevenen megégettette. De Mária így sem szállott magába, mert egy más fia-

tal modenai grófba szeretvén, azt mindennel kecségtette a' nélkül hogy czélját érhetne volna. Boszultában tehát elvádolja a' hamis asszony a' grófot férje előtt, hogy rajta erőszakot akart elkövetni. A' császár halált mondat fejére az ifju grófnak, kinek még elég ideje volt a' maga hitvesének mindent fölfedezni; ki is a' grófnak kivégeztetése után megvárta a' szempillantatot, mikor a' császár legfényesebb körben közhelyen megjelenendik alattvalói közt igazságot szolgáltatni, és akkor könyörgött ő is az igazság' kiszolgáltatásaért, a' mit megnyervén, bevádolta mindenek' hallatára Máriát fajtalanságaért, 's ajánlotta magát a' tüzesvas próbára, mellyet szerencsésen kiállván, Mária elevenen megégettetett (Bayle l. c. art. *Marie d'Arragonie*). Hasonlólag tüzes szántó vason járt Emma is, Etelred angol király' nője, II. Richard normandiai herczeg' leánya, szent Eduard' anyja, kit a' kenti gróf azzal vádolt, hogy az öreg winchesteri püspökkel szerelmes életet folytat. Emma ajánlotta önkényt magát a' próbára, 's kilencz egymás mellé tett tüzes szántóvason öt lépést tett két püspök oldala mellett, midőn is ártatlannak találtatván, a' fia, úgymint Eduard a' király, búsultában megkorbácsoltatta magát. Történt ez a' VIII-dik században (l. Bayle l. c. art. *Emma*). Bél Mátyás is az általa jegyzetekkel kiadott Ritus explorandae veritatis című kéziratban írja Mutius' krónikája után Kunigunda nevű császárnéről: „Cunigunda Henrici II. uxor, adulterii suspecta, vomere candente, quem nudis calcaverat pedibus, innocentiam suam approbavit.

Már ezeket így tudva, méltó vizsgálatot érdemel az, mi adhatott okot arra, hogy illy rendkívüli bizonyítás-módoknak sok ideig divatja volt Európában, holott tudva volt a' szentírásból azon keresztyén mondat: „*ne kísértsd az istent.*“

Azon jelenetnek okát, melly szerint némellyek ártatlannak találtattak, mivel a' tűz nem sértette meg kezeiket vagy lábaikat, a' tudósok különféle módon magyarázzák ki, mert a' factumokat nem lehetett tagadni, ni-

után historiai bizonyossággal feljegyeztetve voltak. Montesquieu nem csodálkozik azon, hogy illý törvényes szokások voltak divatban, mert, úgy mond, akkor az emberek fegyverrel bántak legtöbbit, durva kemény bőrűek voltak kezök' markolatjai, azért az illy törvények inkább megegyeztek az idő' szokásával, 's következéseikben inkább ártatlanok voltak, mint sem igazságosak az okok, mellyek a' próbát szükségessé tették. (De l' esprit des lois Livre XXVII. ch. 17). Ugyan csak más helyt ez a' lelkes író párviadali, tüzesvas és forróvíz próbákban egyebet nem lát, mint a' régi vak-ság' nyomait: „Tel etoit l'excés de leur idiotisme qu' au crime du monde le plus incertain ils joignoient les preuves les plus incertaines“ mivel leginkább a' boszorkányság' és haeresis' üldözésében használtattak (l. c. Liv. XII. ch. 5.). Bayle alkalmatossági okokat vett fel segédül, miért a' természet' rendes törvényeinek, munkálkodása és kihatása megszűntek az ártatlanokra nézve, azt tartván, hogy csak így és máskép nem lehet az említett historiai jeleneteknek okát kimagyarázni *).

Azonban sem Bayle, sem Montesquieu' magyarázatai ki nem elégíthetik a' vizsgálódót, miután a'

*) Il est fort difficile de résoudre ces difficultez sans l'intervention d'une cause occasionelle, mais avec cette Hypothese on les résoudroit aisement. On n'aurait qu' à supposer une Intelligence qui auroit pris soin des innocens, et qui par ses desirs auroit déterminé le premier moteur, à ne point suivre dans cette rencontre la Loi générale de la communication des mouvemens. On pourra ensuite supposer, non pas comme les Paiens, que ces sortes d'Intelligences meurent, mais qu'elles passent à d'autres emplois, et qu' alors elles ne continuent plus de présider à ces epreuves. Voilà comment il se pourroit faire, que certains miracles fussent en vogue en un tems, et cessassent en un autre. Il n'en faudroit rien conclure contre l'immuabilité des loix généraux. On se tromperoit peutêtre si l' on croit qu' entre les esprits créés, il n'y a que l'ame de l' homme qui soit sujette au changement l. c. art. *Emmæ* Rem. D.

természet' tudományának pontosabb ismerete megtanította az embereket, hogy az elemekben létező erők és tulajdonságok ugyan azok voltak hajdan is, mint ma, 's a' természet a' maga megszokott örökös törvényeitől soha sem áll el, hanem egyenlő feltételek alatt törvényeinek is egyenlő munkálatjai vagynak, és csak egyedül az emberi okosság az, melly kitanúlván a' természet' törvényeinek mibenlétét, olly segéd eszközöket is nyújthat, mellyek által némienemü tekintetben függetlenné tehetjük magunkat a' külső elemek' behatásai ellen. Hogy régen is így volt a' dolog, 's azon kevesek, kik a' természet' tudományában jártasak voltak, csodás productiokat vittek végbe, historiai adatok bizonyítják.

Busbeque negyedik levelében leírja mint szemmel látott tanu egy török pap' productióját a' tüzesvassal ekképen: „sumsit una mecum prandium sobrie, et modeste. Inde descendit in aream domus, pauloque post revertit, sublato vasti ponderis saxo, quo sibi in nudatum pectus aliquot ictus infixit, quibus pene bos percelli potuisset. Hinc manum iniecit ferro, quod in foculo ad eum usum accenso candens factum erat. Id ori insertum omnem in partem aliquamdiu versat, non sine salivae stridore. Erat ferrum illud oblongum, sed altero capite crassius, et quadrangulum, quod ore recepit, vi ignis sic fervefactum ut a candente carbone nihil differret. Quo facto ferramentum in ignem recondit, meque salutato et accepto munere discedit.“ Majd lejjebb bizonyítja „de ferramento candenti quod vidi, testor; 's felvilágosításul még ezeket adja hozzá: „Nec tamen ea res tantam habet admirationem: haud dubie dum in area saxum se quaerere simulabat aliquo medicamento sibi os adversus ignis violentiam praemuni-erat, qualia reperiri non ignoras. Nam meminisse me in foro Veneto videre, circulatorem plumbum igne liquefactum contrectare, eoque sine offensa tamquam manus lavare“ (p. 332. edit. Elzevir. 1660).

A' mit itt Busbeque mint szemmel látott tanu a' XVI-dik században élt török pap' productiójáról beszél, azt a' Hirpinusokról, kik a' Samnitesek' földén laktak; bizonyítja Varro is, hogy lábok' talpát bizonyos kenettel megkenték, 's a' parázs tűzön minden sérelem nélkül keresztül mentek. „Varro ubique expugnator religionis (itt babonát kell érteni a' religio alatt) ait, cum quoddam medicamentum describeret; eo uti solent Hirpini, ambulaturi per ignem, medicamento plantas unguunt.“ (Servius in Aeneid. LXI. v. 787). Virgilius említett helyén a' Soracte hegy mellett laktatja ezen Hirpinusokat ugyan csak a' Samnitesek' földén, 's épen ezt állítja:

„Summe Deus sancti custos Soractis Apollo
 Quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
 Pascitur, et medium freti pietate per ignem
 Cultores multa premimus vestigia pruna.
 Da pater, hoc nostris aboleri dedecus armis.“

Plinius (L. II. c. 93.) így ír: „Haud procul urbe Roma in Faliscorum agro familiae sunt paucae, quae vocantur Hirpi: hae sacrificio annuo, quod fit ad montem Soractem Apollini, super ambustam igni struem ambulantes non aduruntur, et ob id perpetuo senatus consulto militiae omniumque aliorum munerum vacationem habent. Solinus is (c. 11) említi imez szavakban: Impune insultant a dentibus lignorum struibus in honorem divinae rei flammis parcentibus“ Strabo (L. V.) Feronia nevü helységről Feronia istenasszony' tiszteletére tartott szertartásnak mondja azt: „ibi est lucus Feroniae, in quo sacrificium perpetratur mirabile: correpti enim eius numinis afflatu homines nudis pedibus prunarum ardentium struem illaesi perambulant.“ De Cappadociában Castabula nevü városban is Diana' (Perasia) papnéi parázs tűzön jártak mezitt láb ugyan csak Strabo' tanúsága szerint: „Vbi aiunt sacrificas mulieres illaesis pedibus per prunas ambulare (L. XII).

A' felhordott helyekből nyilván való, hogy a' tűzesvas és forróvíz próbának eredetét a' pogány világ-

ban kell nyomozni, és azt meg is kapjuk Ázsiában, ha a' tűz és víz' mint két fő elemeknek tiszteletéről maig fenmaradt hagyományokat közelebbről megvizsgáljuk.

Mind a' két elemnek tisztító ereje van, 's ezen egyszerű fogatból kerekedett ki azoknak törvényes próbákra használtatása, melly szerint azt hitték, hogy a' valóságos bűnös meg nem tisztulhat általok, mert a' vétket a' víz le nem moshatja, a' tűz meg nem emésztheti. Hogy a' tűz és víz, mint két fő elem napkeleten tisztelet' tárgyai voltak, sőt ma is azok, hogy régi szertartások' következtében ma is a' megtisztulás' fogatai vagynak illy tisztelet - módokkal egybe kötve, némelly itt következő adatokból megtetszik, azt jegyezvén elébb még meg, hogy Szent László' törvényeiben is emlékeztet van téve a' folyóvizék' tiszteletéről, melly eldődeink közt is szokásban volt. A' beavattak tudták, 's tudják maig is napkeleten az illy szertartások' symbolikai jelentését, mert a' fölemelkedett lelkek épen a' mysteriumok' körében találkoztak öszve, hol tudványoknak a' természet' tudományosabb ismeretei által eleget tehettek: „In der Zeit wo wissenschaftlicher Scepticismus und unsittliche Glaubenslosigkeit den Volksreligionen ihre Kraft genommen, und die allgemeine Noth so viele Bedürfnisse des Geistes und Herzens angeregt hatte, zogen die Mysterien, aus der Beschränktheit nationaler Culte heraustretend, und über den ganzen Erdkreis sich verbreitend, diejenigen alle an sich, welche eine gewisse Erkenntniss der göttlichen und menschlichen Dinge, und in der Gunst höherer Mächte Trost und Schutz wider das Schwanken und Stürmen der irdischen suchten. Didactisch und drastisch zugleich durch ihr Symbol, versprachen sie, was der Volksglaube nicht gekonnt hatte, den *Religiösen*, und was die Philosophie nicht geleistet hatte, den *wissenschaftlichen* zu gewähren.“ (1. Die kirchliche Archäologie. Dargestellt von F. H. Rheinwald. Berlin. 1830). Ciceronak egy fontos helye (De natura Deorum L. 1. c. 42)

felvilágosításul szolgálhat, és épen ide tart, mivel abból kitetszik hogy ez nem a' mai tudósoktól eredett puszta vélemény, hanem a' dolog' valóságán alapult igazság: „Praetereo Samothraciam — írja Cicero — quae Lemni nocturno aditu occulta coluntur, sylvestribus saepibus densa, quibus explicatis, ad rationemque vocatis *rerum magis natura cognoscitur*, quam deorum.“

Tudva van a' historiából hogy míg az izlamismus el nem terjedt napkeleten, a' tűz- vagy napimádók' vallása uralkodott a' roppant perzsa birodalomban, hogy az örökké égő tüzet ki nem hagyták aludni a' magusok, hogy Media, Armenia' hegyei meg voltak rakva ilyen, a' tűz' tiszteletére szolgáló templomokkal, sőt ma is Bakou körül a' Caspium tengertől nem messze a' szüntelen égő naphthának tiszteletére járnak a' hindusok (l. Nouveau Journal Asiat. Nro 64. l. 358), és IV-dik Mohammed török császár még 1728-ban is fölelevenítette a' perzsáknál hajdan divatozott *Newrus* innepét a' tavaszi aequinoctium' első napjának emlékezetére, mellyben az ujjá teremtett nap, a' kos' jegyébe menvén, elkezd futását, melly napon hajdan Dsemschid sugáros koronával díszesítve Persepolis' thrónján várta a' nap' feljöttét 's ha lángba borulva jött fel, hymnusokkal 's hálaadással köszöntötte azt, 's elfogadta ajándékot hozó népeinek hódolásait széles birodalmában. Herbelot és Malcolm több példákat hoznak fel napkelet' historiájából a' tűzpróba által való megtisztulásra, nevezetesen Kaikaus' feleségéről *Saudabahról* írja Herbelot, hogy az *Siavesch* nevü mostoha fiába szeretvén, annak viszonszerelmét meg akarta mindenkép nyerni, de szándékában nem boldogulhatott, azért boszút forralván magában elvádolta férjénél Siavescht mint rajta erőszakoskodni akarót; a' császár, hogy meggyőzhesse magát a' vád' igaz vagy nem igaz voltáról, nagy tüzet rakatott, mellyen keresztül kelle menni mind a' két félnek, de az asszony nem mert a' parázs tűzre lépni, Siavesch kiállotta a' tűzpróbát szerencsésen, 's ártat-

lannak itéltetett (Biblioth. orientale. Paris, 1783, Tom. II. l. 162. 1. Malcolmot is: Geschichte Persiens, übersetzt von Dr Becker. Leipzig, 1830. I. B. I. 30.). Carpini' tudósítása szerint a' pápa' követeit Baty chán' sátorába két tűz közt vezették, mert a' mongolok azt hitték, hogy a' tűz megtisztítja a' rossz czélszatokat (Tappe I. B. I. 301). A' holttestek' megégetése is nem egyéb volt mint tisztítási szertartás, melly nem csak a' rómaiaknál hanem a' tatár fajú népeknél is rég szokásban volt Ázsiában a' chinai annalisok szerint (I. Herbelotot l. c. Tom. VI. l. 86 et seq).

Busbeque nem tudván okát, miért az izlam hiten lévők minden legkisebb papirozt is felvesznek a' földről, imez magyarázatot vett az ahhoz értőktől: „Supremi iudicii tempore cum Mahumetes suos sectatores ex iis locis, ubi pro admissis criminibus poenas dant, in coelum vocabit, ut sempiternae beatitudinis participes faciat; alia ad eum via nulla patebit, quam per ingentem ferream cratem igne fervefactam, et candentem; per quam nudis pedibus incedendum erit; — — ecce vero hic (mirabile dictu) charta illa omnis, quam ita ab iis contumelia pedum asservatam diximus, improvisa aderit, seque eorum soleis substernet, magno futura auxilio, quo minus noxara candentis ferri sentiant.“ etc. (Epist. I.) Tehát itt is a' tűz által való megtisztulásról van szó, hogy addig a' bűnös nem juthat el a' boldog helyre, és Mohammed' színe elébe, míg a' tüzes vason járás által meg nem tisztul.

Silius Italicus római költő azt is emlékezetben hagyta a' már említett soractei hegyen véghez vitt áldozatokról, hogy a' tüzen járók háromszor vitték az áldozat' belső részeit e' próbatüzön keresztül, 's úgy megtisztulva, tették aztán az oltárra.

Tum Soracte satum praestantem corpore et armis
 Aequanum noscens, patrio cui ritus in arvo
 Cum prius arcitenens accensis gaudet acervis
 Exta ter innocuos late portare per ignes
 Sic in Apollinea semper vestigia pruna

Inviolata teras victorque vaporis ad aras

Dona serenato referas solemnia Phoebó (L. V.)

Ezekből lehet már azt is megmagyarázni, miért a' tűzből jövendöltek is a' régiek, és sok esetben jó jelnek vették. A' mit a' szentírásban Mózes' égő csipkebokráról olvasunk, hasonló't ír Ammianus Marcellinus a' perzsa szüntelen égő tűzről: „Ferunt, si iustum est credi, etiam ignem coelitus lapsum apud se sempiternis foculis custodire, cuius portionem exiguam ut *faustam* praeiisse quondam Asiaticis regibus dicunt.“ (L. XXIII. c. 6). Suetonius Tiberiusról írja hogy az oltáron magától meggyulván a' tűz azt jövendőbeli fölemelkedésének jeléül vette (in Tiberio c. XIV). Cicero' felesége is így tudta meg hogy férje consul lesz, és Virgil is írja Ecclóg. VIII. v. 105.

Aspice corripuit tremulis altaria flammis

Sponte sua, dum ferre moror, cinis ipse. Bonum sit!

Solinus (c. 5) azt is emlékezetben hagyta, hogy Sici-liában Agrigentumhoz közel is volt Vulcánnak egy halma, hol az oltáron magától meggyultak a' zöld venyikék, 's a' láng meg nem sértette az áldozó papokat.

Ezen vizsgálatok' következtésében kitetszik már az először, hogy a' tüzesvas és forróvíz próba nem csak Magyarországbán hanem más keresztyén országokban is még pedig jóval a' magyarok' kijövetele előtt divatban volt, 's hihetőleg a' keresztyén vallás' felvételével jött mind a' két törvényes próba nálunk is szokásba, mert a' budai zsinat' (1279) IX-dik canonjában az áll: „*Clerici sententiam sanguinis non dicent, nec aquam vel ferrum candens benedicant,*“ miből következtethet-ni, hogy keresztyén idegen papok ismertették meg a' magyarokat e' törvényes szokásokkal. Kitetszik másodsor a' felebbi adatokból az is, hogy nem csak a' keresztyén hanem a' pogány világ is használta a' tűzpróbát; harmadszor nyilván való az is, hogy a' tűzpróbának eredetét Ázsiában kell keresni, 's annak szár-

mazására a' mythologia, philosophia, mint szinte a' természet' tudománya egyaránt okul szolgáltak.

A' perzsa és indus szent könyvek' közelebbi ismerete ez állításokat kétség kívül valókká teszik, és hogy az indusok magokat elevenen megégetik *), annak a' lélek' megtisztulását tárgyazó metempsychosi hit szolgál alapul; azért a' francia nyelvtudós Jaquet minekutána megmutatta, hogy a' görög *αἰθήρ* (aether) szó is kezdetben tüzet jelentett, a' mit fő elemnek tartottak, 's az ember' lelkével egynek vettek, felhozza Varróból (L. IV.) két régi poeták' szavait „Itaque Epicharmus Enni de mente humana dicit *Istic est de sole sumptus ignis* . . . Recte igitur Pacuvius ait *animam aether adiungat*“ Ces textes nous apprennent (igy folytatja Jaquet észrevételeit czélozva a' jelenlegi tárgyra) que le feu ou éther était, dans la croyance de ces peuples le foyer universel des âmes, le *vaiçvarathman*, que le soleil était une transformation intermediaire de ce feu primitif, de la quelle il passait dans la matiere organisée des corps humains. Priscien nous a conservé un autre fragment de l'Epicharme d'Ennius, dans le quel l'intellectualité du feu originel est encore plus nette-

*) Indiában nem csak az özvegyasszonyok égettetik meg magokat elevenen, hanem a' férfiak is, legalább Herbelot azt írja *Gebul* nevű hatalmas indus királyról, hogy I-ső Mahmud a' Gaznevidák' dynastiája' alapítója kétszer megvervén és fogságba ejtvén az indus királyt, ez magát elevenen égettette meg, fiának adván át a' koronát szokás szerint, hogy szerencsétlenségeit az által expiálja, vagy is megtisztítsa magát (t. IV. I. 24). Malcolm is a' Rajaputokról feljegyzi, hogy ott a' legifjabb leány gyermekek' eleven megégetése még szokásban van (I. B. I. 145). Montesquieu az égöv' befolyásának és az abból származó tüzes képzeletnek tulajdonítja, hogy az indusok minden félelem nélkül a' tűzbe ugranak, 's magokat elevenen megégettetik. De a' tüzes képzeletnek is csak a' tűz' természetéről való vallásos hit szolgál alapul, mint az szent könyvekből nyilván kitétszik, mellyeket Montesquieu a' maga idejében még nem használhatott. (L. XIV. ch. IV.).

ment exposée: *terra corpus est, at mentis ignis est.*" (N. Journ. asiat. Nro 75).

Hogy ez a' maga eleven megégettetése régi szokás napkeleten, Lucanusból is gyaníthatni, ki azt mintegy kigúnyolva említi meg imez soraiban:

„Quique suas struxere pyras, vivique calentes
 „Conscendere rogos. Pro quanta est gloria gentis
 „Iniecisse manum fatis, vitaeque repletos
 „Quid super est donasse deis.“ (L. III.)

Szóltam eddig a' tüzesvas és forróvíz próbákról úgy, mint törvényes módokról az igazság' kikeresésében, de mivel az utolsót csak mellesleg említettem meg, szólok itt egy uttal a' folyóvizek' tiszteletéről is valamit, annyival is inkább, mert szent László királyunk' törvényeiben arról emlékezet van téve.

Hogy a' pogány világ' bölcsei a' vizet is egyik fő elemnek hitték, és annak hasonlólag tisztító és gyógyító erőt tulajdonítottak, elég megemlíteni, de hogy nem csak eldődeink, hanem más nemzetek is tiszteletben tartották a' folyóvizeket, 's azok mellett áldozatokat vittek végbe, ez irat' céljához képest szükséges némelly adatokat közlenem.

Malcolm sokszor említett könyvében (I. B. I. 43.) írja a' hindusokról, hogy a' folyóvizeket most is szent helyeknek tartják, hol isteni tiszteletet visznek végbe, mire, ugymond, a' perzsa mythológiákban is nyilvánosságos tanubizonyságokat lehet kapni. Hogy ez így van, kitetszik onnan, hogy már Arnobius írja hatodik könyvében, mint azt Bayle felhossa (T. I. p. 89): „Ridetis temporibus priscis Persas fluvium coluisse, in formem Arabes lapidem.“ Illyen tiszteletben tartatott a' *Scamander* nevü folyóvíz Phrygiában Troashoz közel, hol Venus' innepét tartották (l. Baylet art. *Scamander*). Így tisztelik még ma is az izlam hiten lévők a' mekkai híres *Zemzem* forrást, mellynek gyógyító erőt tulajdonítanak. Az Euphrates és Ganges folyóvizek a' zend és bráhmai könyvekben szent folyóvizeknek neveztetnek, 's a' Nilusnak is Egyiptomban,

hogy megtermékenyítette a' földet, háladó innepi tiszteleteket tartottak. A' forróvízzel való próba Karamzin szerint szokásban volt az oroszoknál is, Jaroszlav 1020ban határozta, hogy a' nagyobb esetekben fél griwne arany értékig tűz-, kisebb esetekben *forróvíz* próbát használjanak a' bírák (I. Geschichte Russlands nach Karamzin von Tappe I. B. I. 158. et seq.). Hihetőleg az a' szokás is, minél fogva a' törvényt áthágókat néhol vízbe mártották, azon régi vélemény' következtetésében esett, hogy a' víz lemossa a' testről a' szennyet, a' lelket pedig megtisztítja a' bűn' mocskától. Hormayr írja müncheni oklevelek után, hogy Németország' sok városaiban egész a' XVIIedik század' végéig tartott az a' szokás, melly szerint a' kenyérsütőket, ha rossz vagy nem mértékes kenyeret sütöttek, vizmocsárhoz vitték ki, 's ott a' vízbe bele mártogatták, a' mit *schupfen* szóval tettek ki (Jahrbücher der Liter. B. LV. Anz. Blatt, I. 19). Hasonlót ír Kreckwitz: Descriptio totius Regni Hungariae deák című, de német nyelven írt munkájában, a' Körös víz mellett lévő Feketető' lakosairól, kik régi szokás szerint az idegeneket vagy is jövevényeket szokták a' Körös vízbe, mellyet Jordánnak neveznek, bele mártani: „Dann ein gar altes Herkommen ist, dass wer zuvor daselbst nie gewesen, von ihnen gehäuselt wird: also dass sie von einem ein viertheil, oder halben, auch wohl einen ganzen Thaler bekommen. Es hat auch Stephan Báthori erstlich Fürst dieses Landes, hernach König von Pohlen sich nicht geweigert, mit seinem eigenem exempel, solch ihr altes Herkommen zu bestättigen. Welcher sich aber von ihnen nicht gutwillig ablöset, der wird in das obgedachte Wasser *Kreisch*, so sie den Jordan nennen, gesetzt.“ (I. 158).

3. §. *A' tűzzel bélyegzésről és megégetésről.* Eddig a' tűzpróbáról úgy szólottam, mint törvényszeres eszköztől az igazság' kikeresésében, itt ugyan arról, mint meghatározott büntetés - módról.

A' varázslók ellen, kik már másod ízben vétettek, szent István tüzes bélyegzést rendelt: „si secundo in eodem crimine invenietur, simili ieiunio subiaceat: post ieiunium vero in modum crucis in pectore et fronte, atque inter scapulas incensa clavi ecclesia, domum redeat.“ (L. I. c. 32.).

Kálmán király a' hamis tanuk ellen rendelte, hogy orczájok tüzes vassal bélyegeztessék meg (I. Kelemen Historia Iuris Hung. I. 91. et seq.). E' büntetésmód szabattott ki a' hamis levél-készítőkre Ildik Ulászló alatt: „*Confectores adulterinarum literarum candenti sigillo in facie adurantur* (Decr. III. art. 14.). Kovachich 1268beli oklevelét közli István országbirájának mellyből kitetszik, hogy a' hamisan vádlók is megbélyegeztettek, 's azt a' büntetést csak a' nyertes fél engedhette el a' bünösnek: „*Quod Iacobus filius Ponicich... coram ipso Rege in nota manifestae calumniae convictus, et omnes eius possessiones Actoribus adjudicatae fuerint . . . et licet iuxta approbatam Regni consuetudinem character, qui manifestis calumniatoribus infligi consuevit, de rigore iuris eidem imprimendus fuisset, dicti tamen filii Ebesd, ad petitionem et instantiam Domini Regis impressionem eiusdem characteris remiserunt.*“ (Vestigia Comitior. T. I. p. 152.).

De itt meg kell jegyezni, hogy a' calumnia szó alá különféle vétkeket foglalnak a' magyar törvények, mert hajdan a' hamis levelek' készítése is, valamint minden hamis kereset, ugy az eldöntött pernek felujtása is calumnia volt. Verböczy szerint calumnia volt az is (Part. II. t. 30.) ha valaki két uton módon keresett valamit, vagy két ellenkező törvényes menedékel élt; ellenben az olly hamis vádakban, mellyek, ha megbizonyosodhatók, halálos büntetésre adnak alkalmat, mindenkor és mindenütt a' talio' törvénye (szemet szemért, fogot fogért, mint Mózsés rendelte) szerint ítélték, mint p. o. Dániában Ulefeld első minister' hamis elvádlojának feje vétetett, mert a' ministert olly vétekkel (t. i. felségárulással) vádolta, mellyre a'

törvényekben halál van kimondva (l. Baylet art. Ulefeld). Szegedi (in Tyrocinio. Tyrnaviae 1751 l. 563) megjegyezte azt már, hogy a' bélyegzés calunnia' eseteiben a' romai törvényből jött hozzánk: „per legem Remmiam litera k frontibus eorum inurebatur. Hac lege autem per Constantinum Imperatorem abolita statuta est in criminalibus poena talionis, dein et poena infamiae, in civilibus vero arbitraria.“ Verböczy (P. II. t. 16) bizonyítja, hogy a' papi személyek is, kik hamis leveleket készítettek, így bélyegeztettek meg: „Insuper ut stigma sigilli igniti frontibus et faciebus capitularium, vel conventualium, qui in confectione et sigillatione ipsarum iniquarum literarum interfuerint, ac participes exstiterint, imprimatur, et inuratur, decretum generale mandat.“

A' tüzzel bélyegzés szokás volt Angliában is, hol VI. Eduard' rendelkezésénél fogva a' kőboriakat és lézen-göket mellben bélyegezték, Erzsébet királyné alatt pedig füleiket égették keresztül (l. Tudománytár III.). Az egyiptomi utazások' esomóiban az is megjegyezte-tik, hogy Sennaar és Kordofan tartományokban bévett török és uj görög szokás bizonyos figurákat a' homlok-ba besütni, minek nyomát már a' régi helleneknél és byzantiaknál megkaphatni. A' syracusebeliek lovat sü-töttek volt homlokaira az elfogott athenaebelieknek. *Στιχοντεσιππον ἐς το μέτωπον*, Plutarch. Nikias. 29. I. Jahrb. d. Lit. LVII. l. 79.).

Az elevenen megégetés is szokásban volt mind hazánkban mind a' külföldön. Bubek Imre írja 1391ből (l. Kelement l. c. l. 170), hogy Liptó vármegye egy hamis levél-készítőt, ekképen büntetett meg. Mátyás király' idejében a' templomrablók és nemes udvarra ron-tók is így büntetettek (l. Kelement l. 222), de a' mi különösebb, a' halálra kárhoztattaknak még lakhelyei-ket is elégették egy időben, legalább II. András 1231-ben hozott végzeteinek XXXV. cikkelye ide mutat: „*Incendium tamen mitti volumus supra villas eorum*“ (Kovachich, Vestig. Comit. T. I. 98. 123.). Korabinsky

geographiai szótárában leír egy különös történetet Bél Mátyás után, melly Nyitra vármegyében Csejte nevű faluban (Scheitha, Schachtitze) történt, hol a' kemény földben olly mesterségesen készült pinczék vagynak, mint a' millyenek voltak a' siracusai tömlöczök, melylyekről emlékezik Cicero Verres ellen tartott beszédeiben. Egy illy pinczében történt már az, hogy valamely főrangu dáma 1610 cselédjeit egymásután leölette, és azoknak véréből *Ficzkó* nevű nevendékje által vérfürdőt készíttetett magának, mi vétekért nevendékje és még két tanácsos asszonyok kikre hallgatott 1612-ben elevenen égettettek meg, maga pedig a' dáma 1614-ben éhségben holt meg a' vár' tömlöczében. Korabinsky' idejében lehetett még a' fürdőhelyt kőbe kivágva látni. A' rabló katonákra nézve is, ha azok nemtelenek voltak, eleven megégetést parancsolt Mátyás király (Decr. 6. a. 61. l. Szegedit is l. c. l. 507.) Hasonlólag Mátyás király' felebb említett törvényeivel megegyez az erdélyi szászok' törvénykönyve is, melylyet 1583ban Báthori István helyben hagyott, mellyben L. IV. tit. II. nyilván áll: „*Qui res sacras ex aede sacra surripuerit, in ignem conicitur*, a' hamis pénzverőkre mint azokra is, kik velők egyet értenek, ugyan e' büntetés van kiszabva (tit. VI.). Az 1723ban (art. 11.) hozott törvény szerint a' közönséges gyujtogatókra nézve most is áll ez a' büntetés.

Azonban hajdan mind a' tüzesvas próba, mind az eleven megégetés főleg a' varázslók, boszorkányok és eretnokségbe estek ellen használtattak. A' Széchenyi-országos könyvtár' nyomtatott lajstromában olvashatni (T. I. l. 419), hogy a' libetbányai ecclesia' matriculájában fel van jegyezve, hogy 1522. az oda való pap és oskolamester eretnokségi bűnért elevenen égettettek meg. Lukaszevitsch József, Ruczynski gróf' könyvtárnoka a' poseni dissidensekről irt historiájában (Posen, 1832) írja régi oklevelek után, hogy a' poseni püspök Buin András öt papot, kik Hussiták voltak, a' poseni piacon 1439ben elevenen hányatott tűzbe (Allgem. Lit.

Zeit. 1833, Erg. Blätter, Nro 71). Lukai Ammonius András, ki Angliában nagy tekintetben állott, 's Eras-
mussal szorgosan levelezett, azt írta 1511. novemberben
barátjának, jöllehet nem minden poetai nagyítás nél-
kül, hogy ott a' fa is megdrágult már az eretnekek'
égetése miatt: „Lignorum pretium auctum esse non mi-
ror, multi quotidie haeretici holocaustum nobis prae-
bent, plures tamen succrescunt. Quin et frater germa-
nus mei Thomae, stipes verius quam homo, sectam (si
diis placet) et ipse instituit, et discipulos habet.“ (Eras.
Epist. L. VIII. Epist. 8. p. 410). Dole városban Fran-
cziaországban az oda való parlament 1583ban Garnier
Vilhelmet bűbájosságért eleven égetésre kárhoztatta,
melly ítélet rajta végre is vitetett (l. az ítéletet kiírva
Bodinnál, ki után közli Bayle is l. c. T. I. l. 391). Ha-
zánkban ugyan még Kálmán király megtiltotta a' va-
rázslók és boszorkányok felett való pert, de ugy lát-
szik még is, hogy valamint másutt ugy nálunk is nem
lett vége az illy pöröknek, mert Tót- és Horvátország'
statutumai közt (1609—1635. l. Szegedit l. c. lap 658,
ki azokat közli) olvashatni a' negyedik czikkelyben:
„Contra strigas procedi debent Domini Vicebanus et
Vicecomes Varasdiensis ex officio“; ismét a' Xdik czik-
kelyben: „Praeterea statuatur ut strigas, sagas et vene-
ficas ubivis in regno hoc degentes et repertas incolae
eorundem locorum libere captivare, et ad dominos eo-
rum terrestres deducere, qui easdem sub amissione pa-
tibulorum pro demerito punire possint ac valeant.“ Igy
a' medgyesi zsinat' végzései közt 1595ben ezeket olvas-
hatni még: „Quicumque se conferunt ad magos et veri-
dicos auxilium et levamen morbi alicuius aliquid ab
ipsis petentes: debent privari usu coenae dominicae; si
autem pastores id faciant, amoveantur ab officio per
mensem coram senioribus communitatis, et a capitulo
digna afficiantur poena flor. 10.“ (Jos. Benkő, Collect.
MSS.). Egy részben nem is volt csoda, ha Kálmán király'
rendelése ellen is folytak az illy pörök, mert kivált a'
XIII. századtól kezdve egész Európát ellepte az ördögi

varázslók' serege. II. Incze pápa ugyan akkor inquisitorokat rendelt mindenütt ellenök. IX. Gergely pápa pedig marpurgi Conradnak teljes hatalmat adott a' törvénytlátásra, 's még 1484ben is bullát adott ki ellenök VIII. Incze. Ha Bonfínnak hihetni, még Mátyás király' udvarában is megfészkelték magokat (Dec. IV. L. VII. Nec Magos quidem et Nigromantes abominatus est). Felvilágosításul szolgálhat a' középkori törvényeknek Tiedeman' koszorús írása: „Disputatio de Quaestione quae fuit artium magicarum origo. Marburg 1788.“ melylyet a' göttingai academia jutalmazott meg, 's mellynek veleje oda megy ki, hogy a' XIII. századtól fogva az író' idejéig három neme volt a' magiának. Egyik érdeklette az astrologiát, a' synpathia és antipathiáról való tudományt; 's az abból származó titkos erejét a' szóknak, dolgoknak és szertartásoknak. Másik neme volt a' theosophia; az elsővel egybeköttetve, vagy attól el is válva. A' harmadik az ördögi varázsló mesterség. De nem csak embereket égettek meg, hanem könyveket is, ha azok bűbájosságot vagy eretnekséget tanítottak, sőt ezekkel politicalai okoknál fogva is keményebben bántak, mert tartalmok sokszor mételyes és rendbontó volt. Így égettetett meg Dublinban 1697-ben hóhér' keze által Tolandnak egy könyve, mellyet Mosheim szerint esztendővel az előtt Londonban nyomtattatott ki, 's minden vallásos mysteriumoknak heves megtámadója volt. Így kárhoztatta a' soissoni zsinat is 1121. Abelardnak hason tartalmú könyvét. Rousseauanak Emiljét 1762. junius 4d. hasonlókép a' közpiacon égette el a' hóhér. Ma-touanli chinai historicus után jegyzette ki Klaproth (Nouv. J. Asiat. Nro 56. l. 107.), hogy a' Tschin dynastiából való *Chihouang-ti* nevü császár elégettetett minden könyveket Chinában, mellyek nem az orvoslásról, földmivelésről és jövendőlésről értekeztek, a' mit a' maradék, úgy mond Ma-touanli, nagyon fájlalt később. A' görög papok épen így bántak a' byzantiumi udvarban a' régi görög kéziratokkal, miről Alcyonius Péter' szavai, ki Chalcondylas után

beszél, azért is megérdemlik a' közlést, mert az akkori idő' szellemét bizonyítják, 's némienemüleg most már megmagyarázhatjuk magunknak, miért a' hellen írók' sok munkái elvesztek. Alcyonius így ír: „Audiebam etiam puer ex Demetrio Chalcondyla graecarum peritissimo, sacerdotis graecos tanta floruisse auctoritate apud Caesares Byzantios, ut integra illorum gratia complura de veteribus Graecis poemata combusserint, imprimisque ea ubi amores, turpes lusus, et nequitiae amantum continebantur: uti Menandri, Diphili, Apollodori, Philemonis, Alexis fabellas, et Saphus, Erinnae, Anacreontis, Mimnermi, Bionis, Alcmannis, Alcaei carmina interciderit. Tum pro his substituta Nazianzeni nostri poemata, quae etsi excitant animos nostrorum hominum ad flagrantiore religionis cultum, non tamen verborum atticorum proprietatem et graecae linguae elegantiam edocent. Turpiter quidem sacerdotes isti in veteres Graecos malevoli fuerunt, sed integritatis, probitatis, et religionis maximum dedere testimonium (Bayle art. *Nazianzenus*).

Herbelot andalusiai *Almed-Ben-Cussem* cikkelye alatt beszéli, hogy ott szent Caeciliustól granadai érsektől eredett arab kézirat találtatott hat ón pléh darral, mellyek be voltak arab magyarázatokkal írva, 's közel a' városhoz egy barlangban elrejtve. Dom Pedro de Castro y Quinones 1499-ben mint akkori érsek tanubizonytságot tett a' dolog' úggyörténtéről, de mivel az arabs magyarázatok Romában véghez vitt megvizsgáltatás után a' Megváltónak mesés historiáját foglalták magokban VII. Sándor pápa által tűzre kárhoztattak. (T. I. p. 189). Ugyan csak Spanyolországban Alcalában történt az is, ha Tychsen, és Burgoing hitelen tudósítanak, hogy 1740ben sok szép kéziratok láng' prédáivá lettek, mellyeket valaha négy száz aranyon vásárlott meg az alcalai egyetem, 's akkor egy *Torija* nevü tűzijátékos olcsó áron magához vévén mint hasztalan papirosokat tüzi játékainál felhasználta (Neue Reise durch Spanien des Herrn Ritter von Bur-

going. Jena 1789). Tehát a' tudatlanság is gyakran szerepet játszott a' könyvek' és kéziratok' elégetésében, mire a' jénai tudós ujság 1789-ből mint nevezetes példát hozza fel, hogy 1778ben Gizában Felső-Egyiptomban a' régi Memphis' tájékán negyven vagy ötven feltekert egyiptomi iratu papiros csomókat találtak a' föld alatt, mellyekkel a' törökök pipákat gyujtogattak, és történehből csak egy tekercs menekedett meg a' vég pusztulástól, melly bizonyos kereskedőnek kezébe jutván az azt Borgia cardinálnak küldötte meg. Schow Miklós sok munkája után megmagyarázta ezt a' tekercest, mellyről bizonyossággal lehet mondani, hogy az valóságos egyiptomi papiros, levéltári jegyzeteket foglal magában Krisztus urunk' születése után a' második századból, mellyre a' kipurancsolt dolgosok' nevei vagynak felírva, 's arra szolgál bizonyosságul, hogy abban az időben a' keresztyén vallás még nem volt Egyiptombau elterjedve. Schow' magyarázatja deák nyelven kijött Rómában 1788.

Az alexandriai híres könyvtárnak Ómár' tudatlansága miatt mi sorsa lett közönségesen tudva van, de nincs annyira tudva, hogy Tilli' katonái 1622-ben hasonlólag dühösködtek a' heidelbergi gazdag kéziratú könyvtár ellen (l. Baylet art. *Alting.*); hogy a' régi Burgundia' levéltárát, mellyet Custine Spirából Landaubá vitetett, később puskatöltésekre felhasználták, 's Austerlitznál ellövöldözték (Bulletin des Sciences Histor. 1831 Nro 5. l. 64) miképen a' XVII-dik század' vége felé is Lambecius' commentariusait a' törökökre lövöldözte el az artilleria' örököseinek tudatlansága miatt, mint Nicolai' utazásában olvashatni.

Megemlíthetném még hogy Pareus Dávid' könyvét is 1602-ben Jakab angol király hóhér' keze általégettette meg, hogy II. Fridrik dán király a' selyembe kötött drága kövekkal kirakott „Fidei concordia“ című könyvet mellyet a' szász udvar ajándékba küldött neki, 1615. maga vetette a' tűzbe (l. Baylet art. *Heminguis*), de célirányosabbnak vélem Tacitusra hivat-

kozni, kinek annálisaiból (L. IV. c. 34. L. VI. c. 12) nyilván kitetszik, hogy a' régi rómaiaknál is divatos és törvényes szokás volt az olly könyveknek elégetése, mellyek vagy hamis származatúak voltak, vagy a' status' politicájával ellenkezőt tanítottak, úgy hogy alkalmasint el lehet mondani az emberi társaságok' törvényeiről és szokásairól, hogy azok, ha bizonyos időszakokban egy vagy más nemzetnél változnak is valamennyire, más időszakokban és más nemzeteknél viszont régi alakjukban divatba jönnek. Minekelőtte bevégezném az eddigi szakaszokban vizsgálat alá vett tárgyat szükségesnek véltem a' tüzesvas próbáról való jegyzeteimhez toldalékképen itt még hozzá ragasztani, hogy az a' régi görögöknél is ártatlanság' megbizonyítására szolgáló eszköz volt, mint kitetszik Sophocles' Antigonéjében előforduló versből „*kész az ör, tüzes vasat kezében felemelni*“ (l. Tappe' könyvét, l. c. B. I. l. 161 et seq.). A' smolenszki, rigai, és gothlandi kereskedők' egyezkedésökben is a' kereskedést illető törvényes ellátásokról, mellyet 1228. kötöttek, említés tétetik a' tüzesvas és forróviz próbákról, mellyek csak akkor engedtetek meg a' kereskedési perekben, ha mind a' két fél megegyezett azokban, 's magoktól önkényt kivánták azon bizonyításmódokat. (l. Tappe l. c. l. 260). A' vízbe fulasztásnak pedig törvénykönyvünkben egy nyoma fordul elő, ú. m. 1595, art. 34, ez határoztatik: „*Mulieres castra sequentes aqua suffocentur*. Ellenben az érdelyi szászok' törvénykönyvében a' nősparázsnaság is így büntettetett meg. „*Adulterii crimen secundum regni consuetudinem gladio punitur. Adultera vero culeo insuta aquis suffocatur*“ (L. IV. tit. VII). Már miért tiltották eldődeink olly keményen meg az asszonyi nemnek a' tábor' követését, arra viszont a' romai törvények felvilágosításul szolgálhatnak, mellyekben ez a' tilalom jó elő: Severus Caecina, mint láthatni Tacitusból, hatalmas beszédet tartott Tiberius' idejében épen e' tárgyról, mert a' romai vitézség' nem kis romlására a' régi tilalmazó törvényeket kijátszot-

ták. „Haut enim frustra placitum olim, ne feminae in socios aut gentes externas traherentur: inesse mulierum comitatu, quae pacem luxu, bellum formidine morentur, et Romanum agmen ad similitudinem barbari incensus convertant. Non inbecillum tantum et imparem laboribus sexum, sed si licentia adsit, saevum, ambitiosum, potestatis avidum: incedere inter milites habere ad manum centuriones: praesedis nuper feminam exercitio cohortium, decursu legionum. Cogitarent ipsi, quoties repetundarum aliqui arguaerentur, plura uxori- bus obiectari: his statim adhaerescere, deterrimum quemque pervicacibus magis et impotentibus mulierum iussis, quae oppiis quondam aliisque legibus constrictae, nunc vinculis exolutis domes, foras iam et exercitus regerent.“ (Annal. L. III. c. 3). Felelt ugyan ezekre Valerius Messalinus Severus Caecinának, de felel- te mutatja az időszak' hanyatlását, melly a' régi szigoru erkölcsös étellel felhagyott. Igy volt 1595 előtt a' magyar hazában is a' dolog, 's Bonfin nem győzi elégé még dicsérni Mátyás király' magyar seregét tiszta élete' módjáért: „Nagyobb mértékletességben és szüze- ségben nem élhetni a' magyar katonánál, ki a' hitel- lenségtől és törvénytelen szeretettől leginkább irtózik. Nagyobb része a' házas és gyermekekes lovasságnak gyak- ran három esztendeig is távol katonáskodik lakhá- zától, de soha házassági hitét meg nem törí“ (Decad. IV. L. VIII).

4. §. *A' vérengzés' törvényeiről, 's különösen a' vérdíjról és vérváltáságról; mint a' vérboszú' követke- zéseiről.* Azon észrevétel, hogy, ha az embernek vagy akármelly állatnak vére elfoly, egyik mint a' másik megszün élni, jókor figyelmetessé tette az első törvény- tevőket arra, hogy az embervért meg kell kimélni, mert annak ontása az ember' életébe kerül, vagy leg- alább az élet' becsét fogyasztja. Ezen első tapasztalati észrevétel okozta az emberi társaságok' kezdetében el- terjedt azon közönséges hiedelmet is, hogy a' lélek a'

vérben lakozik, vagy inkább a' vér teszi az ember' lelkét. Mózsés' könyveiben már olvashatni: „Mert minden testnek lelke a' vérben vagyon, én pedig rendeltem azt a' ti lelketeknek az oltáron való megtisztítására, mert a' vérnek általa tisztul meg a' lélek“ (I. 8. 21. értvén itt a' véres áldozatok által való megtisztulást). Ugyan csak első könyvében (1, 24.) olvashatni: „Bizonyára pedig a' ti véretekért, mellyben vagyon a' ti élő lelketek, boszút állok.“ Mivel tehát a' vér úgy tekintetett mint az életet elhatározó nagy becsü, következképpen kipótolhatatlan birtok, annak ontása, és a' vérelesztés symbolice is használtattak a' pogány szertartásokban kivált az engesztelő áldozatok' bemutatásában és a' frigykötésekben. Illy engesztelő áldozat volt azon perzsa-magyar szokás, melly szerint a' feljövő napnak lóvérrel áldoztak, *quia celeri Deo celer hostia competit*, mint Hornius már, igen természetesen megmagyarázta. Béla' névtelen jegyzőjében olvashatjuk azt is, hogy a' hét első magyar vezérek frigyét kötván egymás közt, melly szerint Arpádot fejöknök elválasztották, vérökkel pecsételték meg frigyek alkujokat, mellyel a' magyar alkotmány' első talpkövét megvetették. „Vt si quis de posteris eorum infidelis fieret contra personam Ducalem, et discordiam faceret inter Ducem et cognatos suos, sanguis nocentis funderetur, sicut sanguis eorum fuit fusus in iuramento, quod fecerunt Almo Duci (c. VI). Herodotus scytha szokásnak mondja az illy vérrel pecsételt frigykötést, vagy szerződést, mint következő helyéből kitetszik: „scythae infuso in quendam calicem fictilem vino commiscunt suum sanguinem, qui feriunt foedus, cultello aut gladio aliquantulum corporis incidentes, deinde in calice tingunt acinacem, sagittas, securim, gladium. Hoc ubi fecerant sésé multis verbis devovent, postea unum epotant, non modo ii, qui foedus fecerunt, sed etiam comites hi, qui sunt maximae dignitatis.“ Cornides ki ezt a' helyet felhozza (Vindiciae Anonymi l. 300) megemlíti még Pomponius Mélát és Solinust is, ki a' mé-

dusoknak is illy szokást tulajdonít, 's végre azt írja, hogy Bruxen András János 1537-ben egy könyvében illy jegyzetet irt e' magyar szokásról: „Hic quoque mos meae etiam tempestate Hungaris erga exoticum observatus est, privatim inter se amicitia coeuntibus.“

Ezen szokás' következésében terjedhetett el az a' hiedelem a' kijött magyarokról külföldön, hogy ők nyers hust ettek, tejet és vért ittak, mert nincs bizonyos historiai adat arra, hogy rendesen 's valósággal vért ittak volna; 's a' mit Engel a' vaticanumi kézirat után említ, hogy ázsiai nagy Magyarorszáiban még a' XIII-dik században is vért ittak (l. Prayt is ann. veter. l. 318) a' felebb leirt szertartások' nem értéséből vagy balra magyarázatából eredett. Ugyan is Ázsiában több népek közt voltak, 's vannak olly szertartások, mellyekben a' vérelesztést úgy lehet nézni mint *symbolicus* jelet: p. o. a' perzsák Ali' tiszteletére rendelt innepnapokon épen azt teszik, a' mit a' régi magyarok tettek, mint Hottinger előadja Schickhard után: t. i. minékután Ali' képét pompaszerrel keresztül hordják az utczákon, azt középban a' nép' sokasága előtt felállítják, Ali' fegyvereit mutogatják, „*circumstantes autem incidunt partes corporis et eliciunt sanguinem, et remittunt in vicem noxas, reconcilianturque in speciem. Magnates quoque copulant dexteras inter se, et rex complectitur principales in signum pacis et amicitiae* (Hist. orient. l. 594). De a' régi *Hinnu*, és *Tonkin* tatár nemzetségek közt is China mellett megvolt nyoma ennek a' szokásnak, mert Herbelot írja többi szertartásaik közt, hogy a' temetéskor sátor alá tették a' holttestet, a' rokonok herbécset és lovakat öltek le, mellyeket a' sátor elibe rendbe raktak, akkor képeiket kessel megkarczolván, vért eresztettek magokból, 's így gyász' jeléül vérök öszvefolyt könnyeikkel. (Bibl. orient. T. VI. l. 152 et seq).

Malcolm Perzsia' historiájában (B. I. l. 145) a' régi arabokról is azt írja hagyományok szerint, hogy dög-hust ettek, és vért ittak, a' mi bizonyosan nem egyébk

volt szertartásnál, melyet aztán a' nemértés miatt bal-
ra magyaráltak. Lactantius is Bellona' papjairól a'
régii Comana városban Cappadociában azt írja, hogy ál-
dozati szertartás volt az nálok, hogy öntestökből vért
eresztettek. „Ab ipso genere sacrorum non minoris in-
saniae iudicanda sunt publica illa sacra; quorum alia
sunt matris Deum; in quibus homines suis ipsi virili-
bus litant: amputato enim sexu nec viros se nec fe-
minas faciunt: alia Virtutis, quam eandem Bellonam
vocant, in quibus ipsi sacerdotes non alieno, sed suo
cruore sacrificant. Sectis namque humeris, et utraque
manu districtos gladios exerentes, currunt, efferuntur,
insaniunt“ (Inst. Divin. L. I. c. XXI).

Eldődeinknek az a' szokása, minél fogva vérelesztés
mellett kötöttek szövetséget, frigyet és barátságot, szép
és természetes felvilágosítást ad, a' historia' fáklyájá-
nál fogva nyelvünkre is; 's általában fogva a' nyelvtu-
dományra.

Tudtomra még majd minden iróink (p. o. Engel,
Gyarmathi stb) a' *barát*, *barátság* 's más ezekből
származott szavainkat a' szláv *brát* gyökérhez kötötték,
és csak Piringer merte legközelebb a' bevett véleményt
ostromolni (Die Magyaren Sprache. Wien, 1833, I.
173) azt állítván, hogy a' szláv *brat* a' deák *frater*ből
van nyilván véve, 's azzal a' magyar *barát* szónak sem-
mi köze sincs. Azonban állításának további támogatá-
sába ez a' tudós iró sem ereszkedett.

Minthogy pedig itt épen historiai alkalomnál fogva
bővebben lehet a' dologról szólni, mivel a' hol a'
historia erőt ad a' nyelvtudománynak, ott bátrabb állítá-
sokat lehet tenni, azért nem helyén kívül való mun-
kának nézem a' felebbieknekj egybekötetésében a'
magyar *barát* szó' régiségét és tiszta értelmét rövi-
deden itt megérinteni.

A' szent irás szerint, és így a' legrégibb időkben
bevett szokás volt Ázsiában állatok' vérevel áldozni,
's egyszersmind szövetséget kötni (Genes. 15, 10. seq.
Jerem. 34, 18). Zachariás prophetánál (IX. 11) olvas-

hatni a' deák fordítás szerint: „Tu quoque s^rervaberis sanguine foederis tui“ Innen a' zsidó בְּרִית . (berith) szó foedus, amicitia értelmekkel magyaráztatik a' szótárakban; nevezetesen Simon a' maga zsidó 's chaldaei szótárában (Halae Magdeb. 1757. l. 143) megemlíti a' nevezetesebb munkákat is, mellyekben e' napkeleti szokásról bővebb tudományt lehet meríteni.

Coccejus János is nagy szótárában, mellyet Majus János Henrik bővítve adott ki (Francof. ad Moen. 1689. l. 116) Ásáph' énekében (Psalm. L. V. 6) *secantes foedus super sacrificio* szókat így magyarázza: „*qui faciunt mecum foedus, pacem et amicitiam.*“ Stockius (Clavis Linguae sanctae. Jenae, 1717 l. 171) megemlíti továbbá, hogy a' zsidók nem csak az istennél való szövetségben használták a' *berith* szót, hanem az emberek közt is, ha közelebből való öszveköttetésbe és barátságba jöttek egymással, p. o. Izsák Abimelechchel, Lábán Jákobbal illy barátságba léptek, 's a' férj és feleség közt való szövetség is *berith*nak mondatik. Szent Máté evangelistánál is olvashatni (26, 28): *ex az én vérem az új szövetség' jele*, azért közönséges phrasis volt a' zsidóknál *keroth berith*, szövetséget, frigyet kötni, az az megbarátkozni.

Coccejus Szent Pál' zsidókhöz irt levelének IX. rész. 18-dik versére hivatkozván, magyarázatkép hozzá teszi: „Apostolus probat hanc convenientiam ex eo, quod primum Testamentum etiam sine sanguine non est initiatum.“

A' *berith* szó mind megegyezőleg a' בְּרִית (chald. בָּרָא bara) igétől vonják le a' nyelvtudósok, melly *dissecuit, creavit, paravit* értelemmel bír, (lásd Buxtorfii Joh. Lexicon Hebraico Chaldaicum. Amstelod. 1655. l. 88. különösen pedig Simon' magyarázatait l. c. l. 141 143), mivel a' barmok szövetség-kötéskor az áldozatnál felvagdaltattak, vagy is leölettek. Honnan lehet már megmagyarázni azt is hogy a' zsidó *parim* (barmok), *par* (borju), *para* (tehén a' radice parar vagy pa-

rah a' mi annyi mint barah, a *p*, *ph*, *b* betük gyakran felcseréltetvén minden nyelvben), *paraeha* (iuven-
cus eius - barma), *baruth* (cibus edulium) 's a' magyar
barom szók öszvesen a' *bar* gyökhöz köthetők, mert
azok eledelül is szolgáltak. Pagnini (Mercer' kiadása
szerint Colon. Allobr. 1614 in folio l. 332) a' *berith*
szót egyenesen a' *baráth* (בְּרִית) gyökszóhoz is köti,

unde et verbum *baráth* = excidere, passim cum nomine
berith iunctum videas, ut latine icere, et percutere
(scilicet foedus).“ A' *karáth* ige is egy a' *baráth* igé-
vel, mellyet felebb említettünk. Már a' *berith* szóban
az *ith* zsidó, az *ath* (át) chaldaeusi rag a' nevek mel-
lett, mint a' syrus *ou* rag a' zsidó *ah* asszonyi nemet
jelentő ragnak felelhetett egykor meg, 's a' magyar
asszony név syrus raggal épen az , a' mi a' zsidó
aisha vagy *ischa*; אִישָׁה), miért nem ok nélkül véli Ge-

senius, hogy az *ou* ragnak valamikor kisebbitő jelen-
tése volt, mi szerint az asszony kisebb mint a' fér-
fiu, kinek nevéből formáltatott az asszonynev.

Ezen magyarázatoknál fogva mind a' szószármaz-
tatás, mind a' historiai adatok a' régi barátság-köté-
sek felett egyezvén a' magyarok' szokásaival, és ba-
rátságra vitető szavaival, a' szláv *brat* bol a' *barát* szót
sem kölcsönözhetette a' magyar, mert föl sem lehet ten-
ni, hogy a' jó akarat, szövetség, és barátságos élet'
kifejezéseire tulajdon szavakkal ne birt volna ázsiai
laktában, sőt mint látni fogjuk a' *barát* szó egy a' leg-
régibb és legterjedtebb szavak közzül, melly nem csak
a' semiticaí nyelvekben, hová' tart a' magyar is, hanem
másokban is előjő.

A' szláv *brat* szót Adelung a' német *Bruder*-rel
sorozza össze ekképen: „Der Bruder Kérónál *Pruader*,
többes számban *Priadra*. Otfriedban (a' IXdik század-
ból) *Bruader*, alsó Saxoniában *broder*, Ulphilásnál
Brothr, islandi nyelvben *Brodur*, svédul, dánul, *Bro-
der*, irlandi nyelvben *Brutha*, szlávul *bratr*, angel-
saxul és angolul *Brother*, a' kraini wendeknél *Brat*,

görögül *φρατρως*, deákul *frater*, perzsául *berader*.“ Adalung már több helyen felhossa a' magyar szókat is összehasonlításában, de itt azt elmulasztotta megtenni, a' miből gyanítani lehet, hogy ő sem tartotta a' magyar *barát* szót egy származatúnak a' kráini *brat* szóval.

Hammer is (Fundgr. des Orients. VI. B. 2tes Heft. I. 162) a' perzsa *burader* és deák *frater* a' német *Bruder* és angol *Brother* szókat egy gyöküeknek veszi; a' régi celták' nyelvében is *Bradod*, frater Bruder, szavakkal magyaráztatik Leibnitznál (Collect. Etym. art. Ecardi P. I. l. 97).

Burnouf Eugen a' sanscrit *bhatri*, deák *frater*, görög *φρατρως*, zend *bratar*, gothus *brothar* szavak közt grammaticai származat' egyenlőségére huz következtést (Nouv. Journ. Asiat. Nro 49. l. 53). Ellenben a' Hindousok' nyelvében a' *barát* szó úgy látszik, hogy a' zsidó és magyar szókhöz von leginkább.

Mackenzie leirván házassági szertartásaikat, megemlíti, hogy az új házaspárok' szövetségére megjeleneni szokott ismerősök', és jó akarók' közönséges neve *barát*, melly collectivum név alatt mind azok értetnek, kik a' párokat haza kísérik, és részt vesznek a' szertartásokban (Bullet. des Sciences Hist. Paris, 1831 Nro 6. l. 292).

A' *Mahabharat* híres mythusos költeményről írja Hammer, hogy annak Kudscha Dschemend Schah adta a' *Bahrat* vagy *Berath* czímet, mellyben szent áldozatok, tisztelkedések 's vallásos régi mythusok éposi alakban foglaltattak (Jahrb. der Lit. B. LIX. l. 143).

Bopp e' nagy költeménynek *Nalus* czimü episódját deák fordítással ki is adta Berlinben 1832ben, mellyben a' *Bharatē* szó bölcs brahmánokra ruháztatik. De egyéb indus könyvekben is név gyanánt használtatik a' *Bharata* szó (l. a' Rameidos folytatását Jahrb. der Lit. B. LVI. l. 94.), 's Kosegarten' magyarázata szerint (Allg. Lit. Zeit. 1833. Nro 96.) a' sanscrit *bharati* annyi mint a' zend *baraiti* (az *i* harmadik személyrag=er-trägt), a' mi a' zsidóban az első személy' ragja: p. o. *berithi*

az én szövetségem (az az barátságba lépésem = barátom, contentum pro continente, actus pro persona) *baráthi* = creavi, dissecui, paravi.

De nem csak a' perzsa és indus szent könyvekben használtatik a' *burát* szó hely- és személy-név gyanánt, hanem a' magyar és zsidó historiában is akadhatni annak nyomaira. Igy p. o. a' Ritus explor. veritatis című káptalani jegyzetekben a' tapolezai baráti szerzet' jobbágysai közt *Zoboszló* és *Borathe* is említetnek, majd lejjebb Tura helységről convillani *Barat* és Mecam (l. 203, 234 Bél' kiadása szerint). Hasonlólag *Beeroth* (a' magyaroknál *Baroth* helység és *Barothi* 's *Bara* székely familiák). Stock' szótárában „est nomen proprium loci, ubi Israelitae castra metati sunt, item urbis Iiveorum, quae cessit tribui Benjamin; *Beerothi* nomen gentile.“ Ámbár sokan ezt a' *Beer* (kút) többes számának tartják is, de ott van Pagnini' nagy szótárában a' *Paráh* város' neve is, a' mi egyenesen ide tart (l. 2227. l. c.); tehát mind historiai mind etymologiai tekintetnél fogva úgy hiszem bátorságosan lehet állítani, hogy a' magyar *barát* szó nem a' kraini wendus *brát* szóból kölcsönözöttetett. —

Általmegyek már most a' vérengzés' törvényeire, melly tekintetben a' magyar törvények viszont sokban megegyeznek más nemzetek' törvényeivel. Legelőbb is régi törvényeinkben előforduló némelly eseteket említek meg; 's úgy az idegenek' hason színű törvényeikről való jegyzetekkel az értekezést berkesztem.

Szent István' törvényei szeriqt (Decr. L. II. c. X. et seq., és Kelemen Hist. Juris Hung. Budae, 1818.) a' történetes emberölést bizonyos számu tinók által váltották meg a' bünösök: p. o. a' főbb tiszték (Comites) 50, a' katonák 10 tinót tartoztak adni az általok megölt feleségek' szüleinek, más egyéb esetekben 12 tinóadás és bűjtölés volt a' vétkekre kiszabva, ellenben a' szánt szándékos gyilkosságért 110 pensát kellett fizetni, mellynek fele része a' fiscusnak, más fele része pedig a' megöletett' szüleinek vagy vérrokoninak

jutott, 10 pensa-t pedig a' birák tartottak meg magoknak. A' szolga ha más szolgát ölt meg, és ura meg nem váltotta, eladatott, felét árának maga a' szolga' ura, más felét pedig a' megöletett szolga'gazdája kapta meg. Ez a' 110 pensa, és a' vérrokonoknak kielégítése ismét elő jó Szent László' törvényeiben (Decr. L. II. c. VIII.) illy szókkal: „Siquis extracto gladio iugulaverit hominem regali iudicio tradatur in carcerem, et omnia bona sua dividantur in tria, scilicet vineae, terrae, lixae, servi. Unde duae partes dentur cognatis iugulati, tertia vero filiis et uxori iugulatoris; si vero minoris facultatis sit, quam centum et decem pensas, amittat etiam libertatem.“ Harmadik András alatt 1289-ben tartott országgyűlés' végzéseiben (art. 55) mellyeket Kovachich hozott először napfényre, a' testvér 's más rokonok' gyilkosairól végeztetett: „Si quis aut fratrem suum uterinum, patrualem, vel generationalem seu condivisionalem interemerit, tunc possessionaria portio eiusdem interfectoris seu homicidae propria, in portionem suam cessa vel cedenda, haeredibus, vel posteris ipsius interfecti perpetuo devoluetur.“ (Supplem. ad Vestig. Comit. T. I. Budae 1798. l. 155). És már erre a' helyre illy jegyzeteket tesz a' kiadó. Megtetszik e' törvényből, hogy minden más bűnökben, mellyekben a' bűnös jószágát vesztette el, vissza lehetett azt váltani, csak akkor nem, ha atyjafiát ölte meg; minek oka az volt, hogy a' birtok ugy is a' familiánál megmaradt. Még V. István alatt nem volt közönséges tisztviselő személy, ki a' gyilkolás' vétkéért hivatalosan perbe idézte volna a' gyilkost, hanem a' megöletettnek atyjafiai vették kereset alá, a' kikkel egyezkedni kellett a' gyilkosnak, ha meg akarta életét menteni, 's akkor a' megöletettnek homagiuma hatvan marca ezüstpénz volt.

Kovachichnak ez a' megjegyzése historiai alapon nyugoszik, mert mint meglátni fogjuk, az őskorban mindenütt legrégebb szokás volt a' *vérboszu*, a' mi szülte a' rokonokkal való egyezkedést is; mivel a' kegyelem-

adás szorosán egybe volt kötve. Verbőczy (p. I. t. 14) a' testvér' meggyilkolását a' hűségtelenség' esetei közzé számllalta (nota infidelitatis), de azért sem az illy testvér-ölőknek, sem más szántsándékos gyilkosoknak birtokai nem szállottak a' fiscusra, hanem megmaradtak a' familiánál, vagy ha életőknek kegyelmet nyertek, magok megtartották (p. I. t. 15).

Szükség itt tudni, hogy Verbőczy (p. II. t. 42. et seq.) különbséget tesz a' halálos ítélet és főváltság között, amaz *sententia capitalis*, cz *emenda capitis*, mellynek viszont apróbb elosztásai voltak, p. o. a' második rész' 67dik cikkelyében az áll, hogy némelly birói ítéletek kisebb szerűek „*quae nec ad poenam, nec emendam capitis tendunt, sed medietatem dumtaxat emendae capitis, hoc est centum florenos repraesentant.*“ Az illy ítéletek, úgy mond Verbőczy, csak a' kisebb szerű erőszakoskodásokban 's vérengzésekben hozatnak, melly különbség 1486 előtt nem volt meg, hanem mindenféle erőszakoskodásért vagy halálos vagy főváltsági ítélet hozatott. A' főváltsági ítélet abban különbözött a' halálos ítélettől, mint Szegedy bőven kimagyarázta (Tyrocin. I. 477—535), hogy a' főben járó vétkekben, millyenek p. o. a' felség-árulás, szántsándékos gyilkosság stb egyenesen halál mondatott ki a' vétkesre; a' főváltsági ítéletben pedig valóságos halálszenvedés helyett csak homagiumot fizetett, 's tulajdon ingó vagyonát visszaválthatatlanul elvesztette, ellenben fekvő jószágát közönséges becsü szerint megválthatta; mint az első eset nyilván ki is van mondva Verbőczyben (p. II. t. 55.): „*Sententia capitalis non solum res mobiles ac bona et iura possessionaria convicti hominis aufert; verum etiam poenam capitalem infert.*“ Az illy főben járó vétkekben már az ősi vérboszu' természeténél fogva a' vérrokonokkal való egyezkedés és annak következésében azoknak kegyelme' megnyerése szükséges kapcsolatban állottak azon hajdani rendelkezéssel, melly szerint a' vérrokonoknak volt kötelességök megöletett atyjokfiáért boszut állani, 's

vagy személyes elógtételt venni rajtok (privata vindicta), vagy közönséges törvényszék elébe idézni őket (publica vindicta). Hogy a' felség kegyelmet sem adhatott a' rokonok ellenére ha már ítélet volt mondva, és a' vétkes bírói kézben volt, nyilván mondja Verbőczy (p. II. t. 56). De ezen kegyelemadás' megszorítását csak a' vérengző főben járó esetekre kell érteni, mellyekben annak adása a' vérrokonoktól függött, kikkel elébb egyezkedni kellett, 's ebben az esetben már a' vétkes, csak hogy életét megválthassa, jószágát is szabadon eladhatta. „Hinc est quod detentus ipse cuncta bona ac iura sua possessionaria etiam in praeiudicium filiorum ac fratrum suorum in redemptionem capitis sui perpetuo alienare potest“ mint Verbőczy tisztán írja. Ezen vérboszúra köteleztetésből lehet mind nálunk mind más nemzeteknél azon sok törvényeket kimagyarázni, mellyek a' vérengzés' eseteiben a' megsértett vérrokonokkal való egyezkedésről szólanak (l. Lad. D. I. art. 9. Alberti Decr. art. 27. Matth. D. 6. art. 55. Vlad. D. I. art. 74. Tripart. p. II. tit. 55.). Bonfinius is megemlíti ezt (LVI. Decr. 4 fol. 629.) mint régi magyar törvényt, melly Mátyás király' törvényeiben így fejeztetett ki: „In sententia capitali convictus triduo apud iudicem detineatur concordiae causa, qua non succedente adversario tradatur, cuius est caput vel bona eligere.“ Innen eredhetett I. Leopoldnak 1701. August 11dikén költ rende- lése is, hogy a' halálra ítéltetettnek három napot kell engedni az istennel való megbékélésre, 's azután kell az ítéletet rajta végre hajtani. Azonban különös az, hogy épen Mátyás király (D. VI. art. 51.) azt rendeli, hogy a' szántsándékos gyilkos meg ne válthassa magát, hanem halált szenvedjen. „Item, si qui hominum cuiuscunque conditionis et praeeminentiae existant, delib- erative homicidium perpetraverint, omni redemptione se- mota, interficiantur.“ A' mi oda mutat, hogy Mátyás király érezte a' megváltás' helytelen voltát, 's akarta hogy itt kivétel legyen a' rendes törvény alól, de az- ért a' régi szokás tovább is folyamatban maradt, mint

kitetszik Szegedy' magyarázataiból (l. c. l. 530): „*Gratia ednegatur homicidium voluntarium et deliberatum committentibus Math. D. 6. art. 51. Vlad. D. 1. a. 82. Decr. 7. crt. 14. item art. 38. et 63, 1563. nec non art. 30. 1543: nisi inter partes accordata fuerit, et ex rationali causa de suprema potestate sua rex concedendam iudicet.*“ Egyébaránt homályosak és ellenkezők a' törvények a' kegyelemadásra nézve is, melly nem elébb mint 1715ben (art. 48.) határozottatott egész bizonyossággal el, úgy hogy mind Kitionich (caus. 9. quaest. 29.) mind Szegedy (l. c. p. 50.) az 1563ban hozatott 38, és 63 számú czikkelyekben foglalt ellenmondást kijegyezték. De hogy Mátyás király' ideje után is lehetett a' szántszándékos gyilkosnak egyezkedni, kitetszik a' Tripartitum' szavaiból is, hol épen ez az eset is befoglaltatik: „*si cum adversario suo concordare interrim nequierint, tunc manibus adversarii sui, ut capite plectatur, reatusque sui poenam luat, dare et assignare debebit.*“ (p. II. t. 55.).

• A' vérengezés' egyéb eseteiben, hol halálos ítélet nem forgott fel, vagy homagiumot fizetett a' vérengző, Verbőczy szerint vérdíjban, a' mi volt a' főváltság (emenda capitis), vagy még kisebb nemü esetekben a' főváltságnak felét fizette (p. II. tit. 43. 67.) a' kár' megfordítása mellett, azon kívül, hogy a' főváltsági esetben tulajdon vagyonát is elvették, de a' mit visszaválthatott. A' homagiumban különbség volt az országban részszerint a' rang', részszerint a' lakhely' tekintetéből, mert a' praelatusok és bárók' homagiuma száz, a' nemeseké 50 marcát tett. Ellenben Tótországban csak száz, Erdélyben 66 forintot tett a' nemes' homagiuma.

E' különbségről beszélvén Verbőczy (p. III. tit. 3.) megemlíti azt is, hogy a' parasztok' egész homagiuma Erdélyben 25 forint, tagesonkítás 20 ft., fogkiütés 6 forint stb, mihez alkalmaztatva lenni látszanak a' száz törvények is Erdélyben, mert azokban is az oldalsont' betörése, a' kar és kézfej-törés 20 forinttal, hüvelyk, újelvágás 10, fogkiütés 5 forinttal megválthatók voltak (Statuta iur. munic. Saxonum, LI. t. 6. LIV. t. 10.).

Mind ezek rövideden azért voltak általam megérintve, hogy a' külföldi törvények' hasonlatosságát nagyobb figyelemmel kövesse majd az olvasó a' hazai rendelkezések' átpillantása után.

A' vérboszút feltaláljuk már a' patriarchalis időben; így szabadítá meg p. o. Abrahám a' maga unokáját Lóthot (1. Moses, 14, 14—7), azért rendeli Mózes (4, M. 30, 19—31): *A' véreért boszút álló a' gyilkost halálra vigye, a' mint ütött, ő is úgy üttessék. Meg ne békéljetek a' gyilkos' lelkével, mert megérdemli a' halált, 's azzal haljon meg.* Ellenben a' nem szántszándékos gyilkosokra nézve hat városok szolgáltak menedék helyül a' zsidóknál (4 M. 35, 9—15). A' görögöknél, rómaiaknál pedig szent bérkek voltak illy menedék helyek, vagy különös oltárok (arae salutis), ugy a' legiók' sasai, császárok' képei, mint alább bővebben is fogok e' tárgyról szólani. Hogy a' görög nemzetnél is divatban volt a' vérboszu, kitetszik Homerusból, hol (Ilias 9, 631). Ajax azt mondja Odysseusnak: „a' megölésért, vagy meggyilkolt fiúért sokan megkapták már a' boszút“ azaz a' vérontók meglakoltak tettökért.

Meurs írja *Themis Attica* czimű könyvében (Traiecti ad Rhenum, 1685. Libri duo l. 44.), hogy a' szántszándékos gyilkosok az őrség' határvonalán belől meg nem szenvedtek, vagyonaik eladattak, ellenben a' nem szántszándékosan ölők a' megsértett rokonoktól vérdíj' letétele mellett engedelmet nyerhettek, 's számkivetésbe mentek, honnan a' megsértett fél' egyezesével visszatértek hazájokba.

Herbelot írja az arabok' vérboszujáról ezeket: „Arabíában a' halál vagy gyilkosság különb különb módon büntettetik meg a' tartományok szerint. Tehama megyében (Jemenben) a' megöltötnek rokonai megegyezhetnek a' gyilkossal, vagy annak atyjafiaival az előjárók előtt, vagy pedig kérhetik a' gyilkosnak kezökbe adatását, hogy rajta magok vegyenek igazat; még a' párviadal is szabados az illy esetben, akár ma-

gával a' gyilkossal, akár annak rokonfeleivel. Ellenben Sana' vidékén fejével fizet a' gyilkos. Tehama körül is a' pénzbeli egyesség gyalázatos dolognak tartatik, 's ritkán mondatik halálos ítélet is, mivel a' gyilkost többnyire magok az ellenfelek fölkeresik, 's csatáznak a' familiák egymással, gyakran az illy vérboszus harag ötven évig is eltart 's ez a' szokás leginkább a' Beduinok közt van meg" (Bibl. Orient. T. I. art. Arab.). Burckhard is csak nem így ír legújabb arabiai utazásában, nevezetesen a' wahabiakról; ezekről a' musulmánok' reformatusairól azt jegyzi meg, hogy *Saud* rendelkezései közt fenn maradt a' régi szokás, minél fogva a' vérrel kell megfizetni, vagy pedig annak díját (homagium) száz anyatevével lefizetni. (l. Jahrb. der Liter. B. LV. I. 54).

Holland' régi törvényei közt meg volt a' capitis diminutio is mint a' magyaroknál nem csak felerészben mint Verböczyben láttuk, hanem egy negyedrészen is vérengzés' eseteiben. Meerman sok okleveleket közöl e' tekintetben Wilhelm király' historiájában, 's úgy hiszem nem lesz érdektelen egyet mást megemlíteni a' XIII. századbéli törvényekből.

Ez időben már erősen itták Hollandban a' bort, mert korcsmák sok városban voltak. A' polgárnak ha a' korcsmában itt, más nap délig hitele volt a' borárusnál, de ha akkor meg nem fizetett, a' tartozáson kívül még két schillinget vett rajta fel a' város' szolgálja, azon felül három schillinget kellett a' birónak is fizetni, Delftben mind ezek mellett 12 pénzt (Pfenning) fizettettek vele a' város' pénztárába. A' bor' nagy szeretete sok vérengzésre adott alkalmat, azért gyilkoló fegyvert nem szabad volt senkinek magával hordozni. Harlemben az is meg volt tiltva, hogy valaki kést hordjon zsebében. Némelly törvényekben különbség tételik az olly kések közt mellyekkel halálosan lehet sebzeni, 's az ollyak közt, mellyek nem eszközölhetek halálos sebet. A' sebek közt is több felosztások tételtek, a' mint azok nyomorékká tették vagy nem

tették az embert. Voltak olly nemei is a' sebeknek, mellyekből a' vér egyenesen folyt vagy ömlött ki. Dodrechtben volt egy bizonyos nehéz nemű sebzés, melyet tekintetesnek neveztek. A' városi lakosok gyakran minden tilalom ellenére is fegyveresen támadták meg a' falun lakókat, a' törvényszolgák a' Themis' házában is gyakran viaskodtak, 's a' szünteleni vérengzések és verekedések oda vitték a' dolgot, hogy egész, fél, és negyedrészt halálról is hoztak ítéletet a' birák, 's a' vérdíj és főváltság azok szerint fizettetett. Harlemben ha valaki agyon üttetett, a' gyilkos' javai a' grófé lettek, 's a' gyilkos' rokonai még 32 font pénzt (schilling) tartoztak a' felett fizetni. (l. Götting. Gelehrte Anz. 1798. l. 689).

Saxoniában is régi szokás volt a' vérboszu, 's tartoztak a' megöletett' közel vérrokoni felkelni a' gyilkos ellen, 's azt mindenütt üldözni. A' Praeco *Jodute* szóval lármázta fel őket az utcákon mint Frisch' értekezésében olvashatni e' szó felett: „In citationibus publicis homicidarum iudex permisit his, qui vindictam urgebant, praeunte praecone per vicus clamare *Waff nach io!* vel *Mörder io!* hoc est io? armis me sequimini, io! occisorem propingui nostri nobiscum persequimini (Miscell. Berolin. T. IV. l. 195. Berol. 1734).

A' mi a' magyar törvényekben a' homagium, az a' régi frank és sax törvényekben a' *Wehrgeld*, vagy régi irás szerint *Wergeld*, melly épen úgy mint nálunk, a' polgári karzatok szerint kisebb 's nagyobb summát tett. Gaupp' osztályozatja p. o. a' Sal Frankoknak így következik régi törvényeik szerint 1) *Ingenui in truste*. 2) *Liti in truste*. 3) *Ingenui in hoste* 4) *Liti in hoste* 5) csupa *Ingenui*. 6) csupa *Liti*. 7) *Servi*. Az in truste és in hoste lévő személyek közt nem volt semmi különbség a' vérdíjra nézve *). Így volt a' Ripuariu-

*) Antrustions = fideles regis, qui sunt in truste regis, Treue, true anglois: l. Montesquieu, Esprit des Loix, Liv. XXX. ch. 25. melly név, a' *Leudes*, *vassali*, *senio-*

soknál is a' felosztás; de a' mellett ezen két frank törzökű népnél voltak még két más osztályok is, úgy mint *homines regii*, et *ecclesiastici*, kik a' vérdijra nézve egyenlők voltak a' *Liti* osztálylyal, de egyébben különböztek attól. A' Baiuvariusok' törvényében említetik a' püspökök' homagiuma is, mellyben az a' különös, hogy a' megölt püspök' testi nagyságához mérve készítetett valamelly felső köntös, mellynek nehezsége határozta el az aranyban fizetendő vérdíjt. (l. Hall. Lit. Zeit. 1832, Sept. l. 25, et seq). Mone József Ferencz német tudós egy nevezetes példáját hozza fel a' vérboszúnak a' frankok' történeteiből. Tudnillik a' VI-dik század' elején Sigbert volt a' Ripuariusok' királya, 's lakott alsó Rajna mellett Kölnben, hol királyi udvara volt. Chararich fia ásitozván az uralkodásra titkon megöli atyját, de a' dolog kitudódván, Chlodowich testvér öcscse készült a' vérboszú' törvényénél fogva elégtételt venni az atyagyilkoson. Chararich már elfoglalta a' királyi széket, és hatalommal volt körülvéve, míg a' boszút álló megérkezhetett, kit is hogy lecsendesíthessen az általa kiontott vér' engesztelésében oda igéri neki fele részét az atyai pénzörökségnek. Clodowich, hogy bizonyosabban célt érjen, igérte hogy mindent elfelejt, azért a' határozott időnapon 509-ben udvarába szállott meg, hol mikor osztotta Chararich két részre a' pénzt, észre sem véve ölette meg embereivel a' gyilkost. Mone azt mondja továbbá, hogy a' rokonvér-gyilkosságot pénzzel megengesztelni német eredetű szokás, még a' pogány világban is megvolt a' germanoknál ez a' szokás, 's a' keresztyén vallás egyszerre el nem törölhette azt, hanem lassan mehetett csak annak megszüntetésére. A' XIII, XIVdik századbéli német törvénygyűjteményekben, úgy mond, sok nyomaira akadhatni az illy gyilkossági engeszteléseknek, mellyekre maga is hord más példákat fel: de mind ezen

res, maiores Domus stb nevezetekkel már a' feudalis rendszer' kifejlése' idejére mutat.

állítás mellett is azt nem lehet német eredetű szokásnak venni, mivel más nem német eredetű nemzetek közt is divatban volt, mint láttuk. (l. Quellen und Forschungen zur Geschichte der Deutschen Literatur und Sprache. Achen, 1830. I. B.). Így p. o. az oroszok' régi törvény-gyűjteményeikben is, mellyeket Jaroszláv 1020 körül iratott, elő jó a' vérboszu, 's rendeltetik, hogy ha senki a' rokon vérek közzül akármi oknál fogva nem venne elégtételt a' gyilkoson, a' törvényszék az illy gyilkost még is pénzben büntesse meg. Ha a' gyilkos nem tudatik hol van, a' közönség fizet a' kiontott vérért, hol a' gyilkosság megtörtént 's ez volt a' *wilde Wire*. Szem, fül, orr, láb, kéz-megsértésért 20 griwnét kellett a' törvényszék' pénztárába fizetni, a' megsértetett 10 griwnét kapott elégtételben. Szakáll-kitépésért 12, fogkiütésért 12, elvágott ujjért 3 griwne büntetés volt kiszabva. A' szántszándékos és történetes gyilkosság közt nem volt még semmi különbség téve Jaroszláv' törvényeiben, a' mi nem is csoda, mert az erkölcsi állapot gyenge lábon állott még akkor, 's mint Karamzin és Tappe írják, csak, kevéssel az előtt szűnt meg köztök az emberáldozat. Tappe azt hiszi a' *Wire* szó' gyöke a' szász vagy pórnémet *sehwihren* = sich wehren, honnan a' Wehrgeld; de hihetőbben a' *Wehrung*, 's *Werth* szókban nyugszik a' gyökér.

Egy bojár főnek 80 griwne volt a' homagiuma, vagy is negyven font ezüst, egy Varäger és szabad kereskedő' feje 40, a' Smerdé vagy paraszté 5 griwnét ért. Ekképen Angliában is az Earls vagy földmives' feje olcsóbb volt a' nagy születésüénél 's ott a' homagium 200 shillingből 1200ra hágott fel (l. Dr Joh. Lingard. Geschichte von England. Frankf. amM. I. B. 426 és Tappe Geschichte Russlands B. 1. l. 158 et seq). A' salicus törvényekben is egy frank ember' fejéért 200 frankot, egy romai lakos' fejéért ellenben csak százat kellett fizetni; azért nem is lehet azon csodálkozni, ha nálunk is a' homagium a' személy' méltóságához volt alkalmaztatva, mert ez mindenütt törvényes szabály

volt, 's már a' romai törvényekben három osztálya volt a' capitis diminutiónak, úgy mint *maxima*, *minor* vel *media*, és *minima*, 's nálok még a' szabadon eresztett szolga sem veszthette el fejét, *quia nullum caput habuit* mint Justinianus' Institutiójában (L. 1. tit. XVI) olvashatni.

Mint egy emlékezetes, de felette rossz szokást úgy lehet itt megemlíteni az Angliában félig meddig most is divatozó *vérpénz* nevű törvényt, melly szerint a' vádaskodóknak bizonyos summa pénzt kellett kifizetni a' törvényszék' pénztárából, ha a' büntető kereset megigazolta a' vádat. E' vádaskodásokkal sok visszaélések történvén, és sok ártatlanok szenvedvén a' miatt, végre 1818-ban csak a' hamis papirospénz-csinálásra szorítatott az illy vérpénz jutalom, mire helyesen alkalmazta akkor tájban egy derék angol Quintilian' nevezetes szavait: „*accusatoriam vitam agere, et adferendos reos proemio duçi proximum latrocinio est.*

Jelen értekezésem' főczélja az lévén hogy rövid ismertetését adja az olly magyar törvényeknek és szokásoknak, mellyeknek hasonlatosságai a' historia' útján más nemzetek közt, és más időkben is nyomozhatók, folytatni fogja ezután is az író hasonlatosságait keskenyebb vagy nagyobb kiterjedésben a' mint a' tárgy' természete megengedi, mindenkor csak azt tartván szemei előtt hogy egy summában látván az olvasó az érdekesebb vonásokat maga előtt, mellyekről külön külön is bőv értekezéseket lehet írni, közönséges átnézet végett az illy próbatételek sem maradnak minden siker nélkül, sőt idővel biztosabb kezek az író' fogyatkozásait is könnyebben kipótolhatják.

KÁLLAY FERENCZ,

m. t. társasági r. tag.

PERU' LEGÚJABB ZENDÜLÉSE.

Nincs szomorúbb helyzet mint erkölcsi, politicai és társasági tekintetben, egy olly országé, melyet ellenkező pártok rombolnak. Hasonlít az egy észbeli Babeltorony-építéshez, hol a' barát barátját, a' testvér saját testvérét nem érti. Okosság, törvény, rend, méltalom, számkivetett dolgok. Szenvedelmek kormányoznak egyedül, vadon és féktelenül űzve veszedelmes játékaikat. Minden alacson indulat táplálékot nyer. Kicsinleges becsszomj, birtokvágy, önség köztiszteletben álló bálványok. Emberek, kikben semmi rény, semmi kitünő elme, semmi cselekvési erő jóra és hasznosra, hatalmokra ragadják a' közügy' kormányát; kiknek úgy látszik, egyedüli czéljok a' közügy' összezavarása a' haza' legelső és legszentebb érdekeinek becstelenítése.

A' legkedvetlenítőbb nézőjátéka egy illy nemű helyzetnek, déli Amerikában nyílik fel szemünk előtt. Mind azon új statusok, mellyek spanyol gyarmatokból alakultak, a' társasági felbomlás' olly anarchiájában léteznek, mellyhez hasonlót a' régi görög respublicákban sem találhatni. Az eltespedt Peru maradt legtovább egy olly nyugalomban, mellyet csupán lakóinak érzéki élményekre hajlandó characteréből lehet megmagyarázni. Ha a' Columbia és Bolivia határországokkal támadt egybeütközéseit kiveszszük, nyolcz egész év folyt vala el, melly alatt Peru' belnyugodalma semmi nevezetes történet által nem zavartatott.

De ütött végre az óra, mellyben ezen respublicának is fel kell vala álmaiból rázatnia. A' vétekben és bujálkodásban elmerült Línának, ezen amerikai Gomorrának is kellett érnie végre iszony, polgári háború és önkényes kormány' időszakát. Az anarchia'

ördöge, melly Buenos-Ayresben és Mexicoban régóta uralkodik, Peruban is megjelent, a' nélkül, hogy előre látható volna mikor fog elenyészni.

Ezen új országos forradalomnak (ha egy hatalom- és pénz-szomjas viszátkodást így lehet nevezni) hősei olly személyek ugyan, kik elmében és bátorságban semmi fényűzést nem gyakorolhatnak, azonban elég hatalmasok egy elsilányodott népet rettegésben tartani. A' perui tábor nem egyéb mint képviselője vezérei' tulajdonságainak, vagy jobban egy nyomorú rablósöpredék' csapatja, mellynek dicsőség, becsület, honszeretet felől még csak fogalmai sincsenek. De tudva van, hogy nyulak között a' róka is derek hős.

1829. Peru a' maga éjszaki határai miatt volt Columbiával háborúban. Az időpont, midőn az országlás' akkori elnökének, Lamar tábornagnak, hivatalát le kelle tennie, nem messze volt. Versenytársa Gamarra, ki a' tábort vezérlette, mindent elkövetett, hogy ezen magas hivatalt sajátjává tehesse, midőn hazáját az ellenségnek áldozá fel. Titkos egyezésnél fogva lekötölte magát, a' perui tábort Bolivar' hatalmába játszani, azon feltétel alatt, ha Bolivar Peru' sorsának másod ízben leendő ura, őt az ország' legfőbb hivatalával ruházzandja föl.

Ezen gyalázatos szerződés pontiglan végre hajtattott mindkét részről. Egy lealacsonító béke-alku a' perui congressust aláveté Columbia' befolyásának, Gamarra december' 20. 1829. elnökké választatott, ugyan ekkor La Fuente tábornagra bizatván az alelnöki tisztség.

Gamarra, mint könnyen gondolhatni, nem igen vala hajlandó kezei közül minden ellenállás nélkül kibocsátani azon hatalmat, mellyet becsülete' árán szerzett magának. Mindjárt hivatalába léptekor, ellenére a' köz véleménynek azon ügyekezett, hogy hatalmát életfogyatig megtarthassa.

Első gondja volt a' seregeket egészen magáévá tenni, mit azzal kívánt elérni, hogy csak olly tiszteket tartott meg, vagy mezdított elő, kik készek valának

szenvedélyeinek engedelmeskedni. Minden, ki becsületérzés és régibb szolgálatok által magát megkülönbözteté, elbocsátatott, 's helye vagy spanyollal töltetett be, kit előbb alig szenvedtek meg az országban, vagy olly személyekkel, kik azon számos límai emberosztályból választattak, melly minden becsületérzésből kivetkező, adósság, kicsapongás, 's minden gyalázatoságba elmerült, 's hajlandó vala minden roszt. Ekként számot tarthatott rá az elnök, hogy szükség' idejében tisztei méltó gyámolói leendenek; 's mennyire nem csaklatkozott számolásaiiban, többek között a' jelen példa bizonyosságul szolgálhat.

Egy límai könyvnyomtatónál egy röpkeirat jelent meg, mellyben egyes kormányi szabályok gáncsoltattak. Öt ezredes azonnal felöltözött aljas pórköntösbe, és a' nyomtatóhoz menván, részint beszéddel, részint erőszakkal kényszeríték őt magokkal kimenni a' városból, hol későbben gyilkokkal összeszurdalva vérében találták.

Efféle censura után a' többi könnyen képzelhető. Hogy párthíveit még inkább biztosítsa magának, bizonyos szabad-kőművesi egyesületet állíta, mellynek minden tagjai eskü által kötelezték magokat, teljes erővel azon iparkodni, hogy ő a' köz dolgok' kormányán maradjon. Az elnök pedig maga részéről megígérte, hogy a' legjövendelmzőbb és fényesebb hivatalok' betöltésében, mind a' polgári, mind a' katonai rendben, csupán őket veendi tekintetbe.

Még evvel sem elégedvén meg, a' republica' egész hadi készületét Cuzcoba tette által, belőle fegyvertárt alakíta, mert Lima' lakosinak ellenállásától félt, 's azon ügyekezett, hogy a' fővárost munkálati középpontjává tehesse azon esetre, ha hatalmi bitorlását fegyverrel kellene védnie.

Gamarra erős gyámolt talált nevében is, ki maga annyit teve férje' hivatalának fenntartására, mint egyéb párthívei öszvesen. Dona Francisca Subiaga, vagy csak Dona Panchita, miként Peruban nevezik, fiatal szép

asszony, egy kevésbé prosai időszakban mint a' miénk, több románra fogna szolgálni tárgyúl. Olly rendkívül izgékony, hogy a' hír szerint gyakran nehézségben szenved, 's ezen betegség vonásainak rendkívül epe-dő tekintetet ad, a' mi minden ifju tisztet ellenállhatlanul magához vonz, annyival inkább, mivel, mint mondatik, hódolásaik a' szépnek szívét nem hagyják hidegen.

Ellen nem állván magas rangja, gyakorta láthatni őt gyalog az útczán, *sayaba* öltözve, melly hajlékony természetét igen kedvezőleg emeli ki, arczulata félig elfátyolozottan *rebozoval*, melly egyik szemnek mindig szabadságot enged, magát egész tűzzel és kaczerkodással észrevehetővé tenni. Legnagyobb gyönyörűsége abban áll, hogy az idegeneket, kik még nem ismerik, maga után csalja a' palotáig, hol hirtelen lefátyolozván magát, az őt tisztelettel fogadó szolgák' jelenlétében hangos kaczagás közt dísztermeinek belsejébe elsurran.

Dona Panchita ezen kívül igen bátor lovagló. Pisztolylövésben egész Limában nincs hozzá hasonló. A' huachamba tánczban és guitarre-játékban szinte nem haladja felül senki. Kormányi fortélyokban és társalkodási cselszövényben egyképenjáratos; kivált az elsőben ügyességének több példáit adá.

Többek között La Fuente alelnökre neheztelt meg, mivel terveiben nem segélte őt úgy miként ohajtá vala. Aprilisban 1831, használva férje' távol létét, ki az ország' belsejébe utazott, személyesen kiállt egy ezred' vezérletére, mellynek ezredese híve volt, és La Fuente' palotája ellen indult.

A' szegény alelnök, ki előbb hitte az ég' összeomlását, mint illy történetet, elfogatott, 's egy a' cal-laoi révben álló hadi hajóra vitetett, Dona Panchita pedig helyét a' hivatalban elfoglalá. 'S ekként a' respubli-cának gyönyörűsége vala néhány nap alatt kormánya' gyeplőit egy mindent kikaczagó asszony' kezeiben szemlélni.

Azonban Gamarra' mind titkos, mind nyilvános módja a' kormány' dolgaiban naponként szembetűnőbbé tették nagyravágyó szándékát. Az időpont, midőn az országos alkotmány szerint, hatalmának el kell vala végződnie, mindig közelebb volt. Hogy polczán megmaradhasson, előbb mint sem erőszakhoz nyulna, nem mulasztá el a' törvényes módokat megkísérteni. Első szándéka, a' választó gyülekezeteket elcsábítani, nem sikerült, ámbár minden gondolható eszközök munkába tétettek.

Most kinyilatkoztatá Gamarra, hogy ő hivatalába bele fáradott 's ajánlá Bermudez tábornagyot, mint egyetlenegy férfit, ki helyét kipótlani képes. Ezen csel sokakat elszédíte, hogy céljait előmozdítanák. De csak hamar tapasztaltatott, hogy Bermudez lekötelezvé magát csupán az elnöki czimmel megelegedni, és a' seregek feletti parancsnokságot Gamarra' kezeiben hagyni; következőleg az egész hatalmat, mint azt Bolivar Peruban létekor gyakorlotta. Ez által Bermudez, ki eddig meglehetősen szeretve volt, egyképen gyűlöletessé tette magát Gamarrával. Azonban hizelkedőiktől megcsalatra, mindketten azt hitték, hogy tervök sikerülni fog, 's nyugalmasan várták be a' conventio' egybejövetelét mellynek, decemberben 1833ban kell vala megesnie.

A' gyülekezetnek sok tagja 's maga az elnök, Luna Pizarro, olly függetlenséget mutattak minden leplezgetés nélkül, melly Gamarrában félelmet gerjeszte szándékaira nézve. Ez okért célirányosnak tartá a' conventio' munkálódásait az ország' alkotmányának általános átnézetére szorítani, a' mi neki egyszersmind alkalmat szolgáltatott, minden olly választást, melly érdekeivel ellenkezendik, megsemmisíteni. De minde- nek előtt megvizsgálá a' mezőt, mellyen állott. A' követek azonban fortélyt tevének fortély' ellenébe 's nyilván Gamarra mellé állottak, kéz alatt pedig Luna Pizarrot minden cselszövényekről értesíték, mellyekre Gamarra őket eszközül használni akarja.

Igy történt, hogy Gamarra a' szavazatok' többségét Bermudez védenoze mellett hitte lenni, holott ellene volt. Most tehát elismeré egy hivatalos levél által a' conventionak azon jogát, hogy helyébe mást jelelhet 's meghivá azt ennek kinevezésére. Minden a' legnagyobb rendben ment végbe. A' gyülekezet körül sán-czolá magát minden törvényes formákkal, hogy a' gonosz-ságnak minden ürügyeit elvegye a' választást megsemmisíthetni, és december' 20. Obregoso tábornagyot nagy többséggel elnökké választá.

Gamarrának és barátinak dühössége, midőn magokat így megcsalatra látták, határtalan volt. Az elszántabbak azt tanácslá, hogy az elnök' beiktattatásának, egyenesen ellene szegüljenek. Csupán fejenczök' ingadozása akadályozá őket ebben. Ő lehetőnek tartá, hogy Obregoso elfogadandja azon föltételeket, mellyeket előbb Bermudez elfogadott. Azt reménylette, hogy helyzete' veszélyeitől elrettenve, meg fog' elégedni a' neki adott hatalomnak árnyékával. Mivel azonban az új elnök semmi alkuvásokba nem akart bocsátkozni, elhatározottat halála, 's a' terv' végrehajtása januarius' 3dikára 1834 tétetett.

Obregoso' helyzete valóban veszélylyel teljes volt. A' nép 's a' conventio' többsége ugyan mellette vala: ellenben a' seregek' nagyobb része az ellenséghez szított, mellynek azon felül Callao is, Lima' kulcsa, hatalmában volt.

Illy körülmények közt az új elnök förtélyhoz nyúlt. Azon napra, mellyen az összeesküttek meg akarák őt ölni, Callao' fő parancsnokát ebédre hívta magához 's annak ürügye alatt, hogy vele különös dolgok iránt akar beszélgetni, rá vette őt egy sétakocsizásra. Callaonak mintegy fele utján Obregoso töltött pisztolyt veve elő zsebéből 's melyére szegezvén azt a' parancsnoknak, agyon lövéssel fenyegeté, ha tüstént által nem adja neki az erősséget 's őt mint elnököt a' seregeknek be nem mutatja. Remegve teljesíte az ezredes mindent, mi tőle kívántatott. Ūra lévén a' helynek Obre-

goso, letett hivatalából minden tisztet, ki az összeeskütek' híve volt, 's nyugalommal várta be a' legközelebbi éj' történeteit. Bekövetkezvén az éj, az összeeskütek a' kormányi palotába mentek, az elnököt hatalmukba keríteni. Nem találván őt, megtudták, hogy Callaoban van. Még reményök vala, hogy a' katonaság ki fogja őt adni: de minden kívánságok megtagadtatott; azért eltökélék a' várat azonnal ostromlani. Bermudez az ország' fő elnökének czímét vette fel. A' conventio eloszlattatott. Több tagjai üldöztettek. Minden sajtók lefoglaltattak, 's a' rágalom, mellynek most szabad mező nyílt, avval vádlá Obregosót, hogy Perut idegeneknek akarja elárulni.

Líma' lakosai az ország' törvényeinek illy világos megsértéseért protestáltak. A' közvélemény mindenütt Obregoso mellett nyilatkozott. Obregoso Callaoban minden kereskedő hajót hadilag készíte föl 's a' tengerpartnak minden pontjait, hol ellenségei' erőszakos hatalma elismértetett, ostromi állapotban lenni nyilatkoztatá. Egy sereg vállalkozóbb férfiu álla hozzá, 's ő csak hamar azon állapotban látta magát, hogy egy fegyveres sereget küldhetett a' tengerpartra, katonákat gyűjteni, 's az összeköttetést Líma és az ország' belseje között elvágni.

Gamarra fölkerekedék legjobb katonáinak 400 fejből álló seregével, hogy egy osztály gyalogság' elfogatását az ellenségtől magakadályozza. Azonban a' közvélemény mindenütt ellene volt. Guerillák alakultak a' város' minden környékén, kik a' Gamarra és Bermudez közti egyesületet elválták. Januarius' 27. Limában azon hír terjedett el, hogy Gamarrát egyik főtiszté elárulván, Huachoban a' constitutionalis seregek' tábornogi parancsnokának által adta.

Bermudez több napokig semmi hírt sem vehete bűntársa felől. 28. reggel többen elhagyák őt emberei közül és Callaoba mentek. Délutáni 2 óra tájban ágyúdörgés és örömpriadás hallatszott a' várbán. Bermudez nem kételkedett többé, hogy Gamarra elfogatott, 's ag-

godalmában, nehogy hasonló sors érje, vagy seregeitől egészen elhagyassék, hirtelen eltökélé az ostrommal felhagyni, a' várostól eltávozni 's visszavonulni az ország' belsejébe. E' célból a' seregekhez ment, parancsokat adandó. Tábornagyi karának feje, mintegy 30 emberrel a' palotában maradt a' pénz' és bútor' őrzésére Limában. Csak hamar, egy nagy népsokaság gyűlt össze 's fűtyölés és kiáltás által jelenté a' vezér és seregei iránti idegenségét. Erre felindulván a' jelenlévő tisztt, azt gondolá, lövés által szét fogja űzhetni a' zajongó csoportot, közéjük lövetett 's egy gyermek igen megsebesült. Az elkeseredés most rendkívüli lett 's a' palotának egy általános ostromlása kezdődött. A' katonák a' palota' lapos födelére mentek 's onnan lődöztek a' legsűrűbb csoportok közé. A' városben lévő francziák és éjszakamerikaiak legelőször ragadtak fegyvert. Líma' lakói követték példájokat, a' csata azonnal nevezetessé vált, mert benne Bermudez' egész osztálya, melly 600 emberből állott, részt vön. Házfödelről födélre üldözték egymást 's erkélyről erkélyre, míg végre az éjjeli homály a' viaskodásnak véget vetett 's a' katonáknak időt engedé, hátra' huzódni. Mintegy 20 halott és 100 sebesült vala mindkét részről.

Líma' lakosi, büszkélkedve győzödelmökben, eléggé igazságosak valának szerencsájök' nagy részét az idegeneknek tulajdonítani, kik első példát adtak, az ütközetre. Hírlapokban, nyilvános helyeken, sőt még a' szónokszékekben is magasztaltatott bátorságok, elszántságok. Félni lehet azonban, ha rettegés és veszély elenyésznek, hogy a' lakosok' természeti gondolkodása, melly minden idegent megvet és gyűlöl, visszatérend, mert ez olly ősi bűn, melly ellen a' peruiaknál semmi keresztvíz nem használ. Legyen ez azonban akár hogyan, illy erős rendület olly népnel, mellyben különben semmi cselekvési erő nem volt, olly rendkívüli enthusiasmust szült, hogy azt egy ügyes kormány a' legnagyobb haszonra fordíthatta volna. De Obregoso nem vélte magát bátorságban az ország' fő-

városában 's mind addig remegett, míg megtudá, hogy Bermudez és Gamarra túl vannak a' Cordillerán hol az első, Tarmát, a' második Cerro de Pascót egy nagy mennyiségű hadi adóval és tetemes posztó - szállítással nyomta. A' helyett, hogy az ellenséget erősen üldöz-
 nek, visszasúlyedt minden régi tespedésébe. Ha a' ke-
 reskedés az utolsó nyugtalanságok által nem szenved,
 ha a' közlekedés az ország' belsejével félbe nem sza-
 kad vala, a' kormány' cselekedetéből, azt kellene itél-
 ni, hogy a' béke soha sem vala megháborítva, 's itt
 a' legnagyobb nyugalomban élhetni. De szerencsétlen-
 ségre a' dolog nem így álla. Naponként jöttek hírek
 egyes hadosztályok' elpártolásáról a' republica' külön-
 böző pontjain. A' több évek óta készült lázadási, vagy
 inkább bitorlási terv, olly jól intéztetett, hogy 300 lo-
 vast kivéve, egész sereg a' lázadás' pártjára állott 's
 Peru' nagyszámú tábornagyi karából Nieto tábornagy
 volt az egyetlenegy, ki hazája' törvényeinek védelmére
 csüggedés és kétszínűség nélkül vállalkozott.

Cuzco, hol a' republica' hadi szereit vannak, Puno,
 Ayacucho, Truxillo, az egész ország, a' törvény által
 meghatározott hatalom ellen nyilatkozik, az alatt, hogy
 a' kormány' mindig csak azt várta, hogy az ég tegyen
 érette csodát. Így állott a' körülmények' bonyolódása
 midőn Peru' szerencséjére Miller tábornagy megjelent.
 A' nélkül, hogy Limába mulatni akarna, azonnal
 megindult 107 gyalog és 25 lovas sereggel az ellen-
 ség ellen. Most kezdék látni annak szükségét,
 hogy őt segíteni kell 's a' kormány' intézetei nagyobb
 cselekvőséget nyertek. Egy váratlan körülmény ked-
 vezett fáradozásainak. Egy nevezetes seregosztály
 tudniillik, melly útban vala, hogy magát Gamarrával
 egybekapcsolja, rá hagyá magát beszéltetni, hogy Mil-
 ler' csapatjához álljon, melly e' szerint 700 emberre
 szaporodott. Ezen hadi erőn alapodik most Peru' egész
 jövőendő szerencséje. A' közvélemény lassanként mind
 inkább Obregoso elnök' részére nyilatkozik. Azonban
 Gamarra' segédforrásai nevezetesbek, hogysesem ezen

háború valami rendkívüli történet nélkül véget érhesen. Sőt attól lehet félni, hogy a' polgári háboru a' maga pusztításait ezen egész boldogtalan országon el fogja terjeszteni, melly lakóinak caractere szerint, úgy látszott, illetén borzasztó csapástól örökre meg fog kiméltetni.

Az indus nem hagyja el a' maga lakát. Csak erőszakkal lehet őt belőle kiűzni, 's ekkor nője és gyermekei is vele mennek. Hűség valamelly zászló iránt, mellyhez kényszerítve eskették, előtte egészen ismeretlen dolog. Ő elpártol attól legelső alkalomkor, 's egyenesen honába szökik vissza. Fenyíték és hadi szokások őt egyképen hajlíthatlannak találják. Ő bátor katona: sok merészlettel csatáz, de arról legkisebb fogalma sincs, a' mi dicsnek és katonai becsületnek neveztetik. Kiállja a' legnagyobb fáradságot és szükségget panasz nélkül, 's megelégszik olly eledellel, mellyhez az europai katona nem fogna hozzá nyúlni.

Ezen hű ábrázolat után elítélhetni, ha illy emberek, biztos tisztek' kezei között nem legjobb eszközei lehetnek-e a' despotismusnak, valamint más részről a' legnyúgalmasabb, legkönnyebb kormányozhatóságú polgárok lennének, olly fej alatt, melly az ország' törvényeinek hív' teljesítését tenné magának első kötelességül.

Nem minden forradalmat kell e' szerint a' népnek tulajdonítani, melly a' régi spanyol-amerikai gyarmatokból alakult republicákat szakadatlanul ingatja. Fejenczek, többnyire katonai szerencselovagok, minden erkölcs és elmebeli tehetség nélkül, egyedüli és sajátlagos okai minden rendetlenségnek és polgári háborúnak ezen országokban. Szembetűnő azon felül, hogy legbuzgóbb párthívei, legcselekvékenyebb védői és magasztalói ezen vidéken a' katonai despotismusnak: azon úgy nevezett szabadelmű spanyolok, a' cortesek' egykori tagjai 's a' constitutionalis országlásnak egykori tisztviselői a' félszigetben azok, kik fáradságtalanul iparkodnak, Amerikában azt megalapítani, a' mi

ellen Spanyolországban harczolának, kik előbbi meggyőződésöket egy más egészen ellenkezővel cserélték föl, azon egyszerű elvből, mert előbb amazt, most ezt látják személyes érdekeikkel megegyezőbbnek.

Malten's neueste Wkde. 1834. VII.

SZÉPLAKI ERNESZT.

A' KELET' NÉPEI 'S LITERATURÁJA.

Első czikkely.

A' törököknek Európába jövele, 's a' byzanti birodalom' elenyészése legtöbbet tettek arra, hogy Graecia' művészégei 's tudománya nyugatra szálljon. A' görög nemzet' legelőkelőbb és tudósabb férfiai kívándorlottak hazájokból, 's megfosztva minden egyéb segedelem-forrástól szükségük' fedezésére gyakran kénytelenítettek tudásokhoz folyamodni, mellyet vad hódítók megvetettek. Azt lehetett volna várni, hogy egy ázsiai nemzetnek Európába jövele szintolly hathatós és üdvösséges következt vonjon maga után az ázsiai literatura' terjedése 's ismeretére nézve, millyet nyugaton a' honjoktól elesett byzanti nagy emberek szültek idővel: azonban az nem történt. Azon roppant elfoglalások, mellyeket a' törökök a' tizenötödik században tettek, 's veszélylyel fenyegető állások a' tizenhatodikban, olly gyűlölséget támasztottak a' két hit' hívei, a' muzulmanok és keresztyének közt, melly a' kelet' és nyugot' minden öszveköttetését majd nem lehetlenné tette. Nem kevesbbé ártott nyugoton a' keleti tanulmányoknak a' spanyol-arab királyságok' romlása. Raynal' helyes megjegyzése szerint, a' portugallok' fölfedezései 's a' Jó-Remény' Fokának körülhajózása, fölmentették a' világkereskedést azon gyalázatos iga alól, melly azt a' 16d. század' kezdetén a' törökök' részéről várta, minthogy ezek elfoglalák mind

azon tartományokat, mellyeken az Indiába vivő kereskedő-utak általmentek. Ha az Afrikát megkerülő út nem fedeztetik föl, egész Europa a' fényes porta' szeszélyei- vagy politicájától függ Ázsiával való értelmi 's minden egyéb viszonyaira nézve. Hogy ez ne történhessék, a' gondviselés a' keresztyén népek' iparának, vizsga szellemének 's vallási buzgóságának, elébb ismeretlen volt ösvényeket nyitott.

Mielőtt a' törökök Syriában, Kis-Ázsiában 's Krímában elhatalmaznának, Európának az olasz köztársaságok' cselekvősege által számos összeköttetése volt Ázsiával; 's noha céljuk a' kereskedés volt, még is számos, az értelem' birodalmához tartozó dolgok' ismeretét is eszközölték. Az arabok, kik a' pyrenausi félszigeten uralkodtak, sokat tettek nemzetök' nyelve, literaturája 's ismeretei' terjesztésére; 's e' nemzet ez ismeretekkel Europa' keresztyén népei közül a' görögöknek tartozott. Mind ezen csatornáit a' kelet és nyugot közti közösülésnek, 's melly a' keleti miveltség 's a' nyugoti vadság között volt, bőven kipótlotta az új pálya, melly az atlanti oceanon 's az indus tengeren át Ázsiába nyílt. Az európaiak' bátor merényi szelleme, melly — fájdalom — az igazság' határait csak az erőszakéban találta; nem nyugodott meg a' 16. és 17d. század' lefolyása alatt a' kelet' termékeivel való kereskedésben, hanem megkisére azon tartományok' elfoglaltatását is, mellyek e' drága termékeket nyújtják. 'S ezen erőlködéseket többnyire siker koronázta. A' kalmár, kinél az uralkodói hatalom volt, keveset gondolt a' neki hódoló népek' értelmi állapotja' vizsgálásával: de voltak vele, kik minden figyelmöket ezen és sok egyéb tárgyak' tanulására fordíták.

Ezen emberek közt első helyet a' térítőök (missionariusok) érdemelnek: kik sok tartományokban, a' sok korszár, kuruzs, kalandor 's kereskedő közt, kik csak nyereséget vadásznak, majdnem egyedül magok váltak, 's válnak maiglan is Ázsiában az európai characternek becsületére. Nekik köszöni a' tudomány is

nagyobb részét azoknak, miket a' keletről tud. A' catholicus térítők, jelesül a' jezsuiták, megtanulák Ázsia' főbb nyelveit, azoknak grammaticáit 's szótárait írák, europai munkákat ázsiai nyelvekre fordítottak, 's viszont. A' Romában alapított propaganda' collegiuma, mellyben térítők formáltattak, véghetetlen hasznos lón Európában a' keleti nyelvek' tanulására; készültek ott keleti nyelvek' grammaticái, szótárai stb. A' mennyiben a' pápai missionariusok' hitbuzgósága az ázsiai nyelvek' és literaturák' ismeretének kedvezett, szintolly szolgálatot tőnek a' tudománynak a' protestans theologusok és tudósok a' biblia' mélyebb tanulása által. Nem csak az ótestamentom' eredeti nyelvére fordították ők figyelmöket, hanem bevonák az exegesis' körébe mind azokat, mellyek a' zsidóval rokonok, millyenek a' syriai, arab stb; 's ez nagy lépés volt, minthogy általa nyílt meg a' keleti nyelveknek hozzánk az út, mellyek már most a' többi tudományokkal együtt teszik az europai tanulmányok' tárgyait.

A' 17 's 18d. század olly férfiakat látott, kik lángésszel járultak a' keleti nyelvek' fejtegetéséhez. Királyok' és nagyok vevék pártfogás alá a' keletet, 's ázsiai nyomtató műhelyeket állítottak, 's pompás munkákat nyomattak azokban. De mind ezt haszon nélkül. A' nagy világot nem érdeklé idegen miveltség, melly ellentétele volt az europai miveltségnek 's a' keresztységnek. Magok a' tudósok el voltak fogódva a' régi classicusok által: teli Herodottal, Pliniussal és Platonnal, a' perzsákról, indusokról és sereseokról vad-ságnál nem tettek föl egyebet. Minden nép és kor a' jelen tudomány' mértékével méretett; a' mi ettől eltért, durva volt és vad. 'S így e' kor Európában a' keleti nyelvek' tanulásának, 's ázsiai literaturák' mély és részrehajlatlan ismerete' terjedésének nem igen kedvezett. Hanem a' 18d. század' vége felé változás vétetik észre. A' franczia forradalom nem csak a' political világban alkotott új időszakot, hanem az értelmiben is. Az ember magát a' gyakorlatba hozott új tanítmány' jótéte-

ményeihez való reménységektől megfosztottnak érzé, 's újra visszatért az eltűnt századok' és népek' tanulásához, mit eleinte megvetett és gúnyolt. A' középkor 's a' kelet fölötti vizsgálatok kölcsönösen nyujtának egymásnak segéd kezeket, 's nem képzelt eredmények által a' végcélnál találkoztak. Az embernem, mint a' nap, keletől nyugot felé haladott. Ez a' tudomány' jelen állapotjában nem vélemény többé, melly felett vitatkozni lehessen, hanem lettdolog. A' görög és latin nyelvek az 'indusok' szent nyelvének testvérci, 's a' got nyelv a' perzsának dialectusa.

Mai nap Ázsia, a' chinai és japán birodalmak', 's némelly kevéssé miveltségek' és csoportok' kivételével, europai uralkodás, vagy legalább befolyás alatt áll. Éjszaktól nyugotig, 's kelet' legtávolabb széleiig Moszkaország terjeszti ki hatalmas kezét; délben és keletben Nagy-Britannia uralkodik. Egy század még, 's e' két hatalom Ázsia' uraságaért véres harczokat fog viselni, mint egykor a' romaiak és partusok. De a' tudomány mindig nyomban követi a' hódolatató' hadát, szintúgy mint a' kalmár' hajóját. A' melly roppant elfoglalásokat az europaiak ez utolsó ötven évben Ázsiában tettek, e' világrész' ismeretében is rendkívüli lépéseket eszközöltek. Nem elégedtünk meg többé egyes darabocskákkal, mellyek' közlésében a' belföldiek megnyugodtak, vagy utazók alkalom' adtával gyűjtöttek. Az új urak, a' karddal szerzett tartományokban iskolákat, academiákat, tudós társaságokat állítottak. Nyomtató műhelyek álltak fel, folyóiratok indultak meg; 's a' szegény belföldi tudósoktól, aránylag kisded summákért megszerezettettek a' szent munkák, 's a' mi még több, tanítást nyertünk azon nyelvekről, mellyeken azok írva vannak.

Mind ezen okok együtt, Európában, a' jelen század' első negyedében, Ázsia' ismeretére nézve olly szellemi mozgást támasztának, Angliából kiindulót, mellyet majdnem Nagy-Sándor' expedíciója' eredményeihez hasonlíthatni. A' Calcuttában alkotott tudós tár-

saság kezdte meg a' nagy munkát, a' madrasi és bombayi követték. Rövid idő múlva az angol keletindiai (kereskedő) társaság átlátta, hogy meghódított népei' kormányozhatására szükséges azokat ismerni; 's azért minden, e' czélt üző tudományos merényeket pártfogolt. Hasonló szellem, de magasabb rend' érzése vezette a' bibliai társaságok' munkálatit, mellyek a' szentírást legtöbb ázsiai nyelvekre lefordítván, ezen nyelvek' tanulásához nem csekély forrást nyitottak. Moszkaország is előmozdítá, noha kevesebbé, Ázsia' ismeretét. Utakat tétetett a' kormány köz költségen a' birodalom' ázsiai tartományiban hasonlító szótárok' készítése végett, 's olly férfiakat hívott meg, kik a' keleti literaturában hírt szereztek magoknak. Francziáország tudós nyomozások által igyekezett elvesztett befolyását némi részben visszapótlani. A' keleti nyelvek' iskoláját inkább political, mint tudományos nézetek alkották. Párizs az ázsiai tanulmányokra nézve több segedelemmel kínálkozik, mint bármelly más városa a' világnak. Ott vannak a' leggazdagabb és drágább keleti kéziratok' gyűjteményei, 's a' királyi nyomtató-műhely minden divatos keleti nyelvek' betűivel, még chinai formák' olly nagy számával is bir, hogy nagy terjedelmű chinai munkákat is állíthat elő. Németország földközi helyzete által el van az Ázsiával való közvetlen és egyenes közösüléstől zárva: 's tudósainak nem marad egyebe, mint az angolok és francziák által gyűjtött 's fölfedezett anyagok' feldolgozása: melly feladásnak értelmesen, buzgóan 's állhatatossággal meg is felelnek.

Ime tehát a' mód, mikép a' keleti tudomány kiemenekvék azon rabság alól, melly alatt három századig pangott. Nem szolgálója már többé az exegesisnek, hanem felserdült hajadon, szép kora' egész épségével, 's annyi életerővel, hogy neki több ágai az emberi vizsgálatnak, név szerint pedig a' philosophia, történet és földírás, új bizonyságok' és új lettdolgok' seregét köszönik. A' tudomány előre szaguldott, maga

után hagyva a' tudományos intézeteket. A' német tudósvilág férfiakat mutat, kik az ázsiai nyelvek' és literaturák' ismeretében kipótolják a' régi társaságokat.

Az ázsiai ethnographia' és linguistica' birodalmában tett roppant és számos fölfedezések' eredményei az elemi oktató és kézi könyvekbe még által nem mentek. Azokban még mindig bizonyos számú birodalmakba osztatik fel Ázsia, számba nem vétetvén azon népek 's nemzetségek, mellyekből ama' nagyobb politícai testek összeállanak. Melly földírásban leljük, péld., fel azon tartományok' specialis műveltsége 's kormányalakja' képét, mellyek China' urainak, a' Mandchouknak hódolnak, vagy adót fizetnek? A' tongúzok, a' török nemzetségű mongolok, a' tübétiek, 's a' földköz' többi benszülött népei, valamint Corea, Cochinchina országok 's Lieou-khieou szigetek a' chinai birodalom' roppant testétől függenek. Ennek népeit 's nemzetségeit újabb időkben többször a' nyelvek és dialectusok szerint igyekeztek felosztani. Ezen osztály-elv elégséges, ha egyszerű néposztályozásnál egyebet nem akarunk, 's erre az eredet 's a' nyelv egyetlen biztos bizonyítványok; azonban nem elégséges ezen elv, midőn tudományos műveltségről, 's értelmi műveltségről általában vagyon szó. A' nyelv választja el az embert az állatoktól; vallás és oktatás a' polgárisodott embert a' vad és barbarustól. Új-Zeland' lakói 's a' papou-k a' nyelvészre nézve szintolly érdeklők, mint az indus vagy perzsa; 's még is a' két elsőbb mind eddig teljesen ki van zárva az ember' értelmi műveltsége' historiájából. E' nyomos tárgyban tehát nem birodalmak és nyelvek szerint kell haladni. Ki physica geographiát ír, földünket a' hegylánczok' irányaihoz képest nagy masszákra osztja fel, mellyek, hasonló befolyásoknak kitéve, hasonló tüneményeket mutatnak; annak, ki az emberi szellem' történeteiről ír, részéről hasonlólag föl kell keresnie azon elemeket mellyek e' szellemre sajátos bélyeget nyomnak, 's olly irányban fejtik ki, melly másoktól megkülönbözteti.

Ezen elemek a' vallás és kormány; ezektől függ az értelmi műveltség, ők alapjai 's szegletkövei a' polgárisodásnak, emelcsői a' polgárisodási rendszer' mindenikének.

Kelettől nyugotnak tartván, jelenen négy nagy műveltségi rendszer találtatik Ázsiában: a' chinai, indus, muzulman és keresztyén. A' parzok és zsidók, kik még itt ott elszórva taláthatnak azon világrész' több vidékein, már csak hajdan uralkodott műveltségek' és vallások' maradványait teszik. Azért négy cikkelyben adjuk elő Ázsia' népeit 's nemzetségit, műveltségök' négy külön rendszerénél fogva osztályozva. Elő fogjuk adni e' tárgyról sommásan az európaiak' legújabb vizsgálatait' eredményeit is, 's a' mennyire lehet a' benszülött ázsiai népek' tudományos haladásait, igyekeztvén ez alkalommal több divatozó hibás ismereteket megigazítani.

I. A' CHINAI MŪVELTSÉG' RENDSZERE.

Elfolyván a' vizek, az emberi nem a' magas hegyekről leszállt ismét a' mélyen fekvő vidékekbe, 's a' műveltség közép és éjszaki Ázsia' heglánczairól a' dél' tereire költözött. Ezt tanítja China' 's India' történeteik' kezdete. A' chinai nép' legrégebb fejedelme, melyet a' legvigyázóbb tudósok is kénytelenek historiai személynek elismerni, udvarát a' jelenvaló birodalom' egyik éjszaknyugoti cantonjában ütötte fel. Yao, ki 2357ben kezdett uralkodni Kr. előtt, Phing-yangfouban lakott, az éjsz. szél. $36^{\circ} 6'$'s Pekingtől (Chansi tartományban) számított hossz' $4^{\circ} 55' 30''$ alatt. Uralkodása a' mostani birodalomnak kilencz megyéjére terjedett csak. Az egész déli és délnyugoti részt, sőt az ő kormánya alatti több cantonokat is vad népek lakták, mellyeknek eredete a' historiai időkön túl vész el, 's belföldi fejedelmeknek hódoltak. Elfogadtatni velök a' chinai műveltséget, őket a' középponti birodalom' törvényeinek, rendszabásai és szokásainak alávetni, szünetlen iparkodása volt Yaonak és utódainak. A' chi-

nai politica' régi maximáihoz képest kötelessége a', középponti ország' fejedelmének mindenfelé terjesztetni a' miveltséget és polgárisodást a' barbarusok között, 's ez által, a' chinai írók' kifejezése szerint, őket megújítani. Egy, a' középponti ország' törvényeivel 's szabályaival ellenkező, vagy azoktól eltérő polgárisodás, a' chinaiak' véleménye szerint, lehetetlenség. De a' meghódított népek 's a' chinai tartományok' barbarjai utálták azon polgárisodást, melly szolgaság' kíséretében köszönté; védék magokat sokáig és bátran, míg végre szilaj fejöket Yao' és utódai' erkölcsi szabályai alá nem hajták, melly szabályok végre mindnyájokat egyesíték, 's mindent elsimítának. Azonban az csak két századdal történt a' keresztyén aera előtt, hogy, némelly cantonok' kivételével a' chinai császár' urasága a' mai birodalom' tizennyolcz kormánymegyéjében elismertetett. Akkor az éjszak' és nyugot' törvényei és szokásai a' déli tartományokban is elterjedtek: mindazáltal némelly részekben, péld. Yun-nanban, ez nem tartott sokáig.

Yao' és Chuna' miveltsége, a' századok' folytában annyira elsimítá a' külön tartományok' egyes bélyegző vonásait, hogy az össze nem illő elemek szerencsésen egy egészbe olvadnának, 's a' kezdeti hasonlatlanságok alig lennének észrevehetőek. Chinát, sajátképen szólva, egy nyelven beszélő nép lakja. Van ugyan, mint könynyen elgondolhatjuk illy roppant terjedelmű birodalomról, többféle szójárás: némellyek, annyira eltérők a' mivelt nyelvtől, vagyis a' középponti ország' *kouan-houan*-jától, mint a' hollandi vagy alsó-német a' felső-némettől tér el. De a' түbėti nemzetségeket a' Szu-tchhouan kormánymegyében kivévén, mind a' 18 megyében nincs egy nép, melly chinai nyelven ne beszélne. Olvassuk ugyan a' *Kouei-tcheou* tartományi benszülött népségek' egy leírásában, hogy többen ezek közül nem értik a' chinai nyelvet, de ez hihetőleg csak annyit tesz, hogy e' népek az írott nyelvet: a' középponti ország' nyelvét, nem értik. Egyébiránt a' középponti ország' saját

míveltsége és polgárisodása túl haladt a' birodalom' határain kelet és nyugot, dél és éjszak felé. A' chinaiaktól, nyelvre és eredetre váltig különböző nemzetek, hódoltak nekik 's hódolnak még maig is. China' törvényei 's erkölcei, szent könyvei 's egyéb literaturája Coreában 's a' határos mandchou-knál és tongúzoknál is feltaláltatnak. Japán 's a' Keleti-Tenger' egyéb szigetei, mint Lieou-khieou, Formosa, Cochinchina 's Leos a' chinai polgárisodás' töménytelen mezejéhez tartoznak. A' hetedik 's nyolczadik, és ismét a' tizenegy és tizenkettődik századokban a' chinai polgárisodás nagy befolyással volt közép Ázsia' népeire. A' középponti ország' politicája meghódolt népeinek fentartja törvényeiket 's intézkedéseiket; még is a' mongolok 's közép 's éjszaki Ázsia' törökjei nem kevesbbé érzik, mint őseik az elébbi dynastiák alatt, a' középponti ország' magasb míveltsége' 's bölcsesége' hatásait; mindazáltal, noha a' mongolok, Kis-Bukaria' és Tübet' lakói political tekintetben a' chinai birodalomhoz kapcsolvák, még sem sorozhatók a' chinai míveltség' rendszeréhez: nálók a' buddhismus és izlamismus uralkodók. A' chinai rendszer, hihető számvetés szerint, 400 millió embert számlál.

Különös bélyege a' chinai polgárisodásnak az, hogy nincsen historiája. Mint ha hirtelen kiszökött volna Pallas' fejéből, úgy a' chinai bölcsesség teljesen kifejlettnek mutatkozik a' nemzetnek kezdete óta. Rendülhetlenül áll és változhatatlanul a' századok' minden zivatarai 's a' birodalom' sokféle tépetései között. Yao' és Chun' bölcsesége huszonhat dynastiát, belsőt és külsőt, élt túl, mellyek négyezer év' lefolyása alatt uralkodtak, részint egész China, részint a' határos tartományok' részei, vagy végre egyedül a' jelen birodalom' megyéi fölött. Elég erős volt különféle császárok' 's némelly uralkodó házak' felforgató próbáinak, 's más felől a' Buddha' térítői buzgóságának 's a' keresztyén missionariusok' szent és lángoló tüzeinek ellent állani. Azonban nem kedves érzést támaszt azon rugók' fölfe-

dezése, mellyek illy különféle behatást eltompíthat-
tak, mert azok, saját nevöknél fogva nevezve, nem
egyebek mint hiúság és önhittség.

A' törvényhozó' nagy mestersége nem csak magá-
ban a' törvény' tökélyében áll, hanem egy, iránta ér-
zendő 's félelemmel vegyes szent tisztelet' érzésének 's
azon meggyőződésnek a' népbe oltásában, hogy ezek a'
legjelesb és legtökéletesb törvények, mellyeket ember
valaha alkotott. A' chinai törvényhozók bármillyek kü-
lönben, ezen mesterséget nagy mértékben értették. A'
chinai népet áthatotta azon eszme, hogy első népe a'
földnek, 's hogy az őket körülvevő barbarusoknak, ha
az emberi névre érdemesülni akarnak, mindenek előtt
chinaiakká kell válni. Olly nemzet, mellynél minden
benszültt elsősége' érzésétől által van hatva, nehezen
fogja elhagyni ősei' szokásait és törvényeit, kivált ha
ezen elsősége a' föld' egyéb lakói fölött egy, közel
háromezer évnyi időszakig, valósággal meg is volt.
Mert China valamint ma, polgárisodott ország volt már
akkor, midőn őseinknek még nem volt legkisebb ismer-
etek egy jól rendezett 's mindenki' jogait és sajátját
védő polgári társaságról.

Soha a' középponti országban proféták nem léptek
fel. Minden intézkedéseik emberektől származtak, 's
ennél fogva azok csak az emberek' idej javára voltak
kiszámítva. Nem úgy igyekszik a' chinai az istenek'
kegyét megnyerni, mint a' hindu, ki e' végre erdőbe
's pusztákba vonul a' töredelem' munkái' tételére: ha-
nem az által, hogy a' társaságnak béketűrő tagja, éle-
tét társas erényeknek szentelve, engedelmeskedve a'
törvényeknek, tisztelve az ősi szokásokat. A' közép-
ponti ország' törvényei és szokásai az emberi elme' ter-
ményei; a' miért ezek is csak az elme' munkásságát
és művelését tarták szem előtt. Mit a' chinai az ész'
segedelmével fel nem érhet, reá nézve nem létezik, 's
előtte nevetség' tárgya. A' Lao-tsu-nak tulajdonított,
de minden tekintetek' megfontolása után sokkal régiebb
vallási rendszer ezen okból nem talált viszhangot a'

nemzet' masszájában. *Az ész és erény' könyve* (igy hivatik a' Lao-tsu' hitét követők' fő szent könyve) teli van olly eszmékkal, mellyeket Indiában is találunk. Lao-tsu ellensége volt az egyszerű tanítmányoknak; minden földi dolgok' semmiségének érzése uralkodik nála. Önmagának 's a' lélek' természetének, a' gondolat' eredetének vizsgálatát tartotta ő földön mulatásunk' fő foglalatosságainak. Mikép tetszetett illy tanítmányokkal fellépő ember a' chinaiaknak, kik érzéki gyönyörök' éldeletében élnek? Confucius' gyakorlatos morálja, ki ifju korában az aggastyán Lao-tsút látogatta 's általa hathatósan korholtatott, hogy idejét országos dolgoknak 's a' külső életnek szánja, nem kevesbbé szigorúnak találtatik mint az ész' (Taó) vallásának alapítójáé vagy reformatoráé. Minden szabályai 's erőlködései egyedül hona' emelésére czélzottak, melly vétkekbe sülyedve lealacsonodott, 's a' régi erő' és tisztaság' visszaállítására. Confucius nem alapított új vallást, tanítmánya egyedül a' polgári társaság' javítását tárgyazza; de melly javítást távol vala új intézkedések által véghez vinni. Nincsen tökéletesebb semmi, mond ő örökké, mint a' mult századok' nagy lelkü fejedelmeinek eredeti alkotmányaik. Ezen intézkedéseknek feledékenységtől megmentésére 's mindenfelé ismertetésére külön munkákat szerkeztetett a' történet, természetphilosophia, régiségek, szokások és törvényekről, végre a' hangászat' szabályairól, mellyek a' birodalom' kezdetétől egész maiglan divatoznak. Természetesen nem vett fel Confucius semmi egyebet a' külön munkákba, mellyeket nemzete szent könyvek gyanánt tisztelt mindenha, mi erkölcsi és gyakorlati irányával meg nem egyezett. Nem csak minden kétértelmű énekeket vetett vissza, hanem olly eseményeket (eventus) és szokásokat is elhallgatott, mellyek mutatták, hogy az ész' vallását a' mult századokban több fejedelmek 's a' chinai nép' jó része tisztelte. Nem mondhatni bizonyossággal, hogy Confucius nem ismert el egy mindenható, a' természetnél felebb való 's azon uralkodó lényt; de az áll, hogy

írásaiban 's beszélgetéseiben ezen, minden vallások' és minden philosophia' alappontja felől szabatosan sehol sem nyilatkoztatá ki magát. Midőn tanítványai anyag-talan tárgyra fordíták a' beszédet, vagy hallgatott, vagy kikerülő választ ada; egyszer pedig azon kérdés-sel igazítá vissza egy tanítványa' vakmerőségét: valljon eléggé ismeri-e már a' földi dolgokat, minthogy olly élénk vágyat mutat az anyagtalan dolgok' ismerésére. 'S valóban, a' chinaiak' fogalmai szerint a' természet-ről és emberről úgy látszik, hogy egy mindenható lény nem szükséges. A' természet nálók egy szilárd tömeg, melly az emberek' erényei 's vétkei által, a' szükség' változhatatlan törvénye szerint kormányoztatik. Rényes tettek, kielégítő, vétkesek ártalmas fogamatot szűlnek. Midőn a' császár valósággal népe' atyja és anyja, az évrészek jótevőleg futják pályájokat, a' esűröket gazdag aratás tölti be, 's a' házi erények békét 's szerencsét terjesztenek a' hazában; ellenben döghalál és inség követik egy bűnös fejdelem' szavát. Minden bűn nálók fiúi tisztelet' megtagadására van visszavíve, minthogy Chinában még a' kormány' elve is a' fiúi szeretet. Nincs tartomány, hol, mint Chinában, a' szülék iránti tisztelet olly határ nélküli: 's nem csak míg élnek, hanem hol-tok után is. Egy külön hely van a' házakban maneseik-nek szentelve; időről időre áldozatok tétetnek nekik, 's minden jó és rossz, mi a' családot éri, nekik beje-lentetik. Az ég' fia (a' császár' szokott neve) az eget atyja gyanánt tiszteli; hogyha vétkes életet él, ha nem viseltetik szeretettel gyermekci, azaz alattvalói' egye-teme iránt, ha az ég iránti kötelességei' betöltésében késedelmes: ez visszahúzza megbizását, 's az uralkodó házat más váltja fel. A' chinai politica' alaptörvénye azt kívánja, hogy a' császár az ország' atyja és anyja legyen; 's hogy minden lakos ez okból iránta — mi-kép szülői iránt — hártalan szeretettel és tisztelettel viseltessék.

A' literatura, szép dísze valamelly nép' értelmi miveltségének: mennél előbb haladt ez, annál külön-

félébbek 's tündöklőbbek amannak gazdagságai. Chinában sem fojtathatott el végkép az embereknek ujítás felé való iránya. Időről időre találkoztak itt is merész lángelmék, mellyek új tanítmányokat, akartak behozni, vagy a' régieket úgy magyarázni, hogy valóban ujak gyanánt tekintethettek. De ezeknek irataik nyomokat nem hagyva tűntek ismét el, 's Confuc' iskolája vagyis a' régi chinai philosophiáé, méltán büszkélkedhetik hogy kebelében eretnek nincsen. A' nemzet' literaturája 's értelmi miveltsége majdnem kizárólag ezen iskola' kezei közt van; mondjuk: majdnem, mivel a' Ching-Gin', vagyis a' tökéletes ember' csodálónak nem sült el iparkodások, rendszerökből minden más oktatási eszközöket kizáró privilegiált mintát alkotni. Az iskolákban a' mester és tanítványai' munkáik és gyűjteményeik olvastatnak, ezek tiszteltetnek egyedülös rendszabásokként a' falusi tanítvány' examenétől fogva a' han-lini collegium' academicusai' gyakorolgatásaikig, 's a' legalsóbb tisztviselő' examenétől a' statusministeréig. Confucius' familiáján (melly maiglan fenn van, 's legrégiebbnek tartatik a' világon) 's a' császári családon kívül Chinában nincs nemesség. Legcsekélyebb embere a' birodalomnak, szolgálatai, vagy rossz útmódok által a' legnagyobb méltóságokat elnyerheti; 's jelennen a' cantoni alkirály' atyja szabó volt.

Mind ezen környülállások közt, az ész' vallása' követői, hogy tárgyunkhoz visszatérjünk, a' Bouddha', sőt az izlasmus' hívei is nagy befolyást tudtak magoknak a' népség' nem esekély részénél szerezni. Lao-tsu' és Bouddha' tanítványai nagy tisztelettel viseltetnek a' régi chinai bölcseségnek Confucius által összegyűjtött emlékei iránt; mindazáltal távol vannak attól, hogy nekik különös szentséget tulajdonítanak. Sőt birnak saját mestereik által irt canouicus könyveket. Az indus miveltség' rendszeréről szólván vissza fogunk pillantani a' chinai bouddhisták' literaturájára, melly szinte kizárólag Bouddha' tanítmányára terjed.

Lao-tsu' követőinek literaturája ellenben majdnem minden ágaira terjed a' tudományoknak. Nem csak philosophiája és physicája ezen felekezetnek különböznek váltig a' régi chinaiakétól, hanem külön mythológiája 's historiája is van, sokat eltávozó attól, melly Chinában közönséges. A' chinai birodalom' eredete, polgárisodása 's régi történetei Lao-tsu' egyik tudós követője Lo-py' munkáiból vétettek, ki a' mí aeránk' 12d. századában élt; 's nagy mértékben eltér az „Évkönyvek“től 's „Y-king“től, vagyis a' változások' szent irásától.

Az írás a' chinaiaknál monarchiájok' kezdete óta van már szokásban. Eleinte minden szó külön formával fejeztetett ki, mellyben merevény, élet és mozgás nélkül volt. Hangokat lehet egymás után rakni, melyek összekötve 's olvasva lassanként elvesztik durvaságokat 's hangzatos egészbe mennek által; képek által ez nem eszközöltetik. 'S ezért maradt a' chinai nyelv az az egy nyelv a' világon, mellynek minden szava megtartá ősi formáját, minden vegyülés vagy hozzáadás nélkül; 's valóban, minden egyéb nyelvek is alakulások' első idejében egytaguak vagy inkább egyhanguak valának. Könnyen megfogható, hogy a' chinai nyelvben a' grammaticai vagy logikai viszonyok ugyan azon szóban nem fejeztethetnek ki. A' mi más nyelvekben csak kivételképen történik, itt szükségből történik, t. i. a' propositióknak *) kell (a' középponti birodalomban) a' flexiókat 's végzeteket kipótolni. Az egész különbség tehát, melly a' chinai 's más nyelvek' grammaticái közt van, szorosán véve a' kérdést, a' képes írásban van. Lehetetlen volt nagy számú szavak' formáit emlékezetben tartani; 's így azon gondolat támadt, azoknak egész nagy tömegét elosztani 's elrendezni, bizonyos elválasztó jegyeknél fogva, külön osztályokba, mint szoktunk például a' növényeket. Mí dőn az olvasó ismeretlen formára akad, szinte úgy-

*) Így. — T. F.

mint a' fűvész midőn általa még nem ismert növenyt lel, az osztály' elválasztó bélyegét kell szemügyre vennie: melly osztályban aztán, a' maga bizonyos helyén a' szótárakban kiejtésök és jelentésök szerint följegyezve találja a' kérdéses szót.

Chinában tudóshoz és íróhoz méltó tárgyaknak tekintetnek a' történet, földírás, mathematica, political oeconomia 's a' régi szerzők' magyarázása. A' lyrai 's didactical költés, a' román és drama ellenben frivolitas és érzékiség' termékeinek tartatnak, melylyek gondolkodó ember' figyelmére nem méltók. Noha nagy számú illy munkák díszesítik a' chinai literaturát, a' szerző vagy titkolja névét, vagy álnevet vesz föl; és sok pedans tudósaik a' románt és dramát egyenesen a' nemzeti literatura' szégyenének tartják, ugy, hogy nagy sértésnek vennék, ha ki nagy románköltőnek vagy dramaticusnak nevezné. Ezen emberek' gondolata szerint literaturához egyedül csak tanító 's erkölcsi dolgozatok tartoznak. Illy munkák pedig, a' chinaiak által mivelten minden ágakban valósággal rendkívül számosak, ámbár, mint látszik, tömérdek elveszett. A' chinaiak régi történeteik', égtudományok' 's egyéb emlékeik' egy része' elvesztét azon könyvégetésnek tulajdonítják, mellyet Chi-houang-ti császár, egy nagy ujító, 1213ban Kriszt. előtt rendelt. Mindazáltal a' chinai historia Yaonak uralkodásra jutása óta maig kisebb hézagokat mutat, mint Graeciáé a' Heraclidák' visszatérte óta. T. i. a' chinai literatura a' könyvégetés' 's a' régi philosophia' ellensége' korában már el volt terjedve a' szomszéd tartományokban is, és sok, mi ama' dűlás által megcsontult, a' külföldön volt példányokból kiegészítetett. Igy állítják péld., hogy Confucius' értekezése a' fiúi tiszteletről sokkal teljesben maradt fenn Japánban, mint a' középponti birodalomban. Melly töménytelen veszteségeket szenvedtek legyen a' tudományok a' birodalom' annyi ostromai és forradalmi között (pedig melly kevéssé ismerjük Európában a' chinai literatura' gazdagságait) mu-

tatják a' külön dynastiák' évkönyvei, hol az akkor létezett literaturai munkák leiratnak 's elszámoltatnak. Mennyi ott a' jeles és fontos, mi elveszett vagy soha europai ember által nem látatott!

Ugy látszik, hogy az emberi elme' azon szerencsés és termékeny időkorá, midőn tudományban 's művészetekben új munkákat állít elő: Chinában rég elmult már. Tschu-hi', a' chinai Aristoteles' halála óta (XIII. száz.) a' középponti birodalomban már csak compilatiókkal 's kivonatokkal foglalatoskodnak a' tudomány' emberei; de ezen szerkezetmények — mint illy gazdag literaturában 's illy számos kútfők mellett várhatni is — roppantok, töménytelenek. Khian-loung, a' mostani császár' nagyatyja, 1773ban a' jelesb nemzeti munkáknak egy gyűjteményét kezdeté meg, melly e' fejdelem' mondása szerint százhatvan ezer kötetből fog állani; czíme: „A' négy tárház' egyesített munkái.“ Jelenna is folytattatik nyomtatása, 's 1818ban már 78,731 kötet jött ki e' tömérdek gyűjteményből *).

*) Közöljük itt jegyzésben e' munkák' külön tárgyait 's kötet-számait China' politicalai kézikönyvének (A' birodalom' rendszabásainak gyűjteménye) legújabb, t. i. 1818beli kiadásából, mellyből Európában csak egy példány van, t. i. ezen értekezés' szerzőjénél. Az egyes „tárházak“ munkái' felhordása egyszersmind arról adhat világos fogatot: mikép szokták a' chinaiak bibliographiai tekintetben könyveiket osztályozni.

I. *Classicus, vagy szenteknek tartott könyvek (K'ing)* : A' változások' könyve (Y king) 1743 köt. Az évkönyvek' könyve (Chou king) 650 köt. Az énekek' könyve (Chi king) 941 köt. Az erkölcsök' és szokások' könyve (Li king) 2168 köt. Az évkönyvek', tavasz' és őszi' könyve 1801 köt. A' fiúi tisztelet' könyve (Hiao king) 17 köt. Tárgyak' mutatója, fametszések stb 50 köt.

II. *A' négy könyv*: A' nagy tanítmány, A' változhatatlan közép, A' beszélgetések és Meng-tsu, együtt 732 köt. Hangászatot tárgyazó munkák 482 köt. Iskolai 's elemi könyvek (Siao hio) 913 köt.

Vessünk már most egy tekintetet a' chinai literatúrának Európában történeteire 's tanulása' jelen állapotjára! A' catholicus térítők' számos dolgozatai nélkül, kik a' 17dik 's 18dik század' külön időszakaiban egész Chinát szabadon bekalandozhaták, 's az udvarhoz szintúgy mint az utolsó alattvalóhoz bejáratosak voltak: lehetetlen lett volna a' chinai nyelvet haszonnal tanulni. T. i. szükséges volt elébb — ha nem teljes és tökéletes fordítások által is — megismerkedni a' historia', nevek', erkölcsök' és jelesb törvények' ezen tömördek idegen massája' egy részével legalább: hogy egy illy magába zárt polgárisodás' literatúráját eredeti nyelven, ha különben fenekesen tudtuk volna is ezt, megérthessük. Minden, ki keleti Ázsia' nyelvei' 's literatúrája' tanulásával foglalatoskodik, tisztelet és há-

III. *Történeti munkák*: Minden dynastiák' történeteinek gyűjteménye 3681 köt. Évkönyvek 2066 köt. Közönséges történetek 1205 köt. Különös tört. 1485 köt. Egyes történetek 273 köt. Császári rendeletek' 's határozatok' gyűjteménye 1474 köt. Életírások 949 k. Historiai emlékek 18 k. Egyes kerületek' ismerete 389 k. Chronologia 20 k. Földírás, utazások, külső tartományok' leírásai 4788 k. Kormánytudomány 392 k. Politicai intézvények, törvények 's parancsok 3785 k. Bibliographia 's felírások 700 k. Különös történetek' criticája 382 k.

IV. *Hitvallás, philosophia 's egyéb tudományok*: Confucius' iskolája 1694 k. Hadi tudomány 153 k. Törvénytudomány 94 k. Gazdaságtudomány 195 k. Orvostudomány 1915 k. Égtudomány és számolás 643 k. Physica, physiognomonía, astrologia 's egyéb bűvész mesteriségek 412 k. Festés, kóták, nyomtatás és táncz 1108 kötet. Természeti, diaeteticai 's házi tudományok képekkel 363 k. Vegyesek 9200 k. Kisebb írások (Sia choue), péld. csodás történetek stb 1385 k. Bouddhai írások 12 k. Taotsu' felekezetének írásai 442 k. Különféle költői munkák 's mindenféle tudom. gyűjtemények 28998 — összesen: 78731 köt. A' chinai bibliographia' fő osztályai: *king*: classicus könyvek; *szu*: történettudomány; *tsu*: híres írók' egyes munkáik; *tsy*: gyűjtemények; 's mind ezek' neve *Szu hkon*, vagyis a' négy tárház.

lával fogja a' jezsuita 's dominicanus szerzet' számos tudósait nevezni, millyenek : Magaillans , Navarette, Bouvet, Noël, Couplet, Gerbillon, Varo, Gaubil, Visdelou, Premare, Mailla, Amiot. 'S valóban majdnem minden europai sinologok' munkái a' hit' ezen állhatatos apostolai' előleges dolgozatain alapszanak. A' tudomány kisebb hasznot fog a' moszkáknak, Pekingben, szerződésnél fogva kikötött mulatásából látni ; mert ezeknek fő iparkodása jó tolmácsokat nevelni, 's a' nyelv' tudományos oldalára 's a' literaturára nincs ügyelet. Voltak ugyan a' 18 's 19d. században, kik tiszteletes kivételt formáltak, mint Leontiev, Lipovtsov, 's főkép Hyacinth főpap, de minthogy moszkául irtak, a' nagy világ még nem igen vehette hasznokat. Azonban Hyacinthtól Peking' leírása már kijött francziául is, 's ugyan attól a' mongolok' történetei, német fordításban.

Noha a' kereskedői szellem elválasztó bélyege az angol characternek, 's e' nemzet nem méltatlanul kereskedők' nemzetének neveztetett, még sem tagadhatni, hogy épen az angol kereskedők közt — sokkal inkább mint másutt — serege van olly embereknek, kiket minden nagy merények 's az értelmi sphaera' tervei elevenen érdekelnek. A' hollandiak, francziák, dánok, svédek, spanyolok és portugallok több századig űztek kereskedést a' középponti birodalommal, 's néhány uti tudósításon kívül, ezen népek' viszonyai keleti Ázsia' ezen végső részeivel a' geo- és ethnographiára nézve hasztalanok maradtak. Egészen más eredményt mutat fel az angol keletindiai társaságnak Chinával való összeköttetése. Ezen társaság tízezer fontot költött egy chinai szótár' nyomtatására, 's az egész kiadást a' szerzőnek ajándékozta. Esztendei száz font jutalommal buzdítja Cantonban lévő hivatala' tisztviselőit a' középponti birodalom' nyelve' 's literaturája' tanulására. Így könnyen megmagyarázható, mikép az angolok a' 19d. század' kezdete óta a' többi europai nemzeteket, a' chinai literaturát tárgyazó dolgozatok' számával 's terjedelmével felül mulhaták. Legyen itt elég a' főbb ere-

deti 's fordított munkák' íróit megnevezni, millyenek Staunton, Morrison, Davis, Medhurst, Milne, Thoms.

Tudományos czélból a' francziák kezdék Európában a' chinai nyelvet tanulni, felette nagy haszonnal a' történetre és földíráásra. 'S Franciaországban találtattak a' térítő jezsuiták' olly készülétei, millyenek semmi más országban nem. A' francia academiák folyvást élven levelezésben állottak a' pekingi missionariusokkal, 's általok könnyen nyerheték feloldását minden zavarba ejtő nehézségeknek. Emberek, mint Fréret, a' nélkül hogy a' nyelvet tudnák, bátorkodtak a' chinai chronologia' bajokkal teli mezejére bocsátkozni, 's folyóiratokban és gyűjteményekben közzé tevék a' missio' tudós tagjainak dolgozásait. Ekkor a' dicsvágó nagy kísértéseknek érzé magát kiteve: magáé gyanánt adni az ugy is ösmeretlen missionariusok' jeles munkálatait; 's valóban ugy látszik hogy a' hirnév' ezen mértéktelen szomjuzása némelyleknél hatalmasabb volt a' lelkisméret' szavánál. Kika' tudománytörténetet ismerik, tudják már ma, hogy Fourmontnak sokáig magasztalt chinai grammaticája, nem egyéb mint fordítása annak, mellyet Varo spanyolul írt. Ezen dominicanus' grammaticája a' legrégebb, melly nyomtatásban megjelent, 's Európában csak egy pár példány vagon. Egyébiránt Fourmont entusiastá volt, ki mindent mert, minden keleti nyelveket tanulni akart 's művelni. Az ő igazgatása alatt vésettek a' párizsi kir. typographia' chinai formái, 's ő volt első, ki Európában azon 214 kulcsot, mellyek szerint a' chinai szótárak rendszerint elosztva vannak, megismertette. Még is két legjelesb munkái, mint egy lelkes ember fejezte ki magát, két tanítványa volt: Le Roux des Hauterayes és Deguignes. E' két férfi nem csak teljes ismeretét gyűjté a' chinai nyelvnek, hanem a' történet 's földírás' minden egyéb segédtudományainak is, mellyek nélkül a' nyelv'tanulása örökké terméketlen marad. Deguignes' halála után, a' jelen század' kezdetén senki sem élt Franciaországban, ki a' *Hunnok' historiája'* híres szerzőjét pótolha-

tá. Azonban egy fiatal ember, ki az orvosi pályát választotta volt, csendesen és magában készülgetve tíz év mulva, u. m. 1815ben méltónak íteltetett, hogy Európában a' legelső chinai tanítószéket elfoglalja. *Remusat*, a' nélkül, hogy élő szóvali oktatást vett volna, több évi vas szorgalma által azon elismert hírt szerze magának, hogy Európában legjobban érti a' chinai nyelvet, és senki sem volt arra valóbb, hogy mint híres professora „a' francia collegiumnak“ eloszlassa azon előítéleteket, mellyek e' nyelv' tanulását Európában nyomák, 's némi részben jelennen is nyomják. Mert *Remusat* több vala mint tudós, ő lelkes ember, sőt lángész volt. A' francia kormány' költségein nyomattott két rendbeli munka (*Glimona Vazul'* szótára, 's a' chinai nyelv' elemei, részint *Premare'* munkájából kivonva 's *Remusat* által helyesen elrendezve) könnyíti mai nap e' nyelv' tanulását; 's *Remusat* maga is megvallotta, mennyit köszön ez utóbbinak, 's maga is volt oka, hogy e' fontos munka megjelent *). Elmellőzvéen nagy és számos tudós dolgozásait, *Remusaté* az érdem, hogy iskolát alapított, melly olly nagy szolgálatokat tett már, és még nagyobb reményeket támaszt jövődre ezen tanulmányok' nemében. *Julien Szaniszló* egyik tanítványa, kit rég ismer a' tudós világ chinaiból tett pontos fordításairól, követte mesterét azon egy tanítószékben, melly mind eddig Európában létezik.

Németországban, melly semmi egyenes közlekedésben Chinával nem áll, már a' 17 's 18d. században voltak férfiak, kik, képesek az emberi elme' minden munkálatit 's tudományait általölelni, igyekeztek a' chinai nyelv és literatura iránt figyelmet gerjeszteni. Ezek közt első helyt a' nagy *Leibnitz*ot kell említenem. Munkái szintugy mint levelezései mutatják, milly viszonyban állta a' missionariusokkal, mennyi buzgósággal iparkodék Chináról magának minél több ismere-

*) *Notitia linguae sinicae*, auctore *P. Premare*. Malaccae, cura et sumtibus collegii anglo-sinici. 1831. 4ed rétbén.

teket szerezni. 'S e' tekintetben munkái oktatóbbak, mint Menzel, Spizel, Müller Endre és Masson' dolgozásaik. Ámbár a' brandenburgi választó fejedelem Couplet tudós missionariust, Confuc' fordítóját, Berlinbe hívta, a' chinai nyelv 's literatura' terjesztése végett: a' tudomány, tudós segedelmek' hiánya miatt, nem sokat nyert. A' tanulók az írásra fordíták leginkább figyelmöket, és csodákat 's titkokat keresének ott is, hol nincsenek: elfelejtve, hogy a' gondolkodó fej előtt a' szónak csak annyiban van bece, mennyiben az valamely dolognak vagy eszmének képe; 's pusztá nyelvizsgálás, dolgokra való tekintet nélkül, hasztalan idővesztegetés. Bayer' keleti nyelvtudománya, a' maga korában nevezetes volt, noha Chinai Museuma' chinai címén is már van hiba. Berlin szinte a' legujabb időig azon egy hely vala Németországban, hol a' chinai tanulmányokra a' szükséges segedelmek találtattak; 's a' legujabb időben e' tárgyra elszánt két német Berlinben veté meg tudománya' alapját. Hager, jó szándékai mellett sem igen érdemel említést; de annál fényesebb tünemény Klapproth, kit bármely külsővel is e' nemben szerbe állíthat Németország. 'S híre szárnyall, hogy a' bajor király a' chinai literaturának tanítószékét kíván állítani, 's így a' nagy hézag Németországra nézve be leszen töltve.

Nouveau Journal Asiatique Nro 79.

TOLDY FERENCZ.

BENTHAM 'S PHILOSOPHIÁJA.

A' 18d. század' okoskodó tanítmányai, állítmányai, criticali munkái, merész tagadásai mélyen hangzának vissza Európában. Vizsgálni, milly befolyások volt Olasz-, Német- és Angolország' legnagyobb embereinek észtehetségére és szellemére, igen érdekes. A' 18d.

század, mellyen XIV. Lajos némileg uralkodott, a' nagy király' végnapjait megmérgező lealacsonítások, fájdalmak és sötét szomorúságok közepett születve; szünet nélkül két nyomó rém: XIV. Lajos' pompás parókája 's Maintenon asszony' papos ajtatossága által üldöztetve; két fő eszmét táplált: a' zsarnokság' és a' papok' gyűlöletét; erőszakos és engesztelhetetlen visszahatást gyakorlónak mutatta magát; a' politicalai és vallásbeli tagadás' legvégső határaig ment; vadság és istentagadás mellett buzgólkodott; természeti törvényt és természeti vallást talált. Maga a' komoly elnök és bölcs törvénytudós, Montesquieu, irigyli a' tatár' kóbori függetlenségét; 's Rousseau, a' mély gondolkodó, magasztalja a' vadságot ugyan akkor, midőn a' társas élet' legmesszebb haladott 's legbonyolodottabb kérdéseit fejtegeti. A' 18d. század, szelleméhez 's módszeréhez híven, két eszképet vont ki politicalai elvéből: a' jogot és a' jólétét. Harsányan kívána *jogokat* 's erővel boldog akart lenni: ezen, a' maga nemében egyetlen előkészítésnek befolyása alatt történt, hogy az alkotó, törvényhozó és nemzeti gyűlések, alkotmányos tetteiket az emberi jogok' nyilatkoztatásával kezdék meg. Ez annyi volt, mint képtelenséget állítani 's társaság elleni érzeményeket terjeszteni..... A' jog' e' fogalma, az encyclopaedisták által egész Európában elterjedt; 's elfoglalá a' legnagyobb elméket. Két költőt, a' szabadságot szenvedélyesen szeretőt, 's hogy azt megénekeljék és jótéiteit magasztalják, minden tekintetben méltó férfiút, Schillert Német-, és Alfierit Olaszországban hatalmasan elkapott a' jog' eszméje. Irataik a' fennálló társaság ellen erényes boszorkodást lehelnek; náluk elmellőztetnek a' jó polgár' nagy és fölséges erényei, hogy hatalmas és characteres személyességbe öltöztetett példányokat fessenek ez erkölcsi fölemelkedés' legmagasb. fokáról, melly az embert a' társas kötelektől menekvésre ingerli. Schillert és Alfierit a' 18d. század' legnagyobb művészeit a' protestans philosophia ringatá. A' *jólét*' eszképe sokkal kevesbbé költői, sokkal

kevesbbé nemes valá; nem is voltak Franciaországban más képviselői, mint a' philosophusok' hetes csillagzata közt kevesbbé ragyogó Helvetius és Mirabeau. De e' szó nem lön hasztalanul kivetve a' világba; Anglia, a' kényelmes élet' országa, melly tudja méltatni, mit ér a' jólét, philosophiai elvet alkot belőle; theoriát épít a' haszonról; 's ez általános criterium alá vet minden oktatást, minden mult és jövendő tanítmányt. Azon férfi, ki ez enléket emelte, *Bentham Jeremiás*.

Soha ember nem haladt célja felé nagyobb ragaszkodással; soha ember nem ügyelt kevesebbet historiára, törvényhozásra, 's mindenre mi megelőzte, vagy körülvette. Bentham egészen elmerül theoretikai munkájában: ő a' haszon' elvét az emberi munkásság' minden ágára alkalmazza. Új nevet teremt az erkölcstudománynak (*το δεον λογος*) nevezvén azt, azaz, az illő ismeretének *). Bentham' theoriáit gondosan kell vizsgálni 's megfontolni. Naponként inkább terjednek ezek Angliában 's Belgiumban. Egy igen nevezetes tár (*the Westminster Review*) van a' haszonhajtó tanítmányok' terjesztésére szentelve. Számosak a' benthamisták az alsó házban is; és pártjok minden nap növekedik. A' whigekhez szorosan csatlakoznak; Anglia' jövendője kezök között van. Érdemes tehát és igen nagy fontosságú dolog nyomozni ezen, annyira hathatós, es annyira elterjedt tanítmányt azon munkában, mellyben ha nem legtökéletesebben, legalább legérthetőbben foglaltatik.

Hogyan jutott Bentham a' haszon' elvére? Ezt dr. Bowring egy az első kötethez ragasztott függelékben

*) *Deontology, or the science of morality* stb. Deontologia, vagy erkölcstudomány, mellyben a' köteleesség' és ön-éredék', a' rény' és boldogság', okosság' és jóakarát' öszhangzása 's megegyezése fejtegettetik és példáztatik *Bentham Jeremiás* által. Szerkeztette 's kiadta *Bowring János* **). London, 1834. 2 köt. 8ad rétbén.

***) Ugyan az, ki a' magyar költészetet ismeretét meg nemzetiével. A' szerk.

fejtegeti. Ezen elvről legelőször Horácz teszen említést harmadik satyrájában: *Ipsa utilitas iusti prope mater et aequi*; tisztelet az epicurusi' költész' előlátásának. Phaedrusnál ismét feltaláltatik: *Nisi utile est quod feceris, stulta est gloria*. De mind ezek csak költészek' történetes előérzetei.

Phaedrustól Hume Dávidig 1742 kell ugranunk, hogy a' haszon' elvét ismét feltaláljuk. Ennek munkája némi fontosságot kezdett nyerni. 1749b. Hartley az „*emberről*“ irt munkájában megmutatja, hogy a' jólét azon elemekből áll, mellyeket különféle gyönyörök nyujtanak. Ő jegyzékét irta a' gyönyöröknek 's párhuzamos jegyzékét a' sanyaroknak; de e' véleményt nem foglalta tudományos szerkezetbe. 1758 Helvetius kibocsátá *de l'Esprit* című könyvét, mellyben az érdek' és vélemény' befolyását emeli ki 's a' véleményt az érdeknek egészen alája veti. 1768 dr. Priestley a' *kormányról* szóló értekezésében a' *legnagyobb szám' legnagyobb jólétét* tűzi ki minden igazságos és bölcs kormány' egyedüli czéljául. E' tételt olvasva, fedezte föl Bentham hivatását 's hirtelen nem ismert felvilágosodást nyert. Módja, mellyel e' történetet elbeszéli, igen eredeti. Bentham' első munkája 1776ból való; ez Blackstone', az angol alkotmányos rendszerben idő' folytatásban összehalmozódott ellenmondások' tántoríthatlan apologistája' magyarázatának czáfolata. A' „*kormányról* szóló töredék“ igen nagy lármát csinált megjelentekor. 1789b. kiadta „*az erkölcs' és törvényhozás' elveibe bevezetés*“ című munkáját, mellyben szorosán osztályozta a' gyönyöröket és sanyarokat, mindegyiket meghatározva 's indító okaikat meghányva. 1810ben tette közzé Chrestomathiáját. E' munka' fő tárgya a' művészségek' és tudományok' külön ágazatának egybecsoportozása 's annak, mikép vezetnek ezek jólétre, megmutatása volt. 1817b. tünt fel „*Cselekedeteink' rugóinak képe*“ mellyben a' sanyarok és gyönyörök, vonzalmak vagy indító okok, kívánatok és érdekek közti kölcsönös viszonyokat egybehasonlítja és vizsgálja.

1822b. „*Codification proposal*“ című munkájában felállítja ama' tételt: „a' legnagyobb számnak lehető legnagyobb boldogsága“ 's e' célznak a' kormány' minden tettét alárendeli. Nem folytatjuk tovább Bentham' munkáinak nevezgetését, ezeknek száma roppant *). Jelenleg a' *Deontologia'* nyomán kívánjuk rendszerét a' magyar olvasóval megismertetni.

Bentham' kitűzött célja a' *jólétnek legmagasb fokra emelése*. Erre vezető módnak hirdeti az érdek' és kötelesség' belső egyesülését; próbakő gyanánt a' hasznot veszi fel 's szemlélődve halad. A' jólét arányban áll az éldelt gyönyörök' és az elkerült sanyarok' mennyiségével. Az erény az érdek' és kötelesség' összeegyeztetésében alapul. Minden törvénynek, melly a' kormányzottak' jólétét tárgyazza, oda kell irányzani, hogy ezek érdeket találjanak annak cselekvésében, mit amaz kötelességökké tesz. Józan moral szerint az ember' kötelessége soha nem állhat *annak* cselekvésében, mit érdeke tilt. A' moral arra tanítja, hogy érdekelt és kötelességeit helyesen becsülje, 's ezeket vizsgálva tapasztalni fogja, hogy egymásba vágnak; — hogy az érdek a' kötelességnek feláldoztassék, valamint nem eszközölhető, úgy nem is nagyon ohajtandó: felvilágosodott erkölcsstanítónak feladása azt megmutatni, hogy minden erkölcstelen cselekedet a' személyes érdek' hibás számolása 's hogy a' vétkes ember hibásan veszi latra a' gyönyöröket és sanyarokat. Mellyek leghathatós eszközök felebarátink' jólétének munkálására? azon tulajdonságok' gyakorlása, mellyek' egyesülete a' rényt teszi. A' rény két ágra oszlik: okosságra és munkálkodó jóakaratra. Ez utóbbi vagy tevéleges, vagy tagadó. Tárgya a' gyönyörök' szaporítása, vagy a' sanyarok' kevesítése. A' munkálkodó jóakarat gyakorlás által öregbül. Mi a' jólét? gyönyörök' bírása sanyar nélkül. Rény az, mi a' gyönyört

*) Egy részét I. a' Tudománytár' IVdik köt. 266 és 267dik lapjain.

leginkább öregbíti 's a' sanyarokat leginkább kevesíti. Vétek ellenben, mi a' jólétet kevesíti 's boldogtalanságot okoz. Természetünknek első törvénye, hogy tulajdon jólétünket kívánjuk. Az okosság' és munkálkodó jóakarattal' egyesült szavai hallatják magokat bennünk, mikor azt mondják: „Munkáld mások' jólétét, saját jólétedet mások' jólétében keresd.“ Azon eszköz, mellyel e' fogantat szerezhető, Bentham szerint abban áll, hogy a' társi rugónak a' személyes rugó minden befolyásai megadassanak. Itt három fontos kérdés fordul elő: 1) mi a' köz jólét? 2) A' közvélemény egyezik-e az érdekekkel, vagy a' köz jóléttel? 3) Gyakorlati alkalmazásra nézve mily bánásmódot kell követnünk minden előforduló esetben?

A' moralnak, vallásnak, politicának nem lehet más, mint egy, 's ugyan azon célja: a' jólét. A' deontologista' föladata ott kezdődik, hol a' status' emberé megszűnik. — A' jólét mind egyes személynek, mind társaságnak vég céljául lévén kitűzve, meg kell határozni az elemeket, mellyekből áll. Mi a' gyönyör? mi a' baj? Bentham szerint senki nem ismerheti el másnak azon jogát, hogy rá nézve határozza el, mi a' gyönyör, 's abból számára megkívántató mennyiséget szabjon ki. Innen szükséges következtetés, hogy e' részben az ítélet és cselekvést minden érett kora 's ép elméjü embernek szabad tetszésére kell hagyni, 's hogy balgatagság és képtelenség, viseletét azzal, mit érdekének tekint, ellenkező értelemben igazgatni akarni. Tehát vég célja minden egyes embernek: jólétet szerezni; a' jólét a' gyönyörök' egyesületében áll; gyönyör az, mi az érdekekkel egyezik. Mindenki birája lévén tulajdon gyönyörének, a' deontologista' föladata oda megy ki, hogy világítsa fel az egyes ember' ítéletét. Itt Bentham haragra lobban a' kevélység, tudatlanság stb ellen, mellyek a' kötelesség szót bűvös szer gyanánt használják, hogy a' csalárdságnak tekintet-szint adhassanak; szerinte e' szó a' moral' szókönyvéből számüzendő volna. Boszankodása nem ismer határt, midőn a' philoso-

phusoknak a' legfőbb jó körüli véleményeit vizsgálja, „míg Xenophon történeteket irt, 's Euclides geometriát teremté, Socrates és Plato azon ürügy alatt, hogy bölcseséget és erkölcsöt tanítanak, képtelenségeket vitattak.“ Tovább megy 's megczáfolja a' philosophusok' tanítmányait, és az oxfordi *compendiumot*. Mindenek fölött a' ezáfolatokban tűnik ki Bentham' fenntebbsége. Dialecticája ellenállhatlan hatalmu, hideg, szabatos, tudós dicset megvető észszel, saját elve' erejével lefegyverzi a' képzelődés' és álmodó optimisták' előküzdőit. Meg is kell vallani, hogy Bentham a' hajdankori philosophusoknál csak az alkalmasint ingadozólag felállított tételeket ostromolja, 's a' rendszerek' belsejébe nem igen ereszkedik; historiát tanulni sem ideje sem kedve; megveti, mert nem tudja. Kövessük őt a' gyönyörök' és bajok' megnevezésében és lássuk, miként magyarázza ezek' viszonyait a' jóhoz és roszhoz.

Első tekintettel minden gyönyör jó, és keresendő; szinte úgy minden baj rossz, és kerülendő. Minden cselekedet jó, melly gyönyört szerez, következményeit nem tekintve. Minden cselekedet, melly bajos következmény nélkül szerez gyönyört, tiszta nyereség a' boldogságra nézve. Minden cselekedet, mellynek kellemetlen következései kevesebbek mint a' kellemesek, jó annyiban, mennyiben ezekből a' jólét' részére nagyobb nyereség háramlik. Azon állítás' igazolására, hogy valami cselekedet rossz, nem csak azt kell megmutatni tudni az állítónak, hogy abból rossz következik, hanem azt is hogy a' belőle származandó rosznak sumája a' jóét fölülhaladja.

Törvényhozás mindenütt haszontalan, csak a' gyönyörök' és bajok', viszonyiban nem.

A' bajok' és gyönyörök' értékét belhatások, tartóságok, bizonyosságok, közelségök és terjedésök szerint lehet megbecsülni. A' deontologista' föladása ezeket latra vetni, 's a' foganathoz képest az ösvényt, mellyen járni kell, kijelelni.

Itt Bentham jegyzékét adja a' gyönyöröknék és bajoknak: 1) érzés', hallás', izlés' gyönyörei és bajai; mint ezek egészséges vagy beteg állapotból származnak; unalom' sanyarai. 2) gazdagság' gyönyörei, legyen keresmény vagy birtok, mellyeknek megfelelő sanyarait az elvesztés' sanyarai teszik. 3) elmésség' gyönyörei, oktalanság' sanyarai. 4) barátság' gyönyörei, el-lenségeskedés' sanyarai. 5) jó hír - név' gyönyörei, rossz hír - név' sanyarai. 6) hatalomgyakorlás szülte gyönyörök. 7) jámborság' gyönyörei. 8) sympathia' vagy jóakarát' gyönyörei és sanyarai. 9) azok, mellyeket rossz akarat — 10) emlékezet — 11.) képzelődés — 12) vá-rakozás 's az eszének' összetársasulása, szülnek. E' gyö-nyörök és bajok, amazoknak megszerzése, ezeknek el-távoztatása levén azon egyedüli indító okok, mellyek az embert tetteiben vezetik, a' moralista' föladata ki-mondani az emberi cselekedetek' célirányosságának vagy céliránytalanságának bélyegét. Bentham azt állítja, hogy a' vallásos gyakorlatok 's számos más tanítmány' botlásai csupán a' haszon' elvének hibás alkalmazásából származnak; egy uttal megczáfolja Shatesbury lordot, Beattiet, Pricet.

A' cselekvés' célja jólét lévén, nincs fontosabb, mint az annak elérésére vezető leghathatósb eszközöket felkeresni: ezen eszközök azon ösztönökben mutatkoznak, mellyek viseletünkre munkálkodnak, 's ezeket méltólag sanctióknak nevezhetjük. A' sanctiók, ter-mészetök' vagy források' arányához képest alakulnak. Természetöknél fogva vagy büntetők a' gyönyörök' el-vesztése által, vagy jutalmazók a' bajoktól kimelés ál-tal. Feloszlanak physiciakra, társiakra, erkölcsiek-re, politicaiakra, és vallásbeliekre. Bentham mind-egyiknek characterét 's az emberi cselekedetekre befo-lyásokat leírja. Ez igen fennlengő szemlélődések' cik-kelye egy kis drámával végződik, melly a' különféle sanctiókat egybeállítja 's színpadra lépteti. Bentham előszámlálja az erkölcstelenség' okait is: hamis elvek erkölcstanításban, hibás alkalmazás vallásban, szemé-

lyes érdekeknek társasági érdek fölött adott elsőség, 's végre kisebb de jelen gyönyörnek, nagyobb de távol gyönyör felett adott elsőség. A' moralnak e' hamis elvei ascetismus és sentimentalismus, mellyeknek egyike embergyűlöléssel, másika tehetlenséggel végződik. 2) A' vallás' hibás alkalmazása észrevehető, valahányszor a' sanctiók bizonyos gyönyörök' summájára, vagy bajok' következményeire alkalmaztatnak. 3) Bölcs törvényhozásnak arra kell törekedni, hogy a' személyes és társas érdeket egybeolvassza. 4) Az erkölcstelenség' negyedik oka hiányos nevelésből származik. A' vétek nem egyéb, mint lehetőségek' hamis számolása, gyönyörök' és bajok' hibás becslése. Rény ezeknek helyes becslése. Valamelly cselekedet tehát csak annyiban nevezhető erényesnek vagy vétkesnek, mennyiben szerencsét vagy szerencsétlenséget szül; rény és vétek hasztalan minőségek arra, hogy a' gyönyör' vagy sanyar' születésére gyakorlott befolyásoknál fogva becsültesse; ezek költött lények, mellyekről csak azért szokás úgy szólni mint létező dolgokról, hogy a' nyelv érthető legyen; 's mély vizsgálódás után átlátja az ember, hogy, miként állítók, a' rény és vétek nem egyéb, mint észképei azon két tulajdonságnak, az okosságnak t. i. és munkálkodó jóakaratnak, 's ezek' ellenkezőinek 's különféle módosításainak, mellyek először bennünket érdekelnek, azután a' társaságot.

A' törekedés, tagadhatatlanul, a' rénynek egyik szükséges feltétele; midőn okosságról van szó, ezen törekedésnek széke az értelemben van. A' munkálkodó jóakaratra nézve pedig főleg az akaratban és hajlandóságban.

Az okosság személyesre és személykivüli-re oszlik. A' személyes okosságból, mint első erényből, második rendű erény gyanánt származik a' mértékletesség és maga - megtartóztatás: a' személykivüli okosság inkább erkölcsi és politciai sanctióhoz tartozik. A' deontologista' feladása most oda megy ki, hogy világítsa fel 's mutassa meg, minő befolyások van az emberek'

viseletére a' cselekedetek' ezen rugóinak, mellyek noha magokban erő nélkül valók és szemlélődéshez csatolva, mindenki' értelmi tehetségének részét teszik, 's hogy jelelje ki a' cselekvésnek és cselekvés' elhagyásának bizonyos következményeit, mellyek előttünk fel nem tűntek volna.

A' jóakarát vagy *munkálkodó*, midőn másoknak gyönyört okoz, vagy *tagadó*, midőn kerüli a' másoknak sanyart okozást. A' munkálkodó jóakarát végbe vitte cselekedetek' criteriumának, lehetőleg legnagyobb jónak, mindenséges jólétnek kell lenni; a' tagadó jóakarathoz tárgya, hogy a' szót vagy cselekedetet, melly másoknak keservet okozna, visszatartóztassa, 's ha lehet, még a' cselekvés' vagy szó' teremtésének vagy felbresztésének gondolatát is megváltoztassa.

Ez ellenséges gondolatok származnak 1) személyes érdekből, 2) semmivel nem gondolásból, 3) gőgből, 4) rosszakarathoz, antipathiából.

E' meghatározások' 's az emberi cselekedetek' rugóinak és kuffejeinek kijelelése után, Bentham az erényeket és vétkeket veszi vizsgálatra, rendszerébe csak a' belsőleg hasznos két rényet, az okosságot és a' munkálkodó jóakarathoz kényszeríti, mellyeknek két vétek felel meg, öktalanság és gonoszság; továbbá Aristoteles' négy fő rényét, a' bátorságot, igazságszeretetet, mértékletességet; a' rény' kérdését ez utolsó esetben az érzéki örömek' magunkra és másokra befolyásának kell elhatározni. Igazságszeretet a' haszonrendszerben csak a' jóakarathoz módosítása. Megvizsgálja továbbá a' barátságot, kevélységet és hiúságot; a' hiúság legközelebb van a' jótékonyághoz, kevélység a' személyes érzethez és rosszakarathoz. Irigység és féltékenység sem erények sem vétkek, hanem sanyarok. Ezután vizsgálat alá veszi Bentham a' rényeknek Hume által felállított jegyzékét; megmutatja neki, hogy magát igen gyakran legfőbb bírónak tette, a' nélkül, hogy a' haszon' elvét tekintetbe vette volna. E' föltétlenül criteriumhoz ragaszkodásánál fogva van az is, hogy a' gaz-

dagság' megvetését, tárgy nélküli munkásságot, figyelmet, vállalkozó tehetséget, gyorsaságot nem akarja rényeknek ismerni.

Ezután a' szenvedélyekre megyen át a' deontologista; a' szenvedély hathatós megindulás, a' megindulás mulékony szenvedély. A' szenvedélyek' természetét nem lehet felfogni, hanem ha azoknak gyönyörökre és keservekre osztása által. Minő elveknek kell ezeket kormányozni, e' részben a' rények' és vétkek' jegyzékét kell megtekinteni. Bentham megmutatja e' tételeknek különféle szenvedélyekre alkalmazását; az ok, mellynek tulajdonítja, hogy az észnek a' szenvedélyekre csekély befolyása van, fölségesnek látszik; ez 1) tetszőleges behatás' hiánya a' távol gyönyörnél, mellyet okosság ígér; 2) élénkség' hiánya a' gyönyör' képzeténél.

A' szenvedélyeknek gyönyörökkel és keservekkel viszonyaikban megvizsgálása után, az értelmi tehetségeknek 's ezek' rény és vétkek elleni viszonyaiknak vizsgálata következik.

Igy végzi Bentham első könyvét. Mi következik mind azokból miket mondánk? Két elv' kifejtése: 1) a' jólét' legfőbb fokra emelésének, vagy a' jó' elárasztásának elve; 2) a' meg nem csalásnak vagy a' rossz' megelőzésének elve; e' két kutfőből ered az egész erkölcsiség. A' második kötetben a' gyakorló rész foglaltatik. Ezzel nem foglalkozunk; legyen elég, hogy az elveket előadtuk; 's néhány szóval ismételjük az egészet: Az emberi cselekedeteket elhatározó okok sanctióknak neveztetnek; sanctio pathologica, melly physicaira és psychologiaira oszlik; erkölcsi vagy sympathiai sanctio, melly az embernek házi vagy társas viszonyai- ból ered; sanctio politica, mellyben a' törvényi és kormányzási sanctio foglaltatik; erkölcsi vagy népszerű sanctio, a' közvélemény' kifejezése; vallási sanctio. Az embernek minden cselekedetei vagy magára vagy másra vitetnek, 's személyesekre vagy személyen kívüliekre oszlanak. Első esetben vagy okosak vagy oktalanok;

másodikban jó- vagy kártékonyak. A' személyes rény okosságból; a' társas rény jóakaratból származik. Minden rény nem egyéb, mint okosság' és jóakarat' módosítása. Minden rénynek alapja személyes jólét: a' jólét gyönyör' birása, sanyar nélkül.

Ezek Bentham' tanitmányának talpkövei. Bizonyára a' híres szerzőnek épen nem volt célja önszeretetet szabályokba foglalni; azt munkája' folytában minden lépten kárhuztatja. De nem lehet méltán nem félnünk, ha megfontoljuk, mennyi gond, vigyázat és értelem kívántatik, hogy abból társaság-elleni következtetések ne huzassanak. „Ha erkölcsi teoriám valamit ér — így kiált fel Bentham — ezen becs, egyszerűségében, világosságában és általános alkalmazhatóságában fog feltaláltatni.“ Benthamet csalódás és lelke' tisztaságának varázsa vakította el. Nem; semmi sem kevésbbé egyszerű, kevésbbé alkalmazható, mint az ő philosophiája; ha az a' nép közt elterjedne, 's a' kevésbbé felvilágosodott elméktől elfogadtatnék, legirtóztatóbb anarchiát szülne. Bentham' munkája jeles volt azon értelemben, hogy ellensúlyt tett a' mysticismusnak és elvont metaphysicának; de isten és nemzeti szellemünk őrizzen az *utilitarianismustól!*

France littér. 1834. 5.

JAKAB ISTVÁN,
m. tud. társ. I. tag.

AZ EUROPAI JÁTÉKSZÍN 'S A' JELENKORI DRAMA.

(Angol író után).

A' népek' életének ítéletünk szerint csupán egy korszaka van, melly a' dramának kedvező. Ez az, midőn a' nemzeti lélek ki kezd keledni pólyáiból, fejlődik, erősödik, növekedik 's létezésjainak tudatára jut. Mig a' polgári társaságot physicali szükségletek nyomják, sokkal anyagibb élete, hogysen mulatta-

tást találjon a' játékszín' mozgékony jelenetiben 's az itt visszatükrözött emberiség' szemléletében; a' lét' vagy nem lét' kérdése sokkal komolyabban foglalja el őt, hogysen önmagával szeretne játszani 's kezébe venni a' tükröt, mellyet dramának nevezünk. A' hősi korszak, a' küzdésnek, alapításnak, intézkedésnek és megállapításnak ezen korszaka, igen is sok viharral, igen is sok viszályokkal telik el, 's lehet Homerja, de nem lesz soha is Shakespeareje. A' színészet játék, de olly játék, melly a' polgárisodásnak bizonyos finomultságát 's a' gondolkodásnak bizonyos ifjúságát teszi fel. Csak az olly bizarr gyarmatok, mellyek egészen kész civilisatiót vesznek át, 's mellyek valólag nem mások, mint az anyaországnak visszavert sugárai, mutathatnak színházat, mielőtt vizcsatornákat 's lakható házakat mutathatnának.

Az egész középkort a' catholicismus' fejledezése tölti be; annak bajai, küzdési, diadalai keleten és nyugoton, 's annak egybeolvadása a' hadakozás' szellemével, melly olvadás a' lovagkort szü'le. Mihelyest a' catholicismus megerősödött egy kissé thronusában, azonnal megnyílt az újabb kori játékszín, 's a' mysteriumok jászattak. Ezek teszik legelső bimbaját az újabb kori dramának, bár még igen fejletlen 's tökéletlen bimbaját, mivelhogy political viharok környezék, 's mivel azon uralkodó 's absolut vallás körül még ingadozó monarchiák, büszke nemesek, hadakozó városok, emancipatiót sürgető jobbagyság 's nőttön növekedő 's mind kiljebb terjeszkedő industriák állának.

Europa' mindegyik népénél, mihelyt a' polgári társaság nála, akar, mint Spanyolországban a' catholicismus' uralkodása, akar, mint Angliában a' kereskedés' hódítmányai, akar, mint Franciaországban Richelieu alatt, a' királyszék' függetlensége által megállapodék: egy saját nemzeti drama fejlett ki, melly amott a' keresztyén fanatismust, itt a' classicus emlékezéseket, 's túl a' tengeren a' megjegyzés' vagy megrovás' azon szabadságát 's a' festés' amaz őszinte hiv-

ségét szívta be, melly utóbbiak, ugy látszik, saját osztályrészt jutottak e' nemzetnek, melly a' városi szabadalmakat mindenha kedvelé.

Nézzük bár Angliát Erzsébet, Franciaországot Richelieu, Spanyolországot Vdik Károly előtt, 's ötven nyugodalmas évet e' i.épek' éltében nem találunk. Az egy örökös küzdés a' fennhatalmú aristocratia és a' thronus, a' thronus és a' papság, a' községek 's az azok' elnyomatására öszveeskett valamennyi más felsőség között. Illy korszakban irathatik ugyan hymnus és oda, mint magasult érzemények' kifejezése, születhetik a' hősköltemény, születhetnek tudományos munkák és gúnyköltemények, de drama nem születik. Jóval több társalkodási szellem 's jóval több üres idő is kívántatik ahhoz, hogy az ember menjen és üljön be egy nagy terembe, csodálni ott a' szenvedélyek' játékát 's az emberi characterek' különbözőéseit. Ellenben, ha már a' népség megért a' dramára, csak nézzük el mint dőzsöl az élelmény' ezen új nemében 's milly vizsga őszinteséggel lesi ott ön hibáinak 's szenvedélyeinek ábrázolatát.

Spanyolországban a' dramairók' száma a' drama' születése óta több százra, a' dramai daraboké pedig több ezerre megy, 's ezek már, mondhatni, minden szerelmi kalandot, minden bajnoki kardcsapást, a' szerelemnek 's véletlennek minden lehető találkozását, mellyek a' népi képzelődésre bármi hatással lehettek, elfoglaltak. Fél század alatt ez a' gazdag erű bánya is kimeríthetik, 's én tagadom, hogy valaki csak egy szerelmi vagy szerelemföltési kalandot, csak egy szerelem' 's véletlen eset fűzte románt is irhasson, mellynek mintáját vagy hasonmását a' spanyol drama' roppant könyvtárában föl ne találhatnók. 'S mind ezeken világosan láthatni benyomva az igazi ó - castíliai bélyeget: az arab uralkodásnak emlékezetét, a' catholicismus' rögzött babonáit, a' characternek csodálatos mélységét 's bizarrságát. A' mi más nemzetnél szörnyü véték volna, az itt erény, és ollybá becsültetik. — Egy meggyalázott férj, például, kinek elragadott hitese épen csábitója'

lakában talál menedéket, festészettanulásra adja magát, ügyes arcfestő lesz, álnév alatt bejárja a' vidéket 's végre a' hiteszegett nő' közelébe jut. Itt egy ügyesen választott álruha' leplében — 's a' spanyol költő nem kimél sem hihető'síget sem semmi álruhát — bevezette-tik a' csábító' termeibe, kinek parancsára nejét, a' hivetelent, kell lefestenie. Ekkor ő kirakja vásznát és színeit, 's midőn a' munkához kellene kezdeni, az őn helyett pisztolyt húz ki zsebéből 's nejét keresztül lövi. Ez bonyolodása és vége *A' festő és gyalázatja* című, olly annyira híres spanyol színdarabnak. Egy másik férj — mert a' meggyalázott férjek igen nagy szerepet játszanak a' spanyol játékszínen — messze nagy utat tesz, hogy magát megboszúlja. Elérvén a' helyet, hol a' két bűnös lakozik, ('s itt a' csábító vicekirály, —) nejét átüti gyilokkal, meggyújtja a' vicekirály' lakát, 's midőn ez családjával együtt csolnakra ül és fut, ő segedelmet hazud, parthoz csalja azt 's népestől elmeríti. Ez tartalma a' *Hallgatás és boszú* címet viselő dramának. — De a' *Szent kereszt' hatalma*, ha lehet, még bélyegzőbb. Itt egy fi 's egy lánytestvér jönnek elő, kik vérförtelemből származtak 's ezen eredeti szennynek átkától egész életök' folytában ostoroztatnak. Ugy de az ikerpár egy kereszt alatt, annak aljában, született 's e' születésnek saját, az író szerint csodaképi, bélyegét hordozza; 's ime, miután ez életben minden kigondolható bünt és förtelmet elkövettek, a' paradicsomba vitetnek fel, mert ilyen nagy a' szent kereszt' hatalma. — Igaz, hogy azon fanaticus vadság, melly az illyes darabok' fogantatását ihlelé, más részről kipótoltatik a' részletek' lyrai szépsége, a' situatiók' szinte hihetetlen változatossága 's a' muzsikacsengésű versezetnek báj harmoniája által.

De miután ezen ideák, mellyek előttünk vadaknak tetszenek, 's mellyek a' spanyol nemzeti érzésnek olly igen megfelelők voltak, a' dramák' ezreiben el- és kihasználtattak: végre ezen érdekkorras kiapadt. Azonban a' nemzetiség minden apró módosulatok mellett is

folyvást ugyanazon maradt. Mivé lett tehát ekkor a' játékszin? Próbára kilépett a' nemzetiség' köréből 's a' spanyol emlékezetek' daczára is görög és romai lett 's iskolai, a' studiumoknak 's tudományoknak egyik ága. Alig maradt meg az igazi castiliai játékszin' egyetlen nyomául ama' kiseded, népszerű vigjáték, a' spanyol hazának vaudevilleje, a' *Saynetes*. Lassanként a' drama iránti érdek és vizsgaság eltompult, 's a' játékszin nem volt többé egyéb, mint egy divatos és jó izlést mutató multság, megrögzött szokás és időtöltés. Az academicusoknak minden megfeszített igyekezete sem emelheté azt fel többé. Ha azt hinnők, hogy a' dramának ezen hanyatlását a' politicának 's industriának hanyatlása okozá Spanyolországban, nagyot csalatkozánk. Nézzük meg Franciaországot, Angliát, Olaszországot, itt mindenütt hasonló emelkedését 's hanyatlását találjuk. A' nemzetek' ifjúkorában, midőn azok még nemes őszinteséggel birnak 's a' vadság' állapotjából kifejlendeznek, a' drama gyökeret ver, virít, gyümölcsöt hoz, 's kevéssel azután hervad. Egy század elég arra, hogy magát kimerítse.

A' játékszin' aerája mintegy félszázadot tesz Spanyolországban 's nem többet Angliában. Ez utóbbiban Erzsébet alatt kezdődik 's I. Károly alatt már kihal. Hiában emelnek e' kor után pompás templomokat Thaliának, hiában hirdetik Drury-Lane és Covent-Garden az angol játékszin' dicsőségét. A' következett két század alatt az angol drama csak *egy* geniet mutathat, Sheridan. 'S ez is satyrákat ir inkább mint dramát; ennek is csak *egy* darabja van, mellyel csodálói rendszerint előállani szoktak, a' *Rágalom' iskolája*, melly darab csupán *egy* vétket ostoroz: az erényi és philosophusi képmutatást. Tekintsünk vissza egész Beaumontig és Fletcherig, 's e' kettő után nem fogunk egyebet találni, csak képtelen declamatiókat, sértő ocsmányságokat, nyomorú parodiákat. A' tizenhetedik század' kezdetétől fogvást egész e' mi korunkig árnyéka sincs, köztünk a' drámai geniének. Drydennél, Johnson

Sámuelnél, Hillnél, Thompsonnál, Glovernél csupa szögöz, nevetség, leleménytelenység; nem bírnak öszverakni csak egy character-t, nem analysálni csak egy szenvedélyt. — Beaumont és Fletcher és Shirley, az utolsók, kik a' dramairó nevet megérdemlik, legalább a' hatásszerek' gazdagságában 's az ecsetnek, mellyel személyeiket körzik, csinosságában jelesek. Menjünk feljebb, 's itt találjuk Shakespearet és Ben Johnstont 's minden áldozó társaikat, az angol dramának igazi királyait. Elöttök és utánok csupa homály, hiúság, gyermeki apróságokon kapkodás, pedantság és vadság.

Franciaországban a' játékszín sokáig ingadozott azon sokféle idegen minták' mimelési között, mellyek itt felváltva uralkodának a' nemzeti geniuson. Jodelle, Ronsardnak versenytársa, a' francia tragoediát Seneca' a' tragoedia-író' nyomdokiba vivé. Hardy olasz minták után dolgozott. Corneille, míg egy felől Lucanus' szellemének 's ihleteinek hódolt, más felől a' spanyol dramának azon fris életnedvével tudá eltölteni darabjait, melly azoknak annyi erőt és rugósságot ad. Végre Racine, ki görög mintákat tanult, hihetetlen keccsel és mesterséggel tudá párosítani a' görög drama' elemeit a' XIV. Lajos alatti francia polgárisodás' ideáival. De itt is valamint Spanyolországban és Angliában, a' dramának igazi diszlete csak igen rövid időközre szorúl; — 's mi a' voltairei dramát csak úgy fogadjuk el, mint egy poetai szép studiumot, mellynek ama' philosophiai 's támadási mozgást kelle szolgálnia, mellynek fejévé akkor Voltaire magát tette.

'S valóban, ki ne látná, hogy a' szorosan úgy nevezett drama felette szűk körre, keskeny határookra 's kiszabott időre van szorítva! Akkor is, midőn vallási hiedelmekből veszi eredetét, mint Spanyol- és Görögországban, a' remek daraboknak csak egy bizonyos, kiseded számát termi meg 's csak hamar azután elfajúl. 'S most a' helyett, hogy az értelemhez szólana, a' népi szenvedélyeknek hizeleg, az érzékekhez szól, ezeknek ad és ígér gyönyört. Bujaságra támaszt,

buja vágyakat 's vizsgaságot gerjeszt. Az igazi drama' helyét, melly nem más, mint a' helyzetek' 's characterek' különseégei szerint módosult 's határozott embernek ábrázolata, most a' circus' viadalai, hangászatok, tánczok, ocsmányságok 's pompázatok foglalják el. Ekkor jönnek a' tanúlt állatok a' színre, ekkor változik a' színház, a' színészársaság, háremmé. Mihelyest az érzékek' gyönyöre azon egyetlen cél, mellyre a' drama törekedni látszik, akkor a' drámának vége, pályája végezve. Hasztalan harsognak azután a' vig- és szomorú- és daljátékok' ezerei az ilyen színházak' padolatán, hasztalan igyekeznek a' jobb írók bizonyos galvanicus mozgást ihleni a' Musa' holttestébe; színházak lehetnek még azontúl, de drama nem többé.

Ellenben volt drama, még pedig legdicsebb 's legerősb életben, Calderon' korában, midőn ezen költő egy szük, 's falusi kápolnaként néhány gyertyácska világította teremben remek darabokat játszata; volt azon korban, midőn Shakespeare a' Globe' *fagömbölyegében* Othellot és Macbeth-et látatá elvarázsolt gyülekezetével; 's volt akkor, midőn francia nagy urak háromsorosan állottak a' scenán, biztatva Agamemnon, ki nevelésesen spanyol lovagöltözetben jelent meg, és az abronesszoknyás Iphigeniát. — Mind ezen korokban élénk és nemes érdek uralkodott a' színművészet iránt 's a' játékszinnek szellemi szüksége 's a' remek daraboknak igaz csodálata. Akkor az emberek nem azért mentek színházba, hogy dísztményeket lássanak, mint e' mai nap, sem azért, hogy Voltaire ur' philosophusi velős mondásira tapsoljanak, mint 1777ben, sem hogy Addison' Catoját kifütyöljék, mint Londonban 1750ben. Kevés költséggel és kevés követelésekkel a' színházak díszlettek, az igazgatók meggazdagodtak, remek darabok támadoztak; míg ma a' színházak megbuknak, az igazgatók megszöknek, vagy csak a' jó ízlés' és jó erkölcs' kárával gazdagodnak meg, 's a' journalok és czédulák által híresztelt remek darabokra napról napra hiában várakozunk.

Azonban jóval azután is, hogy a' drama már elvesztette éltető elemeit, a' játékszinbe járás, mint szokás, megmaradott 's törvényadóvá lett. Ez a' szokás mély gyökeret vert már a' népeknél; 's valóban a' színház olly kényelmes menedéke a' henyéknek, olly könnyű 's még is becsületes találkozási hely a' szeretőknek, 's általában olly kellemes neme az időölésnek, hogy soha nemzet, melly egyszer megszoká, azt önkényt el nem hagyta. Maga Nagy-Britannia, mellynek félépuritanus vallása 's igen szigorú külső illedelem által szabályozott erkölcssei átok alá veték a' színházat, ki nem küszöbölheté azt határiból. Egyébiránt is a' számos érdekek, mellyeket a' színház szült, azt fenn is tartják. Színíró, színész, diszító, igazgató: mind ezeknek élniök kellett; mit tettek tehát? változtaták a' mulatságok' nemeit, nevelék a' diszitmények' pompáját, bizarrságát, szaporíták az éneket és tánczot, 's eltompíták végre a' publicumot ujjvágának erőltetett ingerelgetése által.

Meg kell azt is vallanunk, hogy a' képviseleti rendszer nem igen segélé elő a' játékszin' ügyét sem Franciaországban sem Angliában. III. Vilmos' thrónra lépte óta a' drama, a' helyett hogy gyarapúlt volna, elfajzott. Féktelen és korhely nép lépé el a' színházak' tere-meit, nem értelmi gyönyöröket, hanem tobzódási alkalmakat keresve azokon. Feslett erkölcsű asszonyoknak egész rajai hemzsegték a' Drury-Lane' és Covent-Garden' falai között. Az atya nem merte többé oda vinni nejét, nem leányát, nem testvérét, hol csak a' két nem' szennye és szemete fetrengett. — II. Károly alatt a' dramai mulatozások' izlete olly közös és eleven volt, hogy csaknem mindenik nagy urnak volt egy külön színterme; másfél század óta az egyetlen színterem, melly még érdekekkel bir, a' parlament. Itt az ember néző és játszó egyszersmind, pártja' tapsaival vigasztalja magát az ellenpárt' gúnyfüttyei felett, 's a' lelépettek' számára mindig marad még egykét sinecura, valamint

a' jó erejű játszókéra, jutalomjátékúl, egyikét ministe-
ri tárcza (portefeuilles).

Szintügy találjuk ezt Franciaországban. Bona-
parte alatt, midőn katonai despotismus nyomá az orszá-
got, a' színházak virágzatban voltak. Egy Talma által
alkotott új szerep az első rendű történetek' sorába tar-
tozott; — egy új tragoediáról 's az austerlitz-i csatáról
csaknem egyenlőleg mély és élénk részvéttel szóltak.
De alig hozá XVIII. Lajos a' képviselati kormány'
rugóit mozgásba, a' színházlátogatás, eddig egy főfő
foglatatosság, mellékes mulatsággá szállott alá. 'S a'
melly mértékben szállott a' publicum' részvéte alább és
alább: szintazon mértékben szállott az igazgatók' gond-
ja 's igyekezete, ezen részvét' fölgerjesztésében főlebb
és főlebb. Staël asszonyság, német szesszenéseinek
egyikében, oda vetette a' *classica* és *romantica* iskola'
nevetséges megkülönböztetését. Alig jutott valakinek
eszébe, e' szók' értelmét érettebb fontolat alá venni,
ugy vették azokat, mint egyesületi jelszavakat. „Talán
nem volna rossz speculatio“ gondolá magában egy színigaz-
gató „ha én egy romantik színházat nyitnék meg!“ 's
a' romantik színház Franciaországban mégnyittatott.

Semmi sem bizonyíthat inkább meddőséget 's erő-
fogyottságot, mint azon, minden eltompúlt korszakkal
közös, dőreség: nagy ujságok gyanánt árulni az után-
zatokat, 's eredetiség' czimét 's tiszteleteit követelni,
midőn az ember csak fordító, csak másoló. Hogy a'
francia fény- és hatásvesztett dramába újabb életerőt
öntsének, ezek a' mi korunk emberei' nem a' *mostani*
erkölcsökhöz, Franciaország' *mostani* ideáihoz, nem e'
mostani korhoz fordultak tanácsért: hanem könnyebb-
nek, kényelmesebbnek találták, lemásolni nagyjából
Shakespearenek scenáit, kilopni egy pár szakaszt Schil-
lerből, egynéhány ideát Goetheből. Kiszabadíták ma-
gokat a' színi egységek' azon tisztelete alól, mellyet
atyáik egész a' bálványozásig üztek. Spanyol, Német,
Olasz, de kivált Angolország' dramái: ezek voltak a'
francia drama' fölelevenítésének eszközei. 'S míg a'

külföldi dramák' fagyos, genietlen, velőtlen másolataik eláraszták Párizsnak színházait, az alatt Anglia áthurczolta Scribe urnak valamennyi vaudevillejét, a' Szent-Márton-kapui 's az Ambigu színház' valamennyi szerencsésb melodrámját; 's a' két ország' színházi élete csak ezen kölcsönökből tenge. — 'S azon finom és érdekes vázolatokban, mellyeket mi Scribe urtól kölcsön vetünk, még volt legalább valami becs és érdem: de valljon micsoda becs és érdem lehet abban, ha valaki a' mi régi színházunk' borzalmait vagy Shakespeare' bizarrságit ügyetlenül utánazza? A' publicum, vonatva az ujság' álszíne által, ellephette ugyan Vigny ur' Othelójának vagy Dumas ur' Tour-de-Nesle-jének első adati alatt a' színháztermeket; de az igazgatók csakhamar ön károkon győződtek meg arról, hogy ezen, minden belső erő, 's minden való érték nélkül szükölködő, művek a' tizenöt egymásutáni adatásnak próbakövet ki nem állják. Egyébiránt ugy látszik, hogy Franciaország valamennyi külföldi nemnek egy hosszú és csaknem szakadatlan utánzatára 's mimelésére kárhoztatta magát. III. Henrik alatt olasz volt; Medicis Mária alatt spanyol; Voltaire' idejében angol; 's ma egy kis hajlandósága van németté lenni. De ez a' mimelés ritkán haladta meg a' puszta forma' 's külsőség' utánozatának határit. Hiában kérkedett ezelőtt közel száz évvel Voltaire azzal, hogy honosinak ő fedezte fel Angliát; ez az ugynevezett fölfedezés csak fölötte felelőletes volt; de Voltaire a' pártvezér, becsülte Hobbest, Locket 's a' mi többi szabad elméinket, 's szerette magát azoknak philosophusi tekintetével felruházni.

Azonban ő még is előbb volt mint Morery, ki óriási dictionariumában csak tiz sorral ismerteti Shakespeare-t, nem is említi Drydent, 's Miltonban csak Somasius' ellenét becsüli, nem az Elvesztett Paradicsom' íróját. A' sokkal lelkesebb Voltaire, ha nem hatott is el e' termékeny literatura' rejtek mélyeibe, legalább átlátta annak terjedelmét, elő tudta számlálni kincseit. Ő biztatta fel honosít azon chinai falnak;

melly minket környezett, túlhaladására. Voltaire nem tudta, hová tegye Milont, teljességgel nem értette Shakespeare-t; de igen értelmes magasztalója volt Pope' gúnytalentumának, Addison' görög kellemű műveinek, Dryden' erőteljes versezetének. Mint elmés ember és világhi gyakran sympathizált Butlerrel, Swifttel, Wal-lerrel; de ezeknél ő nem is ment tovább.

Voltaire' irásiban nem egyszer rágalmazza Shakespeare-t, 's nem egyszer magasztalja. Shakespeare neki majd egy dőre elméncz és *vásárfutó*, majd ismét nincs sietősb dolga, mint hogy Orosmane-jában Shakespeare' Othellóját mímelve, Julius Caesart utánazza, 's a' *To be or not to be*-t fordítsa. Sokat tündöttek ezen ellenmondások' megfejtésén, pedig a' megfejtés igen könnyű. Voltaire, pályája' elején, elvakítatva mind az által a' mi angol, Shakespeareben is egy bizonyos *esprit-fort*-t csodála. Azon pompás mozgás és dramai élet, mellyet ezen irónál tapasztalt, igen jól megfelelt azon mozdulatnak, mellyet ő az általa fésznek 's egyhurúnak tartott francia dramába szeretett volna önteni. Saját személyes érdek bírta őt ekkor arra, hogy az angol író példányúl tűzze ki honosi előtt; de utóbb, midőn közelebbről akara megismerkedni szeles lelkesedése' tárgyával, igen elcsodálkozott, látván, hogy ő azt nem érti, nem foghatja fel;— most az előbbi szeretet gyö-
löletté 's ízvesztéssé változott; 's ő epigrammokot lödözött az óriásra, kit előbb imádott. Minden azt mutatja, hogy Voltaire nem fogta fel Shakespearenek igaz értelmét és magasságait. Mert, hogy honosinak e' nagy ember' dramai talentumáról némi fogalmat adhasson, ugyan milly darabot választott annak halhatlan műveiből? talán azt, melly a' féltékeny Othello' haldoklatát, Lear' fölébredését, vagy a' gyilkolásra unszó János királyt festi? Nem. Voltaire a' mély gondolkozásnak, figyelemnek 's philosophiának mind ezen remekei mellett elhaladott 's egy kétkedő' monologját választá, ezt az ugy nevezhető *locus communis*, mellyet mi angolok nem igen csodálunk, ámbár azt valamennyi kezdő köny-

veink kiírák 's a' darab' popularitása valóban nagy. 'S mi is lehet olly igen különös e' monologjában Hamletnek, ki a' jövendő életről 's a' lélek' halhatlanságáról kétkedik ugyanazon pillanatban, midőn atyjának rémképe kiszállott a' sirból, hogy tőle boszút kérjen! Én csak nem hajló vagyok hinni, hogy Hamlet egy szót sem érez mind azokból, a' miket ott mond, hanem tudván, hogy Polonius ott áll és hallgatja, ezen szegény udvarnok' rovására dévajkodik. — A' mi Voltaire' verseit illeti, azok a' francia nyelvre nézve birhatnak talán érdemmel, de, mint fordítás, valóban egyetlenek a' magok' nemében, mert, ha mélyebb bírálólat és tagolat alá vesszük, az eredetinek egyetlen vonását sem találjuk bennök.

Akarmint legyen ez, Voltaire vala megkezdője az angol drama' azon rosz mímelésének, melly a' francia színházat urunk' születése után 1755től kezdve 1834ig elárasztá. *Semiramis'* neveltséges árnyéka nem más mint *Hamlet'* rémképének parodiája; *Zuire* és *Othello* között meglepő a' hasonlatosság; 's *Caesar'* halála nem egyéb, mint Shakespeare' *Julius Caesarj* után készült studium. 'S bármi nagy legyen különben tiszteletünk Voltaire a' satyricus, Voltaire a' historicus 's Voltaire a' szépelme iránt, mi ugy vélekedünk, hogy az ő Caesarja sokkal alább marada Shakespeare' Caesarjánál. Például vegyük fel azon beszédet, mellyet Antonius a' meggyilkolt Caesar' tetemi mellett tart. Célja Antoniusnak az, hogy a' romaiakat boszúra gerjeszse Brutus és Cassius ellen, de ő tudja, hogy hallgatói' nagy része egy értelemben van a' gyilkosokkal 's a' tettet jónak tartja. Shakespeare' Antoniusa tehát távol van attól, hogy polgártársai' ezen érzelmét 's elöítéletét fölláziítsa. „Én ide“ ugy mond „Caesart nem dicsérni, hanem eltemetni jövök.“ Nem sérti Brutust, nem Cassiust, a' nép' bálványait. Csak fokoként, csak érintésképen hozza említésbe Caesar' nagy tulajdonait, a' tiszteletet, mellyet reá több izben ruháztanak, a' sok jótétet, mellyekkel ő a' népet elhalmozá. Alig

képzeltetni valami ügyesbet, helyesb tapintatút 's az emberi szív' ismeretében mélyebben gyökerzőt, mint azon mód, a' mikép Antonius a' polgárok' elidegenedett sziveit lassanként magához téríti. „Barátim, úgy mond, kedves polgártársaim, legyetek békén, ne zúdúljatok fel, szavaim ne háborítsanak fel titeket; azok, kik e' tettet elkövették, tiszteletre méltó férfiak, oh, igen nagy tiszteletre méltók! Micsoda külön panaszaiak voltak nekik Caesar ellen? én azt tinektek meg nem mondhatom; de hiszem, ők okos emberek, becsületes férfiak, kik nektek minden bizonynyal a' legjobb okokkal fognak e' kérdésre felelhetni.“ —

Igy Antonius a' nyugalom' színével 's egy géniesugalta fordulattal el tudja mellőzni a' valóságos kérdést 's hallgatói' figyelmét azon személyes boszúra vezeti, melly által a' támadók' kezének vezéreltetnie kellett. Ezek nem az elnyomott hazának 's szabadságnak boszulói többé, hanem szenvedély és személyes érdektől izgatott gyilkosok. Most, miután őket e' szempontból nézette 's eloltá a' honszeretnek 's önáldozatnak azon ideáit, melly őket tiszteletre méltókká tevő, Antonius lassanként 's minden affectatio nélkül, emlékezetbe hozza az elhúnyt dictatornak népkedvelte tulajdonait. Ez a' véreseppes köpönyege a' hadvezérnek, a' triumphatornak, egy romai polgárnak köpönyege. Előállítja Caesart, a' mint ez a' harcz' mezején díszjeleket 's jutalmakat osztogat, a' mint vitézeit győzödclemre vezeti. Nem a' tyrannus Caesar az a' kit látnak, hanem Caesar a' hadvezér, az atyai barát, a' polgártárs. 'S ez ott fekszik előttök kiterülten a' földön, vérével festve a' márványt, megöletve midőn magát nem védheté, beburkolva nemes fejét 's gyilkosinak megbocsátva. E' szókra, e' képzetekre 's ezen ideákra a' régi, mély és szent tiszteletnek 's szeretetnek minden emlékei fölébrednek a' katonák' kebleiben. Ekkor kezdik Antonius figyelemmel hallgatni, kezdik lánni, hogy javalatot tapsoltak a' gyilkosoknak, hogy elállották Antonius előtt a' szónokszéket, hogy átkot mondanak Cae-

sar' emlékére. Elragadtatva a' szónoklat' varázsa által képesek most kánpadra hurczolni azokat kiket csak imént éégig emeltenek. Shakespeare csodálatos talentumának kell köszönnünk, hogy a' publicum látván a' népérzelme'k' ezen hullámzatát, a' helyett hogy nem megütköznek, hasonló hullámzatot érez, 's nem meri gáncsolni az ingatag csoportot, olly igen természetesnek találja az egymással ellenkező benyomások' erejét, mellyektől az izgattatik — 's most lássuk, mit csinált e' jelenetből a' francia mímelő, kinek pathosát olly gyakran 's olly fennyen magasztalgták a' rhetorok. Voltaire' Antoniusa a' legsetébb 's legügyetlenebb ember a' világon, ki hallgatóiban épen ellenkező ideákat 's szenvedélyeket támaszt azokkal, mellyeket támasztani akart és kellene. A' kemény és kiméletlen kifejezések, mellyekkel él, szükségképen még inkább fölingerlik ellene a' hozzá különben sem hajló hallgatók' haragját 's elégedetlenségét. Voltaire' Antoniusa, ha szabad e' köznépi kifejezéssel élnünk, verebet akar fogni bottal, legyeket eczettel. Azon népnek, melly Caesar' megöletésében herosi tettet lát, ő Brutusról és Cassiusról mingyárt eleinte ugy szól, mint gyalázatos orgyilkosokról. Öszvehord mindent, mi őket sértheti, elidegenítheti. Azt mondja nekik, hogy Brutus, midőn Caesar' gyilkosává lesz, megtaposá a' vérnek szent kötelékeit; mint ha nem tudná, hogy ezen nép előtt a' vér' kötelékeit megtaposni, midőn egy despota' kiirtása forog fen, a' legmagasabb rény, 's hogy így a' mi gáncs akara lenni, a' legszebb dicséret. 'S illyen Antoniusust tuda teremteni Voltaire a' szépelme 's a' nagy poeta? Igy tudta csak, 's nem különben, mímelni a' 18dik század' műiskolavezére a' 16dik századnak vad emberét! Itt kitetszik, hogy a' *részeg vad* (mint Voltaire Shakespeare't nevezgetni szokta) igen jól eltalálta az emberi természet' rugóit, mellyeket egy Voltaire eltévesztett; kitetszik, hogy a' *vásárfutó*' munkája tele van finomsággal 's árnyéklatokkal, mellyeket a' porosz király' aranykulcsos híve még csak másolni 's visz-

szaadni sem birt. Tegyük fel, hogy Shakespeare' beszéde egy dühös népcsoport előtt mondatik el, minden hihetőség szerint azt kell várnunk, hogy a' népcsoport le fog csendesedni 's a' szónok' érzelmeiben osztozni; ellenben mondassuk el csak ugyan e' nép előtt Voltaire' Antoniusa' beszédét, 's a' nép a' szónokot a' szónokszek' lépcsőin fogja öszvezézni. Érdemes-e aztán olly szép alexandrineket írni, ha azokat az ember olly rozszül alkalmazza? — Hanem a' való az, hogy Voltaire nagy hatalommal birt az ingerlettség', a' szenvedély', a' harag' fölélesztésében, párosúltan a' legnemesb gondolkozással 's a' legszebb, legharmoniasb nyelvvvel; de az emberi szívnek csak felületes ismerője volt, holott Shakespeare a' leghidegebb 's legfigyelmezőbb génieknek egyike, kinek legsajátabb nagysága az, hogy *mindent* fel tudja fogni 's *mindent* visszaadni. —

A' mi játékszinünk' utánzása azonban kedvelést talált a' franczia színen, 's Voltaire után Ducis vállalá magára, kitisztogatni 's kivárosítani a' párizsiak' számára az akkor ugy nevezett *angol szörnyetegségeket* (les monstruosités britanniques). De Ducis valamivel még kevesebbet értett e' munkához mint Voltaire. Shakespeareből ő épen azt szedé ki, a' mi benne nem sokat ér, t. i. a' darab' szövevényét, vázát 's a' szenvedélyek' általános menetét. A' characterstudium neki eszébe' sincs. Shakespeare' férfias conceptioit ő egy bizonyos görög mintába akarta szorítani, melly csodálatos ellenkezésben áll a' középkor' szellemével 's goth characterével. Igy *Macbethben* a' viláért sem hozta volna színre a' boszorkányokat, azoknak körtánczát 's büvöléseiket, ő ezeket szép csinosan 's illedelmesen, à la Thérémène, csak elbeszéli. Feledve a' morali hatást és Shakespearenek legbensőbb gondolatját, neki nincs egyéb, nincs magasabb célja, mint hogy a' darabból egy meglepő melodrámot csináljon. A' materialis színi hatás 's ön verseinek viszhangoztatása az egyetlen 's legfőbbek, mik őt aggodtatják. Shakespeare itt a' bűnös lélekismeret' mardosásait akará lá-

tatni, egy ember -, egy asszonykebelben. Ducis, okosabb és ügyesebb akarván lenni mint Shakespeare, az álomjárás' scenáját a' végfordulat' (catastrophe) eszköztére használja. Melodramai tépelődésiben kivisz egy ötletet, mellynek csak itt, egy melodramban, lehetett volna helye, 's lady Macbeth-tel a' király helyett, kit akart, saját gyermekét gyilkoltatja meg. Ez a' keresett gyermekeskedés, az áldozatoknak ezen szemfényvesztői átszusztatása nagy tapsokat nyert Franciaországban húsz és egynéhány esztendeig, 's minden azt hitte, hogy az csakugyan Shakespearenek szüleménye.

De, bámuljon az ember! Ducis a' helyett, hogy enyhítette 's ritkította volna a' borzalmakat, mellyek a' mi nemzeti irónknak tulajdonítatnak, azokat még inkább nevelte 's öregbítette. Igy öleti meg egy anyával gyermekét, mint láttuk, mi Shakespearenek sohasem jutott eszébe; így vezeti fel a' színre Arthurt, az édes, ártatlan gyermeket, kinek épen most szurák ki szemeit izzó vassal! Ilyen mimelések után alkosson aztán ideát magának a' néző a' Shakesparei scenákról; illy érdem szerint dicsérek aztán a' francia criticusok Ducist, mint az angol író' Sosiasát 's igaz képviselőjét! — Sem *Hamlet*, sem *Romeo*, sem *Macbeth* nincsenek sehogy is visszaadva Ducis által. Az ő Hamletje nem az az ábrándos, metaphysicus, német, ég és föld között függő, fiatal ember. Romeoja egy igen rossz spanyol *imbroglio*. Macbethje üres és ingadozó. Ducis' versezete nincsen erő nélkül, de az ő költészete, bár csillogó és pompás, csak üres pengés, mellyre igen jól alkalmazhatni az apostolnak ama' szavát: *sum aes tinniens et cymbalum sonorum*.

Ezt nevezék aztán, a' francia játéksziht megifjítani; 's ebben a' nyomban híven meg is maradtak. Nem sokára látni fogjuk Dumas, Hugo Victor és Vigny urakat más szempontból fogni fel és követni az angol játéksziht; de aligha jobban, mint Ducis úr. Látni fogjuk őket: nem látni az angol dramában egyebet, mint a' dühnek, gyilkolásnak, és iszonyatosnak isko-

láját; nem elégedni meg, mint Ducis, a' diszítványok' és scenai hatások' anyagával, hanem hezzá adni még a' vérförtelem', az erőszak', a' gyilkolások' pompáját, 's e' szép érdemmel azután a' reformatorok' czimére 's dicsőségére tartani' számot.

De előbb a' *német* iskola, parodiázva Mercier, a' dramaturgus, által, jelesül Kotzebuenak néhány ál érzettel tölt 's méhbeteg könnyekben ázott darabja, foglalák el a' francia játékszint. Mig egy felől Arnaud, Jouy és néhány mások fentartogatók a' drama' becsét, millyenné azt Seneca a' tragoedus és a' könyvtudósok csinálák, azalatt 's más felől a' párizsi nép futva futott a' melodramokba 's az *Embergyülölést és megbánást* éig emelé. Ez egyike azon daraboknak, mellyeket a' kor' jelei 's bélyegei gyanánt lehet tekinteni. Akkor időtt minden erkölcsi kötelékek meg valának bomladozva: minden hiedelmek lerombolva. Mi jutott tehát az emberek' eszébe? tisztelet' tárgyául kitevők az *érzést*, a' szivlágyságot mellynek főfő bálványai megesett leányok 's férjeiket megcsalt, érzékeny szívű asszonyok valának.— Geoffroy, egy francia journalista, azt jegyzé meg, hogy a' császárság alatt valamennyi színdarabban e' két helyezet' valamellyike tevé a' fő tárgyat. Illyes hallgatónak semmi sem eshetett jobban mint az *Embergyülölés és megbánás'* erényes csevegése 's valóságos erkölcstelensége. Hány jó polgárkönyvet fakasztott ez a' darab! Hiában emelé fel szavát az izlés és erkölcs az érzelő házasságtörésnek 's parázñaságnak ezen apotheosisa ellen. Egyéb Europa elfogadta Kotzebue úr' dramáját; egész Europa csodálta Meynau-nét 's azt a' jó férjet, kinek oda hozzák két gyermekét, ő azokat megöleli 's egyszerre egész embergyülölését, haragját 's becsülete' sérelmét elfelejti. Az asszonyok, 's kik az asszonyoknak hizelkednek, igen kényelmesnek találták ezt az erény-visszanyerést, mellyhez nem kell több csak egy kis zokogás 's egy kis románbeszéd, hogy ismét teljes épségében és szüzességében tündököljék.

Azonban a' critica folyvást zúgott e' német berohanás ellen, mellyet Stael asszonyosság és Constant Benjamin pártoltanak. A' classicusok nem hagyták magokat. De minden eredetiség és génie nélkül szükölködven, apró és gyermeki eszközökhöz folyamodtak. A' hallgatók' politicai szenvedélyeihez intézék szavokat 's erőltetett czélszatokat hintének görög és romai tartalmú darabjaikba. Germanicus Bonaparte volt; Tiberius XVIII. Lajos. Napoleonnak haja is játszott, ha jól emlékezem, némi szerepet ezen darabok' egyikében, 's Talma egész büszkeségének tartotta, hogy a' franczia császárnak egy pár fürtjét felvihette a' színre 's azt ott Syllának, a' dictatornak, homlokára függeszthette. Azt kérdem: nem ez a' legvégső szegénység? nem ez a' dramának legvégső hanyatlása? ...

Ekkor vala az, hogy néhány épen nem tehetségtelen, hir- és szerencseszomjas fiatal ember eltökélé magában, visszatérni a' külföldi drama' utánzatára, 's ugyanők a' classicusokat az egyenes megtámadás' és a' parodia' egész hatalmával ostromlák. Ez utóbbi részben nekik volt igazok minden kétség kívül; de hogy a' győzelem tökéletes legyen, nemcsak a' régi, elaggott dramát kell vala lerontaniok, hanem a' helyett egyszersmind egy új, állandó 's követésre érdemes dramanevet alkotniok; nem a' külföldi színek' hibáit kell vala szolgálilag másolni, hanem a' franczia színt megifjítani.

Nagyobb szerencsétlenségökre a' vállalat, mellyhez olly mohón kaptak, iszonyu nehézségekkel vala egybekötve. Sőt én, részemről, kételkedni merek, valljon a' legmélyebb 's legfelkészültebb génie is elérhette volna-e a' czélt, melly itt annyi göggel és bizakodással vala kihirlelve. Egy túlingerlett 's e' túlingerlés által már elfásult, eltompúlt nép nem birt sem elegendő képzeletifjúsággal, sem tűrődelemmel azon dramának izlelhetésére, mellyet a' mi Shakespeareünk alkotott. E' népnek mindenek felett erőszakos szivrázkodtatás és bámulatos spectaculumok kellettek, hogy

elszunnyadt újvágya fölébredjen, ellankadt szivállapota fölizgattassék. A' mi új dramairóink a' fölemelendő új épülethez alapúl a' külföld' utánzatát, formául a' nagy diszitményű melodramét választották.

Mi angolok, ha nekünk kellene a' francia romanticismus' és classicismus' pörében ítéletet hoznunk, emezt a' *pedantság'*, amazt a' *tulság'* (extravagance) nevével bélyegeznők. Egyik megveti a' géniet, másik a' józan eszt. A' classicusok, a' literaturának pápistái, még most is a' nevetséges babonáig ragaszkodnak Aristoteles' egységeihez 's az öreg Batteux' szabályihoz; míg a' romanticusok kétségbe esnének, ha látnák, hogy az ember a' maga józan, házi esze után akar járni. Ezeknek az őrjöngésen, az erkölestelenségen és valástalanságon kívül semmi sem szép, semmi sem tetszik 'S minthogy a' játékszín, melyet ők romanticainak neveznek, csak a' fél civilisatióval birt korszakokban virágzott, ők nem azt igyekeznek másolni, a' mi természetes és fenséges, hanem azt a' mi rendetlen, szeretlen, képtelen 's korrozsdalepte. Így a' nevetséges formalisták mellett olly írókat látunk állani, kiknek egyetlen Musájok az őrülség. A' romanticus nem ismer semmi illőt, semmi valószínűt; a' classicus nem ismer egyebet, csak a' régiek' szolgálai majmolását. Imitt képtelen puritanusok a' túlvitt szigorúsággal; amott fék-lerázott libertinusok, kik csak tivornyában találnak eleményt.

A' publicum annyira elúnta volt már Seneca' és Euripides' darabjainak silány fordításit, hogy a' romanticusok, midőn az angol és német drámák' utánzatának estek, bizonyosak valának és lehettek benne, hogy gyenge ellenjeiket el fogják söpreni. Valóban a' párizsi nép szíves örömmel lépett ki a' nyomból, mellyben annyi idő óta szorítva tartották. Öt évvel az előtt még azt hitte, mert azt mondották neki, hogy Shakespeare egy rossz röhögtető, olyan valami, mint egy részes mészáros. De ma már, elragadtatva a' romantica' revolutiója által, még vérengzőbb 's még botránkozta-

több darabokat is megtapsol, mint, nem mondom Shakespearéi, hanem egy Massingeré 's egy Marlowé. — A' francia színnek legujabb 's legdivatosabb termékei olly bámulatra méltók a' tárgy' erkölestelenségét, a' szerzemény' képtelenségét 's a' részletek' szemtelenségét tekintve, hogy a' történet-írók egykor ezen darabokban fogják keresni, és lelni jelenségeit és bizonyítványit Franciaország' azon beteges és elsenyvedt állapotjának, mellybe az ötven esztendeig tartott revolútiók meríték. Találni néha ez ujabb francia dramákban költői világot és erőt, találni gyakran életet és mozgást és hatalmas részleteket; de minél tovább haladnak a' szerzők pályáikon, annál inkább erőlködnek önmagokat haladni meg a' tulságokban és szertelenségekben. *Hernani*, például, mint kiki könnyen észreveheti, még józanabb valamivel mint *Marion Delorme*; *III. Henrik* még nem olly iszonyú vad, mint a' *Tour de Nesle* *); *Térésa* már sokkal ocsmányabb mint

*) Ezen darab' szerzősége felett, mint tudhatják olvasóink, Dumas és *Gaillardet* urak vetekedtek; de Franciaországban nem ujság az, hogy egy szindarabnak két, három szerzője is van. Ezt a' kis megjegyzést tehát leginkább azért teszi itt a' magyar fordító, hogy eleget tegyen hiuságának elmondhatván, hogy *ezt* a' darabot, *A' vártorony* cím alatt, a' magyar academia' játékszíni küldöttsége' megbizásából a' most Budán játszó magyar színésztársaság' számára (Both' repertoriumából 's így nem nyomtatás alá) ugyan ő fordította, 's így azt a' csak magyar játékszínt látogató publicum' egy része is ismerhetné, ha a' nevezett színésztársaság' elég bő repertoriumában mind eddig rá kerülhetett volna a' sor. Jó vagy nem jó volna-e a' magyar nézőséget e' nemmel is megismerkedtetni? az más kérdés, mellyre minden ítéltelezés nélkül szabad legyen itt a' fordítónak oda nyilatkoznia, hogy mi magyarok a' színészi pályán olly annyira kiestünk minden nyomból, vagy is inkább, olly kevésbé jöttünk még be akarmi nyomba, hogy egy vagy két, bár minemű darabnak adatása vagy nem adatása nálunk még sem tetemesb hasznot, sem kárt nem szülhet. *Csató*.

Christine; 's *Angéla*, ki csak nem a' szinpadon teszi le gyermekét, keresztültör az illendőségeken, mellyeket a' szerző korábbi darabjaiban még megkímélt. Így kezd az opium-ivó csekély adagokon, mellyek őt kellemes ittasodásba merítik; de ez a' kis adag csakhamar elégtelen szomjának, most már kirekesztő italul e' mérget választja, melly őt felingerli, melly nélkül nem élhet többé, melly őt az elaggásra, az elgyengülésre, az elbutulásra és a' dühödésre vezeti.

Ezen az utón járnak nemcsak Dumas és Hugo urak, hanem mind azok, kik magokat Franciaországban valamely új political vagy tudományos rendszer' fejévé tették; Franciaországban szétzuzák a' szabadságot a' korlátlanossággal; Franciaországban a' tulságig üzték valamennyi doctrinának valamennyi következményeit, kikötven, hogy később az ellenkező tanítmányok' tulságaiba szökhessenek által. Mikor az anarchia készen volt, akkor azt mondák, hogy a' szabadság nem ér semmit; miután megrikták a' népséget háborúk által 's tüzzel és vassal pusztították Europa' vidékeit, akkor azt mondák hogy a' bajnoki dicsőség csak pusztahang; 's miután az ellensúly nélkül hagyott monarchiát despotismussá fajulni engedék, akkor azt mondák hogy a' monarchia ros. Így csap ezen ország szüntelen és nevetséges billegéssel egyik tulságból a' másikba 's viszhatásból viszhatásba.

Nem ezélünk itt nekünk, kiemelni az új francia dramának minden valószínűségét, costumehibáit a' képtelenségig. Egy becses gyűjtemény *) , melly szinte felvéve a' tárgyat, mellyről mi itt értekezünk, a' következő elég különös statistikai felszámolást közli: az új iskola' leghiresebb 's legmagasztaltabb tíz darabjában nyolcz parázna nő, öt szajha, hat elesábított 's e' csábításnak áldozatul esett személy, 's két olly szerencsétlen hajadon jó elő, kik csaknem a' publicum' szemelőtt szülik meg magzatjokat; ezen kívül öt férfi éjnek idején csuszik be, a' színen, szeretőjéhez, melly

*) A' *Quarterly Review*.

utóbbiak ugyan csak a' színen, a' nézőség előtt, vetkeznek le. Folytatva ezen érdekes felszámítást, még négy anyát találunk, kik ön fiaikba szerelmesek 's kik közül három végbe viszi a' vérförtelmet; továbbá tizenegy szeretőt, férfit és asszonyt, kik szerelmök' tárgyát megölik vagy öletik, 's hat hős fattyút, kik a' polgári társaság 's a' születési jogok ellen declamálnak. Mind ezen csodák' létre hozására csak két módi írónak agyveleje kívántatott, t. i. Hugo Victor és Dumas uraké. Meg kell vallani, hogy ez a' húr igen egyhangú 's hogy ezen uraknak egy kevésbé változtatni kellett volna eszközeiket. Nem így bánik Shakespeare, kit ők bálványoznak, dramáiban, nem elégszik ő meg, öszvefűzni jól vagy rosszul egy fenyítő törvényszéki naplót; a' bűn-tettek, mellyeket ő felhord, nem a' fődolog, nem a' lényeg nála, hanem mellékségek. A' mibe ő legmélyebben hat be 's a' mit ezen urak, az ő ugynevezett követői, mindenkor elfelednek, a' characterek' és szenvedély-hullámszat' studiuma.

Hernani, Hugo Victor urnak első műve, nincsen egy bizonyos lyrai ömlet, bizonyos érdek és gyakran lelkes ékesszólás nélkül. A' darab' általános characterre spanyol és hősi; szerelmes ősz léleknagysággal van adva 's ítéletünk szerint igen szép teremtmény; de a' munka' tervét mi illeti, annak lehetetlen bármi kis becset is tulajdonítanunk. Ez az ember, ki önmagát eladja, 's ezen kürtnek csak nem bűv-erejű hangja, a' tündérregékbe 's a' balladba, vagy daljátékba (opera) tartozhatnak talán, de bizonynyal nem a' való és sajátlag ugy nevezett tragoediába. A' mostani színirók, mind a' mellett, hogy bálványozó tiszteletet vallanak Shakespeare iránt, távol vannak attól, hogy e' nagy ember' példáját követnék; ők sohasem árnyékozzák characteriket, hanem oda teszik azokat, mint a' szobrász oda teszi márványát, 's mi csoda aztán, ha nincs rajtok élet, nincs szín, nincs változás, nincs mozgás. Az ő characterik mind egyegy darab; 's szerencsétlenségére Hugo ur az olly *darabokban* épen nem termékeny, mert

valamennyi színjátékában ugyanazon férfiakat 's ugyanazon asszonyokat találjuk. Hugo urban megvan a' nagyság' érzete, 's szelleme különösen vonzatik mind ahhoz, a' mi csillogó, vakító, erős, hatható, rendkívüli. Egyik előbeszédében a' többi közt — melly helyet a' Quarterly Review is, noha nem tagolá mélyebben a' dolgot, igen helyesen rótt meg — ő a' nagyot és gyermekdedet (*naïf*) úgy tekinti, mint egymással egészen ellenkező tulajdonokat. Ez tévedés. A' magasabb lélekerejű ember soha sem nagyobb, mint midőn egyszerű. A' talentumnak legkétségtelenebb jelei, mellyeket Shakespeare és Corneille valaha adtanak, épen azon helyek, mellyekben nincs semmi dísz, semmi követelés. Ezek: *Halt volna meg!* Corneillerél; 's Arthur' e' szavai: *Oh, Hubert, ne szurd ki az én két szememet;* 's lady Macbeth' e' szava: *Add nekem a' gyilkot!* Shakespearenél: micsoda *óriási* lehet e' kifejezésekben? Ezek egyszerűleg igazak; de azért nem kevesbbé fenéségek. —

Valaki csak közelebbről és studium után ismeri Shakespearét, tudja, hogy ezen nagy színmesternek legnagyobb érdeme nem abban áll, hogy ő a' szenvedélyt több erőszakkal 's több vakítással fejezte ki mint elődei, hanem abban, hogy egy előtte ismeretlen mélységgel fogta fel a' legkülönbféle embereknek, helyzeteknek, intelligentiáknak, lelkeknek és szív-árnyéklatoknak tömérdek sokaságát 's változatosságát. Mi részünkről, sir John Falstaffot, sir Tobyt, Dogberryt, Rosalindát, Beatrixot, megannyi naif szerepeket, sőkkel bámulandóbbaknak találjuk, mint III. Richardot, sőt magát Othellót. Hugo Victor ur azt látszik hinni, hogy a' vétek mindenkor nagy, 's minél vadabb, annál nagyszerűbb. Hogy aztán a' vétket naifsággal párosítsa, mindennapi részletekkel 's körülményekkel veszi azt körül. Mi lesz ebből? olly drama, melly tökéletesen hasonlít a' criminalis törvényszékek' üléseihez; olly drama, mellynek hősei alacson 's országos gazemberek, kik ugyancsak öldösik rakásra egymást 's a' mel-

lett a' legdurvább, legpiaczibb szitkokat szórják. Itt egy Tudor Maria az egész udvar' színe előtt a' legvastagabb durvaságokkal illeti ugyanazon férfit, kinek karjaiban a' mult éjjel, sőt még ezen reggel mulatott; amott egy Borgia Lucretia azon koporsók' számából veti fel volt szeretőit, mellyeket számokra előre megkészítetett; mint imitt egy I. Ferencz francia király leiszsza magát a' csapszékben 's a' bordélyok' nyelvét hallhatni ajkáról. Mi célja vagy mi haszna lehet az ilyen tragoe-diának? A' törvényszéki acták, mellyeket a' hirlapokban kiki naponként olvashat, nem elég csinyt közle-nek-e még, mellyek gyakran több érdekel' 's több ere-detiséggel bírnak, mint az új francia színiskola' ha-sonló termékei?

Kiveszszük a' köz átok alól *Hernunit* és III. *Hen-riket*, Hugo és Dumas uraknak első dramáikat. Ezek-ben jelei vannak a' tehetségnek, 's íróik itt még nem hagyák magokat egy örült tulságoskodás által elragad-tatni. *Marion Delorme* volt Hugo urnak legelső lépése ezen tulság és hanyatlás felé. Pedig itt egy esodálatra méltó arczképét találjuk XIII. Lajosnak, melly habár szemlátomást terhelve 's torzítva van is, a' szerzőben mély behatást árul el. Didier' szerepe e' darabban, ki egy mostankorbeli német metaphysicushoz hasonlít 's itt nem tudni miért, a' 17dik század' elejére vette-tik, meglepő anachronismus, melly ellenkezésben áll minden azon korbeli irományokkal, mellyek szerint a' szép Mariont csillogó uracsok, 's neki gyémántokat 's ezüst készületeket ajándékozó, gazdag pénzkereskedők (financiers) környezik, nem pedig mysticus sopánkodók 's szerelmes seladónok, millyen itt ez a' szegény Didier.

Csak az első lépés nehéz; 's a' romanticusok a' bi-zarrság' és dőreség' dolgában igazán óriási léptekkel haladtak előre. A' *Le roi s' amuse* már jóval képte-lenebb darab, mint az előbbeni. Itt egy udvari bolond-nak szép leányát minden sok czifraság nélkül megfojt-ják egy zsákban, 's az atyja hátára veszi a' zsákot és vízbe dobja. Marion Delorme leugrott a' kövezetre 's

ugy halt meg; itt is Triboudet, a' darab' hőse, leugrik a' kövezetre 's ugy hal meg. Mint látjuk, Hugo ur' végfordulatai nem igen változatosak. Borgia Lucretia felülmul mindent, mi dühöt és kába vérengzést az ember képzelhet. Ezek a' Borgiák, mint a' historicusok beszélük, egy rettegett család voltak; de az irott és szóhagyományok által, méltán vagy méltatlanul, nekik tulajdonított iszonyok között csak egy sem közelíthet azokhoz, mellyeket Hugo ur reájok fest. A' legéleseb látásu' történetbuvárok kétségbe hozzák azon vérförtelmek 's gyilkolások' valóságát, mellyeket a' háznép olly könnyűséggel és bőséggel szokott költögetni. Roscoe és Šismondi urak írják hogy Borgia Lucretia csendes és boldog házasságban élt férjével Estei Alfonzzal, 's hogy őt a' ferrarai udvar tisztelte és becsülte. Tanuságul felhozzák Bembo' szavait, kit Lucretia védett, 's ki róla igen szépen emlékezik. De akarmint legyen az, valljon érdemes dolog-e, iszonyú bünteteket költeni 's bemocskolni a' historiai charactereket, hogy egy szomorújátnak valamivel több hatása legyen a' színen?

Tudor Mária még kevesebbet gondol a' historiával, mint *Borgia Lucretia*. Ha valaki egy szomorujátnak irna *Nero* czim alatt 's abban ezt a' pulya zsarnokot ugy festené le mint nagylelkű hőst és mint martyrt, az épen nem lenne vadabb és erőszakoltabb dramai paradoxum, mint *Tudor Mária*.

Az egy szép dramai alap volt, mit a' historia *Tudor Mária*' nevében 's characterében nyújtott. Ezen királyi nőnek political helyzete, személyes characteré, vak buzgósága, lélekismeretes ádázsága, az őt környező' dramai csoportzata: a' titkolt ambitioú Fülöp, az angyali ártatlanságu Gray Johanna, az okos és ifjú Erzsébet, a' dühödt üldözők 's a' magas lelkű vértanúk, mind ez, ugy 's mint a' historia által adva van, egy igen érdekes tragoediát képez. De Hugo Victor ur jobbnak látta, mindent felforgatni, valamennyi történeti hagyományokkal épen ellenlábú charactereket és eseteket állítani fel, 's az érdekes valóság helyett nevetség-

ges költeményt teremteni. A' szigorú elkölcsű Mária nála nemcsak kaczérrá, hanem orozátlan személylyé lett, ki ország-világ' tudtára egy olasz szerencsevadászszal élt, kit ő a' legvastagabb szitkokkal illet, midőn megtudja, hogy az mást szeret, ki most csak boszút liheg 's hogy ezen boszút még feltünőbbé tegye, magához, saját szobájába, hivatja a' bakót (hóhért), nyájas meghittséggel enyeleg vele 's megajándékozza őt (ezek saját szavai) kedvese', Fabiani', fejével. Meg kell vallanunk, hogy mind ezek a' dolgok nekünk megannyi ujságok. Hugo ur egy új angol historiát csinál, új személyeket, új szokásokat, sőt új törvényeket teremt, mellyek a' valóságban soha sem léteztek. Dumas ur, az ő versenytársa, szintolly kevés kimélettel van a' historia és népszokások iránt. Mellyik követte és mímelte e' két ellenfél közül a' másikat? mi nem tudjuk. Ámbár az egyiknek stylusa inkább hőskölteményi, a' másiké inkább dramai: mind a' kettőnek remekeiben meglepő hasonlatokat találunk. Christine és Tudor Mária igen hasonlók egymáshoz mind szövényben mind characterekben. Mind ezeket mi annyival is inkább sajnáljuk, mivel Hugo ur' homlokán a' tehetség', akarók mondani a' *génie'* bélyege csillog. Hugo ur egy hatalmas szellem, első rendű lyricus, művészi lélek, magas és nagy elme. De ő dramát akart írni egy századnak, mellynek nem lehet dramája, 's ez a' nagy tévedés elejtette őt.

Hugo és Dumas urak' Musái némelleyekben különböznek egymástól: amazé spanyol, lyrai, fenlengő, az az aljasból a' fonségesbe hirtelen átszökő; ezé egy várospolgári Musa, Diderotnak és de Lachausséének fattyuleánya. Dumas ur az atreusi és thyestesi iszonyatokot a' mostani Párizs' birtokosi' és hivatalosi' számára egyengeti öszve. Minden vérförtelem, minden házasságtörés és minden gyilokszurás, mellyeket ő pazarolva költ, a' mellékszobában vagy az ebédlőben mennek végbe nála. Az ő mythológiája a' törvényszéki hirlap. Neki minden szerelmes férfin egy örült, kinek egyetlen csábeszköze az erőszak. Ő Goethétől és Schil-

lertől vette kölcsön azon polgártársaság elleni fellázadást, mellyet minden darabjában egy vad, szilaj, embergyülölő fattyúban személyesít. Legyen aztán e' fattyú hős egy bakónak fia, min *Richard Darlingtonban*, vagy egy kitett gyermek, mint *Antonyban*, vagy egy elvetlen szerencsevadász, mint *Angelában*: az mindig egy külön, a' többi emberfajtól elütő lény, ki megférhetlen, ki magát merő elidegenítő, eltoló tulajdonok által kedvelteti 's ki előtt minden asszony és leány csak térdre hull. Ez az ur rendszerint az ablakon jár be, nem az ajtón. Majd az ablaktáblát töri be, hogy a' hősné' hálószobájába juthasson (*Antonyben*); majd kidobja feleségét az ablakon, midőn ez őt megöleli (*Darlington*); majd egy tolvajkulcscsal él, hogy egy gyöngé ártatlan hajadont altában meglepjen (*Angela*). Ez az ember nemcsak nyers és paraszt, hanem minden tekintetben kívül áll a' mai civilisation, kivált az elegans Párizsén. *Antony'* Adélje csak egyszerűleg parázna 's szeretője által öletik meg; *Térésában* már kettős a' házasságtörés, hozzá a' vérfürtelem 's a' gyilkosság. — Mi nem tartóztatjuk itt olvasóinkat a' *Tour de Nesle 's Angela'* tagolgatásával; mind a' kettő egyenlő szempontokból van dolgozva, 's *Angelában* a' legérdekesebb helyzet olly szoros egybeköttetésben áll a' bábaság' tudományával, hogy nem akarnók vele a gyöngédebb füleket sérteni. *Richard Darlington* is egy szülési scenával kezdődik; 's ez ugyancsak különös egy drama egy angolnak! Mennyi anachronismus, mennyi szokássértő hazugság van ebben a' darabban! Az látszik ki, például, belőle, hogy az angol királynak egy külön szobácskája van mingyárt az alsóház mellett, honnan a' király ezt az alsóházat, igazgatja 's melylyet ettől csak egy függöny választ el. Továbbá egy bakó' fiát statusministerré neveztet ki. 'S egy bizonyos Tomson, egy másod rangú cselszövő, még rendesebb szerepet visz e' darabban. Ez t. i. olly alkut vagy szövetséget köt urával, melly szerint ő, ha ura magányos ember marad, annak komornikja fog lenni, ha ura föl-

desúr leend, ő lesz az igazgató; ha Richard a' parlamentbe választatik, Tomson lesz titoknoka, ha Richard statusministerré neveztetik, Tomson nem lehet egyéb mint alstatustitoknok; 's végre, ha ura király leend, ő, Tomson, lesz a' minister. 'S ezek aztán angol szokások, ugy-e!

Nem azt mondjuk mi, hogy ezen nevetséges tömegben nincsen élet, nincs hév, nincs néha ügyesség a' kivitelben, nincsenek érdeklő 's meglepő jelenetek; hanem e' játékszín' általános irányzata felette erkölcs-telen, 's szerzői, feledvén a' poesis' céljait, csupán hatni akartak helyzetek által. Ez a' hajdani olasz imbroglío a' tragoediára alkalmazva. *A' rettenet és a' szánakozás itt nem a' characterek' ügyes kifejtéséből, hanem a' történetek' szövedékéből erednek.* — Beaumarchais, miután *Figaró lakodalmát* 's a' *Sevillai borbélyt*, a' comicus imbroglío' e' két mintáját, játszatá, a' szövényes tragoediában is próbát akart tenni 's a' Bűnös anyát (*La mère coupable*) írta. Ez a' darab igazán *anya*, még pedig igen *bűnös anya* valamennyi újkori dramának. 'S Beaumarchais legalább egy csodálatosan meg- és elragadó pathetica venával birt. A' mostani dramákban affectatio jár együtt a' nyers durvasággal. De a' mit még eddig nem igen vettek észre, az a' leleménymeddőség bennök. Mindenütt ugyanazon minták és helyzetek; mindenütt vad 's a' polgári társaság ellen dühöngő emberek; a' declamatióknak 's büntetteknek mindenütt ugyanazon egyhurú következte. Motívok: a' fattyúság, a' csábítás, az erőszak, a' paráznaság, a' vérförtelem; eszközök: a' mérég, a' gyilkos, a' pisztoly, a' prostitutio. Kopott ujságok! régi vadság! szolgai szabadságok!

Igy hitték a' francziák, miután a' honbeli remek írók' igáját lerázták, a' külföld' remekeit utánozhatni és saját játékszínöket megifjíthatni. Ily szörnyeteg látványok előtt ül minden este a' kerek földnek egyik legcivilisáltabb népe. Nagy hírű, nagy hitelű írók elégítgetik ezt a' lázkórszomjat, az erőszakos felrázkodtatásnak e' szükségét, 's ki hinné? pénzt és dicsőséget aratnak általa.

Illyen a' drama Franciaországban. Ennek végső veresései egy galvanisált holttest' rángatag mozdulatai. Ez egy horzasztó légtüneteménynek látványa; [a' dühnek és bűnnek szentelt tobzódó tisztelet. De azt hiszi-e valaki, hogy Európának egyéb színházai virágzóbb helyezethen vannak? Fájdalom, nincsenek. A' drama' korszaka egész Európában lehanyatlott. Csak a' melodram 's az opera mutatják még a' drama' hajdankori behatásának némi nyomait. London' mostani lakosit nem kecsegteti egyéb csak a' diszitmények' pompája 's az olasz fülmilék' drágán megfizetett nyögdecselései. Hasztalan igyekezett néhány literator 's tudós föleleveníteni a' dramát az által, hogy azt az Erzsébet alatti angol nyelvnek ó forrásába meríté. Valamelly literaturát az archaismus által megifjítani akarni, igen rossz systema. A' Shakespeare' korabeli írók' ezen utána-zatából néhány érdekes ó-kép-másolatok eredtek Mil-mantól, Baillie Johannatól, Lambtól 's Coleridgetől; de egyike sem nyerhette meg a' publicum' lelkesedett kedvelését. Ez a' maga' javalását, tapsait és shillingjeit Stanley diszító' bájos perspectivjeinek 's azon arlekin' bámulatos mesterségeinek tartotta fenn, ki minden esztendőben, karácsonkor, eljön, meglepni a' népet szemfényvesztésivel 's átváltozásival. Barry Cornwall idylleket irt tragicus versekben; Sheridan Knowles néhány pathossal teljes jelenetet vázolt; de mik ezen gyenge próbák a' régi színművészet' nagyszerű és nemes conceptioihoz képest? — A' mi költőink két fonákságba estek: egyike a' régi stylusnak affectatioja, másika a' sentimentalismus. Ők a' színésznek elavúlt szavakat 's pityergő felkiáltásokat adnak ajakára, de legalább meg tudnak menekedni azon emésztő őrzöngéstől, melly a' francia színházat ellepte, 's mellynek a' polgári társaságra, kormányra 's az erkölcsökre messzebb-hatásai lesznek, mint gondoljuk.

Revue Univers. 1834. II. 5.

CSATÓ PÁL,

m. t. társ. L. tag.

PÓTLÉKOK AZ 1703—7KI MAGYAR TÖRTÉNETEKHEZ.

Zweig' naplójából.

Vannak a' nemzetek' és népek' életében olly pillanatok, mellyeknek hatása évekre, sőt évszázadokra is terjed; vannak olly körülmények, mellyeknek, mint következményeknek okai a' történetírók 's tudósok előtt maig is homályban hevernek: 's gyakran megesik, hogy mialatt a' régiség' buvári illy forrást gondosan nyomoznak, a' földi vándor előtt más czélok' üztében ez akkor bukik elő, midőn a' tudatlanság' keze örökre befojtani siet. — Hazánknak lefolyt évei szinte még sok tekintetben ködösek, 's minek tisztább ismerete a' nemzetre nézve most annyi érdekést szülhetne, épen az maga emészté örökre, vagy rejté hosszabb rövidebb időre előlünk saját emlékit, tudni illik: a' belső háborúk' története és a' pártoskodás. Hol állanánk most műveltségünkkel ha őseink a' közjó' ügyében egyet értettek volna! 'S mi akadályozta egyéb nemzetiségünk' fejledezését, mint a' meghasonlás és pártoskodás? Pártoskodásból emészté el egyik felekezet a' történeti okjeleket is, hogy az ellenfélnek utódja se gyanithassa bűnének valódi eredetét. Pedig mi lenne üdvösebb azoknál jelenkorunkra? hol mindennek egyesülni kell a' közjóért; hogy kiki úgy mint folyami tükörben láthassa a' meghasonlásnak veszélyes örvényeit. 'S mi szükségesebb, mint egyesülni, miután a' vérrel föskendett ellenszegüléseket 's viszonos daczokat a' sebhedt közös haza még most is sinli, midőn a' szelíd békének hűs árnyai alatt a' kormány és nemzet csendesen haladva törekszik oda, heva őseik vakon rohanva mindig czélt veszejtének. Vessünk figyelmes tekintetet a' közelmúltaknak hű emlékeire; hogy rettenjünk el ama viharoktól, mellyek a' békeszerető lelket is magokkal örök vészbe márthatják. Mert illy emlékeket úgy is csak részrehajlatlan utókor képes megbírálni, 's titkokat csak hidegvérű történetíró fejtethi meg, ki nem szégyenli, az előkorbelinek bűnét, ha őse volt is; ki a' valóság felől minden politicalai szemrehányás nélkül csak azt kérdezi: mi történt? mint történt ez 's amaz! és miért történt így, vagy amúgy! az olvasóra bizván, hogy

tegyen közleményiből józan következtetést, és hogy a' multak' példáján tanulva, hazája' jelenkorából teremtsen magának, vagy unokáinak boldogabb jövődőt.

Midőn tehát Zweig János Kristóf selmeczi bányamesternek 1703ik esztendőtől kezdve Rákóczy Ferencz fegyveres támadása közben németül vezetett napkönyvét kivonatban és magyarítva közre bocsátom, ily szándékkal teszem azt főleg, hogy tartalmát értelmes történet-buvárokkal ismertessem meg. És habár hazafi szándékomnak valami különös érdekű titoknak fölfedezésére nem is gyujtandok világot, legalább mult korunkbeli némelly characterrel, 's apró történettel kedveskedem a' honi költészetnek literaturánk' gazdagítására anyagúl 's czéломat immár elérem.

Meg kell még jegyeznem: hogy az eredeti kéziratot t. Jekelfalusy Antal táblabíró úr birja Körmöczön, ki azt (miután a' kalács- sütő kemenczétől véletlen megszabadította) velem közölni szives volt.

1703.

Julius' utólján Selmeczen minden felől terjed a' hír hogy Rákóczy Ferencz fejdelem és Bercsenyi Miklós gróf több elégedetlennel oda közeledik; melyre mind a' kamara, mind a' várostanács Rimaszombatra és Gyöngyösre bizottakat küld, a' valót megtudni, hogy készültek tétethessenek a' védelemre. Az elégedetlenek' valódi közeledtével köz felszólításra 800. bányász legény 's 500. polgár állott ki. — Majer Teobald főbányagrófi helytartó (Oberkammergrafenamts Verwalter) ön bátorságát keresvén Zweigot felszólítá: hogy birná Hellenbach bárót a' várnagyság' főlvállalására, ki úgymond ezt annyival inkább tehetné meg, mivel már a' Tököly-lázadás-kor is viselte e' tiszteket, az ellennél tekintetben volt, 's a' királyi érdek iránt hűsége eléggé ismeretes. Hellenbach rövid vonakodás után az ajánlatot elfogadá, 's Majer elköltözött, néhány bányász tiszteket pedig utána. E' közben Duló Ádám, és Bory Korponáról megjelennek azon szin alatt, mint ha a' védelemről kívánnának értekezni, 's lőport és ónt szerezni. Ez meg is történt; kaptak 3 mázsa port, 's 1½ mázsa ónt: de később küldt, hogy kémek valának. Rákóczy és Bercsenyi felszólító levelet bocsátanak közre. Hellenbach Zweiggal szövetkezve a' védelemről rendelkezik, 's mivel az egész város' védelmére a' legénység' száma csekély volt, meghagyték, hogy a' külső utczákból minden befele hordassék; hogy

ha a' szükség kívánná , onnan egyesült erővel védelmezhesék magokat a' lakosok: melly végre egy közelső fenyveske is mutattaték ki sánczkarózatnak (pallisade).

September' 13-án Zweignál hadi tanács tartott, mellyben Hellenbach, Jánoky Zsigmond, P. Sup. (Pater Superior) Barmethus Ignác, 's több más előkelő vön részt. Két városi polgár, (kik e' napokban Korpona mellett a' kuruczoktól elfogatának, 's megveretvén ismét szabadon bocsátatának) Ocskaytól levelet hozott, 's elbeszélé, mint gazdálkodik az ellenfél; mire, de különösen Ocskay levelére, az eddigi merény csüggedni kezd; 's bátor Jánoky azt nyilatkoztatá, hogy a' selmecziek nevétségessé tennék magokat illy gyenge ellen felé ki nem indulva, de mivel az evangelicusok 'itkos örömeiket árulták el Ocskay közeledtére, 's megfontolván azt is, hogy segély egy hamar nem közeledhetik, a' tanács végzése az lön, hogy alkudozni kell.

September' 14-én Ocskay 40 huszárt küldé, kik az alkut végbe vitték. Mind ez a' naplóíró' befolyásával tudtára adatott a' bécsi udvarnak, és főbányagrófnak. Ocskay' emberei megérkeztek de 2000 helyett csak 800, többnyire fegyvertelen 's rongyos nép, úgy, hogy 3—4000 elszánt német egész országból kiűzhetné volna.

September 17-én Léva meghódolt; a' korponaiak, és zólyomváriak pedig, mivel nem voít kinek ellentállni, Horváth vezérlete alatt magok rablottak. Zatureczky László, Hat házy, és Lakatos (különös ellenei a' németeknek) elfoglalták Beszterczét, és onnan Körmöczre mentek. Ocskaynak a' selmeczi kamara, azon 922 ftot mit a' nádori vizsgáló (Palatinális Revisor) kevés idő előtt vörös polturákban Léva nevében bátorságul letett, kemény kérelme következésében ezüst pénzzel fizeté ki. Zatureczky László Schrötterrel, 's Meiznerrel (beszterczei beszédővel) Selmeczre jött, 's Rákóczy Ferencz' nevében a' kamaraudvarnál (Kammerhof) minden tiszttól elfogadá a' hűségi esküt (Juramentum fidelitatis); a' város' birája pedig néhány tanácsbelivel a' többiek' nevében vala azt kénytelen letenni. Bizonyos morva kereskedő áruk elfoglaltattak, 's szét osztattak. — Géczy Zsigmond, Horváth, és Just egy és másnak szemléleteül megjelentek, hirlelvén, hogy egy biztonság fog jóni, mindent a' régi szabadságba visszahelyezendő; a' mi tulajdonkép czélja e' háborúnak. Horváth kardosan, sarkantyúsan, forgósan, 's buzogánnyal járta be a' vindschachti bányák' mélyét egész a' csapgátorig (Erbstollen); megismerté a' bányász' veszélyes állapotját, 's bányaruhájában trom-

bita szóval tért vissza a városba; ez kevés benyomást tön a selmecziekben, Ez idő óta szaporodtak Selmecezen a rablások és hatalmaskodások, mellyek által a catholicus papság legtöbbet szenvedett. Az alatt Hellenbach és D. Langenthal Ambrus minden kérelem nélkül Rákóczytól nyomtatott védelevelet (Protectionales) kaptak, melly azonban gyanús volt előttök, mivel az egész kamarára kiterjesztendő vártak.

October' 8-án P. Rectorhoz Dercsényitől érkezett levél a sági urodalom iránt. Hellenbach Roscher kamarai titoknokot Tokajra küldé Rákóczyhoz.

October' 20-án. Duló Ádám levél által 25 bányászt kívánt árkászni; azon felül lőport.

October' 23-án. Dióssy Gábor levelet küldött a fölkelés (insurrectio) dolgában.

October' 30-án. Duló Ádám levelében ismét 700 bányász legényt kívánt a nemes sereghez csatlandókat. Ugyan ez nap jelent meg egy biztosság Körmöczről Becskeházy Zsigmond és Farkas vezérlete alatt, vele Schrötter, és Meizner. B. Hellenbach a bányavárasok főigazgatója lön, 's Schötterre a fiscus' dolgai bizattak. Egy lakomán b. Hellenbachnál Meizner az új előljárók egészségeért ivott illy kifejezéssel: *Vt nos non deserant, et salariis nihil diminuant*; mert már királyi segélyt szaglának. Becskeházy nagy követeléseket tön a várason és polgárain, erősen szorgalmazván, hogy a Zatureczky által biztosság nélkül elfogadott hitet ismételjék, ezután pedig minden levelezéstől óják magokat. — A zólyomváriak, korpónaiak, lévaiak rablásaikat folytatók.

October' utolsó napján a biztosság Schrötterrel és Meiznerrel együtt csendesen visszautazott; mert

November' 1-sőjén már bizonyos hírek érkezének, hogy gróf Schlick tábornagy Lévát elfoglalá, 's a foglyok kegyelmet nyertek. Ennek következtében küldöttség határozottatott hozzá, melly Zweig' vezérlete, és szónoklata alatt el is ment, de előbb 3 kuruczot, és 5 rimaszombati kereskedőt a város hadnagya Hocke és aljegyzője Fabricius Jakab bezáratott, kiket azután a polgárok ismét szabadon bocsátának.

November' 4-én. A küldöttség vigasztalva tért haza.

November' 12-én. Schlick Zólyomvár felé indult; a királyi fölkeltek meghívtak, a selmecziek bátorsága új erőre kapa, kik Kovács János kapitány' vezérlete alatt kiindulva bélabányai (Diln) Szentháromság-munkászata koháig értek, hol azonban rossz híreket vőnek: hogy a főbányagróf

a' tábornokkal Beszterczére ment, Forgácsot, 's Koháryt Zólyomvárban hagyva; 's hogy Rákóczy' hadából 25000 ember Bercsényi' vezérlete 's Carolides' altábornagsága alatt (közöttük báró Andrásy, 's többen) már útban vannak, és így rémülten a' fölkeltek Selmezcze visszatértek. Itt ismét az hallatott, hogy több 1000 rácz bajnokot Frimont' ezereével melly szinte 2200-ra mene, Schlick el nem fogada, azt válaszolván: hogy ugyis elég erős a' királyi had az ellenfelet széllelűzhetni. Kedvetlen vala a' fölkeltek' helyzete, 's mivel Schrötter levelökre nem válaszolt, küldöttséget határoztak Bercsényihez, annyival inkább, minthogy követök Osztro-luczyhoz szabad szállásért küldetvén elfogatott. Ezen küldöttséget melly 40 lóval ellátva kamaratisztekéből és bánya-mívesekből (Waldbürger) állott, Bercsényi Zólyomvár előtt fekvő táborában szemrehányással fogadá, jelentvén egyszersmind, hogy 4000 ember már készen áll Selmezc' városának látogatására; ez való is volt, — azonban Forgács, és Koháry Zólyomvárból éjjel megszökvén, a' Selmezcze szánt 4000. Legény ide parancsoltatott pótolékul, 's ezeket 6000 lovas veré üzőbe; de már Neuheinál valának, 's az egész csata oda ütött ki, hogy a' királyi utócsapatból 9 német és huszár, a' kuruczokból 16 legény esett el. Schlick 600 lovassal csatlakozott Vojnicz mellett a' két tábornagyhoz, 's a' megverettel Trencsényig futottak. A' selmezczi küldöttség azzal is több gyalázatot szenvedett, mivel a' korponaiak a' honti király-hívek' jegyzékében ennek több tagját, 's közöttük Zweigot is bejelentették, kinek fiát velök szinte le is tartoztatta Bercsényi, a' küldöttséget pedig visszabocsátá, melly Becskeházy és Farkas Sándorral egyszerre érkezett Selmezcze. — Az egy lovú szekérről most a' királyi czímer levétetett 's Rákóczy-Hellenbachéval cséreltetett föl. — Hellenbach személyesen ment a' táborba, 's Bercsényi' követeléseit teljesíthetlenné vallván, oda nyilatkozott: hogy mivel Selmezczen magva rejtezik a' kis emberkéeknek, a' bányákat ugyan kimélni kell, de a' városnak kegyelmezni nem. Végre a' dolog oda dőlt, hogy a' bányavárasok összesen 10,000-et tegyenek le; mit Selmezc, Körmöcz, és Besztercze városok 9000-el kifizettek; de ezen fölül a' biztos még 3000 puskát, karabint, és pisztolyt, 7000 kardot, 500 darab ruházatot, 25,000 kenyeret, ide nem számolván, mit a' tiszték, 's szolgák zsaroltak. Zweig tehát kénytelen vala: (Hellenbachtól figyelmeztetve) a' mellett, hogy mindenki süttött, 's fegyvert hozott, a' bányászás' fegyve-reiből 80 darabot, és sajátjából több karabint, puskát,

pisztolyt előállítani. Ezüst értékben körül belül 50 marka gyűlt össze, az aranyművesek éjjel nappal dolgoztak, 's munkabérüket a' kamara fizeté. — Károlyi gróf 10,000 emberrel Sz. Keresztre érkezett, a' maradékkal Bercsényi követé őt, 's az egész sereg mintegy 25,000 többnyire fegyvertelen nép Krikerheyon vonulván keresztül, útközben több pajkosságot követé el, különösen az asszonyokkal, kiknek ruháját fejk fölött köték össze, 's imigy korbácsolva vallatták őket eldugdosott vagyonaik iránt. — Rákóczy az általános fölkelést sürgeté, mi az által mellőztetett el, mivel tekintetbe jött, hogy Hont vármegyének nemessége vagy földbirtokos, vagy bánya-műves (Gewerk) levén, mind a' kettőre nézve vesztene a' saját, ha birtokosi távol lennének. Ezt tehát fölmenté ugyan Rákóczy a' fegyverfogástól, de olly föltétellel, hogy mindenki 2, 3, vagy több ujonczot állítson, ruházzon, 's fizessen, kire pedig az elébb kijelelt mentség nem alkalmazható, személyesen vala köteles megjelenni; mit ők Zweig szerint örömet tevének. A' beszterczeiek egy pompás zászlóaljat (Compagnie) képeztek; a' zólyomváriak dob trömbita szóval jövének zászlóstól legnagyobb diszben öltözve, 's gunyolák a' selmeczieket. Báró Andrássy (Sz. Ferencz szerzetes) Lévának új várnagya, élelembelit 's erősítményt (munitio) követelt. Maga közönséges szerzetesi ruhájában jelent meg, sapkájánál forgót, kezében buzogányt, oldalán kardot viselve.

December' 2-án. Radvánszky mint zólyomi várnagy árkászokat (Minirer) és *Constablereket* kívánt, 's Hellenbach 7 bányászt küldött neki, kik már Budának ostroma alatt is tetek efféle szolgálatot.

December' 8-án. Zólyomvár alku mellett mintegy 300 magyar, 's némettel áthajlott, közülök 70 német Boffiani ezredes' parancsa alatt Esztergamba kísértetett, 's Léván keresztül utazva nem kapott alkalmaztatást, de Szentiványi segítette őket. — Zólyomvár' eleste után az árkászoknak Likavárra kellett volna menni, mivel azonban ezen vár is megadta magát, Beszterczére rendeltettek tűziszert készíteni, és morszár álgyúkat önteni. — Becskeházy parancsolá: hogy Selmeczen a' bányászság, cselédség stb álljon elő a' hitet ujonan letenni; mit a' kamara' részéről Zweignak végbe is kelle vinni. A' távollévő kamarabeliek javait, bútorait, stb Charter elfoglalta. Ez után némelly hűtelenségek fenytettek meg. Bizonyos Oppersdorf gróf 13 tiszttel a' morva széleken elfogott, 's a' szeredi táborba Bercsényihez küldetett; hol ez egy selmeczi előtt dicsekedett, hogy Selmeczről igen gazdag ércz-

követ (Stuffe) kapott. Majer helyett Schrötter vette át a főbányagrófi helytartóságot!

1704.

Januar' 9-én. Ismét árkászok, és constablerek mentek 3 álgúval Csábrágra. Jánoky Zsigmond mint Rákóczytól küldött választóbiztos kéretett a' régi szabadságok' fölterjesztéséért, de semmit sem felele; az evangelicusok ellentmondva óvást tettek a' catholicusok ellen, hogy nélkülök szorgalmazák a' dolgot, 's azt határozták el, hogy ezentúl minden felekezet magáért munkálkodjék.

Januar' 20-án. Csábrág áttért, 's a' védsereg vezéréstől letette a' hitet; a' küldött 3 álgú visszaérkezett; a' constablerek 's árkászok Vojniczra mentek.

Januar' 25-én. Becskeházy Selmechről elutazott, magával vitte Madács Pált, Kovács Jánost, Bulyovszkyt, kik az esküt nem akarták letenni. Útitársai nem látszottak iránta kedvőleg érezni, mert koldus kutyának nevezék, melly nyilatkozásokat azzal erősíték, hogy a' requirált ruházatot mindig Miskolczra küldözé. Selmeecen töltött napjaival felesége előtt dicsekedett; hol úgymond 9 hét alatt csak fahéjas vizet 100 forint árát emésztett meg. — 7 német szőkevény Hellenbach' parancsából bányamunkára kárhoztaték, de Becskeházy ezeket is magával vitte Miskolczra.

Januar' 28-a körül hozattak be az új vörös *pólturák*, mellyeken a' Boldog asszony' képe körül a' fénykör kihagyaték.

Februar' 1-sőjén. A' catholicusok' ellenei hirlelék: hogy a' kuruczok Szakolcza mellett 3000 németet öltek le; az egész horvát had megadta magát; a' rácok egészen legyőzettek; két császári tábornagy elfogatott; hogy Ocskay Fejérvár mellett áll a' bajorokkal összeköttetést sikereelni, kik a' francziával Lincz mellett táboroznak egész erejükkel Budát ostromlandók.

Februar' 2-án. Stephani János György választó biztos Jánoky előtt ágostái vallású bíró lön; a' királyi biztos által bétolt tanácsbeliek letétettek, 's a' hivatalvesztettek visszahelyeztetének. A' fejdelem' parancsának egyéb pontjait biztosa további tanácskozás alá terjeszté.

Februar' 3-án. Turócz vármegyei alispán Vojniczra 2 álgút 's bombákat kért Rákóczy' szolgálatira, a' mi nagy készséggel sikereltetett. Ez napon jelent meg a' híres Manifestum, mellyben a' haború' okai bővebben fejtegetvék.

Február' 6-án. A' várostanácsban ismét némelly catholicus tagnak kizártával ágostai vallásuak vétettek be; a' mi b. Hellenbach által a' kamaránál szinte többekkel megtörtént, 's ez alkalommal titoknökká Roscher Fridrik Ión.

Február 9-én. Jánoky Rákóczyhoz utazott, mi közben neje jobbágyaitól tartozásaikat követelvén, azt kapta válaszul: hogy

Február' 10-én. Vay László kapitány Gyürky Ádámmal, 's egy lengyel tiszttel olly újságot hozott, hogy b. Pongrácz elfogott 's Rákóczyhoz vitetvén nemesen látatott. Más hírek is érkeztek, 's a' kuruczokra nézve kedvezők, mellyek iránt nagy része a' selmeczieknek örvendő részvétet mutatott. Zweignak Ignác fia Úrvölgyébe indult a' hevéréket fékezni. Beszterczére 28,817 forint küldetett. Hellenbach Lengyelországból hozatott ezüst-olvasztásra ónt; mert a' maraček már csak 3 hétre volt elég; mi végre a' polturák segíttek. Ugyan az sürgeté, hogy minden, mi biztosság által hozatott be, töröltessék el.

Február' 19-én. Roscher tudósítani ment Rákóczyt a' szükség felől, 's a' bányák' rosz karban létéről, valamint arról, hogy Beszterczén a' réz nem fogy, 's így mindennek fel kell akadni. Mind a' mellett Rákóczy 60, és Bercsényi 30 darab tízes aranyat kapott, az ide nem értett ezüst pénzen felül, mit az ágostai vallásbeliek, mint templombani gyűjteményt, küldének neki. Ugyan ez nap vizsgáltattak meg az úrvölgyi bányák, azon hirnek következésében, hogy ott 300 német rejtezik, mi azonban nem valósult.

Február' 26-án. A' városnál az ágostai vallásuak' száma egyforma Ión a' catholicusokéval.

Martius' 8-án. Roscher vissza érkezett, melly időponttól kezdve Hellenbach egy catholicust sem vont a' tanácskozáshoz.

Martius' 15-én. Olly hir érkezett, hogy Léváról angol és hollandi követek mentek Bercsényivel Gyöngyösre egyesületet sikerelni; mi okért Darvas Ferencz, Rákóczy' hadi biztosa Selmeczre irt különbféle fűszerekért, 's finom tengeri halakért; ezen levelet azonban a' napló költöttnek, 's több akkori mende mondához hasonlónak véli.

Martius' 20-án. Kovács János, és Madarász Pál miután Rákóczyhoz eskütnének, fogságokból megérkezvén, beszéltek: hogy Gyürky Ádám, kinek *Neihardtért* kellett volna menni, Eger mellett oda veszett.

Martius' 29-én. Főhadnagy báró Pongrácz fogva Csábrágra vitetett. Báró Balassa Ádám, mivel Karponayt ezen hely' (Korpona) védelmezésére biztatta, innen vasba vitetett Rákóczyhoz, Moreli főhadnagy, 's több más fogolylyal együtt. Becskéházy, és Farkas Sándor, elutaztokkal részint koldúlva, részint fegyvergetve szerzett ezüstöt, ónt 's több e' féléit vitték magokkal. De Adda Bernhardt kohigazgató gazdag olvanyokat (Leche) dugott el a' kincstár' számára, melly tettét midőn b. Hellenbachchal közlőtte, ez őtet a' Rákóczynak esküdött hitre utasítá, 's kevésbe múlt hogy hivatalától meg nem fosztá. — A' nép féketlenné lön: mindenkinek magyarul kelle öltözködni, a' németeknek ruháik testökről lekoboztattak; kalapjuk fejökről leütetett, szélllel metéltetett, 's lábbal tapodtatott.

Martius' utolsó napján Dr Lang, Weisz, és Weber Rákóczytól visszaérkeztek, kinek Roscher ezüst, és arany ajándékot küldött, hogy engedné meg az ágostai vallásuaknak templomot építeni. — B. Hellenbach Rákóczy' parancsára mind inkább sürgette a' pénz - 's fegyvergyűjtést, annyira, hogy házvizsgálatok is történtek, 's a' bányalegénységtől 80 darab fegyver szedetett el.

Aprilis' 3-án. Köz felszólítás költ az általános nemesi fölkelésre.

Aprilis' 4-én. A' városbiró megtagadta a' Jézus társasági szerzeteseknek heti fizetésüket; a' temető' kulcsait, valamint a' harangokét is az ágostai vallásbeliek' számára foglalá el.

Aprilis' 7-kén. Korponán tartott köz gyűlésben a' honti nemesség fegyverfogásra határozta magát, hol a' selmecziek ugyan 2 — 3 köz ujoncz állításától fölmentettek, de néhány egyesnek személyes fölkelése kívántatott; mert föladtak hogy a' ráczokkal leveleznek, — hogy Selmecezen 30 Rákóczy pártost följegyeztenek és hogy husvétkor német ruhát öltének föl. Ezen közgyűlésben az is említésbe jött, mintha a' király nem Iévén képes többé a' hadat folytatni, a' törököt egy darab országért segédül akarná hívni. Hirlelé azon felül Hellenbach, hogy noha a' kalocsai érsek, az egri püspök, és Pyber a' r. catholicusok' sorsát Rákóczynak híven előadták, mégis annál kevesebbet végeztek, mivel 30,000 evangelicus azon esetre a' fegyvert le akarja tenni, ha a' vallás' dolgában Rákóczy' nagy anyjával kötött szerződés nem foganatosítatik.

Aprilis' 8-án. Főhadi biztos Darvas Mihály,

Aprilis' 9-én. Madocsányi alispán jött a' selmeczi nemes ujonczoknak átvételére: maga Zweig is két ujonczot vala kénytelen állítani.

Aprilis' 23-án. Gróf Bercsényi, gróf Forgács, és Cháky 60 társzekérrel, és 140 lóval, ugyan annyi személyből álló kísérettel érkeztenek meg.

Aprilis' 29-én. Vélemény kívántatott az iránt: mint állítassék ki a' kívánt 1 millio veres poltura. Besztercze mindjárt igennel felelt, Körmöcz elébb tudni akarta Selmecznek határozatát, ez pedig sokáig ingott, majd ismét közadózást javasla (mi azonban, mivel még az egész ország Rákóczy' birtokába nem jutott, magától elmaradt); majd ismét apró garasos, és polturás pénzt javasla divatba hozatni, melly a' béke' helyre állítása után is köz értékű lehetne. Mit javasla b. Hellenbach, ki nem tudatott; de nem sokára megjelentek a' réz 15 krajczárosok. — Különféle hírek kaptak ismét szárnyra: hogy a' velenceiek jönnek a' magyaroknak segélyül; Horvátországban 20 ezer franczia; a' király' seregei Olaszországban megverettek; Tököly 40 ezerrel van indulóban; a' németek a' Duna mellett vesztettek, 's álgúikat elszedték, 's több e' f. Ellenben valahányszor a' kuruczok vesztettek, mindig halálos büntetés alatt tilalmaztatott felőle beszélni, 's hírét terjeszteni.

Majus' 3-kán. Egy árkász bányalegény haza térvén beszélé: hogy Rákóczy Budától 7 mérföldnyire készült a' Dunán átkelni; Szegedet 8000 kurucz ostromolja; Eger 8 holnapra egyezett. B. Hellenbach csodálkozott hogy a' morvák Trencsényt megszállották, miután a' magyarokkal fegyvernyugvást kötöttek; 's hogy a' király Pyber prépost, és Okolicsányi Pál által a' magyaroknak' elégtételt ígért. E' közben hallatszék, hogy a' németek költözni készülnek, 's már az asszonyok takarítják is poggyászaikat, de lebeszélék őket, a' polgárok pedig emlékeztették adott hitökre, valamint arra, hogy fegyvereiket készen tartanak. Azt jegyzi meg itt a' napló, hogy míg Schlick general közel vala, minden tanakodások közösen tartattak, miután azonban ő tágitott, b. Hellenbach azokat elkülönözve csak az ágostai vallásuakkal tartotta. Így történt pünkösöd éjszakán is, midőn 2 sürgetős követ érkezett Bercsényitől, és levelekkel ismét vissza sietett, a' nélkül hogy a' r. catholicusok a' levelek' tartalmát megtudták volna; csak az árulta el sürgető voltokat, hogy a' kamara' jüvedelméből 10,000 forint küldetett Lévára, később 7000 kópja, 's 100 karabín szállítatott a' lovasság' számára. Schulcz kereskedő azt nyilatkoztatta hogy ha tanút tudna előállítani, Kovács Jánost levelezései miatt képes volna elmártani.

Május' 15-kén. Schrötter reggelig 200 legényt fegyveresen elkészülve kívánt küldeni a' táborba; más biztos 200 puskát, 200 pár pisztolyt követelt. Melly körülmény panaszkép's a' sikerlés' lehetetlenségével mentegetőleg egy átutazó Bercsényi-féle tisztnek elébe terjesztetvén, ez közbevetését igéré, egyszersmind beszélt hogy a' fejedelem Földvárnál, és Forgács 10 ezerrel ott kelt át a' Dunán, hol másik 10 ezer várt, ezekkel magát öszvekapcsolván most Óvár mellett 70 ezer áll készen. Hirschber bányabíró, és Schindler gyanus levelezéseik miatt Gácsra vitettek a' táborba vezettetendők. Anrentner kamarai titoknok hűtelenségei miatt hivatalát veszté, 's abba Seifert helyheztetett.

Május' 16-kén. Reggel 6 órakor 3 zászlóalj (Fähnlein) huszár ment keresztül b. Andrassy' vezérlete alatt, Becskházy és Farkas Sándorral Gács felé utazva, honnan labanczok hallattak, kik ugyan csak 1500 legényből állván (annyi lóval) takarmányosok (fouragierer) valának; mégis annyira megijeszték Bercsényit, hogy az Ipoly mellett Tompáig futott. Ellenben a' németekről azt beszélék, hogy visszavonultak, hogy Forgács nagy előlépteket tesz ki már sok határházat (Gränzhäuser) foglalt legyen el.

Május' 17-kén. Bercsényi ismét Léva felé nyomult.

Május' 18-kán. Két fogoly tisztet hoztak a' verebélyi csatából. A' lévaiak Bercsényi' távolléte alatt roszul gazdálkodtak: az álgúkat a' falakon át hajgálták; a' sánczkosarakat széllal vagdalták; a' házakban mindent öszvetörtek; a' lóport vízbe szórták. Visszaérkeztekor mindegyiknek fejére parancsoltatott a' megjelenés, közös feldúlás' fenyegetése alatt. Selmecezen a' belcsend' biztosításaul a' város' részéről 60, 's a' hevérségből 40 legény fegyvereztetett fel.

Május' 23kán. B. Hellenbach' parancsolatjára a' zászló alá esketett a' sereg, 's a' zászló Urbán, és Farkas Sándornak adatott által.

Május' 27kén. Dr. Lang Szécsényből azon hirt hozta, hogy a' tábornok a' sereget követi, Érsekújvárt ostromlandó; hogy a' selmecziek' elbocsátatására reménység lehet, mivel elég a' nép, 's azon felül 12 ezer oláh váratik pattantyúsággal ellátva segélyül; a' fejedelem a' Duna mellett áll. Stephani városbíró beszéle: hogy a' király minden kívánatit teljesíteni kész a' magyaroknak csupán még az örökös' joga nem hozatott tisztába; egyébiránt azt is megigéré: hogy a' magyar várrakba magyar várnagyokat rendelend; az országot gyakrabban meg fogja látogatni, és pedig nemzeti magyar öltözetben, 's

egy németet sem hozván magával; midőn pedig a' hirlélőnek az vettetett ellen, hogy a' császár fegyverrel szabadítá meg a' magyar hont öröködést követelő ellenitől, felelé Stephani: most pedig a' magyarok tőle vilták vissza az országot, mert már nincs több seregében 12,000 főnél.

Junius' 2kán. B. Hellenbach új pénzt mutatott Nagybányáról, mellynek egyik lapján ezen fölírás látszatott: „*Patrona Hungariae*“, másikán pedig az ország' czimere; 's ugyan ott fejér polturák is verettek, hasonló bélyeggel. A' körmőczi veres polturák folyton Mária képével veretnek, fénykör nélkül, úgy szinte a' 15 krajczárosok is, egy felen a' magyar czímer, másikán ezen fölírás lévén: „*Pro libertate*“ és egy római X szám. Körmőczön a' bányákban tetemes csalás fődötztetett fel: t. i. több műszínek (Örter) elzárattak, mi a' bányatisztek' tudtával történt, 's csupán egyenlenségök árulta el. Ennek következésében az elzárt érczek lefoglaltattak, 's a' tisztetek részint hivatalokat veszték, részint más büntetést vőnek. Vindschachton szinte 4 latos érczek kezdének törni. — Midőn Riczán tábornagy 's többek' elfogatásáról érkezett hir, b. Hellenbach minden titkolódás nélkül nyilatkozatá, hogy a' király' ügye orvosolhatatlan. Ugyan az még a' r.catholicusok közt is kémekeket tartott. Selmecezen a' fejedelem' számára egy tigrisbőr kapocs készüle, melly lánczostól 165 aranyat nyomott, 's csupán a' kövek' behelyezhetése miatt 26 aranynyal vétetett hozzá kevesebb, mert 191 arany nehézségüre volt megrendelve. Ezen kapocsban 46 különféle gyémánt, 195 nagyobb és kisebb rubin, 3 jókora smaragd, 's közepen egy nagy zafir ragyogott. A' kapocs 6000 forintra becsültetett, ide nem értve a' tigrisbőrt. Ezt b. Hellenbach és Schrütter ajándékozák a' fejedelemnek. Riczán' esete miatt több helyen *Te Deum* tartatott.

Junius' 14kén. B. Hellenbach ismét különös örömrészvétellel beszélé: hogy Károlyi és Ocskay Pozsony' várát a' szállóhegyekről lövetik, Forgács Heiszter tábornokot Csalóközbe zárá, a' fejedelem Pestet készült ostrom alá venni, ki ugymond abrak és szénabeli járandóságát pénzben vevé ki, még is saját lovai számára ingyen kapott takarmányt a' kamarai uradalmakból; gyakran kicserélé ezeket kamarabeliekért, mi által gyanússa teszi magát. — Több rendbeli levél érkezett, Bercsényitől: Datum ex Castris ad Jóká ddo 20. Junii, mellyben parancsoltatik, hogy a' hajdúknak némelly rossz következet' elhárításáért csak 4 forint fiztessék; ddo 26. Junii Madocsányitól Illésházáról, mellyben azon nemesek kik lovastól eltávoznak a' táborból, executio' fenyítéke alatt visszaidéztetnek; hason-

Ióan irt Duló Ádám Nagyszombatról: hogy ha a' hajdúkat nem akarják fizetni azonnal executiót küldend.

Junius' 15kén. Vojnicz' vára megadta magát; mit a' város-bíró majdnem házról házra hirdettete, valamint hogy Zeisz tábornagy megveretett, 's 6000 embert vesztvén, Bécsbe vonúlt vissza. A' fejedelemtől beszélték: hogy különösen a' rácz városokat támadja meg; azt is kedvező jóslatnak tarták, hogy az elfoglalt fegyvereken ezen szót „*Vae*“ találták bevésve; hogy a' francziák a' bajorokkal egyesülve sietnek a' magyarok' segélyére. A' törökök és ráczok is nyugtalankodnak 's fegyverkeznek, általában Austria' ügye roszerűl ál. Rákóczy Selmeecz' városához több pontból álló, 's többnyire bányadolgo-kat 's beligazgatást tárgyazó rendelvényt küldött.

Julius' 4kén. Köz hírré tétetett, hogy Sz. Gothardon Rabbatta 1300, a' határorérezred 31, az iljak' ezrede 5, Osznabruch 26, Rabatt 222 köz vitézt veszte el; azonkívül 11 zászló, 6 Madurka, 1 pár dob (Pauke), 28 apró dob, 12 hordó por, 8 puska, minden poggyásztól elfoglaltatott.

Julius' 6kán *Te Deum* tartaték.

Julius' 20kán A' beszterczei német jezsuiták rescriptumot vettek b. Schmidegg, Gerhard és Bezegh Gábortól aláírva, mellyben minél előbbi takarodások rendeltetik; de szünetet nyertek, hogy a' tábornoknak irhassanak. Hasonló levél érkezett a' selmeceziekhez is; ezek iránt azonban a' lelkesmet' dolga miatt, 's különösen a' nyelv' tekintetéből ellenfölrás küldetett; mellynek következésében Bezegh visszaírt: hogy az atyák Sz. Ignác' ünnepét még Selmecezen ülhetik, hanem a' külföldiek közül néhányan, kiket meg is nevezte, minden esetre maradjanak, mások pedig cseréftessenek ki. — Beszedői tisztartó Grisschmid Kristóf b. Hellenbach' titoknokának a' löwenbergi császári biztosság' irományait (az evangelicusok ellen) valamikép elárulta, ki ezeket b. Hellenbachnak adá át, 's ez minden cancellariabeli irományt Roschernek parancsola átadatni. A' huzamos szárazság minden tavat kiszáritván a' bányamivelést is megakasztotta. Az új pénz nem igen jó szolgálatot tett 's nevezetes summák küldettek belőle a' táborba.

Augustus' 7kén Vindschachton zavarok történtek a' rácz és evang. között a' temetkezés végett. Körmöczön és Beszterczén, mint hallik, szinte evangelicusokkal töltik be az üres hivatalokat; mind ezt a' napló Hellenbachnak tulajdonítja, ki ugymond néha új polturákban 1000 forintoként kölcsönözött a' kamarának, 's ezt későbbben arany, ezüstben fizetteté magának vissza. A' fejedelem' abbeli parancsa hirdettetik, hogy

az arany és ezüst pénz a' király' képe nélkül minél előbb folyamatba hozassék.

Augustus' 11kén. A' jezsuita atyák Körmöczre utaztak, honnan a' beszerzésekhez csatlakozva együtt utaztak Szokolczára. Ez nap utazott b. Hellenbach is sietve a' fejedelemhez, ezüst műveket, 's pénzt vivén magával, de a' fejdelemmel nem találkozott, és így Kecskemétről

Augustus' 17kén ismét vissza érkezett olly hirrel, hogy mivel a' budai tábornagy a' foglyokkal roszul bánik, ezt a' királyi tiszteken repressaliák' útján fogják megboszúlni. A' bányamivelés mindinkább sülyed.

Augustus' 21kén. B. Hellenbach beszélé, hogy a' sileziták Bercsényinek viszonos egyenlő kereskedéssel ajánlkoztak, de b. Hellenbach, ugymond, erről lebeszélé Bercsényit, azon okból, mivel a' nemes ércz ekkép az országból mind kitakarodnék, és csak réz pénz maradna benn, inkább javaslott cserekereskedést rézzel ólomért. Az ágostai vallásuak ismét a' catholicusokkal törekedtek közösen temetkezni, 's a' harangokat elfoglalni, de P. Ambler, a' két Tersztyánszky és Lambert ellenszegültek.

Az *augustus'* 24kén érkezett levél olly hirt hozza, hogy a' fejedelem több mágnással Szolnokról Gyöngyösre menend. Darvas ennek következésében különféle konyhabelit, később 's végre küldött biztosok a' kamarán 100,000 forintot követeltek, melly summa egy részben 3000 arannyal, 10,000 tallérral ezüst- a' többi 90,000 forintig 15 krajezárosokkal fizettetett ki; azon kívül két lóra ezüst patkók, és kengyelek készítettek, alkalmasint Rákóczy' számára.

Augustus' 27kén. A' városháznál köz hirrre tétetett egy ugyan azon hónap 13kán Szegeden költ, és a' vallás' dolgáról az ország' további intézkedéseig ideiglen rendelkező levél; mellynek a' jelen kétes időben szükséges alapok' fejtegetését követő pontjai ezek: 1) A' vallás' gyakorlása minden szabad városban szabad legyen, 's melly felekezet' hatalmában találkoznak jelenkép a' templomok, és iskolák, azéban maradjanak ezentúl is, 's melly felekezetnek temploma vagy iskolája nincs, szabad legyen neki illyet vallásának szabad gyakorlásául építeni. 2) A' melly templom vagy parochia a' tized', nyolczad', negyed' vagy tizenhatod' beszédésének gyakorlatában találtatik, az benne meg is maradjon. 3) A' keresztelésért, temetésért, összeesketésért, avatásért járandó stola-díjat mindenki saját vallású papjának fizesse. 4) Temetéskor és köz ajtatosságra a' harangozás szabad legyen, 's azért kiki saját papjának fize-

tend. Végre büntetés alatt tilalmaztatik mind két részről a' templomfoglalás. — Ennek következtében Selmecezen az evangelicusok, és jezsuiták között ismét szóvita eredt a' temető végett.

September' 9kén. P. Ambler Rákóczytól visszaérkezett, mondván, hogy igen csüggedve találta őt, 's irásban parancsolá, hogy az ágostai vallású felekezet (Selmecezen) fizetésért ugyan harangoztathat magának, de semmi esetre sincs joga akár temetőjüket használni, akár templomuk' kulcsát követelni. — Ez alatt a' bányamivelés folyton csökkene; az ércz-tartalék a' páhókból már mind elfogyott; a' földbeli vizek igen eláradtak.

September' 12kén hallatszék, hogy a' király a' békére hajlandó, miután követek által alkudozást, és fegyvernyugvást kéretett, hanem Heiszter mindent elronta az által, hogy a' kuruczokat megtámadván 25 zászlót vesztett el. Az ezüstszállítók beszélék, hogy b. Hellenbach az imént Körmöczről hozott pénzt mind tavali esztendő' jegyével verette ki. Ismét Ievél érkezett Rákóczytól, mellyben a' németek' hitetlenségét panaszolván, minden fegyver-foghatót minélelőbbi megjelenésre ujonnan fölszólít, hogy a' háborúnak vége szakadjon, 's a' németek' minden jószágai elfoglaltathassanak. Madocsányi Miklós is irt, hogy a' selmeczi nemesek October 3áig öszesen Bakabányán jelenjenek meg, az oda várt fejedelem elébe nyargalandók.

September' 16kán Dr. Lang Lévára utazott Rákóczy' elfogadására.

September' 17kén. A' város' jegyzője Bercsényitől visszaérkezvén előadta: 1) hogy a' 100 hajdú el nem bocsátathatik, mivel más helyek Selmeceznél is többet szenvedtek. 2) Az, hogy a' hajdúk' ezredesévé Révay Gáspár lőn, tekintetből, 's némelly bányavárosi illetőség' megtartásaért történt, kinek a' hajdúk' számára tett követelései már eltiltattak, mert a' bányavárosok saját embereik felől tartoznak egyedül gondoskodni. Az ezredesnek semmi számolással sem kötelesek. Az ajándéokra nézve Bercsényi parancsolni, vagy tiltani semmit sem akar. 3) Az ide 's tova költözködő katonaság' ellátása iránt semmi változás sem történhetik. Zólyomvárt egy parancs' következtében a' tábornok kihirdetteté, hogy a' ki fegyverben jelenendik meg, minden szerzendő zsákmányt meg fog tarthatni, annyival inkább, mivel a' három hónapra kötött fegyvernyugvás' ellenére Heiszter Földvárt ostrom alá vette. A' fejedelem Pozsonyt

fogja ostromolni. Ocskay másokkal Ausztriába 's Morvába ütni, 's a' kijátszott bizodalmat ekkép megboszúlni.

September' 15kén B. Heilenbach a' fejedelemtől, kit Hiidvégen talált, Dr. Langgal együtt visszatért.

September' 26kán. A' városbirónál több tanácsnok jött össze a' Selmezcze határozott alkugyülésen megjelenendő külvöetek 's bizottak' szállásaik iránt rendelkezni. Zweighoz gróf Lamberg császári követ rendeltetett. B. Hellenbach noha a' hevérség' megerősítését, 's mindennek készen tartását parancsolá, még is iparkodott a' békealku' helyét Beszterczére tétetni által, nem más, mint élésbeli hiánynak okáért; 's azért mindjárt küldött Rákóczzyhoz, e' tárgyban. Az alatt külfönséle ellenkező hírek hallattak a' csatamezőről. — Mind Madocsányi alispántól, mind Divényi Gábortól körlevél érkezett *October'* 1sójén tartandó közgyűlés, és nemesi fölkelés iránt, melyre a' vármegye 8 nap alatt 4 szabad lovast, és 5 gyalogot állítson. Jánoky némellyekkel titokban közlé, hogy Rákóczzynál közbe veté magát a' catholicusokért, hanem feleletül azt kapta ugymond tőle, hogy kegyvesztési büntetés alatt e' pontot ne is érintse többé előtte, mert ha ágostai vallásuak nem lennének, Selmecczen egy párthive sem volna.

October' 1sójén hallaték, hogy a' fejedelem nem jó Selmezcze, hanem a' hévvizbe; az alkugyülekezet még nem határozottatott meg, mert Angol- és Hollandországek is küldenek követet. — Bercsényi' számára a' kamara' szereziből egy 159 arany nehéz forgó készített, melyre a' drága köveket Vojniczon lakó felesége adá.

October' 5kén. Rákóczzy Selmecczen át Vihnyére utazott, Bercsényi a' kamaraépületben maradt. Az úti népet, némelylyek 4000re, mások kik közelebb valának értesítve, 2000re számolák. A' többi közt megérkeztek a' kalocsai érsek, királyi küldött Viczay püspök, Szirmay és Okolicsányi Pál, 's ez utolsó más nap egy kérdés alá jött uti levél miatt 's b. Seilern császári másod küldött' elfogadására Bécsbe ment. A' békéhezi remény ismét nőtt. B. Hellenbach a' tiszteket általában figyelmesekké tétette, hogy a' császári küldöttel semmi értekezésbe ereszkedni ne merjenek.

October' 10kén. Batthyány ezredes érkezett meg, ki elfogatván, midőn Bécs felé kísértetett, az úton elszökék. Fogóságba pedig azért jutott, mivel alattvalóival a' bányavárosokat megszállani elmulasztotta. Egy vágmelléki lelkész, ki Bercsényi' engedelmevel Mérey Zsigmondnak kiszabadítását sürgetni Leopoldstadtból tért vissza, beszélé, hogy ott rossz rend

miatt nagy szükség uralkodik, a' katonaság hetenként csak 5 garasnyi bért, 's 2 font húst kap, 's azért egészen elcsüggedett.

Den 2ten *October* ist der Fürst aus Eisenbach decampirt.

Itt elbe'zéli Zweig, hogy Vihnyén, az erdővel semmit sem gazdálkodtak Rákóczy' ott mulatása alatt; mire b. Hellenbach' emberi nyújták az első példát. Bercsényi elfoglalván a' kamaraépületet, benne építetett, 's fényes házat játszott, a' konyhaszükség mindennap fel ment 20—50 csirkére, 10—20 lúdra vagy kácsára, 12 pulykára; a' mosónénak hetenként 5—6 ftot fizete a' város. A' fejdelem pedig Vihnyén még többet költött, 's mind e' szükségek 10—12 mérföldnyi távolságról pótolattak, a' szegény népnek legnagyobb fárasztásával, ki azt még is szívesen teljesíté. A' vihnyei lakomára messzűn-nen hordatott öszve 200, és Selmezcze 100 szeker széna, a' fa fogyasztékot, ugymond Zweig, leirni nem lehet.

October' 17kén. Ismét követek érkeztek; b. Seilern titkos tanácsnok, Koháry István tábornagy; Holland' részéről Hammel.

October' 21kén. Kreinicz főhadnagy Pozsonyba utazott. Noha mint fűntebb említők Zweighoz a' királyi biztos vala szállásra rendelve, ez azonban olly szin alatt mellőztetett el, mint ha nem illenék királyi küldötnnek bányamesternél megszállani. — Egyik aranymivesnek 100 marka ezüst adatott a' kamarából, hogy a' fejdelem' számára különféle ékességeket készítsen, mellyek ajándéku' valának szánuva azoknak, a' kik részére fognának hajolni.

October' 22kén két követ érkezék Temesvárról a' fejdelemhez kik némellyek' megjegyzése szerint csak átöltözött magyarok valának. Ezek több ezer Louisd'ort hoztak, később több rác is utazott Selmecczen át Vihnyére. — B. Schmidegg a' templomban titkon felfüdüzé Zweig előtt valóságát az erdélyi választásnak, melly iránt ugymond, csak két pontot nem vállalt még el a' fejdelem, valamint azt is közlé, hogy a' r.catholicusok panaszkodtak a' fejdelemnél kérvén őtet, tenné másüve Vay Ádámot egyéb reform. hitsorsosival, különben a' tábornagy később elválni.

October' 20kán. Stephani a' városbíró, mivel a' hollandi követnek nem szolgáltatott vontatós (Vorspan), három napra bezáratott.

October' 23káról. Egy selmeczi esetnek következtetésében érinti Zweig, hogy az 1704ik esztendőbéli aranyakon az esztendőszám 1703ra veretett át; minek okát ugymond nem foghatja meg.

October' 27kén. Stepney angol követ érkezett meg, 's Ham-mellal a' fejdelemhez ment Vihnyére.

October' 30kán. Ezekon kívül a' kalocsai érsek, és Pyber László Bercsényinél ebédelték a' kamaraépületben, melly alkalommal tapasztaltatott, hogy az ismeretes Nefzeren kívül bécs-leopoldvárosi Dr. Gerkens-sel is, a' ki Selmecezen a' 3 király gátori miveseket ón-olvasztásra tanítá, levelezett báró Hellenbach.

October' 31kén. A' városok ismételve esedeztek a' tábor-nagynál kiméletért, mellyre ez határszabályt hozott be, különösen Selmecezre nézve, hogy 162re szabott nádori rovásából járandó 15 ujonczból csak 10et állítson ki, de egyszersmind összetett kézzel esengett, ne terhelnék továbbá kéréseikkel, mert ugymond nagy szüksége van katonákra, miután Heiszter Dunán túl annyira sanyargatja népeit.

November' 5kén. A' császár' küldöttei elutazván, Esztergam felé kísértettek. Az angol, és hollandi követ Bercsényivel együtt Vindschachten ebédelték, 's ugyan ott a' bányába lejártak. A' catholicusok nem kevésbé fájjalák, hogy a' császári küldöttekkel értekezniök tilos volt, mi alatt az evangelicusok a' hollandi és angol követekkel minden átalás nélkül (sans gene) szabadon társalkodhattak. Csak hamar nyilváná lön, hogy a' császáriak' követeléselei 's föltételei el nem fogadtattak, min a' kül követek igen csodálkoztak, hogy azokat olly magasra merték kiszabni.

November' 6kán. A' többi követek is elutaztak, Bercsényivel együtt.

November' 7kén követték a' 60 fejnyi nemesség és 4 zászlóalj hajdúság.

November' 15kén. A' selmeczi nemesség javaslatot ada be a' fegyverre kelésnek vagy 50 lovas' kiállításának kikerüléséül, mert a' vármegye nem lévén képes a' tiszteteknek havi díjaikat (207 ft. 50 denár) kifizetni, ők vevék át e' kötelességet, 's azonnal 2 hónapra le kellett számlálniok azt.

November' 15kén. Száz ezer forint küldetett a' táborba, mihez az is járult, hogy Bercsényi mindent eltakarítatott mit a' kamaratárban talált. Vihnyén néhányan beszélék egymásnak, hogy a' fejdelem' cancellariájában parancs iratott Hellenbachhoz: adna számot a' felül, milly mennyiségben veretett eddig 15 krajczárost, 's mire fordítá azt, miután a' táborban olly nagy mennyiségről semmit sem tudnak.

November' 16kán. Ujvár általtért. — Később ismét küldetett 170 ezer forint Kassára, 's Hellenbach minden ezüstpénzt

összegyűjtött, mint mondá árukat vásárolni. Stephani városbíró egy városkatona által a' temető' kulcsát erővel elhozatta, 's abba egy evangelicus gyermeket temettetett, holott Rákóczy 's Bercsényi' ittmulatások alatt 6 holttest takarítatott el temetőn kívül, de ezen esetet Hellenbach mint várnagy átnézé.

December' 9kén. Schrötter, mint uradalmi igazgató Rákóczytól Ráday Ádámnak ajándékozott geletneki uradalmat általadá.

December' 15dikén. A' superintendens' veje Bazinból mindenestől Selmeczre tért, azzal a' hirrel, hogy a' labanczok oda közelgenek, melly hírre az evangelicusok igen elszomorodtak, 's szokásként új győzödelmekről koholtattak bátorításul hírek. Innen történt az is, hogy Ocskaynak 's Bercsényinek Morváboli veszteséges visszavonulta eltitkoltatott. Dr. Lang (fejedelmi orvos) írta, hogy valamint a' németek a' legjobb származatú nemesi foglyokkal roszúl bánnak, sőt azokat gályákra küldik, úgy a' kuruczok is a' német foglyokat Hollandnak fogják átküldeni. Morelli őrnagy több tiszttel felső Magyarországba küldetett, segélyül vivének több hevért is a' végre, hogy némelly helyet eltűrüljenek, mellyek közt Tokaj lenne az első.

December' 22kén. B. Hellenbach mielőtt a' fejedelemhez utaznék, Zweignak meghagyá, hogy haladék nélkül a' hadak' táborozásához fogjon; 's mivel ez pénz' szükét hozá fel mentességül, megparancsolja, hogy 700 ftot vegyen fel kölcsön.

December' 26kán. Néhány huszár érkezett olly parancsral, hogy a' jezsuiták' superiora P. Ambler Tamás azonnal takarodjék külföldre, 's misét nem engedtek neki szolgálni, mivel ugymond ollyast mit beszél, hogy nem érdemes a' hazában türetni. Mi alatt P. Ambler mellett teendő közbenvetés iránt tanács készül, 's mozgások történnek. — B. Hellenbach a' nélkül, hogy a' fejdelemmel beszélt volna,

December' 28kán visszaérkezett, azt hozván hirül, hogy a' Nagyszombat melletti csatában a' kuruczok 8000 embert veszének, 's a' Vágon átvonulva megfutamodának. E' hirnek nagy befolyása volt Ambler' dolgára, mert a' dolog b. Hellenbach elejébe kerülván, azt határozá fölötte, hogy maradjon, míg a' fejdelemnek főlebb terjesztetik. Ezután

December' 29kén A' város' aljegyzője, küldött társával, 's a' fejdelemnek szóló levelekkel visszatérván beszélék, hogy több csoportot találtak elő 10, 20, 100anként elcsüggedve, kik a' magyaroknak nagy veszteségét bizonyíták. Mások ismét azon hírt hozák, hogy az ostrom alá vett Leopoldvárosba

(Leopoldstadt) zárottak kitörtek, 's az ostromló testet megszalasztván minden poggyászt pattantyústól elfoglaltak. Mellyek' hallatára Hellenbach' házában nagy zavar, és mozgás történt, levelek küldettek, 's mindent takarítani kezdének.

December' 30kán. Hallaték, hogy a' fejdelem ismét Lévára jő, hová a' tábornagyot is várja, noka az Ipolyon 7000 kelt át, 's a' nagyszombati csatamező teli van elhányott fegyverrel. A' történetek' valója nem jött köz tudomásra, mert b. Hellenbach megtiltá felőle beszélni; még is csodálkoztak némellyek, mint esheték meg, hogy a' magyarok veszének, holott 6—8 ember esett egy ellenre. A' fegyverre szólítás ismételtetett; de azon elvből, hogy a' közlegénnyel könnyebb parancsolni mint nemes vitézzel, amazokra nézve a' táborozási díj megkétszereztetett.

1705.

Januar' Isójén. Kik az eperjesi várórseregből alku szerint szabadon bocsátattak, Privigyé mellett lefegyverkezettvén Novák mellett (mint ezt a' vojniczi jobblágyok beszélék) a' kuruczok 's parasztok által kegyetlenül lekonzoltattak; közöttök egy öreg katona, ki háromszor volt már török fogságban 9 élő gyermekére hivatkozva sem nyerhetett kegyelmet; csupán Heiszterman tartotta meg életét beteges volta, 's hölgyének viselős állapota tekintetéből.

Januar' 5kén. Levél küldetett a' fejdelemhez mellyben a' catholicusok Amblernek egyház kiátkozta P. Bohussal való fölcseréltetése ellen esengtek, 's Ambler maga is kész vala a' fejdelemhez Lévára menni, kit köz hir szerint a' kalocsai érseken 's Kéry grófon kívül több catholicus tanácsnok környeze; hallván pedig, hogy Léváról Tapolcsányra indult, csakugyan utána is ment. Szint ez nap Bercsényi Vojniczról Ungvár felé indult, ki Dr. Lang' beszéde szerint a' fiscus' javaiban semmi-kép sem kívánt részesülni.

Januar' 8kán. Morelli ezredes fogoly Csábrágra vitetett 's innen a' többi fogoly tisztekkel tovább. Ambler nem bocsátott a' fejdelem elejébe; 's a' mint megtudta, vétke abban állott, hogy b. Hellenbach előtt e' szavakat mondá: „*breve gaudium*“, mert ugyan a' fejdelem nem mint Hellenbach a' magyarokra, hanem az evangelicusokra czéltottnak vette, de a' száműzöttség alól fel nem menté, 's így Schrötter által a' gallicziai határszélekre kísértették. Jánoky' 's egyéb catholicusoknak érette elkövetett közbenvetésük azt sikerelte, hogy Ambler utódját sem vala képes bevarni.

Januar' 11kén. Schrötter Beszterczéről jött vissza; báró Hellenbach pedig *januar'* 12kén a' fejdelemhez utazván onnan 16kán ismét visszatért.

Januar' 22kén. B. Hellenbach beszélé Zweignak: hogy a' fejdelem bizonyos tudósítást vön, miképen Selmecezen titkos levelezők lappagnak, hogy Heiszternek egy követe elfogott, a' ki Nagyszombatot elhagyá, 's ezt Eszterházy Antal foglalta el, hogy a' németek kegyetlenül bánnak a' magyarokkal; Károlyi és Ibrányi László vidéki tetemes segély seregekkel váratnak; a' fejdelem világosítást kívánt a' felől: miért nem kerül ki a' körmöczi pénzházból hetenként legalább 50 ezer 15 xros; mire ő (Hellenbach) az anyag' hiányát hozá felmentségül, és azt, hogy apróbb nemű pénz' veretésével vész el sok idő. Ennek következtetésében a' fejdelem a' rézpénz' veretésével egészen fel akart hagyni, de a' bányamívelés nem nélkülözheti. A' Tököly-féle adósságból 2000 aranyt fizettetett ki.

Februar' 19kén. Dr. Lang irt Stephanynak híreket, hogy Károlyi közel Bécshez herczeg Ditrichsteint, azon felül herczeg Ögyénnek közel rokonát, és végre Gransfeld tábornagyot jeles asszonyságokkal egyetemben 3 kotsin elfogván Rákóczy-nak küldötte át.

Februar' 12kén. A' körülfekvő vármegyék' tábornagyjától Eszterházy Dánieltől! Losonczy kapitány megjelenvén csak személyes nemesi felkelést követelt, hanem jelesen, hogy a' selmecezi nemesség 30 embert állítson ki; 's követelése azzal mellőztetett el, hogy a' fejdelemnek irni fognak: miképen Selmecezen csak 40 nemes lakván, kik mind bányamivesek, ha hadba kell nekik távozni, a' bányamívelés, következtetésképp a' pénzkészítés is el fog akadni. Mi alatt e' levél a' fejdelemnek megküldetett, hírek érkeznék, hogy a' kuruczok megverettek; a' királypárt Nyitrát elfoglalá; 's a' fejdelem mindenestől Lévára költözött. Bizonyos Gotten gróf, ki véletlenül Magyarországra vetődött, a' kuruczoktól úzóbe vétetett, 's futtában Nyitra várába menekedett, itt egy tudatlan kapitányt talált, 's unalmában átvevé tőle a' várigazgatást; élelembelit szerzett, néhány szerencsés kiütést vitt véghez; azonban midőn egyszer adott szóra a' várból kijött volna, csúfosan megtámadtatott, ruháitól megfosztatott, 's mivel felesége is meghalálozék, kénytelen lón szolgálatba lépni.

Februar' 17kén hallaték, hogy a' fejdelem Érsekújvárra akar költözni, mivel Heiszter a' lovassággal a' Dunán és Csálóközön át Komárom felé vonúlt, a' gyalogság pedig Pozsony felé került. B. Hellenbach elutazott, mint vélik Szepesbe

's baráti előtt kinyilatkoztatá, hogy a' németeknek netaláni beütésekor csak az első hevet kívánja kikerülni, azután könnyen segitend ő magán.

Februar' 19kén. Hirlelé egy Léváról érkezett sz. Ferencz szerzetes, hogy a' fejdelem és Bercsényi igen elcsüggedve az Ipoly felé indult mintegy 4000 emberrel, 's hogy udvari marschalját Vay Ádámot vasra verette; hogy Nyitra valóban átért. Dr. Lang' levele jelenté, hogy a' hajdúk nem fognak követeltetni, hanem helyettök pattantyú-vontatókat kívánandanak. Ezek után Zweig bővebben festi a' bányák' növekedő áldását.

Februar' 20kán. B. Hellenbachnak elutazta előtti parancsánál fogva minden kamarai kohezüst tisztára olvasztatván 800 markát adott. Különösen megjegyzi itt Zweig azon körülményt, hogy minden arany- és ezüstpénz az ország'czimerével veretik, ellenben mi a' fejdelem' számára van szánva, az mind a' király' képével. B. Révay Gáspár irt, hogy a' szökevény hajdúkat el kell fogatni, 's megkötözve Ivánkára küldeni. Kovács János beszélé, hogy a' magyar forintokat a' táborban csak 10 garasba, 's a' 15 krajczárosokat 3 garasba veszik.

Februar' 23kán. B. Hellenbach visszaérkezik. Dr. Lang egy sebészt kívánt.

Februar' 27kén. Bercsényi 50 személylyel Selmecezre jött, 's b. Hellenbachhoz szállott. A' bélabányai cath. plébános egy nemessel Bercsényi elejébe kívánkozván Hellenbach és Schröter által elutasítatott, mit azonban Bercsényinek egy cath. szolgálja meghallván, urának bejelenté, 's ez maga jött ki meghallgatni a' plébánost. Szint' ez nap küldettek el a' táborozott ujonczok azoknak pótlására, kik Nagyszombat mellett részint elhullottak, részint megszöktek. Titkon hallaték, hogy Újvár általtért, hogy a' lévai tábor csak 3000 emberből áll, 's hogy sürűen szökdösnek belőle.

Februar' 28kán. Bercsényi Selmecezről elutazott.

Bizonyos bejárati (Einfahren) alkalommal az ifju Hellenbach báró beszélé, miképen a' király Heiszternek megígérvén, hogy a' bányavárosok' vissza foglaltával minden munkadíj ki fog fizettetni, most apja igen fél, mert a' fejdelem minden jövedelmét magához veszi, 's így nem lehet fizetni. — Fabricius, ki az ujonczokat Lévára szállítatá, ugyan ott hallotta gr. Csákytól, hogy midőn Bercsényi az imént Selmecezen volt, a' kamara' jövedelméből 14 ezer forintnyi fejr pénz, 12 ezernyi rezet, 's b. Hellenbachtól 2000 aranyat kapott, arra kérvén ezt, hogy Selmecezet jól védelmezze. Azt is hallotta Fabricius, hogy

Bán mellett (Trencsény vgyében) sok nemes és paraszt átszűkött a' Vágon, mivel Heiszter Beczkó felé indul; 's hogy Petróczy' emberei, számra mintegy 2—3000ren, mind elszöktek.

Gotten gróf meghitt követe által üzenté Zweignak, hogy eddig még nem volt alkalma a' császáriakhoz juthatni, hanem hogy Szepesből 2000 lovas indul, kik felől reményli, hogy császárilag éreznek: ezekhez csatolandja majd magát, 's így egyesülve Zweiggal ama nagy célra fog törekedni, t. i. a' bányavárosok' megszabadítására, mi annál sürgetőbb, mert míg a' támadók ezeket bírják, mindig lesz eszközök a' háború' folytatására.

Martius' 17kén. Ismét szomorú hírek érkeztek Zweigra nézve, t. i. hogy Heiszter eleséghiány miatt Nagyszombatot kénytelen vala elhagyni, 's ezt a' kuruczok foglalák el. A' király egyezni készül; Szirmay, Okolicsányi, Viczay, megérkeztek, de Bercsényi nem akart csupa magyarokkal alkudozni, kívánván, hogy a' király németeket is küldjön.

Martius' 30kán. Az ifjú b. Hellenbach Erdélybe indúlt, hogy ott bányákat nyisson meg, 's vitt magával nem csak elég segélypénzt hanem bányamunkásokat, olvasztókat, aranymosókat, és pénzverőket is. Ennek előtte pedig rövid idővel a' középső b. Hellenbach Lengyelországba utazott, hogy onnan Németországba juthasson. Ha — ugymond Zweig — de l' Ile ur' szavainak hitelt adhatni, ezek szerint b. Hellenbach kalmárú és rézkiviteli szín alatt nagy summa pénzt küldött ki. Ugyan az állítja, hogy a' fejdelem a' legközelebbi ütközetben győzni törekszik, mert ezzel mindent megnyerend; azon esetre pedig ha elveszti, 10 tonna aranyat készen tart, hogy Törökországba vagy egyebűve, 's onnan Franciaországba menekedhessék. Bizonyos Höll nevű körmöczi tiszt készebb vala gyermekestől hivatalától búcsúzni, mint Hellenbachchal Erdélybe költözni. A' toborzók különféle ármánnyal éltek a' munkások' elcsábításában, mire Hellenbach vállat vonva azt felelé, hogy a' fejdelemnek emberekre van szüksége. Gyakran megtörtént, hogy midőn az emberek kérelemmel járultak a' fenséghez, olly feltétel alatt ígertetett nekik a' teljesítés, ha az evangeliomi hitre hajolnak. Így történt legközelebb egy a' czéhből kizárt lakatos mesterrel. Zweig e' csábítgatást azon ellenvetéssel lobbantá szemére Stepháninak, hogy a' háború nem vallási, hanem szabadsági irányból viseltetik, ki is megigéré ugyan, hogy az embereknek be fogja szájokat dugni, azonban b. Hellenbach azt válaszolá, hogy a' vallás' dolgát minél magosabb polczra kell emelni, mert, ugymond, a' békekötés' alkalmával nem menend

fejedékbe az „*in statu quo*“ záradék, 's akkor a' protestansok minden esetre nyertek.

Szentiványinak Kovácshoz írott levele hirtel, hogy Károlyi Dunán túl megveretett, 's egy huszár, ki kénytelen-ségből harczolva mindenét elveszté, bizonyítá, hogy Károlyi-nak 9000nyi seregéből igen kevés maradt; a' támadást Pálffy kezdé 5000 horvással, más felől ráczok érkeztek 800 némettel, 's a' zavarfutam (deroute) olly nagy volt, hogy Szentiványi a' vmegye' zászlóját rudjáról lerántván zsáknak használta. Körmöczön ez időben egy hét alatt 7 marka 34 pizét arany jött be. A' királytól elpártolt katonák beszélék, hogy a' királyi seregeknél a' rendetlenség leirhatatlan, 2 esztendei bér helyett 2 hónapi fizettetett ki; az eleségi és takarmányi ellátás legrosszabb; a' csapatok' elosztása ollyan, mint ha azokat szándékosan veszélyeztetnék, a' tábornagyokban kell ugymond a' hibának rejtezni, kik nem érdemlik a' bizodalmat, 's azt, hogy a' hazában jószágot birjanak. — Bercsényi Kovácsnak azt írta, hogy 7 esztendeig sem számolhatni még békére; ezt Jánoky is erősíté nejéhez írott levelében.

Bizonyos Engl Fülöp János inas (page) ki a' királyi pártot odahagyá, gr. Pálffy Jánostól, ki paraszt ruhába öltözve neki leveleket adott, olly parancsolatot vön, hogy ezeket Rákóczynak szolgáltatassa kezéhez. A' gyermek azonban e' leveleket elvesztvén Selmecezen befogatott, mialatt a' levelek kikerültek, 's b. Hellenbach által Rákóczyhoz juttattak. Ezen gyermek beszélé, hogy a' háború még évekig fog tartani, mert habár úgymond a' királynak elég katonája volna is, de a' tiszteknek haszonvágási viselete, 's ocsmány bánása elkedvetleníti őket. — Mint valót beszélék, hogy Schrötter János a' vallás' ügyeért, 's P. Amblernek a' morva széleken történt megöletése miatt Egerbe vason küldetett a' fejdelemhez. A' mészárosok panaszkodtak, hogy a' polturákon sokat vesztenek, mert marhát ezüst pénzen kell nekik vásárolni, 's ezüst pénzért 3, 4 polturát kénytelenek adni, ha be akarják váltani.

Április' 17kén. Kovács János a' catholicusoknak titkon megüzené, hogy az evangelicusok' kérelmére csupán Rákóczy' válaszáatól függ, hogy a' parochia' és jezsuiták' temploma nekik átadassék; mivel azonban ennek az egész vgyére nagy befolyása lenne, azért e' hónap 23kára Frauenmarkra catholicus összejövetelt rendelt, hová a' sz. Benedek conventbelieken kívül a' németi apát is hivatalos, hogy véleményüket nyilatkoztassák ki, 's magokat Bercsényihez fordítsák, ki a' vallás' dolgában legtöbbet seğıthet. E' lépés annál sürgetőbb vala, mi-

nél szemtelenebbek kezdének az evangelicusok lenni, kik három királyok' ünnepén a' cath. papot, midőn házakat járt vala szentelni, jégdarabokkal hajgálták, 's a' panaszra b. Hellenbach mindig csak pusztá ígéretet adott.

Schrötter János jó reményt hírlelt Vindschachton a' békére: az angol és hollandi követ ugymond Pozsonyban van. Heiszter' tisztét másra bizandják; a' fejdelem tetemes erővel indul Leopoldváros ellen, hogy onnan a' pozsonyi várat annál könnyebben bevehesse, azonban a' várust vigyázással kiemelve, hol t. i. sok hű ember lakik. — Mi a' vallásbeli sérelmeket illeti, Bercsényi azt válaszolá a' catholicusoknak, hogy az evangelicusokat pusztán elutasítva e' háborús állapotban megszorítani ugyan nem lehet, de egyszersmind meghíttén közlé Kovács Jánossal, hogy a' fejdelem nem egy könnyen adand választ panaszaikra, hacsak álnokul ki nem csálnák tőle. —

A' fejdelem ez időben különféle követeléseket tett; a' többi közt: hogy a' vármegyei taxa szerint a' ki t. i. 45 fillért fizet, egy katonát állítson ki; azonkívül véleményt kívánt miután a' békepontok felett egész a' nem teljesítés' esetére a' királytól kívánandó kezességig már megvan az egység; mire nézve a' király a' pápát ajánlotta, de a' fejdelem több bizodalmat helyez az angol, hollandi, és porosz királyokban, kiket is javaslatba kíván hozni.

A' honti alispán Barsnak tudtára adá, hogy a' tábornagyok öszvesen Bécsbe hivatnak, mert a' király az utolsó ketetet fölvevé, 's azóta tán meg is halt.

Május' 2-kán. Azon javaslat, melly szerint 64 réz hájonak kellett volna Beszterczen készülni, azért nem mehetett sikerbe, mivel egynek elkészítésére legalább $\frac{1}{2}$ év kívántatott volna. Könnyebben sikerült a' kész arany és rézpénznek széllel hordatása majd a' fejdelemhez, majd a' tábornokhoz. — Ezen felül tömérdek bőrvizedény készíttetett Érsekujvárra. E' zavarban sok kézműves boldogúlt, névszerint a' kalaposok, kardhűvely-, 's töltéstáska készíttéssel, vargák, kovácsok, de különösen az arany- 's ezüst-mivesek, kik aranyat kaptak, 's aranyozott réz készítményeket szolgáltatottak vissza.

Május' 10-kén tartandó lengyel koronázásra Rákóczy több magyar ifjat küldött Krakóba. — Egy lelkes, ki magát a' fejdelem' gyóntató atyjának adá ki, beszélé: hogy Dr Lang 6000 aranyat adott át egy szépen megaranyozott 's kövekkel ékesített bőrbünczében az ágostai vallást követők' nevében a' fejdelemnek; az ajándék elfogadtaték, 's válaszul azt nyéré:

hogy ezt a' multakért veszi a' fejdelem, mit t. i. az ajándékozók ez ideig kaptak; most azonban nincs idő több templom' kiűrtésére, ériék be azzal, a' mit birnak.

Május' 12-kén. Ebeczky István ezredes Vihnyére érkezvén az egyházi dolgok iránt igen szabadon nyilatkozott bizonyítván, hogy Eszterházy Antal, Csáky és többen minden erejükből ellene fognak dolgozni az evangelikusok' törekvéseiknek, 's készebbek a' fejdelemtől elpártolni, 's vallásos háborút kezdeni, hogysen azok' kívánatit teljesülve lássák, melly esetre maga is (Ebeczky) ajánlja seregét. Úgy látszék, ki a' evangelikusok nem sokat nyertek, mert Schמידegg, ki a' fejdelemnél vala, visszaérkezte óta igen csendes. A' király' hatalála fölött bizonyosabb hir terjedezett.

Május' 20-kán. B. Hellenbach éjjélkor Vihnyére lovagolt, itt Okolicsányival és Ragályival találkozott, 's miután a' vallás' dolgában tanácskoztak volna, javaslá, hogy a' fejdelemhez kell utazni.

Május' 27-kén. 10 bányász ment a' fejdelemhez a' hajdúállítás alól felmentést kérni, de *junius'* 7-kén tagadó magyar hátiratot hoztak vissza kérelemlevelökön; 's azonkívül szemrehányást is vettek, hogy ugymond ha a' selmecziek nem átalottak ellene 4000 embert a' síkra vezetni, most ne sajnálják a' 100 hajdút kiállítani, 's ezután hagyjanak fel minden illyes alkalmatlankodással.

Junius' 15-kén. B. Hellenbach a' fejdelemtől visszatérvén más nap Schrötterrel Bercsényihez utazott, azon kívül 36 legényt Nyitrára kelle küldeni. Ez időben kezdettek vörös (réz) félforintosok veretni. Rövid othoni mulatásakor beszélé a' báró, hogy a' háborúnak végéről szó sincs; Egerben, hol 100 darab álgú áll keszen, nagy készülétek történnek Esztergam és Buda' ostromoltatására; jól tudatik, hogy a' királynak Csehországba személyesen el kell menni, az ottani lüzadás' lecsillapításául, melly Szileziában is mutatkozik.

Junius' 22-én. Armbruster Egerből viaszatérvén tudósítványt adott, a' kereskedés' dolgában hozott határozatok iránt: miképen a' jó pénznek az országban tarthatása miatt néhány város jeleltessék ki, hová a' szükséges szerek takarítandók, 's hová azokért a' kereskedők, és kalmárok menjenek, és pedig veres pénzzel; azon kereskedő, ki mint fölbizott (Principal) jelenendik meg a' fejedelmi udvarnál fogja magát jelenteni, és ott jó pénzzel ellátatni, vagy viszon árúkat (gegen Waaren) szolgáltatni a' főkereskedésnek. Senki se merjen kívülről az országba kereskedni, vagy pénzzel uzsoráskodni; az arany-

nak értéke 4 fában 's a' forinté 20 garasban alapítaték meg; az árúk külön nevezve fognak kívántatni azon áron, mint a' háború előtt; folytak, mellyeknek olcsóságára különös gond fog fordítatni.

Junius' 28-kán. Piroló jegyző Bercsényitől visszaérkezvén következő határozatot hozta: hogy a' város azon tekintetből, mivel 100 hajdút tart, nem köteles lovasságot kiállítani; a' nemesség a' vármegyénél hagyassék, ellenkező esetben ez mind a' két pörfelet tartozik idézni, és meghallgatni.

Julius' 9-kén. Majdnem 2 mázsa mennyiségű ezüst forgógombokat 's egyéb szereket küldöttek a' fejedelemhez; a' körmőczi ezüstoffuvarosok a' jövedelmet csupa arany ezüstben hozták el, mellyért b. Hellenbach más pénznemet adatott, 's ezt haza küldötte.

Julius' 11-kén. A' veres $\frac{1}{2}$ forintosok először jelentek meg mellyek iránt b. Hellenbach úgy rendelkezett, hogy hentenként legalább 100 ezer forintnyi veressék.

Julius' 21-kén a' városházban felolvastatott a' fejedelmi meghívó levél, Pest vármegyében a' Rákos' mezején 1705-ik esztendei szeptember' 1-jén tartandó országgyűlésre: melly 1705-ik esztendei julius 1-jén az olcsvai táborban költ.

Julius' 24-e körül Bercsényi (ki a' valláshíveket összeiratván, tapasztalá hogy a' nemességnek $\frac{2}{3}$ a r. catholicus, 's alig $\frac{1}{3}$ ágostai és helv. vallású) több ezredet alkotott csupa catholicusból, 's szinte catholicus tisztek' vezérlete alatt.

Augustus' 5kén. Rákóczynak egy szolgája érkezett Selmeczre, ki töménytelen fergót hozta magával, mivel itt készült gombjaik roszúl csináltatván, eltöredeztek. Ez iránt tehát az aranymivesek kérdőre vonattanak (kik annyira gazdálkodtak, hogy házakat építenék), ezek b. Hellenbachra hivatkoztak, ki azt parancsolá nekik, hogy 8 latos ezüsből dolgozzanak, azonban ennek tartalmát is 4—3 latra szállíták. Zweig a' feletti észrevételét jelenté b. Hellenbachnak, hogy az aranymivesek magok olvasztanak (érczből), vajtatnak (treiben) és választanak, maga látván nálók a' hozzá szükséges szereket. De b. Hellenbach azt válaszolá neki, hogy csak *lavirrozzék*, mert ezen emberekre most ismét sok munka van bizva a' fejedelemtől (kapcsokat készítettek t. i. tigris bőrűkre, azonkívül ezüst 's aranyzott sarkantyúkat, sőt patkókat is csizmára).

Augustus' 14kén. Hont vármegye' részéről Klieben közgyűlés tartatott, hol különösen elhatározaték: hogy az alattvalók általában minden háztól egy legényt állítsanak ki a' had-

ba. — B. Hellenbach elhivatván a' bécsi szabót, sürgeté a' megrendelt sátorokat, ki bizonynyal ígéré annak az országgyűlésig elkészítését, azonban Hellenbach felpattant így szólván: mit, országgyűlés, — nekünk más országgyűlésünk lesz, 's mindnyájan hadba indulandunk. E' keserű kifejezésekre azon hír gerjeszté őtet, hogy a' labanczok Ūrményben egész gazdaságát tönkre tevék, 's Paczolán palotáját földűlván, marháit elhajtották.

Szint' ez nap olly hír érkezett, hogy a' kuruczok Szomolnok mellett megverettek, egész gyalogságok (magyarok, németek, 's francziák) széllal szóratott, 's 36 álgút vesztettek el.

Augustus' 30kán és 31kén. Innen útnak indultak a' nemesek az országgyűlésre, azonban nem Rákosra; mert a' felső magyarországiak Széchénybe, az ide valók Lévára hivattak. Szinte ez nap érkezett Schrötter' levele egy városi őrral, ki egyszersmind jegyzékét hozta neveinek, kik előbb a' néptől félvén magyar viseletben öltöztek; 's most ismét németben járnak; magyar öltözeteket tehát ezennel a' fejdelem' emberei' számára voltak kötelesek átadni. — Mivel az evangelicusok folyvást zúgolódtak 's templomot követeltek, Zweig a' Rákóczy mellett mulató francia miniszternek Des Alleurs markgrófnak levelkét írt saját nemzete' nyelvén, 's ajánlá neki a' catholicusok' ügyét. — Dr Lang Nyitráról írta, hogy Montecuculi megveretett, 's ennek következésében a' 300 katonától elfosztott fegyver (összesen 3 szeker régi puska 's kanót) Selmeczre küldetett.

September' 11ről. Szenczy Imre Korponáról egy fejedelmi parancsot küldé azon nemesek iránt, kik az országgyűlésről elmaradtak, hogy nemességök' vesztése, 's örök parasztsági büntetés alatt tüstént 's fejenként jelenjenek meg, csupán azokat véve ki, kiket fekvő betegség gátolna, ennek teljesítésétől.

September' 15kén mint a' város' jegyzője írta, a' széchenyi őszvejövételen az Isó terjesztvény (propositio) jött elő, mit a' fejdelem élő szóval ada elő, 's azután Ráday iratból magyarul olvása fel.

September' 16kán. A' gyülekezet ez iránti indítványra következett határozatnál fogva illy czímet kapott: *Conventus Foederatorum pro Patria, eiusdemque libertatibus militantium Hungarorum et Ordinum*; 's mivel fejének a' fejdelem választatott, az iránt is támadt kérdés, mi legyen az ő czíme? *Princeps-e*, vagy *Dux*. E' végre minden rendből bizattak

meg néhányan, hogy vizsgálják a' régi történeteket, milly czímet használtak eldődink hasonló esetekben. Ezen gyülekezet' elnökévé Bercsényi választaték, melléje csatoltatván az egyházi reudból Dolny és Pethes püspökök, a' zászlós urakból Csáky István gróf, a' nemességből Klobusiczky. — Gróf Szentiványi is választandó lett volna, hanem Radvánszky a' teljes gyűlés előtt nyilván kikelt ellene: nem illik — úgymonda — hogy egy hóhér és útonálló, ki honosinak ártatlan vérével mocskítja magát, 's javaikat elrablá, illy gyülekezetben üljön; így csakugyan ki is maradt. — Azt is hallotta Zweig, hogy mialatt a' fejdelem, Bercsényi, 's egyéb catholicusok a' misén ajtatoskodtak, az evangelicusok kint külön gyűlést tartván, Radvánszkyt választák a' gyűlés' elnökeül, ki az első széket valóban el is foglalá; a' mint ez a' fejdelemnek tudtára esett, azonnal középük ment, Bercsényivel egészen alant foglala helyet, 's vallás iránt tanácskozásikat hallgatta. Ekkor fölkel Bercsényi, 's jó szerkezetű beszéddel külön gyűlönegésök ellen kikelt, szemökre hányván, hogy jól tudják, miképen ezen országos gyűlés, és fegyverhez nyúlás egyedül a' szabadság' visszanyerhetéseért létesült, 's nem az czélja az összejövetelnek, hogy vallásos tárgyakat vitasának; mert jól tudni ugymond, hogy ha kérelmeiknek hely adatnék, tán a' fejdelmet királynak is kikiáltanák, mire azonban épen nem vágyakodik. Azt is tudni, így folytatá — hogy ellenkező esetre, a' mint nyilatkoztak, ha nekik kedvezni nem akar a' fejdelem, készek ellene fegyvert ragadni. Gondolják meg (inté őket) hogy a' catholicusoknak is erős fegyveres hatalmok, 's bizonyosak lehetnek benne, hogy ha nem eléggé erősek is, de készebbek a' császárral egyesülni, 's akkor a' protestansokat az országból végképen kiűzni. — E' beszéd a' catholicusok közt nagy mozgást gerjesztett, de a' fejdelem ismét megnyugtatótá őket, az evangelicusoknak pedig kinyilatkoztatta, hogy jelenkép nekik egy templom sem adatik olyan, mit a' catholicusok építének, hanem megengedték, hogy azon helyeken, hol elleneztetni nem fog, saját költségeiken építsenek magoknak ujat; ha végre ezzel sem érnék be, hanem a' régi szabadságokra törekszenek, tudják hogy azon időkbén semmi vallási szakadás még nem létezett, 's egy volt Magyarországbán a' catholica hit, 's ha azon korbeli szabadságokhoz akarják mérni öveiket, akkor nincs egyéb hátra, hanem mind a' két vallású evangelicusokat a' hazából száműzni.

September' 22kén. Az ifju b. Hellenbach Armbruszerrel a' széchényi öszvejövetelből haza érkezett.

September' 24kén. A' polgárok öszvesen a' városházára idéztettek, 's elejőbbe terjesztetett: miképen a' szécsényi nemzeti egybejövetel szövetségnek (confoederatio) neveztetvén el, 's Rákóczy ennek elnökévé, vagy fejedelmévé választatván, nem csak mágnások külön irták magokat esküjük mellett e' kötésnek alá, hanem el is határoztatott, hogy a' vármegyék sőt királyi városok is mint ország' rendei ugyan azt alá irtván köz pecsétjeikkel erősítsék; melly végre tehát a' város' pecsétje ezennel oda kívántatik. Egyszersmind ezen terjesztvényhez esküforma mellékeltetett, melly szerint ki a' szövetséghez áll, tenné le hitét arra: hogy hozzá 's a' fejedelemhez hív leend, minden parancsát teljesítendi, barátainak szinte barátja, 's elleneinek hason ellene leszen, míg ereiben egy csep vér marad: ki ellenben a' szövetséghez állani, 's arra esküdni kétkedik, szabadságában áll a' hitet megtagadni, olly föltétellel azonban, hogy az országot tüstént hagyja el.

Zweignak a' francia követ azt válaszolá minap irt levelére, hogy a' r. cathol. egyházat ugyan igen félthetni, de a' fejedelem mindjárt elején a' háborunak megigéré a' protestansokat föntartani; 's ez az oka ugymond Zweig, hogy a' selmeczi protestansok az 1647ik eszt. törvényczikkelyre hivatkozva 3 templomot követeltek, mint ha számra erősebbek lennének a' catholicus lakosságnál, holott a' külföldieket nem is számították.

B. Hellenbach a' 3 királyi gátori jövedelmet császári fillérekké verette.

October' 8kán. B. Hellenbach ismét haza tért, 's a' templomokra nézve azt nyilatkoztatá, hogy a' catholicusok nincsenek Selmezen nagyobb számmal mint az ágostaiak; mert ugymond ha templomaik lesznek, akkor igéretéhez képest a' catholicusoknak $\frac{1}{3}$ da ágostai hitre fog lépni. Melly nyilatkozásnak következésében város' jegyzője Pirolld új utasítványt kapott: t. i. először nyilatkoztassa ki, hogy a' catholicusok' száma nem olly csekély, mint azt az ágostaiak előadták, mivel a' külföldiek közül saját hitsorsosait magokhoz számlálták, a' catholicusokat pedig elhallgaták. 2. hogy semmi egyezésbe ne bocsátkozzék, melly a' catholicusoknak később ártalmára lenne, hanem kérje a' fejedelmet, hogy mivel mind a' három vallást föntartani igéré, önnönjén sérelmet ejteni ne hagyjon, azonban akaratjához fogja magát a' város alkalmazni. — B. Hellenbach azt javaslá a' fejedelemnek hogy mivel Selmezen 6 temp-

Iom van, helyeztessenek a' protestansok rövid úton ezeknek birtokába vissza mint abban 1647kor valának, 's a' catholicusok a' vasboltba utasítassanak, mit akkor a' kamaraudvarban isteni tisztelet' gyakorlására birtanak. Erre a' fejdelem elhatározá: hogy a' Mária-mennybemeneteli nagy templom Sz. Anna kápolnájával együtt a' catholicusoké maradjon, a' másik kettőt pedig az ágostaiak foglalják el; a' paplakot fél jövedelmével együtt szinte tartsák meg a' catholicusok, valamint az iskolákat is, mert az ágostaiak, midőn ezt követelték, sajátjokat átengedni nem akarák.

A' szövetségi kötés' alkalmával a' kalocsai érsek' nyujtá be a' nagy miscéldozatot.

Roscher titoknak azon észrevételt tevé, hogy nem sok hibázik mára a' jezsuiták' elűzetéséhez, midőn ezt maga a' catholicus papság is sürgeti.

B. Hellenbach fejdelmi parancsot vett 8 társzekernek megindítása iránt, mellyeknek 4gye pénzzel rakatott meg.

October' 26kán. B. Hellenbach Schmidegg számvevővel, Zweiggal, Armbrusztterrel, Veiszszal, Roscherrel, Hedrichchel, 's Maurer erdőtisztel egyetemben a' hegyre ment, 's mit a' kamaraépületben tegnap a' tiszteken kezdé, most a' kamarai szolgálkon folytatá, ezeket 's a' bányamunkásokat megeskettvén (a' polgárok mint fentebb említettett egy héttel előbb hiteltettek meg). Előadása közt figyelmezteté őket, hogy' az eskü' ereje odáig értetik, míg az országban minden rendbe jó, 's az előbbeni szabadságok vissza fognak nyeretni. Erre Zweigg kérdeze mint volna ez lehető, miután a' szövetség életfogytáig 's utolsó csep vérig köttetett, 's így vele némileg ellentétbe jutna? mire azt felelé a' báró: hogy az ország úgy határozá.

October' 30kán. Biztosok által a' kijelelt két templom az ágostaiaknak átadatott.

November' 18kán. A' radványi, és besztercei templomok, kivéven a' vártemplomot, mind átadattak az ágostaiaknak, a' város fényes lakomát tartott mellyen több catholicus pap is jelen volt, — Okolicsányi éjszaka ismét Selmezen volt 's alkalmasint jó summa aranyat vitt el magával az angol és hollandi biztosok' számára, hogy a' protestansok' részére dolgozzanak.

November' 9kén költ fejdelmi levél érkezett a' városhoz, valamint egyéb hatóságokhoz is, mellyben értesítetik az illetőség; miképen tudtára esvén a' legközelebb választott fejdelmeknek, hogy a' veres pénz, melly nélkül e' háború nem is

viseltethetik, vagy megvettetik, vagy kevesebb értékű arany ezüsttel váltatik be, erre ő magossága felügyelni, 's ellengátokat tenni kötelességének tartja stb 's annál fogva illy kihágásokat szorosán tilalmaz, 's ki hasonló vádra alkalmat nyújtand, első esetben javainak $\frac{1}{3}$ részét vesztendi, másodikban felét, harmadikban minden vagyonát, mellynek $\frac{2}{3}$ -át a' fiscus foglalandja el, $\frac{1}{3}$ -át pedig a' bejelentő.

Bercsényihez írott levélnek következtetésében (ki maga semmit sem felelt) a' kalocsai érsektől, 's esztergami vicar Pyber Lászlótól érkezett válasz az átengedett templomok, és paplak iránt. —

A' hontiak megbánták, hogy olly serények valának a' hűségű hiteltetésben miután a' nemesek fiastúl a' szövetséghez esküdtek, félvén, nehogy ha neveik' lajstroma (mellyből Hontnak számos nemessége fogva kitűnni) az országnak vagy fejedelmeknek kezéhez jutand, majd fölötte megrójják a' vármegyét. Azért tanakodtak, mint háritsák el magoktól e' bajt, 's azt határozzák, hogy az atyjok' kenyeren élők, 's osztatlan gyermekek külön jegyeztessenek föl.

Egy öreg ittás vágónagy (Hutman) Stanicza, bányász-társához bizonyos orsóórhöz (Gapelwächter) ki már háromszor volt catholicus és 4szer ágostai, úgy nyilatkozott hogy nyelvét kellene illy gyakori hitváltoztatásaért torkából kihúzni. Ezen mondatot b. Hellenbach szövetség-ellenesnek nyilatkoztatá, mellynek megítélése azonban Nagyszombatból visszaterétre halasztatott.

Más bányász kinek neve Terstyánszky vala, egy harapós kutya után baltáját hajtá, 's úgy találta, hogy azonnal megdöglött. A' legénység őt ezért száműzöttnek nyilatkoztatá, 's noha az esetnek véletlen volta elejükbe terjesztett, még sem használt, míg a' munkától valóban el nem tiltatott; 's noha b. Hellenbach megkegyelmezett neki, még sem akarta bevenni társaságába.

Azon 8 szekér melly jóval ezelőtt pénzt vitt Tokajra, 's kerülve Nagybányára jutott, *October*' 28kán Selmezcze viszatérvén b. Hellenbach' számára ónt, és sót hozott.

Decemberben. Seilernek koszeinyiki jobbágyai (kik most Hellenbach' igazgatása alatt voltak) a' moci kamarai jobbágyokat csalogatva oda birták, hogy bizonyos peres tájon szemet égetnének, 's szót fogadva kelepcebe juttak, mert amazok rajtok ütven, részint megfuttasztották, részint megköltötték őket: sót egynek közülök már a' moci határon lábába, 's szájába lóttek, hogy mindjárt halva maradt, 's miu-

tán gyilkosa ujonnan megtölté fegyverét, egy kötözöttre fogá így káromkodva, 's azt mondván: neked is meg kell halni, 's így jártok mindnyájan.“ Mivel pedig a' mocsiai' tisztartójoknál — Töröknél — semmi különös pártfogolást nem nyertek, Zweighoz folyamodának, ki b. Hellenbachnak jelenté a' dolgot, de az erdőszt által olly válaszüzenetet nyert, hogy ugyanond semmi köze hozzá; különben is rossz emberek a' mocsiaiak, majd fog igazságot szolgáltatni.

Cotten Zsigmond gróf 's kapitány (ki szökési gyanúból egy ideig kemény fogságban vala) beszélé, mit felső Magyarországból bizonyos Szentiványi nevű nemes embertől hallott: hogy Rákóczy a' haborúnak kezdete előtt Lengyelországból érkezével bizonyos Lengyel nemestől (mások szerint hg Siniavszkynétől) 100 ezer ft kölcsönt hozván, miután Marmarosban toborzani kezdett, b. Hellenbach és Dr Lang voltak nála. Ez alkalommal látván Rákóczy, hogy illy csekély sommával nem sokat tehet, lehetetlennek nyilatkoztatá olly nagy dolgot kivihetni, azonban b. Hellenbach biztatta csak kezdené meg, majd lesznek segélyére eszközök, ha a' bányavárosokat hatalmába kerítheti.

 1706.

Januar' 22kén. Jánoky cancellar két nap előtt Nagyszombatból érkezvén, Miskolcz felé utazott, a' béke iránt tartandó utolsó öszvejövetelre.

Januar' 25kén. B. Hellenbach és Schrötter N. Szombatból visszaérkezvén, ez Lemonit Zweighoz küldé azon üzenettel, hogy mivel a' várossal különben is hivatalos levelezésben áll, 's épen most 60 hajdúra lenne szükség, intézné el a' városbiróval akkép e' dolgot, hogy az arányos mennyiség annak idején a' bányászságból is kiállitathassék; egy úttal pedig iparkodják a' bányamunkásokat jó fegyverrel ellátni, mert Schrötternek legközelebbi megérkeztekor mind a' bányászok, mind a' polgárok megszemléltetendők (werden gemustert). Ez alkalommal Schrötter a' régi vár' fegyvertárából 300 darab gömböt, 's a' gömböntő rézformát is elvitette.

Januar' 30kán. B. Hellenbach a' miskolczi öszvejövetre utazott. — Gróf Cotten, ki ennek előtte hamis pénz' veréseért elfogatott, kérdőre jövén, mentségül azt vallotta; hogy az inség készítette e' vetemedésre, 's a' hamis pénzen be akarta

magát ruházni, embereket bérleni, csatamezőre kelni, 's erre valami 2000 forintnyi summát szerezni. A' nála talált tőkéket maga véste ki, 's vallomása szerint midőn Nyitrán fogva volt, 12 darab pénzt vetett a' vári kútba. Czimborája a' vele elfogott órás, ki Beszterczéről szerzé a' szükséges rezet, csupán a' gróf' csábitásai' martalékának vallotta magát, mit a' gróf maga is megismert.

B. Hellenbach a' selmeczi húsárosokkal alkura lépett, hogy neki 11,000 darab szarvas marhát állítsanak ki, mint hallatszék a' hollandiak' számára. Ez időközben ment a' városi tisztválasztás is végbe, megmaradván az előbbi bíró, 's az a' különös történt, hogy a' választott tiszti kar most a' kamarának nem terjesztett megerősítése, és jóváhagyása alá.

Azon 100 mark arany, melly Erdélyből érkezett, Körmőczön a' császár' képével veretett pénzzé.

Februar' 15kén. A' miskolczy gyülekezet eloszlott, melly után beszéltek ugyan fegyverszünetről, 's hogy erre nem sok idő múlva béke következik, de a' francia követségnek egyik tagja (Embri) mind a' kettőnek ellent mondott. — Kreucz tábornagy engedelmet nyert Csábrágot elhagyhatni, hogy a' vihnyei hévizet használja, a' többi fogoly tisztek azonban ott maradtak.

Mi lehetett tárgya a' beszterczei úgy nevezett Consilium oeconomicumnak (hol Klobusiczky volt előlülő 's Radvánszky segédje) nem tudni; csak az tapasztaltatott, hogy minden vásárlott holmi megvizsgáltaték, 's a' Jézus' szerzetesei intradáikról tudósítást tartoztak mindenkor beadni.

Gróf Forgács 500 lovat vitt Liptón keresztül Nagy-Szombatba.

A' selmeczi catholicusoknak abbeli panaszokra, hogy ez előtt minden tisztikarnak legalább fele catholicus férfiakból állott, most pedig az ágostai vallásuak uralkodnak, Jánoky azt válaszolá: hogy a' privilegiumok megváltoztak, 's jelenkép teljes választási szabadság uralkodik; azonban megengedi, hogy minden következtetés nélkül egy catholicus városi tanácsnokot választthassanak.

Martius' 26kán. Korponán közgyűlés tartatott, mellyben azon hajdúk, kik vak Batthyányval a' Dunán átszöttek, megítéltetvén, körülök az orgazdák kötéltre, a' többiek bot alá kárhoztattak; az ítélet Bercsényinek terjesztett alá.

Aprilis' 7kén. Kreucz tábornagy kevésbé szabadabb beszéde miatt ismét Csábrágra vezetett vissza. A' réz ritkúlani kezdett, 's nem volt már miből pénzt verni. Mivel a' sze-

gény emberek' száma naponként nőtt, ajánlat tétetett egy szé-
gényház' építésére.

Május' Ijén. Mérey fődékán april' 22dikei levele' folytá-
ban Stankóval megjelent 's ezt papi székébe igtatván latin be-
szédet tartott, mit P. Kirchmayer a' cath. közönségnek né-
metül tolmácsla: hogy a' jezsuiták templomukat addiglan
valának kénytelenek átengedni Stankónak, míg az ágostaiak
a' paróchia' templomát birandják. Erre Pirold tartott szinte
latin beszédet, mellyben fejtegeté, miképen isten után egye-
dül a' jezsuitáknak köszönhetni, hogy a' catholicus vallás
e' vidéken új létre kapott, miután a' dominicanusok egy öreg
fratert kivéve (ki későbbben agyon veretett) elüzetvén 1640ik
évben a' jezsuitáknak fáradhatatlan szorgalmok által körülbe-
lül 20 catholicus támadt, 's a' kamara-épületnek egy istáló-
jában kezdék ajtatoskodásaikat gyakorolni. A' jezsuitáknak e'
szorgalmok utóbb a' hivek' számát 2000re szaporitá. Megfog-
ható tehát miért nem szívesen bocsáták el a' jezsuitákat: de
a' fejdelem' akaratjának engedni kell.

Kreucz tábornagyot 100 kurucz fogolyért kívánták vissza
a' királyhívek; de Rákóczy' pártosi nem akarták kiadni, arra
számolván, hogy jobb Iesz vele valamellyik jeles tábornagyot
kiváltani: mire Kreucz azt nyilatkoztatá, hogy lázadót, ki
halálra érdemes, mint becsületes katona saját szabadságával
nem kíván megváltani.

A' hamis pénzverők másodszer vétetvén kérdő alá, mi-
vel semmit a' minapin felül nem tudtak vallani, megíteltet-
tek, ellenök a' fiscus' nevében Csemniczky támasztotta a' vá-
dat, 's egyik tanácsnok' hiányát Szentiványi pótlá. Zweig
azon szempontból védte a' bűnösöket, mivel úgymond nem ha-
misítottak állandó folyamató pénzt, hanem olyat melly csupán
hadviselésre szolgált: azonban Armbrusster félelmét nyilat-
koztatá, nehogy ha felmentenék, vérbirói jogukat (ius gladii)
veszthetnék el. Mivel pedig mind megegyeztek a' közbenjá-
rás iránt, 8 napi szünet engedtetvén nekik, kegyelemért ese-
deztek a' fejdelemnél. B. Hellenbach szokásaként a' hozott
ítéletet kívánta magával közöltetni; azon válaszra, hogy ed-
dig egy bányagróf sem követelt illyes jogot, vissza felelé:
ha eldődei nem őrizték jogaikat, nem következik hogy ő is
hasonlóan cselekedjék utánok. Miután pedig az érintett ité-
let csakugyan közöltetett vele, a' 8 napi szünetet keveslé,
mert úgymond, a' fejdelem mint maga a' király is, csak az
ország' rendeinek tudtával gyakorolhat illy jogot. A' dolog'
kimente az lett, hogy küldött menvén a' felterjesztéssel Ra-

kóczyhoz 's gróf Kéry (lelkész) nyujtván ezt neki által, még ágyban fekvőnek, a' halálos büntetés száműzetésre változék.

A' király alkudozott, hogy fegyverszünet alatt Erdélyben ujonczokat gyűjthessen 's Leopoldvárába (Nyitra vármegyében) pénzért élelembelit szerezhessen.

Május' 15kén. Cotten gróf és Krisztian óraműves, mint száműzetésre kárhozottak városkatonák által a' morva szélekre vezettettek.

Május' 12től egész július' 12éig csupa fegyverszüneti alkudozások közt folyt le az idő, de az előpontok iránt meg nem egyezhettek a' felek.

Május' 21kén. Szertartó De Adda Telkesbányáról, hol régi bányákat nyomozott: visszatérván beszélé, milly szép legénységből áll Kassa mellett a' kurucz hadsereg; hogy Besztercze' táján az ágostaiak nem túrik a' keresztfát, hanem hol csak találnak, levágatják azt.

A' nagyszombati jezsuiták' rectora breviarium' olvasása közt a' király' nevét emlité, melly esetet, 's kivüle másik hasonlót Bercsenyi megtudván, a' vádoltakat maga elé idézé, 's megfeddetésük után kerésbe múlt, hogy tettöket a' pelegérről vissza nem hivatá.

Július' 9kén. Kienberg leányostúl elutazott, maga után hagyván egy moratorium parancsletot, melly szerint meghagyaték, hogy szabadon költözzék, 's hitelezőit egy év, 's egy napig vigasztalják. Utazásának célja az volt, hogy Jánokyval mint királyi biztos a' béke felől alkudozzék.

B. Hellenbach 3 hétig maradt ki Beszterczén, 's mint egy cseh bizonyítá, Rákóczyt, ki illendő feltételeket adott, oda bírta, hogy a' háborút teljes erővel folytassa; mert mint neki jelenték, a' németek csak azért halasztják a' dolgot, hogy erősödhessenek.

Schrötter Beszterczéről a' fejdelemtől parancsot hozott, hogy a' kinek birtokában bár minő fegyver van, kész pénzbeli megtérítésért adná neki át, mi meg is történt.

Itt következő chronosticona jön elő a' naplónak: DICVnt esse paCeM et non est (1704).

Július' 30kán. Jánoky b. Hellenbachhoz érkezett, jelent. vén: hogy Szécsényben országgyűlés fog tartatni, 's mint halkan beszélük, a' magyar korona bizonyos rendeltetést nyert; Esztergam' ostromba vétele elhatároztatott, onnan Komárom felé lesz az irány, 's az alföldi várakkal minden közösülés meg fog gátoltatni.

Augustus' Skén. Körmöczről levél érkezett, hol a' jezsuitáknak két hét alatti kivándorlása végkép el vala határozva 's ennek sikerlésére biztosúl Schmidegg neveztetett ki. A' drágaság folyton nőtt.

September' 14kén. Közönséges fölkelés hirdettetett, parancsoltatván egy úttal, hogy egy hív se maradjon otthon, feleségestül gyermekestül menekedjék, 's inkább gyűjtsa föl házát, mintsem az ellenek magát megadja; ki ezt nem követi, hazaáruló, 's javát, 's jogait vesztendő.

A' papság' fölkelése iránt különös levél költ egy lelkesztől Eperjesről 1706dik esztendei sept. 22kén. Rákóczy a' bányamivéseket, szénégetőket, a' közönséges fölkelés alól fölmentette, de a' vármegye ezeket is sürgeté a' fegyverforgásra.

October' 7kén. A' jezsuiták minden vonakodás' ellenére is kénytelenek valának elköltözni.

October' 9kén. Esztergam ismét általtért, miután a' kuruczok néhány napig birták. A' karvai sánczolat is ostrommal visszavéttetett, hol sok kurucz esett el.

October' 10-kén. Kovács János igen szabadon nyilatkozott: hogy b. Hellenbachnak Bécsben ügyviselői vagynak, kik a' legtitkosabb tanakodásokat is tudják; hogy semmiről még számot nem adott; a' kamaratiszteket a' fejdelem előtt rágalmazza.

October' 20kán. B. Hellenbach hireket hozott: hogy Forgács Pozsonyt lődözte; de ez csak találmány vala, olly végre, hogy az 5000 kurucz menekhessék a' ligetből (Au), mert nem lévén hidjok, a' németeket másik felére kelle csalni; azonban a' pozsonyiak szüretjüket 4000 aranyért váltották meg; Eszterházy Újhelyt őrzi; Esztergam ismét a' kuruczok' kezéle jutott; Erdély (kivéven két helyet) egészen a' fejdelemnek hódol, ki most Munkácson van; a' catholicusok egy vasárnapra böjtöt, 's imádságot rendeltek, senkinek sem volt szabad az nap mulatni, sőt a' marhát is csak csillag' költén hajtották ki, melly kemény szertartásnak okául némmellyek a' templomokat adták, mások azt régélik, hogy 3 gyermek jelent meg, 's ezek azt nyilvánították, hogy azoknak, kik böjtölni fognak, elkerülhetetlen szerencsájök 's áldások leszen. Zólyomvárnak Csábrág' példájára leendő fölülülását Eszterházy fordítá el.

A' drágaság 's a' veres pénz' értékének esése oda birta a' bányalegénységet, hogy b. Hellenbachhoz járulának segélyért. Ez vigasztalni kezdé őket, de amazok morajjal követésé

get kívántak a' fejdelemhez küldeni, 's pedig lázadás' fenyegetése alatt; szemére hányták fukarkodásait 's hogy a' vármegye' árszabásait meg nem tartja, végre Zweig által oda birattak, hogy 14et küldjenek magok közül kérelemlevéllel a' fejdelemhez.

November' 11kén. A' küldöttség elment a' fejdelemhez, 's mivel a' panasz a' vörös pénz miatt mind inkább nőtt, azért illy elvet állítottak fel: a' király is *veretett* ezüst polturákat, mellyek csak az ország' határi közt környelhetnek 's mivel ennél fogva ismét beváltandók, a' dolgot akkép kell intézni, hogy 4 millió frt vereset veretvén, mint-hogy az országban 100,000 házra számolhatni, minden házra 40 frt esik, 's az ország elbirja ezen kárt; később pedig elrendelhetni majd az új rovást (imposita) 's mivel a' katonaság is illy pénzzel fizettetik, azért ezen pénzmunkálat nem okoz káros környeletet (circulation).

A' fejdelem meghagyá b. Hellenbachnak hogy a' bányamivéseket élelembelivel látná el, azonban minden a' régi mellett maradt.

1707.

Martius' 17kén. B. Hellenbach a' bányamunkásoknak fejkenként 10garas napibért szabott ki, de ezzel be nem érven, hónapanként 2 kila gabonát, 6 font húst, és 1 font sót kívántak. Mire a' báró egy közönséges bejárást parancsolt, hol a' bányatisztek is megjelenendők valának; maga szinte megjelent 45 fejnyi fegyveres eseléd kísérettel, öve megé szúrva két pisztolyt. A' bányamunkások oda nyilatkoznak, hogy magokat védeni fogják, a' báró beindulásra jelt kopogtatott, 's mivel senki sem akart neki indulni, egyik megragadtatva kényszerítetett a' bejárásra. Ezt látván a' tömeg neki támadt, a' báró Ióni parancsolt rá lovászmesterének, azonban a' fegyver el nem sült, 's most a' fegyveres nép kőhajgással üzelve futamodott meg. Zweig békeszerzésre bizatva arra birta őket, hogy hétfőn dolgozni kezdének. Más nap a' bányamivések (Gewerken) tanácsba hivattak, kik megismerték ugyan hogy nincsen áldás, 's nincs erő a' vizeket kiemelni; de még is ugymond országlati tekintetből a' bányamivelést nem lehet hanyatlani engedni. B. Hellenbach a' pert Rákóczy elé akarta terjeszteni, de eszébe jutván, hogy maga is hirtelenkedett, megelégedék szó 's írásbeli kéréléssel.

Martius' 15kén. Gróf Csáky' előlülte alatt az országos inség iránti küldöttség egybeült, 's noha a' köz szükség elismertetett, még is keményen vetették fel az adórovatot, mit a' majus' Ijén tartott onodi országgyűlés helyben is hagyott; jelesen: Selmezcze esett 2144 pár deli csizma, párját 60 kis pénzzel fizetve, 514 pár közönséges I ftjával, 2278 kalap, hat garasával; melly árszabásból kiszült, hogy a' kézmivesek 4 annyi ár mellett sem jöhettek volna ki. — Bercsényi elene nyilatkozott azt fejtegetvén, milly káros következesi lesznek a' dolognak. 5 vármegye Pozsonnyal együtt mentette magát, hogy meg nem jelenhet ezen országgyűlésen 's ez iránt a' fejdelemhez utasítottak.

B. Hellenbach 2dik fia álnév alatt Németországból ismét vissza lappangott.

Aprilis' 16kán. Mitis Godefréd fölfedezett titkos levelezése miatt elfogatott Pirolddal együtt, ki levelei iránt Stephani által tisztába hoztván, ismét szabadon bocsátatott, Mitis pedig Beszterczére vezetettett, 's nagyobb mennyiségű sőt tartóztattak le nála.

Julius' 10kén költ decretum' következesében Zweig hivataláról letétetett, mellyet b. Hellenbach minden tanácskozás nélkül Heinrich Godefrédre ruháza, ennek adatván a' társtár (Bruderlade) és hivatalos irományok által.

Augustus' 20kán. A' zab 5 forinton kelt 's egy szekér széna 20 fton. Sem a' nemesség, sem a' parasztság már el nem fogadá a' veres pénzt. A' siegliszbergi munkászatban 100 latos érczre leltek, 's azon felül egy rég keresett aknára.

Augustus' 26kán. A' bányalegénység, mivel insége iránt semmi orvoslat nem eszközöltetett, egy seregben b. Hellenbachhoz ment, de ott sem nyervén kérelmök sikeres meghallgatást, elfoglalá a' társtárat 's minden dologgal fölhagyva elhatározá, hogy a' fejdelemhez folyamodik.

Augustus' 30kán. A' körmücziek és úrvölgyiek is hozzájuk csatlakoztak. Addig is pedig, míg küldöttjeik a' fejdelemtől visszaérkeznének, Vindschachton a' társládát őrzőkre bizák. B. Hellenbach alezredes Neumant küidé 400 legénnyel; ez az inséget látva, 's kérelmök' valóságáról értesítve a' helyett, hogy megtámadta volna őket, kenyeret vasztatott el közöttök. Azonban b. Hellenbach Neumant vascsorára híván meg; mi alatt reggeli 5 óráig Dobroczy vágónagygyal tivornyáztak, a' végrehajtás sikerbe ment; a' végrehajtó nem irtózott a' fegyvertelenekre is löni, kik közül 15 halva maradt, 30 megsebesült. Ekkor maga Hellenbach is kiment

Schmideggel, Heinrichehal, Ernreuterrel stb a' csatamezőre, 's kedveért az életben maradtak 's sebesültek ingre vetkeztetve állítottak előtte sorba, társtárok, és diszjeleiktől megfosztattak, 's ezek öszvetörettek: (közztök találtatott 4 régi csatakard, és egy dob, melly 100 évesnél is régibb vala). A' társtár azonnal Heinrichnak adatott vissza, Hellenbach pedig diadallal lovagolt a' városba, 's a' katonaság közt, melly a' legszebb bányaácsolatot fülégette, húst stb e' felét osztatott ki.

November' 10ike körül b. Hellenbachot Léván e' szavakkal fogadta Bercsényi: „*salve bone oeconome, latro, homicida, ruina patriae, stb.* A' bányák mind inkább romlottak. B. Lützelburg Jánostól hallotta a' naplóíró: hogy Rákóczy mint vezér viselte a' hadat, Bercsényi észszél, Hellenbach pénzzel.

Közi

KACSKOVICS LAJOS.

L I T E R A T U R A.

C L A S S I C A I R É G I S É G.

34. *Aeschylī quae supersunt, edidit Dr. R. H. Klausen.* (Aeschylus' fennmaradt munkái; kiadta Dr. Klausen Rudolf 1. kötet, Oresteia; első vágány, Agamemnon. Gotha és Erfurt, 1833. 8ad rétb.; vagy is Jacobs és Rost' Bibliotheca graeca-joknak 7d. kötete).

Melley nehéz legyen Aeschylusnak, a' régiségtudomány' mostani kívánatait kielégítő kiadását adni, az illető biráktól el van ismerve. El az, hogy Aeschylus' minden tragoediájában vannak hosszabb részek, vagy még is egyes helyek, mellyeknek valóságos kulcsa még nem találtatott fel; 's mellyek' felvilágosítása egy embernek belátását talán felülmulja. Hogy mind e' mellett is a' Bibliotheca Graeca' kiadói ezen író' átdolgozását egy ifjabb férfúura, 's épen prof. Klausenre bízták, oka az lehet, minthogy a' költő' összefüggő értésének, mint fő feladásnak feltételei: egy bizonyos élénk szellemi friseség, poetai érzelem és izlés, szoros ismerete a' költő' vallási képzelmeinek 's világnézetének, épen nála találatnak együtt, mint azt több e' nembeli igen szerencsés dolgozatai mutatják. 'S va-

Ióban a' szerző a' felőle támadt várakozásoknak meg is felelt. Ő maga mondja, hogy a' gondolatok' összefüggésére, mind egyes részekben, mind egészben, ügyelt különösen, 's commentariusa' legnagyobb része ezen nemű vizsgálattal foglalkozik. 'S ez volt mindeddig Aeschylus' kidolgozásának legkevesebbé tekintetbe vett, 's még is legszükségesebb része. Az eddigi kidolgozók leginkább a' költőnek gondolati fenséges röptét, a' szenvedelem' kifejezésében való merészségét, a' képek' nagyműségét és pompásságát fejtegeték, 's nem a' képzetek' éles határozottságát 's egész képékké szoros összeállását, melly képek a' legcsekélyebb vonásokig bélyegzőleg vannak rajzolva; 's úgy látszik, hogy gyakran ott is gondolatok 's érzések' általános kifejezését láttak, melly másuva is könnyen illethetik: hol a' költő igen határozott themáját antik nézémódja' minden erejével vitte keresztül.

A' jelen kiadásban az előszót — mellyben a' kiadó, dolgozata' célját 's a' criticának ismeretes segédforrásait adja elő — egy summarium követi, melly a' drama' menetelét, 's a' személyek' characterreit kielégítőleg fejti meg. Azon fogalmi összefüggést, melly az egész trilogiát kapcsolja együvé, az Eumenidák' kiadásában leszen megmagyarázva. Következik a' régi görög szín' elrendelésének előadása, mellynek azonban némelly részletei nem állnak; továbbá a' *textus*, alatta álló többnyire *criticai jegyzetekkel*, mellyek a' variánsokon kívül a' tett választás' okait is magokban foglalják; 's a' szerző állandóan iparkodik a' kézirati olvasásmódoknak, a' mennyire csak lehet, értelmüket előállítani; végre a' magyarázó *commentarius*, mellynek fő tárgya a' gondolatok' fejtegetése, grammaticai 's antiquariái ismeretek' segedelmével. Berekeszti a' könyvet egy értekezés: *de metris et numeris*, mellyben a' strophái compositiók' alapos ismeretét iparkodik a' szerző előállítani, 's valóban szerencsével. Ő itt bővebben 's pontosban fejtegeti — mint eddig bármelly tragicus' darabjánál történt — melly metrum legyen mindenik strophá' fő themája, melly által a' compositio alapbélyegét nyeri, 's mikép e' fő rhythmusnak más vers-tagokkali vegyülete által az egészbe élet és mozgás hozatik. E' feladás a' jelen tragoediára nézve a' szerint van feloldva, hogy már most némelly finomabb szabály is, mellyet magának Aeschylus alkotott, szóba fog jöhetni. (Götting. gelehrte Anzeigen). —

35. *C. Cornelii Taciti opera recensuit et commentarios suos adiecit G. H. Walther* stb. (C. Corn. Tacitus' munkái, megvizsgálta 's magyarázatokkal kiadta Walther György Hen-

rik. Halle, 1831—33. 4 kötet 8.; a' még ki nem jött ötödik kötettel, melly egy Lexicon Taciteumot fog magában foglalni, be Iessen e' kiadás rekesztve).

Kütelességünknek tartjuk az olvasót ezen valóban nagy író' legújabb 's felette jeles kiadására figyelmeztetni, mellynek elintézője ezen, számos évek óta szeretettel és szorgalommal előkészített 's aztán sebesen végéhez siető munkának közepette egy véletlen betegség' áldozata lett, 1830ban 'Bergben, Stollberg mellett, hol predikátor volt. Már 1819ben adá Walther tacitusi studiumainak igen becses próbáját (Observationum ad C. Corn. Taciti opera specimen, Stollberg, 8.), mellyben abbeli szándékáról is értesít bennünket, hogy T. minden munkáit új átdolgozatban adja. Ismétlé ez ígéretet 1828ban egy második próbában (Halle, 8.), mellyben nagy diplomatikai hűséggel ip. rkodott a' textus' némelly egyes helyeit legrégiebb kútforrásaira visszavezetni; 's ezen elvet vitte most ki, az ahhoz szükséges készülettel felruházva, a' jelen kiadásban, mellynek első két kötete az Évkönyveket, a' harmadik a' Történetek' könyveit, a' negyedik Németországot, Agricolát 's a' szónokokról való beszélgetést, a' florenczi codexek' összehasonlítását, 's a' jegyzések' mutatóját foglalja magában. Azt ugyan nem eszközölkötte Walther, mit nem rég Bekker Immanuel, a' corvey-florenczi codex' használása által, minthogy W. ezen egy segédforrás nélkül elvölt. Azonban, hogy e' tekintetben is a' hiány pótoltságok, dr. Eckstein, ki Walther' halála után a' kézirat' revisióját magára vállalá, a' 4d. kötethez kapcsolta ezen új összehasonlítás' eredményeit. Ellenben használta W. azon másik florenczi codexet, melly az Évkönyveket a' 11d. könyvtől, 's a' Történeteket foglalja magában, 's a' legrégebb, 's egyetlenegy, mellyre minden többiek viszszavihatók, 's eltéréseik csak az eredeti codex' hibás másolásából eredtek. Használta a' wolfenbütteli codexet, a' külön kiadásokban előforduló kézzel irt variánsokat, 's összehasonlító a' legrégebb és fontosabb nyomtatványokat is. Mind ezekről bőven értesít az előszó, 's ebben van Tacitusnak egy új életírása is, melly azért igen olvasásra méltó, minthogy a' szerző, közvetlenül hiteles és helyes itéletű romaiak' nyilatkozásaira építi vizsgálódásait, 's olly véleményeket fejt ki ezekből, mellyek helső valóságok által kedveltetik magokat. Az igen gazdag tartalmu commentarius előkelőleg a' textusnak critikai érdekét tekinti, 's annak történetét rövid, de teljes és világos áttekintetben adja. A' 4d. kötethez Eckstein irt előszót, mellyből az tetszik ki, hogy W.' kézirati hagyománya

nem volt még befejezve; 's a' szónokokról való beszélgetésnek recenzióját, mellyhez csak kevés jegyzet találtatott, ez új kiadónak kell köszönni. Használta ő itt egy farnesi codexnek, (melly most Nápolyban a' borbóni museumban őriztetik) másolatát, melly a' Niebuhrétól vagy harmincz helyt eltér; 's melly e' két rendbeli munkának nagy hasznára volt. Azonban az értelmi magyarázásra itt még kevesebb tekintet volt, mint W-nél, 's csak annyiban fordul elő, a' mennyiben a' külön olvasásmódok' criticali elitélése szükségessé tévé. (Gött. gel. Auz.). —

OLASZ LITERATURA.

SZÉPLITERATURA.

36. *Canti del conte Giacomo Leopardi* (Gróf Leopardi Joakim' énekei. Florencz, é. n.).

„Ó hazám, látom őseink' falait, íveit, oszlopit, szobrait és magán álló tornyait; de dicsőségeket nem látom! nem a' borostyánt, nem a' vasat mellyet atyáink viseltek. Fegyvertelenül, homlokod pusztá, 's melled mezítelen. Hajh, melly sebek! melly halványság! melly vér! Milly létben látalak tégedet! Ó isteni alakú asszony! felkiáltok az ég 's a' világ felé: Mondjátok, ah mondjátok meg nekem, ki csinálhatá ezt belőled? “.....

„Fordulj meg, ó hazám, 's nézd, nézd a' halhatatlanok' e' hosszú seregét, és sírj, és szánakozzál tenmagadon; 's ha nem öntesz könnyeket, dőreség minden remény. Fordulj vissza, 's pirúlj, és remegj; fordulj vissza, hogy legalább egyszer meg rázzon, 's felgyulaszson eldődeink' emlékezete.“.....

„Van-e még, dicsó emberei a' múltnak, van-e még reménységtek? 's nem vagyunk-e végképen meghalva? A' jöendő, kétség kívül nem titok előttetek; 's széttépve, megsemmisítve a' fájdalom által, nekem, hajh, a' jöendő, homály; 's minden a' mit látok, álommá, hiu chimaerává tészí előttem a' reménységet.“.....

„Asszonyok! a' haza tőletek sokat vár; 's ez édes és diadalmas szemek, e' győzhetetlen hatalma a' szépségnek nektek nem az embernem' romlására, szégyenére adattanak. Kényetlek szerint gondolkodik 's tészén a' bölcs és az erős; előttelek leborúlnak: tőletek kérem én számon korunkat. Hát kezeitek között elalszik-e az ifjuság' szent lángja? Természetünk általatok lankad el és vétetik ki erejéből? 's a' lelkek' álma,

's a' méltatlan gondolkodás, 's e' hervatagság, 's az erők' ez elesése, a' ti munkáitok?' "..... —

E' külön és válogatás nélkül kikapott helyek eléggé mutatják a' költő' zászlóját, melly a' függetlenség és szabadelműség' színét hordja; 's kissé meglepő olasz sajtó alól; de a' költészetnek némelly privilegiumai vannak a' prosa felett, 's azért az értelmi Olaszország' lelkét abban kell keresni. T. i. annak politicalai gondolata a' literáriaiában van; mert a' szerencsétlen népek soha sem űzik azt a' művészet végett. Kidallják fájdalmaikat, vagy hallgatásba burkolják magokat, melly nem egyéb hathatós panasznál; 's mellynek rejtélyes ékesen szó-lása van, mint van a' beszédnek is. 'S e' rekeszből lép elő Leopardi, felhajtott sisakszemmel; 's leszáll a' küzdhelyre mint törvényszeres bajnok, lobogó zászlóval 's kitakart arcczal.

A' költő Recanatiban született, az anconai határnak egy kis városkájában, 's így a' pápa' birodalmában. Az élet neki ott keserves volt, 's beteges alkotmánya érzékenyebbé tette minden bajok iránt. Egész lelke ez embernek bú. Nyög, ha szemeit Olaszországra veti; 's ha ismét magába vonul, újra nyög. Az életnek nincs menhelye, hol könyei örömmé válhatnának; miként a' „Harmoniák“ költőjének, lelke szomorú mind halálig.

Idegenkedésében a' jelentől, multnak száll ölébe; előidézi a' patriarchák' árnyait, könyhullatva tér a' puszták' sátorai alá, Chaldaeá' legelői' békéjében pihen; mezei zarándoklatiban Ázsia' vándor pásztorát követi; az ókor' regéivel telik meg; felkapja a' mythosok' rejtélyes fátyolát 's feldúlja mély titkaikat; — 's e' merész és távol repülés után soha sem tér vissza Italiája felé 's önmagába, hogy ne keseregjen, 's kétségbe ne essék. Vannak nála a' multnak magasztalásában 's a' jelennek kicsinylésében tulságok, de mellyek az olasz fájdalomnak megbocsáthatók.

Többször még, mint a' multban, az örök természet' ölében keres melegséget a' költő. Ő azt lelkesíti lelkével, 's délnek valódi embere, vele rejtélyes közösülésbe ered. . . . „Hallgasd meg, így kiált fel, hallgasd meg ó tündér természet, a' halandók' bús gondolataikat, méltatlan tetteiket; 's add meg szellememnek a' régi szikrát, ha élsz te is, ha gyötrelmeinkből valami lakik az egekben, vagy a' földön, vagy az ocean' roppant kebelében.“ E' pantheista érzés, határozatlan 's nem elég világos kifejezésében is a' költő' gondolatira nagynemű sajtáságos bélyeget nyom. Ő az embert 's a' természetet soha sem választja el egymástól; emlékezetekkel népesíti az anyagi terem-

ményt, abba a' gondolat által életet lehel, 's a' melly indulatokat belőle merít, összevegyűlnék azokkal, mellyek benne keletkeznek. Innen leírásai mindig sebesek és lelkesek, soha nem hidegek vagy terjedelmesek.

'S legmélyebb érzelme a' szerelem; de az övé boldogtalan; több búval és veszteséggel, mint éldelettel járó. Ez ve- gyűl már gyermekideje' minden emlékeibe, azokat elborítva inkább, mint felderítve. Még is imádja ez érzést, ahhoz kiált fel, 's tetszik magának annak sanyarjaiban is.

„Szerelem! szerelem! milly messze repülél e' szív elől, melly egykor olly lángoló volt! A' szerencsétlenség zárta azt be hideg kezével, 's az évek' virágában elfagyott. Emlékezem azon időkre, midőn te kebelembe szállál! Edességgel teli, visz- szaszerezhetetlen idő! midőn e' világ' szomorú scenája a' gyer- meki tekintet előtt megnyilván paradicsomként mosolyog elébe. Az ifju' szűz kebele remény- és vágyódástól dobog, 's a' sze- rencsétlen ugy készül ez élet' munkájához, mint tánczhoz vagy játékhoz. De alig érzettem jelenléted', ó szerelem! 's a' sze- rencse összetépte éltemet, 's szemeim csak szakadatlan sírás- hoz tudtanak. És még is, ha csendes hajnalban, vagy midőn a' házak' fedelei, 's a' dombok 's a' mező a' nap' fényében tün- döklenek, valamelly magányos téren asszony arcot pillantok meg; ha nyári éjszaka' csendében a' *villák* körül tévedezve, távolról valamelly ifju leány' ezüst énekét hallom, kit az éj lepett meg utjában: akkor sziklaszívem felindúl 's újra dobog.“

Mindenütt ugyan azon keserv, és gyengédség, akár a' hold' tisztájában tündödjék, akár a' falusi szombatnapot fesse, 's évek után az atyai házhoz visszatérést, vagy végre bele fá- radva e' földi dolgokba, a' nagy végtelenbe merüljön. „Termé- szet, természet! miért nem tartod meg ígéretidet? miért esa- lod meg így gyermekeidet?“ — Így zeng szava örök gyászban 's kétségbeeséssel. Kelyhe aranyos lehet 's virágokkal koszo- rúzott, az ital tiszta 's tündöklő: de ott látja ő fenekén mindig seprejét, 's azt könnyör nélkül felzavarja.

Olaszország, melly olly rég óta egy conventionalis, 's classicaal viszhangokból összeálló, hideg és holt poesishoz szo- kott, meg vala leppe Leopardi' individualitása által; 's egyik bűvát kérte tőle számon, míg más vétkül rová meg neki, hogy a' kész utat elhagyá, mélyebb forrásokból merítendő. Azon- ban épen e' mélység, e' belsőség 's hő fájdalom, 's mind ezek- ben annyi eredetiség, teszük érdemessé, hogy honán kívül is ismertessék. Ezekhez járul az az állandó, sokszor merész ékesség, azon egyszerű 's egyszersmind nagynemű pompa,

melly a' költő' minden művein egyiránt elterjed. Stílusa széles és mély folyamhoz hasonlított, mely majd habzik 's om-
latagokban hempelyeg tovább, majd ismét csendes folyással,
felséges esésekkel halad tovább. Nyelvéről megjegyztetik,
hogy számos új szóval, azaz latin kútforrásból merítettékkel
él (p. o. procombere, incombere, clade, improbo, incestare
stb), méltókkal hogy az olasz szókincsbe fölvétesse. A'
régii 's új Italia' nyelveit olly szoros rokonság' kötelei fűzik
össze, hogy illy kölcsönzések gyakran észre is alig vehetők.
— Gáncsoltatik költőnkben gyakran némi homály a' gondola-
tokban; sokszor igen hosszúra nyúló 's közbentételekkel terhelt
periodusok; végre némelly pompás inkább mint szabatos (prae-
cis) szavakkali visszaélés, mellyek gyengítik a' gondolatot, a'
nélkül hogy a' versnek erőt adnának: de a' gáncsok nagy részt
elenyésznek az egésznek szépségében. (Revue encyclopédique.)—

FRANCZIA LITERATURA.

SZÉPLITERATURA.

36. *Esquisses poétiques par X. Marmier* (Költői körraj-
zok, Marmier Xavértól. Párizs, 1833).

37. *Nouvelles esquisses poétiques* (Új költői körrajzok.
Ugyan attól és ottan).

38. *Feuilles volantes, souvenir d'Allemagne* (Röpke lapok;
emlékezés Németországról. Ugyan attól. Berlin, 1833).

Marmier, ki több évekig utazott Németországban, azon
új francia írók' egyike, kik a' német nemzet' literaturáját
kedvelik. Körrajzai asszonyi arczképekből, elegiákból 's ki-
sebb alkalmi költeményekből állanak. Mind ezekben a' német
érzéssel rokon érzés, a' német dalnak tisztasága és szelíd-
sége 's azon édes ábrándozás tűnik fel, mely csak a' né-
met ifjuságnak szokott bélyege lenni. Közeledett ugyan a'
német hanghoz Lamartine is; de ő reflexióval volt kényte-
len pótlani mit tőle előhaladott életkora megtagadott; Mar-
mier ellenben csupa érzés, annyira hogy gyakran melancholia
is ellepi, mely különben bizonyosan nem a' fiatal könny-
elmű francziák' tulajdonsága. Azonban e' melancholia nem
ollyan, mely a' valóban szenvedőt gyötéri, hanem az ifju-
ság' szép fájdalma, a' szőlőtőnek tavaszi könnyűje. Az „új
körrajzok“ 's a' „röpke lapok“ többnyire szeretett embe-
rekre visszaemlékezéseket foglalnak magokban, némelly igen
szerencsés fordításokkal Goethéből, Chamissóból, stb, mely-

Iyek közt a' Mignon' ismeretes dala feltűnő szépségű. (Menzels Literaturblatt).

39. *Dániel, a' kövész. Műhelyi elbeszélések Raymond Mihálytól* (németre fordította Kruse. Lipcse. 1833. 3 köt.).

40. *Jakab mester' fiai. Ducange Victortól* (németül Tarnow Faanytól. Lipcse, 1833. 2 köt.).

Raymond azon elbeszélők között, kik egyes nemek' festését űzik, a' legjelesbek közé tartozik; 's választása, mely szerint tárgyait alacsonyabb körökben szedi, igen szerencsés, minek utána a' felsőbb társaságéi mindenkép el vannak nyűve, vagy mesterkélve. Raymond' modorja egyetlen a' maga nemében: ő a' kisebb polgárok', kézmivesek', falusi lakók' csendes életét festi: 's nem idealisálva, vagy sentimentalisálva, nem elvonczolva vagy ironizálva, hanem természetesen, egyszerűen, 's hű ragaszkodással a' valósághoz. Egyedül azon helyzetekben és viszontagságokban, melyekbe személyeit teszi, árulja el magát napjaink' aestheticátlan bélyege, t. i. a' siker utáni kapkodás; 's minél természetesen látjuk embereit szólni 's cselekedni, annál inkább ohajtottuk volna ezeket kevesbbé erőltetett helyzetekben is látni. A' költő itt, fájdalom, akaratlanul is a' romlott izlésű közönség' kívánatainak hódol. Valóban elragadók előadásaiban azon, csekélyeknek látszó mellékrészek, tragikai catastrophák közé szórt idyllioni scenák; midőn épen ezen catastrophák, a' rettentőnek ezen erőszakkal elő vonczolt effectusai, hagyják hidegen az olvasót, 's megsemmisítik azon vidám képet, melyet amazok hagyának vissza keblünkben. Miért nem meri ezen lelkes francia, mint péld. a' német Hegner Ulrik és Bührten, a' kispolgári életet, tiszta sajátjaival, idylliképen felfogni? miért kölesönöz elkoptatott bűnöket, borzadályokat 's retteneteket az elkorcsosodott francia játékszíntől?

A' 40d. szám alatti román az igen jók közé tartozik. Ducange sokban hasonlít Raymondhoz; ő is lehetőleg híven igyekszik képeit az élet után rajzolni. A' jelesen kiemelt és végiglen jól tartott characterek mellett a' viszontagságok is igen természetesen fejlenek ki egymásból. A' nyelv, mellyben ezen vidám történet iratott, sokszor igen előradóvá leszen, olly formán mint Scottnál; mind az által ezen aprólékos pontosság mellett igen összehangzólag festi tárgyait. (Literaturblatt).

PHILOSOPHIA.

41. *Fragmens philosophiques par V. Cousin* (Philosophiai töredékek Cousin Victortól. Második kiadás. Párizs, 1833. 8).

Mióta Descartes' és Malebranche' eredeti metaphysicájok Franciaországban eltűnt, Condillacnak Locketól származó sensualismusa lett a' XVIII. században ugyan ott uralkodóvá, mely az elvontnak (abstractum) tartományából a' szemlélés' (observatio) világába vezetett ugyan vissza, de minden megismerői munkásságot is az érzésre vivén vissza, 's az ész (ratio) előtt a' megismerés' magasabb tartományát elzárván, szükségképen materialismusra vezetett. A' tudomány' haladó szelleme 's különösen Kantnak, noha csak felületesen ismert vizsgálataival által ösztönözöttetve, az ideologoknak nevezett e' századbeli francia philosophusok igyekeztek a' sensualismust módosítani, név szerint *Destutt de Tracy* és *la Romiguere*. *Royer Collard*'s tanítványai (kivált *Jouffroy*) által a' skót philosophusok' (Reid, Hutcheson, Stewart stb) kevesebb materialis empirismusa hozatott be Franciaországba, mely szerint a' *belső* tapasztalásnak különös figyelem jut, 's elmellőzvéen a' sensibilitást, az öntudat' lettdolgainak (Thatsachen des Bewusstseyns) kikutatása, vagy a' psychologia közönséges értelemben, a' fő feladás. Minthogy pedig Franciaországban a' philosophia szorosan összefügg a' politicai pártokkal: kivált a' restauratio' korában a' sensualisticus gondolkodásmódnak, mely practice a' democratia felé vette irányát, a' theologiai v. theocratiai iskola (*Lamennais*, *de Bonald*, *Eckstein* stb) szegelte magát ellen a' maga absolutismusával, midőn az ést még azon szűk tértől is meg akará fosztani, mellyet neki a' sensualismus hagyott; 's mindenben a' tetteleges auctoritáshoz vagy régi scholasticához utasított. E' két párt közé állott a' restauratio' idejében, mint a' politicában és philosophiában alkotmányos és közlető párt, *Royer Collard*, a' maga iskolájával. *Cousin* is ez iskolából lépett elő, kinek, terjedelmesbb philosophiai 's philosophiatörténeti studiumai, mint szinte hazája' nyilvános oktatási ügye körül kifejtett cselekvése és befolyása nagy hírt szerzentének; de épen ama' terjedelmesebb studiumok birták őt arra, hogy ama' közletést még nagyobb terjedelemben üzné. *Cousin* szorosban megismerkedett ifjúságában a' régibb philos. literaturával, mintsem az újabb francia philosophusok szoktak; továbbá mint a' normalis iskola' nevéndéke 1811ben *Laromiguere*' sensualisticus-analyticai leczkéit *) hallgatta, később *Royer Col-*

*) Mellyeket később e' munkájában itélt meg: *Leçons de philos. de M. Laromiguere, jugées par M. V. Cousin et M. Maine de Biran. Párizs, 1829. S.*

Iardéit és Maine de Biranéit, kik közül az első az emberi szellemnek saját, *sensatio* által meg *nem* magyarázható elvei és törvényeire utasítja, emez pedig különösen a' szabadkényű szellem-nyilatkozásokkal foglalkozott, 's ezeket a' sensationak ellene tette. Igy felkészülve 's R. Collard által ajánlva, Cousin a' normalis iskola 's a' „*faculté des lettres*“ mellett Párizsban mint *philosophia'* tanítója lépett fel 1815-ben; 's *cursum*át a' skót iskola' elvei' rendezésével 's kifejtésével kezdé. De ezzel nem sokára meg nem elégedve, 's Németország felé fordítván tekintetét, két évig nagy szorgalommal tanulta Kant' fő munkáit, azon iránynyal, mint mondja, hogy a' *psychologiai* megismerési *theoriától* a' *metaphysicára* átmenetelt találjon. Fichtét csak kevesig tanulta. 1817ben először ment Németországba, hol a' természet*philosophia'* 's a' *kanti* iskola' maradványainak Jacobi' barátjaival egyetemben a' természet*philosophia* ellen viselt háborúja foglalta el figyelmét. Heidelbergben megismerkedett Hegellel, ki még akkor nem csinált epochát, ámbár annak *Encyclopaediája*, mellynek akkor jelent meg első kiadása, rá nézve teljesen érthetetlen volt, 's Hegelnek nehézkes szóvali fejtegetései azt előtte fel nem világosíthaták: Cousin még is megismerte benne a' mély gondolkodót, 's vele örökre megbarátkozott. Másik esztendőben a' természet*philosophia'* szerzőjével (Schellinggel) és Jacobival ismerkedett meg Münchenben, 's ez által hozzá közeledett azon rendszerhez, melly a' kiürített *Én*-től ismét az élő természet felé fordult vissza; de a' *logica'* elmellőzésével azon pontról akart a' világ' megértésébe hatni, mellyen ennek ellentételei ki látszanak egyenítve lenni, t. i. az absoluta *identitas'* pontjáról. Meg volt lepve azon nagy-nemű nézetek által, mellyek Schelling' *genialis* sejtő tekin-tetének nyíltak meg; — természet és szellem egy okföbe egyesítve, csak az öntudat által különbözve; természet és történet, mindenik egy *organicus* egész, egymásban tükrözve egymást; szellemtan és természettan egymáshoz közelítve. Hegel e' rendszernek új alakot adott, mint a' szerző mondja; de azt is észre kellett volna vennie, hogy a' *dialectica methodus* által, melly e' rendszert magóévá tette, 's az *identitasbani különbséget* kiemelte, a' természetnek a' szellemhez való egész állása itt megváltozott, 's a' *speculativa világnézet* új charactert nyert. Köszönettel említi a' szerző, mit nyert a' két férfitől, de meg is jegyzi, hogy őt egy főpont választja el tanjoktól, ugymint a' módszer (*methodus*), vagy is a' pont, mellyből kiindul; minthogy fenn kijelelt mivelődési menete-

léhez híven, a' belső tapasztalásból, vagy is a' psychológiából indul ki, 's csak ez által akar az ontológiára vagy metaphysicára átmenni. — 1819—20. Cousin Párizsban ismét tanító gyanánt lépett fel, de a' practica philosophiát tárgyzó, köz kedvességet nyert előadásai veszedelmeseknek látszának a' kormány előtt, 's ő a' cathedrától eltiltatott. Folytatá tehát Cousin tanulmányait, különösen a' philosophia' historiájára adta magát, Plato' 's a' neoplatonicusok' tanulására, 's amazt francziára fordítá, Proclust pedig, párizsi kéziratok szerint, közre bocsátá. (Párizs, 1820—21), kit a' neoplatonica schola' képviselőjének tartott; 's általában az úgy nevezett alexandriai philosophiát akkor Socrates' philosophiájának tekintette, mellyben az egyes socratesi oskolák' minden eltérései egységre vannak visszahozva, 's mellynek tanulása a' mai philosophiára nézve, melly sensualismus és idealismus közt oszlik fel, a' legnagyobb fontosságú. Akkor Cousin nagy becsét ezen iskolának különféle irányok' közletésébe helyheté, azt tevén fel, hogy a' philosophia az által világfelfogás' terjedelmére nézve nyer: később nézetét oda igazította meg, hogy az alexandriai iskola (pontosabb kifejezéssel: Plotin' és Proclus' neoplatoni philosophiája) távol a' syncretismustól, mellyet neki közönségesen tulajdonítanak, inkább kelletinél kevesebb eclecticai (v. az ő értelmében közlető) 's kelletinél inkább kizáró. 1824ben új kiadását eszközölvén DesCartesnak, második utját tevén Németországba, de mellyen veszedelmes politicalai üszveköttetések' gyanujába vétetvén, letartóztatott, Drezdából Berlinbe vitetett, hol alkalma volt az akkor ott virágzó speculativa philosophiát, szerzőjével 's ennek tanítványaival folytatott mindennapi társalkodás' utján, szorosban megismerni. 1826ban többeket azon czikkelyek közül, mellyeket 1816—19 (a' Journal des Savans 's az Archives politiques-ben) adott ki, *Fragmens philosophiques* czím alatt nyomtatott ki, egy előszóval, mellyben azon rendszerről, vagy philosophiai nézetről, mellyhez ezen értekezések sorozódnak, általános fogalmat kívánt adni. Később, midőn a' tanító széket ismét elfoglalta (1828), 's német studiumainak eredményeivel földicit élő szóval megismerkedteté, ismét a' philosophia' historiájához tért vissza *).

*) Ide tartozók: *Nouveaux fragmens philosophiques pour servir à l'histoire de la philosophie ancienne.* Párizs, 1828. *Cours de l'histoire de la philosophie.* Első rész: bevezetés, Párizs, 1828, 2 és 3d. rész a' XVIII. szá-

Legujjobban azon „töredékek“ második kiadása jelent meg egy új előszóval, mellyben rendszerének azon főpontjairól, mellyek földieinél ellenvetésre találtak, határozottan nyilatkozik; névszerint a' módszerről annak a' psychológiára alkalmazatáról, a' psychológiáról az ontológiára és felsőbb metaphysicára átmenetelről, végre a' philosophiának a' történetre alkalmazásáról, különösen a' philosophia' történetére. 'S ez okból is kötelességünk volt a' philo-ophia' barátit Cousin' ezen új kiadására, 's egy úttal kifejlődési menetelére figyelmeztetni (Gött. gel. Anzgn).

42. *De l'église chrétienne primitive, et du catholicisme romain de nos jours, par une réunion d'Éclésiastiques* (Az eredeti keresztyén egyház, 's a' mai romai catholicismus; több egyházi férfiak által. Párizs. 1833).

A' juliusi forradalom néhány már fennállott vallási felekezetnek Franciaországban új életet adott, másokat pedig támasztott. Ezek közt ketten érdemelnek élénkebb figyelmet, mellyek formára 's főbb céljaikra nézve lényegesen eltávolznak ugyan egymástól, de hasonló okokból a' r. catholicismus' néhány főtanítmányait támadják meg, 's ugyan azon fő tanokat vallják. Az első „Eredeti keresztyén egyháznak“, emez „Francia egyház“nak (e. française vagy gallicane) nevezi magát. Már ez előtt tíz évvel állt össze egy templarius-társaság, mellynek feje egy, Raymond Bernát nevű ügyész (szül. Grenoble-ben) lett, ki mint annak nagymestere „Alexandre des Philippines“ nevet vett föl. Ezen felekezet ugyan azon évben (1825) egy kézi könyvét is adta ki tanítmányainak (Manuel des Chevaliers de l'ordre du Temple); eleinte azonban nem nagy elömenetelt tett, sőt egy ideig a' párizsi elméség' czéltárgya is volt, minthogy a' templariusok' régi viselete az új idők' divatához nem tartott mérsékelhetőnek. De lassanként több és több cath. pap szövetkezett hozzá, kik egyházuk' több intézeteivel elégedetlenek voltak; 's most azon elfedett szellem, melly benne lappangott, veszedelmes fontosságra jutott. 1831ben jött ki Párizsban a' *Leviticon* *), mellyben a' többi közt János apostol' evangelioma, melly

zadi philosophia' történetei. Párizs, 1829. (tartattak e' leczkék 1819—20).

*) Lévitikon, ou exposé des principes fondamentaux de la doctrine des chrétiens-catholiques-primitives; suivi de leurs évangiles, d'un extrait de la table d'or ét du rituel cérémoniaire pour le service religieux stb.

itt egy, állítólag 5d. századbéli görög kéziratból fordítatott, mondatik a' valóságosnak, a' közönséges kiadásokban levő pedig meghamisítottnak, 's azt nézi e' felekezet a' maga bibliájának, mint a' melly maga foglalja magában az első keresztyén egyház' valóságos elveit. Münter püspök Kopenhagenben („Notitia codicis graeci evangelium Ioannis variatum continentis“ irásában) réginek, de a' bloisi püspökkel együtt apocryphnak tartja. Azon sok irások közt, mellyeket az új templáriusok, Franciaországban, nagy számmal terjesztének, egy Hote nevűnek „pásztori levele“ (Lettre pastorale de M. l'évêque de Nanci; Párizs, 1832) nagy figyelmet gerjesztett. — Az említett második felekezet' szerzője Chatel abbé. Ez 1830. augusztusban sok nyilvános lapokban azt tevő közhirré, hogy azon közönségek, kik a' most életbe lépett alkotmány' szellemében való lelki pástorokat kívánnak, hozzá folyamodjanak. Továbbá Párizsban egy kápolnát alapíta, mellyben eleinte megtartá a' r. cath. egyház' szertartásit, 's új tanítványát nagy tartózkodással és mértéklettel hirdeté. Különösen a' főpapok' nemzet-elleni és kényuri viselete ellen buzgott. De már 1831. januárban annyi barátokat lelt a' francia papság közt, hogy már most a' misét francia nyelven mondaná *). Chatel' tanítványai közül egyik legbuzgóbb, Anzou, nem sokára elvált mesterétől, a' miért ez magát ön hatalmából „püspöknek, primásnak, a' francia cathol. egyház' egyetlen alapítójának“ nevezé; míg Anzou hierarchiáról semmit sem akart tudni; 's nyomtatott iratban arról vádolta, hogy „csak azért támadja meg a' pápa' hatalmát, hogy magát tehesse a' francia egyház' fejévé“; 's elszakadván tőle, az ugy nevezett „Clichy-la-Garonni francia cathol. és apostoli egyházat“ alapítá, mellynek okfői egy vasárnaponként megjelenő ujságban (Le bon pasteur) foglaltatnak. — Ezeket előre bocsátván átférhetünk a' 42 szám alatti könyv' tartalma' kijeleléséhez. Fejtegeti az a) milly joggal birják a' pápák a' keresztyén vallási fejdelemséget; b) melly jognál fogva kell János apostolt' az egyház atyjának ismerni? c) melly okra alapítja a' magát „eredetinek“ nevező új egyház törvényszerűségét? d) Mellyek ezen egyház' tan-elvei? Az első három kérdés' feloldása' kivonatát el fogják nekünk olvasóink engedni; a' negyedikre nézve azt jegyezzük meg, hogy Franciaországban a' juliusi időszak

*) Mint III. Incze pápa' engedelmeiből egykor a' dalmátok a' magok' nyelvén. L. Tár, V. köt. 1. 212.

óta keletkezett hitpártok, kiadott írásaik szerint a' következő pontok felett hasonló elveket látszanak vallani: a' pápától elszakadás; a' papi nőtelenség 's a' fülgyónás' eltörlése; 's kivétel nélkül minden vallási tételeknél a' francia nyelv' használása. Mennyire Ieszen a' most vallási tekintetben, Franciaországban észrevehető lelki mozgásnak maradandó befolyása az országok egyházra: nehéz elhatározni; de hogy ezt nagy változások várják, igen hihető. A' republicanus pártfél Chatel' elveihez igen hajlandónak látszik, noha azt, mint a' többi hasonló felekezeteket is a' r. cath. egyházi rend 's a' carlisták hatalmasan megtámadozzák, az alatt hogy a' kormány irautok — míg a' politicába nem avatkoznak — türelemmel viseltetik. (Gött. gel. Anzeigen).

TUDOMÁNYTÖRTÉNET.

43. *Essai sur l'histoire littéraire du moyen-âge, par J. P. Charpentier* stb. (A' középkor' tudománytörténetének próbája; írta Charpentier J. P., rhetorica' professora a' saint-louisi kir. collegium mellett. Párizs, 1833).

Azon változások közé, mellyeken Franciaország 's annak gondolkodása, az utolsó húsz évben keresztülment, tartozik a' középkor iránti igazságosabb érzés is. Amaz academiái-császári korban nem csak az ugy nevezett jó tónusú társaságokban, hanem a' tudomány' emberei közt is nem lehet egyebet azon korról hallani, mint annak setétségét, tudatlanságát, vadságát, feudalis viszonyait korholtatni. Jöttek későbbben jó munkák, a' középkort felvilágosítók, méltánylók; de tudományos tekintetben nem fogatott fel, valamint hogy a' tudománytörténet Franciaországban általában eddig kevés visszhangot lele, és csak legujobban költözött oda, Németországból, által, hol húsz évvel ez előtt nagy buzgósággal 's szép fogannattal miveltetett. E' pontról Charpentier igen helyesen fejezi magát ki az előszóban: „Valamelly nagy időkor' tudománytörténete a' political történetre nézve az, mi a' testnek a' lélek, társalkodásnak a' szó. Vegyük el a' historiától tudományi részét, 's nem marad egyéb hátra, mint valami üres, eldarabolt, közönséges, mi azonfelül még nehezen érthető is. Kérdem, nincs-e valamelly nagy kornak agya? néma erőmű-e, melly csak cselekszik, 's nem gondolkodik? melly csak mivelteket hoz elő, észképek nélkül, mellyek azoknak anyái? A' historiában ellenséges elemeket látunk tusakodásban, intézkedéseket emelkedni és bukni, népeket jőni és menni; de mind ezek' szerzője, indító oka, emelcsője az értelmesség (intelli-

gence). Ekkép támadnak nyelvek itt, 's enyésznek el ott, mert azok is szintannyi népfajok és őrnemtők. Itt könyvek, értekezések, hősköltemények, képzelet és fogalmak vannak tusakodásban; de ne menjünk el mellettök, azt gondolván: ez nem egyéb mint haszontalan literatura 's polemica; o nem! ez a' legjelentőbb historia, ez épen a' teljesen megmagyarázott és fordított idő, melly felett vizsgálatokat vizstek véghez; olvassatok csak, és értsetek." — „A' philosophia már régen felállítá a' haladás' törvényét; a' [tudománytörténet azt szembeszökőleg, valóságában, életében mutatja előttünk a' szellemek' szabad és örök mozgásában, az emberi ész' félbeszakasztatlan munkálkodásában. Mélyen a' fenéken fekszik és tenyészik, hogy egykor életben lépjen, minden, mi használható jövődőre, minden a' polgári életre új, minden átváltoztató, forradalmi esemény. Minden, a' mi nem jó, vagy miben léletcsira nincs, ezen ész által elnyomatik, és végre elhúny. A' politcái és polgári történet miundenkor csak az, mire az emberi ész bizonyos időben képes: vadság vagy polgárisodás, erőszak vagy jogosság, tehetetlenség vagy termékenység. Erről a' tudománytörténet ad igaz számot, mert mindig két lapja, mondanám két oklevele van: itt a' megavult vagy elmúlt ivadékok' testamentoma vagy védbeszéde; ott az ifjui, vagy még születendő nemzetségek' manifestuma vagy programja." — „Mindenek előtt a' középkort kell e' nézpont alá fogni; mert semmi idő sem szorúl több világosságra 's felderítésre, egy ellen sem költ annyi rágalom 's egy sem vádoltatott nagyobb mértékben ostobasággal. 'S valóban fontos studiumok, vizsgálatok és munkák, szigorúbb és értelmesebb critica által ez utóbbi években meg lón mutatva, hogy a' középkorban egyebet is találhatni, mint hűbérrendszert, tarka üvegablakot és szegíveket, súlyos vasöltönyt, dézmát és robotot; hogy több volt mint szablyának vad hatalma, mint egy nyers, anyagi, megfoghatatlan és magyarázhatlan 'factum. A' középkor nálunk belépett a' historiába, 's legalább egy részét ismerjük fontosságának; látjuk, hogy saját elvei, saját szelleme, saját értelmi élete van, mellyet megfogni, 's czélját sejdíteni csak most kezdjük. Mert jó része még homályos és ködös előttünk, anarchiai, chaos, 's homályában egy része a' történetnek is folyvást el marad rejtve. Bajjal képzelhető, hogy a' középkor, kemény kérge alatt, gondolkodott, hogy minden vadságával a' szép, tiszta, világos régiségre miképen következhetett, 's az új kort miképen készítheté elő. Annyi van e' középkorban, mi éretlenül jött a' világra, hogy alig hihető, miképen aa

valamire vezethetett, vagy belőle valami támadhatott. A' tudatlanság 's emberi elvetemültség, melly itt ott elrutítja, szellemi characterét 's a' társaságra befolyását gyanussá 's kétesé teszi. A' francziákban az az izetlenség van, hogy illy mélyen nem akarnak eredetökig leszállni, 's midőn azt mondjuk sokaknak: jelen időnk a' középkornak sokkal tartozik, nyelvünk, literaturánk, tevőleges tudományaink, emberi és polgári jogaink, tanjaink és szabadságaink nem másunnan eredtek és támadtak — bámulva nézik a' szólót, 's előkelő mosolylyal azt adják értésünkre, hogy különöz tételt vitatunk.“ — „A' középkori literatura' története nem egyéb, mint az elvont, szellemesített, középkor, értelmességre és csupa eszképekre visszavezetve. Nincs is jobb módja a' vizsgálatnak, hogy homályán keresztül láthassunk, 's minden idegen öltöztétéstől szabadon léthassuk, mint iskoláit és intézeteit, epocháit és irományait figyelemre venni, mellyeket teljesen 's hűséggel azon idő' krónikairól, költői és hittudósai, philosophusai és juristái előadtak. Nincs is jobb 's pontosabb mód ama' fáradsággal, munkával teli, kétes kornak a' maga valóságában előállítására, 's annak megmutatására, hogy neki köszönjük, a' mi vagyunk. Csak azon studiumok által magyarázhatni meg amaz ellenséges találkozását a' kormánynak és függetlenségnek, hitnek és észnek, hatalomnak és jognak; azok által magyarázhatni meg a' mai polgári társaság' ama' vad és hosszú bevezetését, azon tíz forradalmas századot, mellyből értelmességünk' minden elei csiráztak ki, 's mellyek az emberiség' ügyeért bajnokul viselt sok háborúk után a' nyert térrel ajándékoztak meg, hogy e' tusát folytassuk. — A' középkornak érdemei sokfélék: nem csak elűzte a' vadságot, 's felszabadítá a' gondolatot, hanem fáradott lerontani a' nagyok' zsarlóvárait 's egy más rend' csálhatatlanságát is; a' polgárrendet teremté, 's tanulás által kezdé emelni a' népet. A' scholastica, a' latinság 's az egyetemek nevetségesegek lehetnek azok előtt, kik nem tudják, hogy a' philosophia által tágultak a' romai kötelek, hogy minden heveség mellett is a' jog megalapítatott, 's a' közönségek kedvezéseket nyertek, 's hogy a' parlament a' főhatalom' és nép', a' hűbérrendszer' 's a' papság' tusáiból keletkezett. Legyünk értelmesekek amaz idők' tudása' és tanítmányai' kevelésében! Az alchemia vezetett a' vegytudományra (chemiára), Bacon Roger' *opus maius*-a a' 13d. századból a' physicára; amaz Albertus Magnus' vizsgálatai, mellyekkel a' gyermekeket mulattatjuk, a' homoru üvegek', lópor' és compass' feltaláltatását készítették elő; sőt a'

göz által mai nap eszközlött csodákkal annyira ne büszkélkedjünk, mert Bacon R. ama' szavában a' gőzerő majd nem egészen ki van találva. Gúnyoljuk valamivel kevesbbé a' manichaeusokat, paulitianusokat, albigensesekeket stb, minthogy merész eretnekségeikből merítének Luther is, és Calvin. A' *parfaits, pastoureux, ribeauds, frerots 's a' flagellansok*, igaz, nehézkes és dőre alacsságok és összeköttetések voltak, de egyszersmind ellenmondások 's feljajdulások az akkori társasági visszaélések ellen is: vivódások valának valami jobb után, merész utopia, sürgős belösztön, mint szinte a' maiaknál tapasztaltatik, egy jobb polgári lét' szerzésére. St. Simon *) és Chatel **) nem tevének új állításokat, emez francia egyházával, melly lerázza a' latinságot 's annak szertartását; amaz midőn az asszonyok' emancipatióját és szabadságát, papságra emeltethetését, a' birtok' közösvoltát, 's a' dolgozó osztály' felmagasztását hirdeti. Mind ezt szóról szóra feltalálhatd a' középkorban." stb.

Igy tünteti ki magát Charpentier' munkája, sok egyéb között, a' középkornak magos és helyes méltánylása, verejtékének 's munkáinak jámbor elismerése által, mellyeket most használunk. Ebben áll philosophiai fontossága 's erkölcsi emelkedése ezen irománynak, mellyben mindenütt lelkeség, hit, hűség és reményekre akadunk, mellyek jól esnek. A' könyv' uralkodó eszméje: a' középkor' általános szellemében, mai tudományos és politicalai tüneményeink' eredetét és származását alaposzággal kimutatni. Mint tudománytörténet azonban csak töredék, melly további kivitelét kíván. De e' vállalat *egy ember' erejét* talán felülmúlja, 's valóban már többen osztakoztak benne: ide tartozók pedig Villemain' és Ampère' lelkes leczkéik. Lehetetlen volt, hogy Ch. e' tárgyban itt ott ezekkel, eltérőleg, össze ne ütközzék. Nem állunk sem egynek, sem másnak pártjához; Ch. teljes szabadon és függetlenül áll, 's ott szűnik meg, hol Villemain kezdi; lelkesen 's éles elmével kiemeli, mit ez érintetlenül 's kivitetlen hagyott: a' középkor' politicalai és emberiségi oldalát. Ampère azon nevezetes környülményt nem vevé figyelemre, hogy a' romai régiség Franciaországban egész a' 12d. századig terjedett: 's ennek előadásában tetszik magának Ch. különösen, 's vele folytatja egyik elébbi irását: *Etude sur la littérature romaine*. A' jelen könyvnél a' szerzőnek több czéljai voltak; legközze-

*) L. Ttár, V. I. 195.

**) L. e' kötet' 197 lapját.

lebb a' középkor' erkölcsi és értelmi haladásait akará felfogni, 's úgy előadni, hogy benne az új idők' és népek' születését 's nevelkedését megismerjük; továbbá pontosan kívánta festeni az első hat századot, mellyekben a' romai régiség magát Franciaországban túl élte, de még is a' barbar világ' szívében tudós világot képez; miképen a' következő századokban az ujítás' hajnala felderengett, mellyre a' népek, nyelvek, literaturák és lángelmék' rég előkészített kifakadása következik: mi a' középkor' végét jeleli meg. Mind ezeket nem töredékes észrevételekben és tétélekben, hanem egy összefüggő öntésben akarta előállítani. — A' historiai érzék e' könyvben mindig helyes, igazságos, általható; a' philologiai részben sok új és lelkes nézetekre bukkanni. Szintolly való és nyugalmas ama' századok' írói 's költőinek critical méltatása. — A' könyvnek, mint tudománytörténetnek vannak hézagai; mint próba nagy érdemű, 's lelkes nézetei által egy későbbi terjedelmesebb előadást tetemesen könnyít. (Literaturblatt).

HISTORIA.

44. *Histoire de France par M. Michelet* stb (Franciaország' története, írta Michelet, helyettes prof. a' faculté des lettres mellett. Párizs, 1834. eddig 2 köt. n. Sadban).

A' francia historia' előadása sokáig csak két extremum körül forgott; egyfelül álltanak a' maurinusok', az oratorium' atyáinak, 's kik ezekkel versenytek, alapos vizsgálódásai, másfelül a' felületes kidolgozók, mint Velly, Anquetil, Mably, Touret stb a' magok „Observations“ és „Abrégés“-ikkal. Az elsőbektől Franciaország a' kútforrások' olly gyűjteményét 's feldolgozását bírja, millyet talán egy ország sem; de az utóbbiak forgottak a' mívelt osztály' kezein, a' nemzet azokat olvasta, 's eszméiket megtartotta. A' kettő közötti örvény az utóbbiak iránt növekedő előszeretet mellett folyvást mélyebb leve, a' komolyabb vizsgálódások mind inkább kevesebb részvételre találtak. Csak a' jelenkornak vala fentartva némi közletést véghez vinni. A' közönséges álláspontok' felállítására, az elébbi időszakok' alkotmányai, erkölcsi és szellemi élete felőli elmélkedések nagyon a' subjectivitas' bélyegét viselik ugyan még, de már inkább a' lettdolgokra támaszkodnak, 's még sem alapszanak többé költött képzeleteken, mint az elébbi populáris kidolgozóknál. E' tekintetben Thierry Ágoston volt első, ki journalokban megjelent, 's a' „Lettres sur l'histoire de France“nak kezdetül szolgáló leveleiben gyakorlott szigorúbb criticát. Guizot 's Sismondi próbálák meg

elsők e' kidolgozást *nagyban*; ők a' kútforrásokból nagy gond-
dal merített sok tárgyak' tömegét az időben kifejlett esz-
méekkel akarák lelkesíteni; de mind ketten, eleve bevett esz-
méiket az *egész* történetből ki akarván tüntetni, gyakran fél-
re ismerék a' dolgok' mivoltát, 's jelenkori álláspontokat 's
nézeteket ültettek régiebb időkre által; de mennyire nem ha-
ladják meg lettdologi pontosságra nézve a' fennevezett író-
kat? 'S ez iparkodásokhoz sok érdemmel csatlakozik Miche-
let' jelen munkája. A' szerző azon ifju férfiak közé tarto-
zik Franciaországban, kik a' restauratio' utolsó öt évében
tudományos oppositiót képeztének az uralkodott classicitás
ellen, kik a' valóságos források' komoly tanulására szánták
magokat, 's más nemzetek', név szerint a' németek' buvárlá-
saikat is (Gans, Gieseler, Grimm, Savigny, Neander, Leo
stb) sajátokká tevék. A' munka Franciaország' egész törté-
netét, azaz a' legrégiebb időktől mai napiglan, fogja öt kö-
tetben előadni (a' megjelent 1 és 2d. IX. Lajos' halálaig me-
gyen). Lássuk már vezető ideáit.

Gallia' lakóinak alaptörzsökei a' gallusok v. celták, 's
az iberiusok; amazok természetökhöz képest hajlandók nagy
seregekben szövetkezni, 's ingerlékeny, mozgékony, dicse-
kedő 's heves lelköknél fogva erejüket tettekben mutatni: az
utóbbiak kisebb osztályokban ereiket csak ellentállásban mu-
tatók és kifejtők. Körültök görög és phoeniciai gyarmatok,
magosabb miveltségökkel. Hasonlólag celta eredetű cymbriai
és belga csoportok vándorolnak Galliába; a' felesleges erők
Olasz-, Görögországba, Kis-Ázsiába szivárognak által: de
mindnyájan kénytelenek a' rómaiak előtt hátrálni, kik nem
sokára a' gallusokat, honi laktanyáikon, keresik fel. Ezek,
egymástól elszakadva, minthogy egyik irigyli a' másik' ha-
talmát: végre meglódítatnak Caesar által, 's a' császárok
alatt Gallia nagyobb mértékben osztozik a' többi romai pro-
vinciák' bal sorsában, minthogy seregei a' thronus' kérdése'
vitáiban mindenkor részt vettének. Az adó elviselhetetlen
lesz, a' szabad földbirtokosok lassanként el-eltűnnek, a' csá-
szári fiscus' érdekében. Az alatt a' keresztyénség új mivelt-
ség' csiráit hinté el Galliában is, 's a' galliai egyház Irenae-
us, Hilarius, Martinusban nagy tanítóit tiszteli. Szerencse,
hogy a' rationalista pela- és semipelagianismus a' vallás'
egyházi kifejlődését meg nem akaszthatja. Gallia, 'politicalai
felforgatások által sokképen átalalakítva, 's idegen cultura ál-
tal kiképezve, egy sajátúgos elemet még is fentartta magá-
ban: t. i. sem kizárólag nem uralt idegen befolyást, sem tiszt-

tán magából nem fejtett ki nemzeti bélyege. A' romai nyelv és műveltség mellett fentartá magát a' sajátos galliai is, 's a' mi a' honi és idegen elemekből származott, az típusa a' jött ivadékoka. De e' vegyület szerencséje volt Galliának, minthogy a' vegyületlen celta törzsökök' (Bretagne, Irland, a' skót felföld) kulturája elmaradt. A' népvándorlások nyugoti gótokat 's burgundiakat tolt Galliába, 's ezek mentik meg azt Attila' hunnusaiktól. De ők magok gyűlöletessé lesznek a' galliai lakók előtt, minthogy az ország általok folyvást a' romai császárok' módjára kormányoztatik 's nyomatik; 's a' hatalmas galliai papságnak az arianismus botrányozás és boszu' tárgya. Ugyan e' papságtól pártolva, rohannak be Clodewig alatt a' frankok, kik eddig Tournay 's a' Rajna közt laktak, összezúzzák a' romai uraság' maradványait, visszaűzik az allemannokat, 's megtörik a' nyugoti gótok' hatalmát. Élte' vége felé Clodewig gyilkosság által a' frankok' egész hatalmát családjában egyesítette; még is, mit ez elszökölt, az a' birodalom' következtelt felosztásai által legalább elhalasztatott. Valami háromszáz évig a' frank historiát szinte kizárólag frankoktól lakott vagy meghódított tartományok' felosztásai 's újra öszveültetései foglalják el. A' burgundiak' 's thüringiek' meggyőzete csak több anyagot látszott e' küzködéseknél szolgáltatni. Minden egyesülést szörnyűbb szakadás követett. Miután I. Clotar (558) a' birodalmat egybe forrasztá, azonnal háborogtak egymás ellen a' családharcz' minden borzadályaival Fredegund és Brunehild. A' II. Clotar és II. Clodewig közti szövetekezés után a' külön tartományokbeli maiordomusok harcolnak az uralkodásért. Végre Pipin nyeri el a' testyi győzelem által a' főhatalmat, 's halála után természetes fia Martel Károly vívja ki magának az uraságot, melyet mármár elvesztene családjá. — E' tusák közepett az egyház' hatalma kiképződött, szert tett a' legjobb és gazdagabb birtokokra, 's ez által világivá lett; de a' szerzetes rendekben, kivált Irland' szellemibb szerzetszabályaiban, mellyeket sz. Columban a' Szárazföldre ültete által, a' világi mellett, szellemi oldalt is fentarta. A' carolingok mindenkor az egyházhoz hajlottanak. Martel Károly hasznát vette ugyan az egyház' javainak, hogy általok híveket keressen magának, mert csak így bírta ellenségeit visszatolni, de másfelül pártolta sz. Bonifácot 's megbékült végül az egyházzal. Fia Pipin szorosán ragaszkodik a' papsághoz, és ellenségei' legyőzése után, annak segédelmével teszi magát frankok' királyává. 'S a' carolingus ház'

fénye utána nagy Károlyban egyesült, ki körül összegyűlt minden, mi amaz időkben nagy vala; 's kit legyőzött népek is ősatya vagy törvényszerző gyanánt ünneplének. De nagy uralkodói szelleme sem adhat birodalmának egyéb mint lát-szatos, külső egységet; melly jó, de gyenge fia alatt ismét felbomlik. A' carolingus császári birodalom' erőteli elemei most magánállóan szállnak egymással szembe; Olaszország 's a' Lotharnak jutott országok nem bírták magokat függetlenségben fentartani, középtt fekszenek mint tárgya a' vitának, 's a' győztesnek martalékai. — Kopasz Károlylyal támad sajátképen a' francia nemzetiség; egész addig a' német elem volt az uralkodó nyelv- és erkölcsökben. A' papság rendkívül hatalmas leszen, de a' dogmaharczok 's a' normannok' berohanásai, mellyek ellen az országot megóni még sem tudák, kisebbíték hatalmokat. Szemben a' normannokkal ama' nagy hűbérurak emelkednek fel, 's elzárják Franciaországot a' barbarok' berohanásai elől. A' carolingok' gyengesége, mellyet hiába támogatnak a' német császárok, a' Capet-házat ültetik a' királyi székebe. Eddig az első kötet. A' második Franciaország' minden megyéi' geo- és ethnographiai leírásával kezdődik: 's az a' munka' egyik legtündöklőbb része. Egyes sajátságok, mindén, mi a' fekvést és physical állapotot tárgyazza, másfelől a' lakosok' erkölcsi bélyege a' kitünőbb személyességek — kik ott születtenek — 's történeti sorsuk szerint, festetnek. A' historia' eredményei' megelőzésének lehetne e' módot tekinteni; de nem tagadhatjuk, hogy az olvasó csak ezek' előbocsátásával érthet meg sokat az elbeszélés' folyamatában. Gyönyörű episod, melly a' készülő kifejlésekbe bevezet. 'S látni, hogy a' szerző saját látás és felfogás után szól többnyire, 's szívesen követjük, ha vannak is helyei, nem egészen szabadok minden rhetori declamatiótól. Meghatólag festi ezek után a' szerző a' világ' helyheztetését az új évezred' beköszöntésekor, mellyhez a' népek a' világ' végét kapcsolák. Töredelemre fakadt az emberiség bűneiért, templomok építettek vagy gyarapítottak, a' világ' nagyai monostori falak közé vonultak, miután elhagyanak mindent, hogy ez élten túl új birodalmat szerezzenek; különösen érdeklő Róbert király' jámborsága. Miután a' világ' rettegéseitől ismét felüdült, 's a' dolgok' régi folyamata újra megindult, a' francia királyok' személyessége, egy századnál tovább eltűnik az előtérrel (Vordergrund); 's akkor képződött ki minden, mi Franciaország' jövőndő sorsát el vala határzandó: t. i. a' normann uraság' kiterjedése, 's a' keresztháborúk. A' szerző' fogalma szerint az

ezekhez való átmenetelt a' pápa 's a' császársban központosított világi hatalom közti viszálykodások szülek. Vilhelm, normandi herczeg, támogatva a' pápa' helybenhagyása által, ki ellen az angelsax egyház oppositiót formált, új birodalmat szerzett. Általában mostantól kitünő caractere lesz a' francziáknak, hogy ők azok, kik az egyházi és pápai hatalom' győzödelmeit eszközlik; francziák voltak az első keresztháboru' hősei, mellyben a' keresztyénség' ifjui ereje a' merevény egységben elavult 's felekezetek által elrészelt islamismussal szembe száll. Franciaországra nézve a' szerencsés következés: a' nemesség' hatalmának kisebblése, 's ez által a' községek' nagyobb szabadsága, 's a' királyi hatalom' öregbülése. A' gondolat' mozgását Gerbet és Roscelinus eszközlék, annak szabadsága Abälardban nyilatkozik, kinek története ugy szólván az egyetlen egy hagyomány, melly magát Franciaországban népileg fentartá. De Franciaország' elete 's ereje teljesen csak az Angliával viselt háborúban fejlődött ki. Az angol királyok többnyire személyesen jeles, vad, heves, lélekre és testre erőteljes, valódi hősök; a' francziák ellenben gyenge, csendes, minden kitünő személyesség nélküli férfiak; de az ő hatalmak az egyházon és polgárságon, a' népen és törvényen alapszik, melly őket fő-hübérurakként tisztelteté. VII. Lajos szerencsétlen a' keresztháborúban, még szerencsétlenebb későbbben az által, hogy feleségét 's vele a' gazdag tartományok' örökségét az angol trónörökös által elveszti. De angol II. Henrik ismét az egyházzali viták által gyengíti magát, mellynek szabadságát most nem a' pápa, hanem Becket védi. A' francia király abból legnagyobb hasznát látja, midőn az elüszött Becketet 's az egyházat általában pártfogása 's védelme alá veszi: a' mi annyival fontosabb, minthogy az egyházi ügyek épen akkor minden egyebekre elhatározó befolyást gyakorolnak. III. Ince a' pápaságot hatalma' tetőpontjára emeli. Látszik ez az angol János 's az albigenssek elleni viaskodásban. Elmellőzván a' szerző részleteit, itt azon igen helyes nézetét emeljük ki, melly szerint az angol seregek nem annyira az angol és normann bárók' hűbéresei voltak, kikben (a' bárókban) a' király nem bízott, hanem ezeknek, valamint a' külső ellenségeknek ellenében is, főereje a' zsoldos katonákban volt; mihez, igaz, akkori időkben roppant pénz kelle, mellynek előteremtésére mind azon erőszakos rendszabásokhoz volt kénytelen a' királyi hatalom folyamodni, mellyek által aztán mind ez maga, mind az ország gyengült. Fülöp-Auguszt ekkor ugy jelen meg mint a' francia hatalom' fő alapítója; 's mit ő ravasság és fegyver által szerzett, azt

IX. Lajos öregbíté, dicsőíté, élete' jámborságával 's egyszerűségével, melly nem járt okosság nélkül. Nem követhetjük a' szerzőt azokban, miket az egyház' állapotjáról 's sz. Lajos' életéről ad elő, kit ő a' franczia bélyeg' mintaképe' tart. Berekesztik e' kötetet: elmélkedések a' középkor' szellemi fejlődéséről, miképen a' lelkek már akkor kéteelkedni kezdének, 's pedig a' scholasticismus' leple alatt, 's a' középkor' Aristotelesében, Aquinoi Tamásban, is. Érdeklők, de néha kissé rhetoriak, elmélkedései a' szerzőnek a' középkori művészet és literatura felett.

Nincsen itt helye annak, hogy a' részletek vizsgálat alá vétessenek; de általában érteni kell egy gyengéjét; hogy t. i., ámbár M. szorgalmasan búvta a' forrásokat, nem ritkán még is elmulasztá azokat megtekinteni, velök íróelődei szerint él, 's ezekre épít, és néha tévedéssel, midőn a' forráshelyek hibásan voltak fordítva. Ez észrevétel leginkább a' legrégebb historiát illeti, melly általában gyengébb része az egésznek. Az elbeszélés' folyamatjában azonban a' vizsgálódás is mind inkább magánállóvá leszen, 's illy hibák eltűnnek. Legnagyobb 's különös becse a' munkának az a' szakadatlan ipar, nem egyes oldalaiban, hanem *egészben* festetni a' nép' és korok' életét. 'S mivel Franciaországban a' középkori előidő' történetei jobbára csak tisztán political oldalról tekintetnek, annál nagyobb a' szerző' érdeme, hogy ő mindenütt az egyházi 's vallási dolgokat is kiemeli: noha itt egy sajátos franczia hibába esik; t. i. ő élénken, lelkesen, meglepőleg festi a' korok' szellemét; de elmellőzi az egyes adatok' előleges összeállítását. Így péld. szigorú 's határozott előadása a' franczia alkotmánynak minden korokban, hibázik. Előjő ugyan legnagyobb része a' könyvben, de elszórva a' reflexiók között, úgy hogy csak bajjal készíthetünk magunknak egész képet belőlök. — Érzése a' szerzőnek az, melly most hónapban uralkodik. Gallia' lakói neki minden századokban a' „nagy nemzet“, legalább in nuce; igyekszik characteröket már a' legrégebb időkben kimutatni: de ez érzéssel más nemzetek' megvetése nem jár, 's így hazafisága nem sért, hanem életet és színt ad előadásának, 's gyakran nemes lángban lobbadoz fel, mint péld. hol a' waterlooi harcmező említetik (II. 110.). Statusjogi tekintetben a' törvény előtti egyformaság neki a' fő; 's hol a' legrégebb időkben az individuum' szabad előléptét pillantja meg, illy tüneményt szívbeli örömmel idvezel. Így látja ő Pelagius' tanítmányában a' személyszabadság' eszméjét, a' celta philosophia' törvényét, 's ismételve visszatér e' tárgyhoz. 'S

noha új korunk, a' régi állapotokkal összevetve tökéletesbnek tünik fel előtte, még sem ismeri félre a' réginek érdemeit, 's igen valóan mondja: „Ki ne remegjen örömeiben, az egyformaság' győzödelme felett? De attól félek, hogy midőn az ember, jogai' illy teljes érzésére jut, némi részben legalább el ne feledte legyen kötelességei' érzését! A' szív bezáródik, midőn azt látjuk, hogy mindennek e' haladása mellett az erkölcsi erő nem öregbüle. A' szabad akarat 's az *erkölcsi felelősség* (responsabilitas) naponként mind inkább el látszanak homályosodni.“ (Gött. gel. Anzeig.).

BELGA LITERATURA.

45. *Annak jelen állapotja.*

A' belga nemzet, kivált mióta elválva azoktól, kikhez sem érdek, sem irány, sem rokonszenv nem kapcsolá, magánálló országot képez az európai statustestben: a' világ' részvevő figyelmét újra 's élénkebben vitta ki magának; minél fogva kedves szokott lenni az olvasó előtt, mi e' kicsiny, de lelkes, de munkás nemzetről szól. Im tehát néhány adat annak jelen értelmi állapotjához. — Albert' 's Izabella' országlások előtt Belgiumot mindennemű dicsőség ragyogtatá. E' fejedelmeknek mintegy hivatásoknak látszott lenni a' nemzeti bélyeget gyöngíteni, elkorcsosítani. Csüggedés követé a' munkásságot, az elmék' virgoncz életét lankadás' halála. Visszaadatva végre a' nemzet magának, fölébredt régi erejének öntudata is. Ősei-re méltóvá akarta magát tenni. De hiát kelle éreznie az első, a' fő literaturai eszköznek: *egy saját nyelvnek*, melly közvetlenül visszaadja szellemi életét, eszméit, szükségéit, érzéseit. Tudnillik a' flamand nyelv, elhagyatásában, elaljasodék; 's egy francziával élnek a' literaturában. 'S e' mellett is, 's az egyházi rend' nevededő hatalma mellett, melly a' közoktatás' monopoliumát bírja, 's Belgiumot Franciaországtól mind inkább el igyekszik szigetelni, mellynek lakói „vallástalanok, fonák véleményekkel eltöltek, orvosolhatlan gúnyolók“; mindazáltal valóságos haladás' iránya vétetik Belgiumban észre.

Számos nevek fénylenek a' szigorúbb tudományok' körében (Van Mons, Pagani, Dandelin, Timmerman, Cauchy, Plateau, De Behr, Fohmann, Dumortier, Courtois, Lejeune, Schmerling, Morren, Jacquemyns, Sauveur, Verhulst, Davreux, Guillery, Kiackx, Drapiez, De Hemptines stb), 's köztök első rangúaké is, mint péld. *Omalius d'Halloyé*, ki tán

első geologja Európának, *Quetelet*, a' brüsszeli csillagásztorony' igazgatója, mellynek ő „Évkönyveit“ adja, szerzője az ismeretes „Mathematicai levelezésnek“, 's ki új 's felette elmés alkalmazásait hozá be némelly calculusmódoknak a' statistica-ba stb.

A' historia' mezején legüregbikét nevezzük első helyt a' belga tudósoknak, a' tiszteletre méltó *Dewez*-t, kitől, bágyadt stilusa 's a' nem eléggé független critica mellett is nem tagadhatni meg azon nagy érdemet, hogy első gyűjté össze hona' történetei' anyagjait, 's ezzel tette le szegletkövét azon épületnek, mellyet utódai emelhetnek. Sokkal ifjabb, termékenyebb, itéletesebb 's egyszersmind külföldi híró is *Reiffenberg*, kit a' köz vélemény a' belgiumi literatura' első rangjába helyhet. Ő nem csak költő (lyrai 's romániró) és philosophus, hanem fontos történeti munkálkodások' szerzője is. Legujobbán (1834) *Heeren*nek egy javított kiadásán, és számos cikkelyeken kívül a' „Biographie universelle“, a' „dictionn. de la conversation“ 's több folyóirásokban, egy nagy fontosságú nagyobb munkát ada: „Supplément à l'art de vérifier les dates“ (pótlék az adatok' igazolása' mesterségéhez; 4rétben 300 l.), 's két kötet elbeszéléseket (Le dimanche, récits de Marsilius Brunck. — A' vasárnap, Brunck Marsilius' elbeszélései. 18ad rétbén 2 köt.). — 1830 előtt *de Potter* az egyházi régiségek' terjedelmes ismeretével tünteté ki magát; és csak azon türelmetlen gyűlölségét leheté gáncsolni, mellyel a' romai clerust üldözte mindenütt. De ím, egyszerre szoros frígyet köt ellenségével, ki nem sokára lebuktatta azon tetőről mellyre becsvágya egy perczre emelé: soha inkább nem lett senki bolonddá. 'S ennek következtésében de — Potter olly ferde helyzetbe látá magát téve, mellyben tehetségeinek bajosan veheti hasznokat. Ez utolsó négy évben ő néhány political szálliratot bocsáta ki; de a' szerző' zavarja kilátszik minden sorból, 's elfagyasztja gondolatát szintugy mint stilusát, melly különben is húzakodó volt. *Warnkoenig* (eredetére német) a' helybeli jogok' mély vizsgálataira szánván magát, nagy érdekű munkát adott a' flandriai községekről a' 15d. századig. *Van Praet*, ki hasonlólág a' községügygyel volt foglalatos, egy töredékét adá Flandria' történetének; 1830 óta hallgat, de készül, mint hallik, egy a' 16d. századi forradalmat tárgyázó munkája, 's félő, hogy környüállások-sugalta könyv leszen, mellyben a' mult századoknak erővel dicsérniök kell majd a' jelent. *Gerlache* a' lüttichi forradalmat írta le Bourbon Lajos püspök alatt, talán hasonló nézpontról; mindazáltal benne az idő

színe jól van tartva, az események gyorsan és láncszemekként folynak egymásból, mind végig növekedő érdekekkel. E' jeles mű nyitá meg a' szerzőnek az academia' ajtait. — Végre a' kormány maga, a' historiai studiumok' előmozdítása végett, lappangó, érdekes oklevelek 's irományok' kiadását rendelé, 's *Gachard* levéltárnok van megbízva, évenként egy illy kötet' szerkeztetésére. E' gyűjteményben kevés darab foglaltatik a' 15d. századnál régibb, 's ki van belőle zárva, a' mi igen különös, minden mi flamand vagy latin nyelven iratott.

Az említett jeles tudósok mellett nevezeteni érdemesek *Cornelissen*, *Raoux*, *Steur*, *Grandgagnage*, *Belpaire*, *Delmotte*, *Voisin*; de *Ram*, egy *Synodicon belgicum'* 's a' régi *philosophia'* historiájának szerzője latin nyelven; de *Smet*, egy kedves olvasatu belga historia' írója; *Bekker*, jeles ismerője a' hellen literaturának; *Baron* izléssel teki literator, ki jelenen *Tyrtaeust* nyomatja, fordítással 's olly *commentariusokkal*, mellyekkel minden elődeit felülmulja: *Beving* és *Roulez*, ismét a' görög *philologia'* jeles művelői; *Tandel* testvérek, *Schayes*, *Moulan*, *Van Lokeren*, *Lambin*, *Bogaerts*, *Polain*, *Raingo*, *Delmotte*, 's több, különféle vizsgálódásokkal foglalkozó férfiak; *Ducpétiaux*, *Toussaint*, *Kindt*, *Faider*, köz érdekü tárgyak' dolgozói. Az utóbbi, *Lamennais'* híres könyvének (*Les paroles d' un croyant*) czáfolója, nem csak bátorság', hanem tündöklő tehetségek' jeleit is mutatta.

A' francziául szóló költészetnek képviselői *Lesbroussart*, *Reiffenberg*, *Stassart*, *VanHasselt*, *Clavareau*. 'S említésre méltók még *Smits*, *Mathieu*, *Alvin*, *Robin*, *Giron*, *Vautier*; 's *Poulet*, *Delamotte* és *Gamond* asszonyságok.

A' flamand nyelvtudomány' fő embere *Willems*, azon felül kellemetes költő is e' nyelven, és *Serrure* urral szerkeztetője a' „*Letteroeffeningen*“ folyóirásnak, mellynek czélja a' flamand nyelvet azon keveslés alól, mellybe sülyedt, kimenteni.

A' tudós egyesületek közt fő a' brüsszeli academia, melly 1769ben alapítatott, 's 1817ben visszaállítatott, 's mellyet a' jeles *Fourier* Europa' egyik leghasznosabb tudományos testének hirdete. Az academia évenként értekezéseinek (*Mémoires*) két, 4ed rétü kötetét adja, 's havonként tudósítást gyűléseiről. Tagjai közé a' tudós világ' legtöbb jelesbjei tartoznak (*Arago*, *Hachette*, *Herschel*, *Berzelius*, *Humboldt*, *Cousin*, *Wilken*, *Raynouard*, *Fortia*), 's élénk levelezésben áll a' föld' minden pontjaival. Egyéb tudós tár-

ssaságok a magok' részéről iparkodnak a' művészetek' és tudományok iránti izlést táplálni, ilyenek a' lüttichi, genti és monsi (bergeni) társaságok. A' genti, Livin de Bast titoknoka' halála által nagy veszteséget szenvedett.

Critica Belgiamban úgy szólván nincs. A' tudományos folyóirások: *Le Messenger*, *Le pirate*, *Revue universelle*, *Le Conservateur* többnyire más folyóirásokból szedett (inkábbára utánnymotatott) értekezésekből állanak, úgy szinte a' *Revue encyclopédique belge*, mellyben mindazáltal Lesbroussart néha nagy fontosságu, 's kitünőleg szépen irt criticákat rak le. A' *l'Artiste* és *Franc juge* nem érdemelnek említést. A' mindennapos hírlapok, többnyire külföldiek által szerkesztetve, politicával telnek el; ritka bennök a' tudományos critica, 's akkor is többnyire, mellett vagy ellen, részrehajló. Legolvasottabb lapok a' *Courrier*, - szerk. Jottrand, Vilmos király' életirója, kinek liberalismusa nem mindig következetes; a' *Belge* alsóbb osztályoknak ír, 's ezeknek hangján; a' *Journal de la Belgique* pusztá elbeszélő; a' *Moniteur*, álmos és üres, hivatalból; a' *l'Emancipation* tulságos belgának mutatná magát, de néha elfeledi szerepét; a' *l'Indépendant* az egész világtól függ; a' *Courrier de la Meuse*, *le Catholique*; a' *l'Union* az egyházi párt' rettenhetlen bajnoka; a' *Journal d'Anvers*, *le Lynx*, *l'Industriel*, *le Messenger de Gand* az antirevolutionalis oppositio' organumai; a' *Libéral*, *l'Eclair* befolyás nélküliek stb. A' *Méphistophélés* satyrai, mulattató kis lap, de gyakran izlést sértő.

'S öszvesen ennyit közülhetünk most a' belga literatura' állapotjáról (a' France littéraire' nyomain).

NÉMET LITERATURA.

ÓNÉMET KÖLTÉS.

Kedvesen veendi talán a' mívelt olvasó, ha a' sok tekintetben olly jeles, és még is többnyire félre ismert, érdemenél kevesbbé becsült középkori literaturáról is közlünk némellyeket, figyelmeztetésül, utasításul. E' középkornak van uralkodó caractere, mellyet minden europai népeknél nyilatkoztatott; van költésének is, melly egyszerű, való; keresett dísz, dagály, és transcendentalismus nélküli. A' nagy nemzetek közt jelennen a' németek fáradnak legtöbbit régi kincseik' criticalai készületü kiadásában, 's részint a' nagy közönséggel is megkedveltető alkalmaztatásában.

46. a) *Der Niebelunge Lied, nach dem Abdruck der ältesten und reichsten Handschrift des Freiherrn Jos. v. Lassberg stb* (A' nibelungi ének; b. Lassberg József' régiebb és bővebb kéziratának nyomtatványa szerint kiadta és szótárral kísérte Schönhuth. Tübingen, 1834. 8).

47. b) *Der Nibelungen Lied, frei übersetzt von H. v. Rebenstock* (a' nibelungi ének; szabadon fordítva Rebenstock által. Potsdam, 1835. Iegnagy. 8).

A' nibelungi ének olly ismeretes, hogy arról itt bővebben szólni feleslegesnek látszik. A' 46 szám alatti kiadásnak alapul szolgáló kézirat a' 12d. század' végéről valónak tartatik, 's így a' Iegrégiebb az eddig ismertek közt; noha az, mellyből *Lachmann* adá ki a' nibelungi éneket (1826. 4ed rétb.), régiebb textust foglal magában. A' b. Lassberg' codexe hártýára írva, 115 4ed-rétü levélből áll, felette tisztán 's ugyan azon kézzel van írva mind végig, nem igen sok rövidítésekkel; a' versek csak közbe vetett pontok által vannak elkülönözve; a' saját nevek állandóan nagy betűkkel kezdve; egyébiránt is több következetesség vétetik e' kéziratban észre az írásmódra nézve, mint egyebekben, noha vannak különbözések itt is. Minden ének festett betűvel kezdődik. — Az érdekes eposz' e' kiadása, mint igen kényelmes és olcsó, kedves jelenés lehet a' régiség' barátjaira nézve, 's ha kelendő lesz, a' hozzá járuló „Panasz“ is kijöend ugyan e' kéziratból. A' hozzáadott szólaýstrom könnyíti a' textus' olvasását, noha nem nagy fáradságba kerül belé okni: 's ekkor több örömmel kínálkozik azon sok, újnómet nyelvre való fordításnál (Simrock, Follen, Hagen és Busching, Hinsberg stb), mellyekben a' réginék egyszerü naiv caractere egy cifraságokban bujálkodó, metaphysical nyelv által váltig el van törlesztve. De ha már valaki fordításban akarná olvasni, az eddigieknél legjobb minden tekintetben a' *Rebenstocké* (47 sz.), mert kedvesebb, tisztább, és hívebb, noha az sem ment egészen holmi újdivatú fordulatoktól, sentimentalis és patheticus kifejezésektől, mellyek a' régi költemény' szellemével meg nem egyeztethetők. Midőn az erőt, a' hősit, kívánják az illy művek' fordítói visszaadni, könnyen elesábitatnak holmi emphaticus kitételekre, mellyek Schillernél jól állnak, de nem a' Nibelungenben; az egyszerűt, a' naivot viszont igen is gyakran Mimilinemü gyengélkedő enyelgással kívánják vissza tükröztetni.

48. *Parcival. Rittergedicht von Wolfram von Eschenbach* stb (Parcival. Lovagi költemény Eschenbach Wolframtól. Kivonatban közli San-Marte. Magdeburg, 1833. 8.).

Az előszó ezeket mondja: „Ha nem kételkedem Eschenbach' legjelesb költeményét, *Parcival*, egyfelől phantasia' gazdagságára 's elmésség' kellemére nézve bátran Ariosto, mélységre Dante mellé helybeztetni, másfelől azt sem tagadhatni, hogy forma' szépségére 's az egész' kerektségére e' költemény a' nibelungi éneket sokkal felülmulja. Még inkább kell pedig csodálkoznunk, midőn azt tudjuk meg, hogy ezen olly gazdag és összeszótt tartalmu munka, mellyben a' legkisebb epizódnak megvan tökéletes kifejlődése, a' leghalkabb rávitelenek (Beziehung) kielégítő magyarázata; mellyben az egymást űző események' chaosa mellett is a' cselekvés (Handlung) szemünk előtt világosan szövődik tovább, 's a' legbölcsőbb öntudattal fokról fokra végéhez vezetetik; hogy e' munka olly férfi által készült, ki sem olvasni, sem írni nem tudott, ki az események' teljét Kyot (Guiot), egy előtünk ismeretlen provinci költő' franczia munkájának felolvasztatásából vette, 's a' készet egyedül annak újra olvastatásából tarthatta meg emlékezetében. Hol 's mikép utánzá, vagy bővíté forrását, nem tudhatni, minthogy ezt nem ismerjük; azonban Eschenbach' érdeme eredetiség' tekintetében is csorbulatlan marad, minhogya tudva van, miképen a' középkor' költői a' népnél monda-formában előtalált nyers tárgyat, tiszta igazságnak tekintve 's mint ollyat híven visszaadva, sajátosságosan fogák fel, 's állíták elő új munkában, mellyben a' régiebb monda' cselekvésének legáltalánosb vázolatai találtak csak fel.“ E' dicséret nem tulságos, ha a' Dantéval 's a' nibelungi énekkel való hasonlítást kiveszszük, melly, e' költemények' egészen különböző bélyege mellett, bizonyosan nem áll. *Parcival* a' nibelungi ének után 's a' *Tristan* *) mellett bizonynyal a' legnagyobb neműebb német epos. — Folytatja a' kiadó: „*Parcival* a' földi legnagyobb boldogságot, melly a' középkor' nézete szerint a' sz. grali **) királyságban nyi-

*) Szerzője Strassburgi Godefrid; élt 1232, körül; Eschenbach valamivel előbb a' 12d. század' vége felé virágzott.
A' szerk.

**) Szent Grálnak nevezék a' régi németek azon kelyhet, melly az utolsó vacsora' szerzésekor használtatott, 's mellyben Arimathiai József a' monda szerint a' megváltónak vétérét Britanniába hozta, hol fia egy „sz. Grál' asztalát“ alapita, mellyhez csak tiszta rényű emberek ülhetek. A' billikom többször eltévedvén, végre egészen eltűnt a' földről. Ezen beszélyben egy, a' legmagasb erkölcestisztaság

latkozik, csak az istenbe helyhetett feltétetlen és rendülhetetlen bizodalma által eléri; 's így ezen hősifju' (Parcival) nevelésében az egész emberiség' nevelését látjuk, mellynél fogva az mind inkább tisztul 's az isten' képéhez hasonlóbb lesz. Ez az egésznek mindenütt világosan kitünő alapideája; mely azonban sehol kimondva nincs, sehol pedáns módra magát nem érezteti, még is a' legtermészetesben, 's művészi körültekintéssel a' sok alaku cselekvésnek irányt 's értelmet ad." Ez való, de még nem minden. Feltett szándéknál fogva Eschenbach a' maga nagy költeményében a' keresztyén lovagság' apotheosisát írta meg a' keresztháborúk' szellemében; öntudat nélkül pedig, mintegy magától, a' költemény a' német bélyeg által, mellyet reá nyomott, a' német nép' allegorikai története lett, miképen az, vele született erejénél fogva, eredeti vadságából kibontakozott, 's végre a' legmagasb szellemi tetőkre vergődött. — A' kiadó csak rövid kivonatot adja a' költeménynek kötetben beszédben, itt amott közbevetett verses fordítással; de teljes fordítást igérvén, melly azért ohajtható, minthogy Parceval' ónémet eredetiének olvasása sokkal fárasztóbb mint péld. Nibelungené, 's azért sokkal kevesebb olvasóra tarthat számot. Csak hogy a' fordítás rím' kedvéért ne áldozzon fel szépségeket, 's újdívatu sentimentalis v. emphaticus kifejezésekkel a' régi költemény' egyszerűségét semmivé ne tegye.

49. *Gedichte Walthers von der Vogelweide, übersetzt von Karl Simrock stb.* (Walther v. d. Vogelweide' versei, fordítá Simrock Károly; felvilágosíták a' fordító 's Wackernagel Vilmos. Berlin, 1833. 8. 2. rész).

Walther a' német költés' sváb időszakának tagadhatatlanul legnagyobb Iyrai genieje *), miért ama' régi literatura' föléledése óta neki jutott legtöbb figyelem és gond. Bodmer élte' környülményeit nyomozta, Gleim egy kötetnyi utánzatokat ada (1779), 's Tieck is némellyeket (a' „Minnelieder“ közt); de mind ezek nem juttaták e' költőt érdemlett polczára, míg Uhland 1822ben nem lépett fel költése' jeles előadá-

's szellemi tőkély után vivó lovag van képlegesen értve, kinek ezer veszélyen kelle kereszgül menni, míg a' földi legnagyobb jónak ismeretére juthat. A' miért a' legvitézebb bajnokok szintugy küzködtek e' kelyhért, mint Görögország' hősei az arany gyapjuért; 's kalandaikat a' legjelesö költők énekelték meg (*Heinsius, Teut, IV. 68*).

*) Élt a' tizenharmadik század' első felében. *A' szer.*

sával (W. v. d. V., ein altdentscher Dichter, geschildert von L. Uhland. Stuttg. 8.) 's Lachmann 1827ben textusának critical kiadásával. E' két férfi Walther' értésére 's a' historiai czélzások' megmagyarázására már megtevė a' javát. A' jelen kiadás W.' minden verseit foglalja magában három szakaszban (Frauendienst, Gottesdienst, Herrendienst), történeti, aesthetikai és prosodiai világozásokkal. A' fordítás kedves olvasásu, de fájdalom van itt is számos eltérés az eredetinek erejétől 's igénytelen egyszerűségétől, mellyeket új divatu pompa nem pótol ki. 'S hol az új nyelv nem képes az eredetit visszaadni, az ó textust legalább jegyzésben kellene felrakni. — Walther' dalai közt a' szerelmesek a' legszebbek; az istenekben sok helyt van mély érzés, még is kevesbbé kitünők; ellenben történetileg nevezetes politicalai vers ismét van több rendbeli. Ó valóságos Ghibellin; 's háromszáz évvel Luther előtt, már ennél is több erővel lép fel az egyházi rend' akkori elkorcsosodása, a' pápa, 's az áruló birodalmi fejedelmek ellen.

50. a) *Reinhart Fuchs. Von Jakob Grimm* (Reinhart Fuchs; Grimm Jakabtól. Berlin, 1833. 8.).

51. b) *Reineke Vos. Nach der lübecker Ausgabe von 1498 stb* (Reinecke Vos; az 1498diki lübecki kiadás után. Bevezetéssel, glossariummal 's jegyzetekkel Fallerslebeni Hoffmann által. Boroszló, 1834. 8.).

Ezen, belső érdemeinél fogva is, nevezetes, és mintegy háromszáz évig az egész német nép' kezében volt könyvről sokáig azt hívék, hogy az a' XVd. század' végén, vagy a' következőnek elején született. A' legújabb kor' buvárlásai e' véleményt nagyon módosítják; 's ezekből látszik, hogy az az alnémet kidolgozás, melly 1498ban Lübeckben, 's az óta vagy tizenhatszor látott napvilágot, csak ugyan a' XVd. század' végén készült, 's mint Grimm az 50 sz. alatti munka' bevezetésében megmutatja, csak szabad, sokszor korcs fordítása Willem die Madock' németalföldi *Rainaert*-jének, melly egy a' XIIIId. századból fenmaradt franczia *Renartból* van merítve. Ezen alnémet Reinecke' szerzőjének Grimm is Baermann Miklóst tartja. Azonban újra lelt kéziratok szerint ezen állati mese *) sokkal régiebb. T. i. egy nagyobb latin költemény'

*) A' költemény' személyei állatok, mellyek közt a' róka játszsza a' fő szerepet; a' többiek: az oroszlán (a' király), borz, medve, kanmacska, kecskebak, nyúl, farkas stb. Miután Reineke, a' róka, az állatok' minden vádjai alól magát kihazudta, végül a' király (oroszlán) által min-

töredékének (*Isengrimus*, mely egy berlini codexből itt először jelenik meg) vizsgálatából látszik, hogy az déli Flandriából ered; korát nem lehet meghatározni, azonban régiebbnek látszik Ienni a' *Mone* által (1832ben) kiadott *Reinardus*-nál, mellynek hazája éjszaki Flandria 's kora 1148—60. Ezen latin kidolgozások nemzeti német alapokat hagynak feltennünk, és csak ugyan vannak is nyomai vissza egész a' Xld. század' közepeig. A' Reinhart-monda hihetőleg frank eredetű, 's leginkább az éjszakfrancia-német határokön, aztán Németalföldön formálódott ki. De van felnémet kidolgozása is („Reinhart“) a' XII. századból; a' mi ebből Pesten, 1817ben a' kalocsai kéziratból jött ki, egy pfalzi kézirat után igazítva 's bővitve, öszvesen tiz énekben van itt (50) lenyomatva, 's ez is csak egy, még régiebb német substratum' átdolgozásának látszik lenni. Ezen átdolgozat pedig francia kutfőre mutat, de vannak lényeges részei, mellyek mind a' francia költeményben hibáznak, mind a' latin átdolgozásokban; szerzője talán *Heinrich der Gliche-saere*. 'S e' Reinhart-monda felső Németországban nem csak ismeretes volt, hanem kedveltetett is, honnan egyes részeinek a' 12—15 századig több átdolgozatai vannak, festett előadásai stb; ekkor (a' XV 's XVI. században) elenyésznek felső Németországban minden nyomai, épen midőn az alnémet (Reineke) tűnik fel. Grimm' kiadásában a' majdnem 300 lapnyi nyomozó bevezetést, mellyben nem csak külső, hanem belső történeteit is fejtegeti a' regének, elágazásait a' nép' hitében, összefüggéseit a' nép' ideáival, jelentését, czélzásait stb, követi a) az említett Isengrimus; Reinhart, a' felnémet kidolgozásban; Willem' alföldi Reinaertje; a' legenda aurea' egy folytatásának töredéke (először), valami 40 egyes, német 's latin darab, 's egy francia: „le rénard bestorné.“ Hoffmann ismét az említett lübecki kiadás után az alnémet Reineckét adja, mellyet eddig a' művelt olvasó leginkább Goethe' fordításából ismert; de e' fordítás' formája (hexameter) minden jó oldalai mellett is nem illik a' tárgyhoz 's azon pajzául csintalan hanghoz, melly az egészen végig zeng. Sok tréfa, furcsaság, beszéd 's felelet csak az alnémet szójejtésben mulattató; sok vastagság csak ebben tűrhető 's nem sértő. Ez-

dennemü kegyekkel és tisztelettel elborítatik, 's számos baráti' kíséretében haza tér várába, hol övének csínjai' szerencsés kimenetelét elbeszéli. Grimm azt igyekszik megmutatni, hogy a' mesében nincs satirai irány, mint eddig hívék. A' szerk.

ért köszönetet érdemlő a' Hoffmann által hozzá adott bő gloszarium is, mellynek segedelmével a' kevesbbé jártas több gyönyörűséggel használhatja az alnémet eredetit, bármelly ujnémet fordításnál. Mit Grimm általános vonalokban mutat meg, azt Hoffmann, bevezetésében, bővebben és számos nyelvbeli összehasonlítás által bizonyítja be, hogy t. i. az alnémet Reineke a' németalföldi Reinaert' átdolgozata. A' jegyzések nem csak szó-, hanem dologmagyarázatokat is foglalnak magában.

52. *Der Renner. Ein Gedicht aus dem 13ten Jahrhundert, verfasst durch Hugo von Trimberg stb* (A' futó. XIII. századbéli költemény Trimbergi Hugótól. Először kiadva a' bambergi historiai egyesület által. Első füzet. Bamberg, 1833. 4.).

A' szerző hihetőleg a' hajdani würzburgi hercegségben helyetett trimbergi vár alatt fekvő faluban született, 's onnan vette nevét; 1260—1309 a' bambergi iskola' mestere és rectora volt, a' mennyiben a' munkából 's némelly oklevelekből ki lehetne nyomozni. Egyik munkáját: *Samner* (Sammler) 1266-ben, a' *Renner*-t 1300 kezdte, 's emez kijött ugyan 1549, de igen hibásan. A' meglévő 33 kézirat közül a' bambergi egyesület csak hármat használt. A' Renner mindenféle tanuságos és furcsa, komoly és tréfás legendák', controversiák' és mesék' gyűjteménye. Ámbár Hans Sachs háromszáz évvel későbbben élt, hasonlít hozzá Hugo a' különféleképpen szeretetére nézve; mindketten szüntelenül új 's különböző, különös és változó képeket szövegetnek össze; 's mindenütt erkölcsi oktatásokat szeretnek elhárítani, mi mai nap untatja az olvasót, de a' korának hecsületességét mutatja. Hangja Hugónak mindenütt, még komoly tárgyknál is, derült 's szeretetre méltó pajzánságu. Nála satírák fordulnak elő a' nemzetségekre, rendekre 's általában az emberekre bibliai történetecskékkel, állatmesékkel, külön bölcseségi szabályokkal, egyházi, political, erkölcsi intésekkel, sőt literáriai ismeretekkel is keresztül szöve; 's nemes nézetekre, szintugy mint bátorságra mutatnak némelly helyek, hol a' parasztság' részére állván, ennek elnyomói ellen szólal fel! Az egész érdekes gyűjtemény pezseg jó mondatoktól, elmés gondolatoktól, 's mint korának jele nagy figyelemre méltó.

53. *Altdeutsche Dichtungen. Aus der Handschrift herausgegeben von Dr. H. Meyer u. E. F. Mooyer.* (Ónémet költemények. Kéziratból adák ki Dr. Meyer és Mooyer. Quedlinburg és Lipese, 1833. 8.).

Egyszerű lenyomatásai a' legszebb régi költeményeknek (sz. Elek' legendája, mellynek tartalma Goethe 's Krug v. Nidda' dolgozataiból is ösmeretes; 's 7 szerelmes történet), a' legszükségesebb, de elégséges magyarázatokkal. (46—53, *Menzel' Literaturblattja után*).

HISTORIA.

54. a) *Allgemeine Geschichte vom Anfange der historischen Kenntniss bis auf unsre Zeit stb* (Közönséges historia, a' történeti ösmeretek' kezdetétől a' mi időnkig. Gondolkodó történetbarátok' számára, írta Rotteck Károly, badeni nagyhercz. udv. tanácsos és prof. — 9 köt., kilenczedik kiadás. Freiburg, 1833—4. n. 8.).

55. b) *Allgemeine Weltgeschichte für alle Stände, von den ältesten Zeiten bis z. J. 1831. stb.* (Közönséges világtörténet minden rendűek' számára, a' legrégebb időktől 1831ig. Nagyobb munkáját vevén alapul kidolgozta 's kiadta Rotteck Károly stb. 4 köt. A' szerző' képével. Stuttgart, 1831—3. n. 8.)

Rotteck, mint nyilvános character, ismeretes. Nemzete őt mint az alkotmányos jog' és szabadság', mint a' nemzeti-ség' 's haladás' legmelegebb 's ékesebb szószólóját tiszteli. 'S illyennek mutatá magát mint kamarai követ, publicista, történetíró; az academiái, a' tudományos 's a' politicalai szószékben; mint tudomány' embere, 's mint a' badeni törvényhozás' tagja. Jelen munkájában is úgy lép fel, mint korunk' szellemi nagy érdekeinek elhatározott előmozdítója; 's mint beszédben, úgy itt is olly nehéz súlyt vet azoknak mérőserpenyűjébe, hogy ki hennök csak önkényes újításokat, elévült birtok' megtámadását, francia nyugtalanság' szüleményeit látja, elidegenedik tőle, mivel pártérdekek által elfogulva ritkán hiszik, hogy valaki, önséges rugók nélkül is híven szolgálhasson meggyőződése' ügyének. A' ki tehát illy általános érdeket nem ismer ei, ki nem hitetheti el magával, hogy itt nem egyoldalú theoriák általi felizgatás a' cél, 's hogy új hitágazatok' terjedése az europai egyetemes miveltségnek gyümölcse, a' nemzetek' kölcsönös oktatásában foglalt ész' szükséges kifejlődése: az ollyannak nincs a' R.' könyve írva. Azonban más szellem látszik egy roppant publicumot vezetni, melly közt csak az utóbbi munka húszezernél több vevőre akadt. Ezen egyszerű, egyenes lelkű sokaság' számára irt R., 's e' szellem által lön ő valódi népi íróvá. Gondosan gyűjti ő a' régi bölcsesség' aranysemeit, figyelmesen múlat minden nagy képnél, hogy a' szíveket felé fordítsa, minden nagy tévedésnél, hogy

azt óvásul kitűzze. Szigorúan és komolyan adja elő a' pártok' ügyirásaikat, 's bíróként szól; 's megmutatja melly hiu azon iparkodás: a' bajokat, a' helyett, hogy orvosoltatnának, sophismákkal félre okoskodni, 's a' szükségeket, a' helyett, hogy felfogatnának, tagadni akarni.

56. *Geschichte Europas seit dem Ende des 15ten Jahrhunderts, von Fr. v. Raumer stb* (Europa' története a' 15d. század' végétől. Raumer Fridriktól. 1—3d. köt. Lipcse, 1832—4. n. 8.).

Kevés időszak van a' historiában, melly olly nagyneműleg kezdődik, 's olly szomorúan végződik, mint az, melly e' három kötet' tárgya: t. i. 1494—1648, vagy is az Amerika' fölfedezésétől a' westphaliai békéig terjedő másfél század. Gazdagság' és hatalom', 's megifjúló szellemi életnek milly szép reményeivel kelt föl a' nap Europa felett a' XVII. század' elején! 's melly boldogtalan bomlottság és lankadtságban sínlett e' világrész' nagy része a' harminczévi háboru' végével! Mi lett azon merész feltörekvésből, melly tudomány 's polgárélet, lelemények 's fölfedezések körül mutatkozott? Hol vala ország, mellyben belháboru nem dühöngött, eretnek-kárhóztatók' máglyái nem lobogtak, mellyen anarchia 's kényuraság gyógyíthatlan sebeket nem vágtak? Hol vala népszabadság, melly nem veszélyeztetett, alkotmány mellyet önkény nem sérte meg? Luther, Hatten, Padilla és Hospital' századára jezsuiták, Albák, guízok és Tillyk következtek, 's szerencsés vala azon ország, melly egy Lerma' gyermekek szeszélye helyett csak egy Richelieu' zsarnoki, de értelmes, akaratjának vala kénytelen hódolni. A' reformatio' kezdetében nem volt volna alaptalan azon panasz, mintha a' gondolat' országában készülne ugyan a' szabadságnak egy elkülönzött birodalma, de az élet merevény függőségben akarna maradni; de milly sokat ígérő vala akkor a' vetés a' jövőre nézve, milly végtelen egy újkor' tekintete, melly a' szemek előtt megnyílt! 'S több mint százados harczok, tévelygések 's mindennemű áldozatok után, a' levésnek, a' tökéletlennek 's ki nem elégítőnek ezen állapotja még is tartott, a' legnemesebb erők a' hasztalan küzdelemben elpusztultak, a' szablya' emberei vetemedtek szellemi kérdések' megfejtésére, az ész régi holt formákat csak ujjakkal cserélt fel, 's a' szabadelmű protestantismus mintegy lutheri 's calvini pápasággá változott. A' világ el látszott vesztetni azon idealis irányt, mellyet neki elébb a' vallásos mozgás adott; de nem úgy, mint ha a' lelkesült iparkodás csak practicusabb oldalt nyert volna; hanem, noha minden vita a' vallás' nevében folytatott, kicsinykedő hiúságok, cselszö-

vények, uralkodási vágy, színlés, és babona minden egyéb rugókat el látszának nyelni, vagy arra használtatni, hogy önseges czéloknak szolgáljanak. De bár melly gazdag is e' kor egymást váltogató történetekben 's rettentő catastrophákban: mindenütt egységnek szembetünő hiánya, bizonytalanság, foganatlanság mutatkozik, ritkán nagy individualitások' behatása, többnyire könnyelmű párti vagy magányos fondorlatok' győzödelme a' legdrágább nemzeti érdekek fölött. Láttunk vakmerő harczai tetteket, zajos elfoglalási merényeket, véres harczmezőket; másfelül finomul kiszámoló, egy sima nyelvű politica' minden kigyóútaít jól ismerő, czéljaikat minden tekintetek nélkül szigorúan űző diplomatákat. De ama' vad seregek, mellyek Európát dúlongva kalandozák be, a' csillaghívó vezérek, mellyek ezeket mozgatták — mennyi volt köztök nem egyéb, mint a' legtöbbet ígérőnek szolgálni kész zsoldos, minden hazához ragaszkodás nélkül, csak azért keresők a' tábori életet, mert ott feltalálták amaz idő' szabadságát: minden kénynek büntetlenül áldozhatni? 'S ha voltak is valóság' tanítói, kik az emberiség' evangeliumát hirdették, philosophusok, kik a' tudományyal felvilágosodást kapcsoltak össze, publicisták, kik nyilvános morált ismertek el: azok dicséretes, de ritka kivételek valának. A' tizenhetedik század' országos embereit bélyegzi az, hogy míg Németország, míg fél Europa, mellynek Münsterben 's Osnabrückben békét voltak adandók, halálos vonaglásokban fetrengett, nekik arra négy esztendő kelle, 's — hogy Raumer' szavaival éljünk — a' legmagasb statusbülsesség' remekének tarták, ha a' sok kocsiszás, menés, látogatás, megelőzések, hágsókon fel 's alá járás, 's egyéb jelentés nélküli aprólékosságok mellett egymástól valamit kisajtolhattak, elcsalhattak. 'S nem csak a' catholicus Franciaország becsteleníté magát a' borzasztó bertaláni éj által, nem csak a' szenteskedő Spanyolország, leghasznosb lakói' fél milliójának számüzésével, mi által az ország elnéptelenedett: hanem protestáns országokban is, hol épen akkor a' gondolat' szabadságáért vívtak, holmi kedvencz hitformuláktól való apró eltérések véresen boszúztatának. Calvin megégetteté Servetet, Németalföld dühöngött az arminianusok ellen, 's Németországban a' reformatusok és evangelicusok jobban gyűlöltek egymást, mint a' pápistákat vagy törököket. A' legkülönczebb reformator VIII. Henrik volt Angliában, ki eleinte a' pápától „a' hit' védlője“ névvel tiszteltetvén meg, később anglicanus pápa, a' szolgai Ielkü parlamentet azon nyilatkozásra birhatta, hogy mit a' király 's meg-

bizottai, hit' 's egyházi intézkedések' tárgyában parancsolni fognak, mindenki hinni 's követni tartozik. A' párizsi vérlakomát pedig XIV. Gergely ünnepélyes Tedeummal üllé, 's hallatára II. Fülöp, ki még savanyús mosolyra is alig vonítá el száját, szertelenül vígadott, 's egy nézőjátékot adatott: „A' harczoló egyház“ cím alatt. 'S a' párizsi parlament eszten-dei hálaünnepet határozott. Ugyan az, a' gyalázatos III. Hen-riket nem átallotta „szentek' szentének“ nevezni; 's midőn a' ligistákkal összeveszvéen Clement Jacobinus barát által megöle-tett, V. Sixtus a' gyilkost nyilván „Judit, Eleazár 's a' leg-dicsőbb martirokhoz“ hasonlítá, 's a' történetet isten' közve-telen segedeImének tulajdonítá. 'S I. Maksa, a' német liga' akkori feje, a' harminczévi háboru' lelke, 's tartásának fő szerzője, már 16 évü korában ezt írá anyjának: Tegnap nagy örömmel érttem, hogy a' francia királyt megölték. Ha az igaz is volna, még nagyobb mértékben örülhetnék.

Raumer itt azt az egész erkölcsi utálatot érzi, melly illy korok' történetiróját eltölti. Czelja a' múltat oktatásul 's in-tésül vezetni elünkbe; emlékeztetni miképen nép 's kormány soha a' bölcs mérséklet' öszvényétől el ne térjen, soha az élet-ben magasb igazság' elveit el ne tagadja, mellyek' vezérlete nélkül vak szenvedelmek 's előítéletek nyerik el a' felsőséget, egész embernymokat kiszámíthatlan szerencsétlenségbe dön-tendők. Egy nagy political ujjá-születés' fordulópontján, mellyen korszakunk állani látszik, hol a' vélemény' hatal-ma igyekszik uraságra kapni, hol ó és új, mikép a' ti-zenhatodik századnak elején, a' legélenkebb forrásban 's vá-lasztó - folyamatban találatnak: illy munka kétszeresen ked-ves, nem csak azért, hogy sok meglepő parallelákat nyújt a' jelenkorhoz — noha az extremumok' védlői most is a' szük-ségek' és érdekek' összebékítését önségesen elutasítnák —, hanem mert egy szellemileg előkelő kortársunk' ítéleteit és nézetit adja, mik azon irány által, mellyet a' nekik jutó körben az elméknek adnak, az események' kifejlésére hatalma-san munkálnak; úgy, hogy e' munkát olyannak tekinthetni, mellyről kérdés: tárgyánál vagy szerzőjénél fogva érdek-e inkább? Mert Raumer éjszaki Németországban az, mi Rotteck a' déliben: nyomos tekintet' szava; Rotteck merészben haladó, tartózkodás nélkül az új eszméket kivallva, a' jövődő felé siető; Raumer óvakodóbb, többször visszatekintő, a' régi jog' téréen építő, 's. pedig a' juliusi forradalom óta, melly sok szabadelmü enthusiasmust meghűtött, annál elhatározottabban; mind a' két férfi pedig jóakarát', emberség', honszerelem' szelle-

métől lelkesülve, a' szabadság' és kifejlésnek őszinte barát; mind kettő, nyilvános viszonyaikban, Rotteck mint népi képviselő, Raumer mint statistiszt, azt megmutatók, hogy gondolkodások nem csak theoriai. 'S Raumer' érdeme annál nagyobb elismerésre méltó, minthogy részéről political hitének szabad kinyilatkoztatása az ő körülte uralkodó véleményekkel némi ellenkezésben áll. Elve a' javítás', a' haladás' elve; rendszere az elvek' közletésének rendszere, az elismert jónak 's igazságosnak nyílt, becsületes concessiójával, a' tapasztalás' segédmélvel, erőszakos szökések' 's végpontok' elkerülésével, a' kölcsönös kívánatok' megbékítésével 's a' túlfeszített igények' kiegyenítésével — melyet össze nem kell zavarni a' fél rendszabások', határozatlanság' 's kisajtott concessiók' rendszerével, melly nem azért hirdet mérsékletet, mintha egyoldalúságtól óvakodnék, hanem mert az idő' teremtoi magvát félre ismervén, inkább elfojtja annak csirázását, mint hogy ellent állna abbeli félelmének, mikép a' dolog oly szaporán találhatna menni, hogy annak vezetése kisikamolhatik kezéből; végre oly rendszer az övé, melly „az egyeseket felszólítja: Ielnék üdvöket abban, ha a' köz törvény fentartatik; a' törvényhozókat pedig: tanulnák átlátni, hogy minden személyes mozgás' és szabadság' kiirtásával az ő munkájok is dugába dől.“ — A' mi pedig különös elsőségeit illeti Raumer' historiai előadásainak, ugy látszik azok leginkább abban állnak, hogy ő a' historiát nagy characterképek' rámaiban fejt ki; hogy minden költői illusiókat szigoru igazságszeretettel megsemmisít; azoknak, kikre sok vala bízva, bármelley földi lépcsőn álltanak, vagy bármelley nemzethez tartoztanak legyen, jó 's rossz tetteik fölött kiméletlen halálítéletet tart. Neki a' historia egy komoly Nemesis, melly érdem szerint jutalmaz és büntet, személy' és méltóság' tekintete nélkül. 'S közepébe vezet a' népeknek, örömeik 's szenvedéseik' körébe; táborba 's vérmezőre, oktatóik' 's bölcseik' termeibe, törvényhozóik' tanácsgyűlésébe, a' paloták' díszcsarnokaiba 's az udvarok' multságai közé. Tudja, mikép gyakran a' legfontosabb political események' csirája egyes személyek' magányos élete' környülményiben rejtezik; mert az emberi életben sokszor a' legnagyobb dolog igen kicsi szálakon függ, mellyek tisztán személyes viszonyokhoz vezetnek vissza, főleg mint-hogy a' nyilvános erkölcsiség 's erkölcstelenség az előkelők' példájából 's magányos életéből nagyon is bőven szedi táplálátát: 's így munkájának nagy érdeme az, hogy képei' cyclusába sok illy kicsinynek látszó környülményeket is fölve-

ve, nem annyira mivel a' historiai sceneriát csodálatosan elevenítik, hanem az egész tetemesen felvilágosítják. Egy nézetét a' szerzőnek kívánjuk itt gyengéjénél fogva érdekelni. A' mérséklet' azon elve, melly neki vezérfonalul 's mérpálczául szolgál, 's ott, hol valaminek történni kell, igen jó: kevesbbé van helyén a' historiában, hol történt dolog' szemlélése forogván fenn, a' helyes felfogás' néz-pontja ez által könnyen elvétetik. Abban, mit a' lángész sebes és biztos erejével véghez hajt, lehet hogy talán meggondolás' hiánya mutatkozik, minthogy a' szokott gradatiók nem tűnnek ugy elő, 's minden viszonyok' aggodalmas szemügyre vételét, minden lehető' következesek' pedans kiszámolását, mi végtire is kárba vesző munka, a' genie megveti. Ezen észrevételeknél fogva több nevezetes véleményeinek, név szerint a' wittenbergi reformator' cselekedetei' megítélésének, módosulást kell szenvedni.

57. a) *Geschichte des osmanischen Reichs, grösstentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven, durch Jos. v. Hammer* stb. (Az ozman birodalom' története, legnagyobb részt eddig nem használt kéziratok 's levéltárakból mérítve Hammer József által. 9dik 's 10d. v. utolsó kötet. Pesten, 1833—4. n. 8.).

58. b) *Geschichte des osmanischen Reichs* stb. *Zweite verbesserte Ausgabe* (Ugyan az; második javított kiadás, 4 kötetben; eddig csak 1—3. Pest, 1834—4. n. 8.)

Az 57d. számmal Hammernek ezen óriási munkája be van fejezve. Terjed az csak a' kajnardzsei békeig (1774), mert, u. m. a' szerző, „fél igazságot, halk rámutatásokat, félénk intéseket“ megvet, pedig hogy a' legújabb török történetet historiai méltósággal elő lehessen állítani, nem voltak neki tekintet érdemlő kútforrásai. De hogy mindent, a' mit előadott, egész valósággal, határozott kifejezésekben 's szabad lélekkel adta elő, azok' kedvéért említi, kik az auszriai censura' discretiójáról kellenél csekélyebb véleménnyel vannak. 'S ki a' roppant munkát olvasta, kénytelen ezen állítást helyben hagyni; mert sem *criticai* használtatását a' legszámosb és terjedelmesb kútforrásoknak, sem a' lettdolgok' részrehajlatlan előadását nem tagadhatni meg ezen munkától. E' dolgozat valójában bámulatra méltó, 's egyetlen a' maga nemében. Melly tartós szeretete a' tárgynak, melly türelme a' gyűjtői szorgalomnak, milly külsőkép kedvező constellatiók, tudományos és diplomaticus összeköttetések, 's végre, milly áttekintés, milly adománya a' combinatióknak, 's ugy

szólván, milly kormányzó tehetség kívántatik arra, hogy valaki illy roppant készüléket összehalmozhasson, azt hatalma alá hajtja, használja 's a' világnak illy szép eredményt nyújt-hasson! Azonkívül ezen historiai munka a' sors' azon különös határozásira emlékeztet, mellyek történeteknek Játszanak 's még is kiszámított dolgokhoz hasonlítanak. Lehetetlen vala az előtt az ozman historiát illy terjedelmesen 's illy pontossággal megírni, mert a' kútfőkhöz, név szerint a' keletiekhez, alig leheté férni; 's lehet hogy nem igen sokára ismét majd lehetetlen lesz, mert a' török biradalom közel van enyészetehez. Egyedül az alig mult idő nyújtá mind azon külső kedvezéseket, mellyeknél fogva egy lángelmű buvárnak lehető volt amaz érdeklő nép' külön elszórt képeit rendbe szedni, 's a' futamókat 's mulókat egy örök tükkörrel megállítani.

Az 55d. szám rövidített kiadása a' nagy munkának, egy nagyobb közönség' számára, árára nézve öt hatoddal olcsóbb amannál; 's azért is e' helyt különösen ajánlandó, mint-hogy szinte fél hazai historiánk, a' XVd. századtól a' XVIIIdik-nak közepéig, benne foglaltatik. (54 — 57 a' *Litteraturblatt után*).

59. *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte; herausgegeben von Jos. Freiherrn v. Hormayr.* (Hazai történetek' zsebkönyve; kiadja báró Hormayr József. Új folyam' ötödik éve. 1834. 8.)

E' zsebkönyvet különféleség 's helyes választás folyvást ajánlják. Tárgyai többnyire a' bajor historiát, 's leginkább a' XV. 's XVId. századot illetik, azonban találunk itt is ránk nézve különösen érdeklőt, t. i. „Okleveles irományok a' magyar belháborúk' történetéhez“, mellyek ez úttal II. Rákóczy Ferencz' támadása' dolgait illetik 1703tól 1706ig.

60. *Tafeln der Geschichte, die Hauptmomente der äussern politischen Verhältnisse und des innern geistigen Entwicklungsganges der Völker u. Staaten alter u. neuer Welt* stb. (Történetek' táblái; a' külső politicalai viszonyok' 's a' belső szellemi fejlődés' menetele az ó 's új világ' népei 's országaiban chronologiai 's ethnographiai rendben Dr. Vehse Edvárdtól. 60 tábla I. osztály: politicalai, II. oszt. mivelődési történet; amaz 36, ez 24 táblában. Drezda, 1836. fol. — Eddig 8 szállítvány, 1300 évig).

Illy nemű munkáknál a' tudományos criticán kívül főkép annak külső elrendelése jó tekintetbe a' könnyű átnézhetés végett, melly itt a' főczél. A' munka' terjedelmét 's tervét a' czím teljeseen kifejezi; 's azzal különbözik egyéb

rokon nemü munkáktól, hogy a' népek' művelődési története bővebben adatott elő, minthogy annak külön ágai u. m.: vallás, alkotmány, törvények, kereskedés, literatura stb szintannyi külön oszlopot nyertek. E' mellett az e' tárgyakat világitó újabb vizsgálódások szorgalmasan felhasználtattak; a' tabellaris elintézés igen könnyü áttekintést nyújt, mit a' színezés (a' népek' neveinek külön színekkel aláhuzása) is elősegít; egy mellékoszlopban állnak az évszámok (Krisztus el. 's ut), 's az oszlopok nincsenek elterhelve. (A' Gött. gel. Anzg. után).

LENGYEL LITERATURA.

SZÉPLITERATURA.

61. a) *Wallenrod Konrád. Történeti elbeszélés Litvánia' 's Poroszország' előidejéből, Mickiewicz Ádamtól* (németül Kannegiesser K. Lajostól. Lipcse, 1834. 8.).

62. b) *Farys. Wallenrod Konrád. Grazyu. Három költemény Mickiewicz Ádamtól* (németül Nabelac és Werner által „Nordlichter“ című lengyel költemények' első kötetében. Stuttgart, 1834. 8.).

Mióta Byron, kihez Mickiewicz hasonlít, a' színpadról lelépett, nagyobb költő e' lengyelnél föl nem kelt; 's ez kedvesebb a' szívnek, minthogy fájdalma fenségesebb, mert egész nép' fájdalma, 's egyszersmind szelídebb is. Byron főbbit zajgott, ok nélkül; Mickiewicznél a' legmélyebb 's fájóbb érzés is nemes mérséklettel nyilatkozik. „Wallenrod Konrád“ című hásköltemény, mellyhez most, németre fordítván az, mi is könnyebben férhetünk, historiai alapon nyugszik. Wallenrod Konrád a' német rend' főmestere volt, 's azt gondatlansága által a' legnagyobb szerencsétlenségbe ejté. 'S még is nemes sajátságokat tulajdonítanak neki némelly krónikairók, mindnyájan pedig a' character' és visélet' egy bizonyos különösségét, eszelősség' bizonyos nemét. Egyetlen legkedvesebb barátja, Halban, hűbájolónak iratik, ő maga pedig őrzöngésben halt meg. Egy merész, de költőnek nem tilos combinatio által Mickiewicz ezen Konráddal egy bizonyos Stadion Walthert identificál, ki ama' rendet elhagyván, Kieystutt litván herczeg' leányát vette el, 's ismét eltűnt. Ezen Walthert ő egy rablott litván gyermekké teszi, ki a' német rend' lovagjai által neveltett, de mihelyt születése iránt felvilágosítatott, litván földiehez visszatért; 's már most igen természetes lesz, hogy ezen Walther-

Konrád, mint született 's hazáját lángolón szerető litván, a' rendbe való újra belépése által nem egyébre czéloz, mint hogy a' rend magát önmaga által elpusztítsa, 's így a' nagymester' késedelmeskedése, pulyasága, árulása 's őrzőfőge egyszerűen meg vannak fejtve. Nem tekintvén az egyes történeti lettdolgokat, e' költemény a' történet' szellemében van gondolva. Népek, mint individuumok, midőn végső inségbe ejtetnek, ravaszság', árulás' fegyvereihez nyúlnak, és semmi fegyver nekik nem gyalázatos, csak fegyver legyen. — Konrád itt úgy lép fel, mint a' németrend' első hőse, de némi sötét 's szeszélyes vonásokkal. 'S Marienburgon túl a' költő egy magányos tornyot mutat, mellybe egy idegen apácza záratott, kinek csak néha hallik jámbor éneke, látszik fehér sugárként fénylő fürte, hókeze stb. Erre térnek a' lovagok is. Az apácza' szava ötlük füleikbe a' torony' homályából, melly Konrád' nevét hallatja; 's ezt profétaszó gyanánt vevén a' lovagok, Wallenródót választják nagy mesterül. Egy ünnepi lakománál az újdou választott a' legvadabb szenvedélyeknek enged, 's majdmajd elárulja bús czéljait, mellyek az általa gyűlölt, most annyira tisztelt rend' kebelébe vezeték. „Ki énekel nekünk gyilkos éneket? kiált fel, csak ilyen illik gyilkos rendünkhöz“ stb, 's az apródok' 's inasok' köréből előlép egy ősz litván, 's hazai dalokban kilihegi népe' egész nagy bűvát, sőt a' rablott litván gyermekről is énekel, gyűlölséget lehelőleg, 's a' szép Aldonáról, Kieystutt herczeg' leányáról, kit az megszerete 's elvön; de nem maradhata meghódított nemzete miatt nyugalomban 's távozott, 's harczolt a' németlovagok' nagyobb hatalmával, 's hiába, mig végre azon kétséges szándékra vetemedik, mellyet már ismerünk — ekkor a' nagymester hirtelen félbe szakasztja, hogy honszerelme' tüzeiben magát el ne árulja. Azonban most Konrád maga — legalább a' beszély' szellemében — tovább megy, mivel egy más romanczot énekel, Almansorról, ki a' spanyol táborba költözött, hogy barátság' színe alatt 's testvéri csók által a' dög-halált a' keresztyénekre átszármaztassa. — Ezek által, nem tagadhatni, az illusio szenved. Mikép lehet, hogy a' rendlovagok illy fogárd dalok' értelmébe ne hassanak? Általában nem kell vala a' németlovagok' chorusát olly határozatlanul 's alárendelve tartani, hanem ezen szintolly bátor mint durva és kegyetlen lovagbarátokat bélyegzőbb vonásokkal kifesteni. — Közelít végre az elhatározó pillantat. Konrád elmulasztta minden óvásokat Litvánia' növekedő hatalma ellen, sőt még segedelmezé is azt titkon, az elpártolt Vitold hercze-

get földieivel ismét összebékeltette; 's végre az ellenséget, kiért magáért mindent teve, el hagyja közelíteni; vadászaton 's a' dőzs-asztalnál tobzódik, elmulaszt minden hadi készüléteket, 's ütkezeten első, ki megfutamik. A' lovagok tehát, megveretésök után, büntörvényszéket tartanak a' pulya áruló' elítélésére. Ez titkon a' toronyba futamlik, hol amaz apáczában Aldonára ismerünk. Konrád, vérboszúja után ismét honába akar térni kedvesével, de ez a' toronyból csak úgy távozik, hogy sirjába szálljon. Sorsa bételt; ki illyet tett, soha Éden' ártatlanságába nem térhet vissza. Konrádot üldözi a' vértörvény, 's ő mérget nyél. 'S még egyszer, 's végsőszerű hallik Aldona' jaja. Így végződik a' számtalan szépségekkel ragyogó költemény, mellynek itt két fordítását idéztük. A' Werner' kötetében ezen és *Faryson* kívül (mellyről, midőn Mendelsohn' fordításáról szóltunk, már az V. köt. 216. 's köv. lapjain volt említés) még *Grazyna* is foglaltatik, hasonlólag a' keresztes vitézek' korából. Nowogrod' ura Litawor, Vitold litván herczeggel akar, hitvese *Grazyna*' örökségeért harcolni, 's a' német lovagokat hívja segílyül. De a' nemes litván nő, hazafiságból, bármelly áldozattal is kész e' polgárháborút elfordítani, melly végre is csak földie' romlásával, német született elleceinek használna. Tagadó válaszzsal küldi tehát, férje' tudta nélkül, vissza a' német lovagok' követét; 's midőn azok, boszutól lángolva, Nowogrodra támadnak, a' dicső asszony, használva férje' álmát, ennek ruháiban 's fegyvereiben a' megrohanókra viszi seregét, 's egy halálos teke megöli, de felébredt 's utána sietett férje által megboszultatik. Régi pogány szokás szerint máglyán égettetik meg teste, 's a' legbájosabb asszony' férje a' lángok közé rohan.

Mickiewicz igen sokat irt, de csak legkisebb részét ismerhetjük német fordításokból, mert nagy 's épen legjelesb része költeményeinek nemzete' boldogtalan sorsát tárgyazza, 's hatalmas ellenségét 's ennek barátit nem mindenütt kimélhetvén, Németországban még nem lelt vagy fordítót, vagy sajtót. Az egyébkor békés művészet itt egy szomorú politikával van identificálva, nemzeti boszu 's gyűlölet gyilokkal fegyverzi fel a' szép Musát; melly irányról művészeti szempontból mit kelljen tartani? kérdés. Azonban Mickiewicz' szép csillaga el nem fog hűyni, midőn fiatal századunk' pártjai rég el lesznek már temetve régi levéltárakban 's a' történetírók' fiókjaiban. Mert ő e' kornak legnagyobb költője. (*a' Literaturblatt után*).

MAGYAR LITERATURA.

63. Magyar bibliographia 1833ról.

1. ENCYCLOPAEDIAI MUNKÁK.

A' magyar tudós társaság' évkönyvei. 1. köt. Rezekkel. Pest, n. 4.
 Köszhasznu esmeretek' tára, a' Conversations-Lexicon szerint
 Magyarországra alkalmaztatva. 5—9d. kötet. Pest (és Bu-
 da), n. 8.

Felső-Magyarországi Minerva }
 Sas, vegyes tárgyú iratok } L. Időszaki írások.
 Tudományos Gyűjtemény }

2. LITERATURATUDOMÁNY; TUD. CRITICA.

Bajza: Kritikai lapok. Első füz. 2d. kiadás. Pest, 12.

— — — 2d. és 3d. füz. Pest, 12.

Muzáron. Új folyam, első füz. Pest, n. 8.

3. NYELVTUDOMÁNY, NYELVTANÍTÁS.

Abc könyvecske. Komárom, 8.

Deák nyelv' kezdete. (Helv. vall. köv. oskolák' számára). Deb-
 reczen, 8.

Geenius Vilhelm: Zsidó olvasó könyv. Kiadta Somosy János.
 Buda, n. 8.

Kassai József: Származtató 's gyökerészó magyar-diák szó-
 könyv. I. és II. csomó. Pest, n. 8.

K(ecskeméti) Cs(apó) D(ániel): Kérdezősködő magyar nyelv-
 mester. Nevendékek' számára. Pest, 8.

Magyar ábécé a' fiu és leányoskolák' számára. Debreczeni for-
 mára. (N. Várad), 8.

Magyar abc, készítettett a' helv. vall. köv. dunántuli főtiszt.
 superintendentia' rendel. a' fiu és leányoskolák' számára.
 Pest, 8.

Magyar grammatika. Debreczén, 8.

Magyar grammatika és levelező könyv (v. közhasznu ismeretek'
 oskolájának 1ső füz.) Kassa, 8.

P(iringer Máttyás): A' magyar nyelvnek fényre bocsátott ágo-
 zati, németül irt munkáját magyarázván P. Bécs, n. 8.

Staucics Mihály: Nyelvészet. Némelly a' m. tud. társaság'
 külön használatára készült m. helyesírásra tett észrevételek-
 kel. Pest, 12.

Szalay Imre: Magyar nyelvtudomány, rövid oktatásokban a' kezdő tanulók' számára. 5d. jobb. kiad. Pest, 8.

Új abc. Debreczen, 8.

Új abc a' kölcsönös tanítás' módjához. Kolosvár, 8.

Dankovszky Gergely: Magyaricae linguae lexicon critico-ety-mologicum, e quo patefit, quae vocabula Magyari e sua avita caucasia dialecto conservarint, quaeve a Slavis, uti Bohe-mis, Carniolis, Croatis, Illyriis, Polonis, Russis, Serbis, Slavis Pannoniis, Vendis, Valachis, porro a Graecis, Ger-manis, Italis etc. adoptarint. I és 2d. füz. Pozsony, n. 8.

Gruber Antal: De stilo inscriptionum latinarum, in usum stu-diosorum philologiae. Pozsony, 8.

Vida György: Grammatica Romano-Gallica. Buda, 8.

Berlich Ignác: Grammatik der illyrischen Sprache. Buda, 8.

Piringer: Die Magyarensprache in ihren Grundzügen beleuchtet. Bécs, n. 8.

Schaffarik J.: Serbische Lesekörner, oder histor.-kritische Be-leuchtung d. serb. Mundart. Egy hasonmással. Pest, n. 8.

Császár Ferencz: Gramatica ungherese. 2 rész egy kötetben. Pest, (és Buda), n. 8.

Bérics János: Magyar nyelvtudomány, melly eredetikép Sza-lay Imre által magyar nyelven készitetett, itt pedig Márton' munkájából kiszedett gyakorlási feladásokkal, 's egy rövid szótárral megbővitve, a' tanuló rácz ifjuság' számára. *rác* nyelven megfejtetik. Buda, n. 8.

Fogarassy József: Oroszmagyar grammatica (*oros* nyelven). Bécs, 8.

Kossics József: Krátki Návuk Vogrszkoga Jezika. (Magyar nyelv' grammatikája *vend* nyelven a' *vend* ifjuság' használá-tára, gyakorlásokkal 's szótárával bővitve, ns Vas megye' költségével). Grécz, 8.

4. CLASSICA LITERATURA.

C. J. Caesar' minden munkái és háborúi. Magy. Szép János. 1—5d. könyv. Buda, 8.

Fedrusnak, Augustus' szabadosának aeszuposi meséi. Veszpr., 8.

Horatius' levelei. Fordítá *Kis János*. Az eredeti textussal *Döring* szerint, 's *Wieland'* magyarázó jegyzeteivel *Kazinczy Ferencz* által. Pest, n. 8.

Lucanus' Pharsaliája. Fordította *Sztrokay Antal*. (I. könyv). Pest, n. 8.

M. T. Ciceronis de Oratore libri tres. Debreczen, 8.

5. SZÉPLITERATURA.

Antal, vagy a' szegény flautásnak a' maga sorsával való megelégedése. Ford. *Csery Péter*. 2d. kiad. Kolosvár, 8.

Aurora, hazai almanach. Alapítá *Kisfaludy Károly*; folytatják többen. Aczélmetsetekkel. Pest, 16.

Bajza: *Aurora*, hazai almanach. Alapítá *Kisfaludy Károly*. XIII. é. Aczélmetsetekkel. Pest, 12.

B. E. J. A' házassulók (vigjáték). Pest, 12.

Blumauer' áltöltöztetett *Aeneise*. Ford. 's *Virgil'* végső három könyvének áltöltöztetésével megtoldta *W X Y Z*. 3 kötet. Párizs, 12.

Borossay János: Feleségföltő. Eredeti vigj. 3. felv. Pécs, 8.

Czárán (Seprősi) Emanuel: Meggyes, vagy a' fonyasztó szerelem. Eredeti magyar román. Pozsony, 12.

Dayka' versei. Öszveszedte *Kazinczy Ferencz*. Második bővebb kiadás (*Toldy Ferencz'* ügyelése alatt). Buda, n. 12.

Estike. (Széplit. gyűjt.) 1—3. köt. Kolosvár, n. 12.

Ezeregy éjszaka. Arab regék. 10 és 11d. füz. ford. V. M. 12d. füz. ford. S. L. 13d. füz. ford. L. J. H. Pest, n. 12.

Ezeregy nap. Perzsa regék, ford. D. F. S. I. és II. köt. Kolosv. 12.

Fülöp Sámuel (Deáki): *Pándora*. Válog. románok. II. és III. köt. Tinka; Lafontaine után. Kolosvár, 8.

Goethe: *Iphigenia*, drama öt felv. Ford. *Kis János*. I. külf. Játékszín, 1 köt.

Harsányi Iál: Mulattató. Szépliteraturai gyűjtemény. VIII—XII. köt. Pest, n. 12.

Kisfaludy Sándor' Munkáji. I és II. köt. Himfy. Pest (Lipcese), 12.

— — — III és IV. köt. Regék (ujabbak). Pest (Lipcese), 12.

Klauren Henrik: Első's utolsó szerelem. I. Rózsaszinü könyvtár. első köt.

— — A' vérkincs. I. Ugy. ott. 2 és 3d. köt.

Klestinszky László: *Szigetvár'* ostroma 1530. Ered. hazai drama. Az igaz szerelem. Szomorujáték. Kassa, n. 12.

- Koszorn.** Szépliteraturai ajándék a' Tud. Gyűjteményhez. 13d. eszt. folyamat. Pest, n. 8.
- Kovács Pál:** Thalia, eredeti színdarabok' gyűjteménye. Pest, n. 12.
- Kovácsóczy Mihály:** Nefelejts. Almanach, képekkel. Kassa, 12.
- Külföldi játékszin.** Kiadja a' m. tud. társaság 1—3d. kötet. Pest, n. 12.
- Lafontaine:** Tinka v. a' férifpróba. I. *Deáki Fülöp Sámuel* Pandora.
- Lebrun C.:** Az eleven-holt házaspár. Vig tréfa 1 felv. ford. *Telepi György.* Kassa, 8.
- M. K.** Nyelvpritty, vagy az újmagyar író mint kérő. Vigj. 1 felv. Kassa, 8.
- Molière:** A' nők' iskolája. Vigj. öt felv. Ford. *Árvaý Gergely.* I. Külf. Játékszin, 2d. köt.
- Munkácsy János:** Rajzolatok az élet' köréből. I. füz. Buda, 12.
- Nota Albert:** A' nőtelen philosophus. Vigj. három felv. Ford. *Császár Ferencz.* I. Külf. Játéksz. 3d. köt.
- Osián'** énekei. Az eredeti gael mértéken. Ford. *Fábián Gábor.* Három köt. Buda, 16.
- Péczy József:** Lant, vagy a' debreczeni r. coll. nevéndékei által irt némelly versek' gyűjt. 2d. év. Debreczen, 16.
- Rózsaszinü könyvtár.** Románok, elbeszélések stb. 5 kötet. Kassa, 12.
- Szalay László:** Fridrik és Katt. Novella. Pest, 12.
- Titkos szerelem,** vagyis napkeleti virágnyelv stb. Német után. *Pajor István.* Győr, 16.
- Tromlitz:** Szezelem 's föláldozás. I. Rózsaszinü könyvtár, 4 's 5d. köt.
- Van der Velde:** A' tatárcsata. I. Rózsaszinü könyvtár, 1 köt.
- Vörösmarty Mihál'** munkái (lyraiak 's eposiak). 3 köt. 12 képp. Pest, 8.
- Zeyk János'** (Zeykfalvi id.) munkái. 2d. köt. Bátori, Kinizsi, hexam.; Tatárfutás, rimes vers. Nagy-Enyed, n. 8.
- Zschokke:** Alamontade, a' gályarab. Ford. Pest, n. 8.
-
- Gruber Károly:** Margit. Eine magy. Erzählung aus unsern Zeiten. Pozsony, 16.
- Ludvigh Sámuel:** Myrthensträusse. 6 füz. Pozsony (Lipce, és Bécs), 16.
- Stern Emanuel:** Kg. Sauls Glück und Ende. Ein dram. Gedicht in 4 Abtheil. Pozsony, 8.
-

- Belizárius (*serbus* nyelven). Buda, 8.
Mihajlovics Eustach.: Boszu és sors (*serbus* nyelven). Buda, 8.
 Montenegroiak' 's hercegovinaiak' népdalai (*serbus* nyelven).
 Buda, 8.
 Sándor és Nathalia (*serbus* nyelven). Buda, 8.
 Serbus dalok (*serbus* nyelven). Buda, 8.
Stojanovics Izidor: Gyászdalok (*serbus* nyelven). Buda, 4.

6. PHILOSOPHIA.

- Benke József*: Világ és ember' esmeretére vezető és útmutató
 oktatásai egy atyának. Francziából szabadon. Kassa, 8.
Múth Endre: Rövid értekezés a' nemzetiségről. Pest, 8.
Péterfi Károly: Filozofusok' és filozófia' historiája. I-ső rész.
 M. Vásárhely, n. 8.

- Ercsey Dániel*: Compendium psychologiae empiricae, et Logi-
 cae. Debreczen, 8.
Verner József: Logica, seu dianoecologia. 2d. kiad. Győr, 8.
Virozsil Antal: Jus naturae privatum, methodo critica dedu-
 ctum. I és II. köt. Pest, n. 8.

- Petőcz Mihály*: Die Welt aus Seelen. Buda, n. 8.

- Mladenovich*: Az ifju bölcselkedő (*serbus* nyelven). Buda, 8.

7. NEVELÉS. IFJUSÁGNAK SZÁNT IRÁSOK.

- A' kölcsonös tanítás' módjának rövid rajza, iskoláink' állásá-
 hoz alkalmaztatva. Az erd. evang.-ref. főconsist. határozata'
 nyomán a' Predikátori Tár' I-ső füzetéből külön és 2szor
 adatott ki, egy rajzol. Kolosvár, 8.
Beke Kristóf: A' nevelés' ügyében, különösen a' köznépre néz-
 ve. Veszprém, 4.
Bouilly J. N.' új elbeszélései, gyöngye gyermekek' számára.
 Pest, 8.
 Érdekes könyvtár ifjuság' számára. 1—3 füz. Pest, n. 8.
Kovács Pál: A' nevelés' nőnem. Pest, n. 8.
Kunoss Endre: Alapvonalak a' honi nevelés' köréből jelen időnk'
 szelleméhez alkalmazva. Pest, n. 8.
Niemayer Ágoston: A' nevelésnek és tanításnak tudománya, a'
 szülék', a' házi és iskolai tanítók' számára. Rövidebbre szab-
 va kidolgozta Chimani Leopold, ford.'s alkalmaztatta *Ángyán*
János. 2d. köt. Pest, n. 8.

Orbán (Kassai) Euphrosina: Elveim, 's alkalmaztatása az ifju nőnem' czélirányos nevelése' tárgyában. (Magyarul és németül). Pest, 4.

Saidwart János: Gespräch v. Schulbesuch. Buda', 8.

Zipser: Erzählungen und Geschichten zur Belehrung und Unterhaltung f. Kinder von 8 bis 14 Jahr. képpel. Lipcse, n. 8.

Karkaleky Zakarias: Ifjuság' oktatása (oláh nyelven). Buda, 8.

Theophron: Tapasztalt tanácsadó az ifjuság' számára. Ford. *Theodorovics* (oláh nyelven). Buda, 8.

8. MATHEMATICAL TUDOMÁNYOK.

Méhes György: Arithmetica. Az alsóbb oskolák' számára. Kiadta Méhes Sám. Kolosvár, 8.

Méhes Sámuel: Közönséges arithmetica. Az alsóbb oskolák' számára. Kolosvár, 8.

Vállas: A' napóra-készítésről. Pest, 8.

Bolyai Farkas: Elementa matheseos purae. 2d. kötet. M.Vásárhely, n. 8.

Löwensohn Izsák: Der Schnellrechner. [Buda, 8.

Στοιχεία Παιδαγωγίας Ἐν Ἠέσση. (Szám tudomány görög nyelven). Pest, 8.

9. TÖRTÉNET-, ÉLETIRÁS. RÉGISÉGEK.

Buday Ézsaiás: Magyarország' historiája. 3d. kiadás, három köt. Pest, n. 8.

Czuczor Gergely: Hunyadi János' viselt dolgai, leginkább Engel és Fessler után. Javított kiadás. Pest, n. 12.

Ferencz, reichstadti hg. Napoleon' fia. Magyarazák *Illés és Szekrényesy*. Pest, 8.

Hármas kis tükör, melly a' sz. historiát, a' magyar birodalomnak és Erdélyországnak földjét, polgári állapotját és historiáját gyermekek' számára leábrázolja. Megjobbított kiadás. Komárom, 8.

Kis tükör. (Hazai historia és földírás). Debreczen, 8.

K. Emilia: Nevezetes férfiaknak rövid életleírásuk a' 12dik évszáz óta időkig. 4 füz. Pozsony, 8.

Kovácsóczy Mihály: Arpádia, honi történetek' zsebkönyve. Első év, képekkel. Kassa, 12.

Orosz József: Századunk. 2d. kötet. Pest, n. 8.

- Podhradczky József*: Eredeti két magyar krónika, minő veszedelem érte a' mohácsi ütközet után Magyarországot stb. Pest, n. 8.
- — Buda és Pest sz. kir. városok' volt régi állapotjokról. Pest, n. 8.
- Spányik Glycerius*: Magyarország' rövid historiája, deákból. 2 köt. Pest, 8.
- Szilágyi Ferencz*: Klio. Historiai zsebkönyv. II. d. eszt. Kolosvár, n. 12.

-
- Fejér György*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tom. IX. vol. I. et II. Buda, n. 8.
- Kézai Simon*: De originibus et gestis Hungarorum libri duo. Post binas Al. Horányi editiones tertiam ad manuscriptorum et typis vulgatorum codicum atque diplomatum fidem exactam in lucem emittit *Jos. Podhradczky*. Buda, 8.
- Szász Károly*: Sylloge tractatum aliorumque actorum publicorum, historiam et argumenta b. diplomatis Leopoldini, resolutionis item, quae alvincziana vocatur, illustrantium. Magyar bevezetéssel. Kolosvár, n. 8.

-
- Hammer József*: Geschichte des osmanischen Reichs, 9ter Bd. Schlussrede u. Übersichten. Pest, n. 8.
- K. Emilia*: Kurzgefasste Biographien. L. felebb a' magyarok közt.
- Klein Samuel*: Handbuch der Geschichte von Ungern und seiner Verfassung. Pragmatisch bearbeitet. Lipcse és Kassa, n. 8.
- Melzer Jakob*: Biographien berühmter Zipser. Kassa, n. 8.

-
- Andreits Uróz*: Münz-Journal, als Stammbuch der Geschichte u. Denkmahl des 19ten Jahrhunderts. 2d. évfolyam. 4 füzet, 16 réztáblával. Buda, fol.

10. FÖLD- ÉS HELYIRÁS. UTAZÁSOK. STATISTICA.

- Antenor*' utazása Görögországban és Ázsiában, Egyiptomról való értekezésekkel. Herculumban talált görög kéziratból. Francziából . . . ford. id. *Farkas Sándor*. III. d. köt. N. Enyed, n. 8.
- Blaschnek és Schedius*: Magyar, Horvát, Tót- 's Dalmát ország, Erdély nagyfejedelemség 's az ezekkel határos ausztr-

- riai birodalmi tartományrészek' posta 's uti földabrosza. El-ső lap. Pest.
- Ferenzy József*: Pest, Pilis és Zsolt törv. egy. vmegyékben, úgy a' hozzájuk csatolt Kis-Kúnságban kebelezett szab. kir. (privil.) 's mező városoknak és minden helységek v. faluknak, valamint minden pusztáknak is tökéletes névtára. Földképpel. Buda, S.
- Lassu István*: Az ausztriai birodalomnak statistikai, geographiai és historiai leírása. 2d. kiad. Pest, n. S.
- Lukács Pál*: Földismertető kézi könyvecske, a' gyenge nevenedékek' számára. Kassa, 8.
- Puky Károly*: A' magyar haza. Pest, n. 8.
- Rövid oktatás a' földleírásban gyermekek' számára, kérdésekben és felel. Német után Stant. Kassa, 8.
- Szendy Kálmán*: Nemzetek' képtára, mellyben az egész föld' minden ismeretes lakosai hív rajzolatokban 's leiratokban terjesztetnek elő. I—4 füzet. 16 színezett réztáblával. Pest (Lipcse), 4.
- Vörös László*: Alap 's vízhelyezeti térképe Buda és Pest' városainak. Buda, 4 plácat lap.

Atlas antiquus. 12 mappa. Új nyomtatás, a' határszélek' színezetével. Debreczen, 4.

- Benigni és Neugeboren: Transsilvania. Period. Zeitschrift für Landeskunde. 1 és 2d. füz. metszésekkel. N. Szében, 8.
- Der Fremde in Pesth, und d. Pesther in d. Vaterstadt. Eine topographische Beschreibung stb. Tervvel. Pest, 12.
- Scheint Dániel*: Das Land und Volk der Szekler in Siebenbürgen in physischer, polit., statist., u. geschichtlicher Hinsicht. A' székelyföld' abroszával. Pest, n. 8.

11. TÖRVÉNYTUDOMÁNY.

- Benkő László*: Megújított egyházi törvénykezdető könyv, *Bod Péter* után. Kolosvár, 8.
- Fogarasi D. János*: Műszókönyv a' magyarhoni törvény- és országtudományból, diákból magyarra. Pest, n. 8.
- Georch Illés*: Törvényes tárgy értekezései. Pest, n. 8.
- Móth Endre*: Törvényes értekezés a' be-elhajtás és más ezen tárggyal egybekötésben levő esetekről. Pest, n. 8.
- Montesquieu*: A' törvények' jelkéről. Ford. a' párizsi 1816-ki kiadás szerint. 3 kötet. Pozsony, n. 8.

Szlemenics Pál: Elementa iuris hung. iudic. eriminalis. 3d. kiadás. Pozsony, 8.

12. ORSZÁGTUDOMÁNY.

Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek 1790 ... Kolosvárra hirdettetett ... közönséges gyűléseikben lett végzéseknék és foglalatosságoknak jegyzőkönyve. Kolosvár, fol.
Az 1827ki 8d. törvényczikkely' következésében készült országos rendszeres munkák' megvizsgálására n. Bihar vmegyé által a' törvényes tárgyban költ végzések. N.Várad, fol.

— — az adóbiztosi tárgyban. N.Várad, fol.

— — a' kereskedési tárgyban. N.Várad, fol.

— — a' politziai tárgyban. N.Várad, fol.

— — az egyházi tárgyban. N.Várad, fol.

— — a' bányászi tárgyban. N.Várad, fol.

— — a' tudományi tárgyban. N.Várad, fol.

— — a' nemes-felkelési tárgyban. N.Várad, fol.

A' mostani finantz-munkálatok' fonákja, különös viszonylattal a' magyar privat kölcsönvételekre részleges kötlevelek' útján. Okleveles óvástábla. (Németb.). Kassa, n. 8.

Az országos rendszeres munkák' kidolgozásukra rendelt Bihar vmegyeyi biztosság' észrevételei, és ezekre hozott közgyűlési végzések. N.Várad, folio.

Fels. Ferenz ... által Pozsony sz. kir. városába 1832d. eszt. karácson havának 16d. napjára rendeltetett Magyarország' gyűlésének jegyzőkönyve. 1832/3. 5 köt. Pozsony, fol.

— — Irományai. 2. köt. 1832/3. Pozsony, fol.

Thewrewk József: Sajtószabadság és censura. (Nem egyéb mint újra nyomtatása I. az 1831ben Rozsnyón illy czím alatt megjelent könyvnek: „Sajtószabadság“ 's II. Kis Pál' Bécsben 1832b. kijött hason tárgyu értekezésének). Pozsony, 4.

Animadversiones unius e croatis in opus: Super quibusdam vetustiorum rerum Vngariae capitibus, Posonii ... editum; signanter vero in dissertationem eius alteram: de primitivis regni Vng. limitibus, sive de partibus eiusdem regni integrantibus. Zágráb, 4.

Dessewffy Aurel, Marcel és Emil grófok: Ein paar Worte an

das Publicum in Sache des Hitel, des Taglatat u. des Vi-
lág. Aus d. Ungr. Pest, 8.

Kunics Mihály: Reflexionen über d. Begründung d. magya-
rischen Sprache in Ungarn als Staats-, Dicasterial- u. Ge-
richts-, wie auch als allgemeine Volkssprache. Zágráb, 8.
Soll und kann die ung. Sprache zur einzigen Geschäftssprache
im Königreich Ungarn und den mit dems. vereinigten Ländern
gemacht werden? (Év nélkül). Pozsony, 8.

13. ORVOSTUDOMÁNY.

Bugát és Schedel: Magyar-deák és deák-magyar orvosi szó-
könyv. Az Orv. Tár' első két évéhez. Pest (és Buda), n. 8.

Bugát Pál és Schedel Ferencz: Orvosi Tár, 4 kötet, 4 arcz-
képpel. Pest, n. 8.

Falconer Vilhelm: Észrevételek az éghajlatnak 's más termé-
szeti okoknak befolyásáról az emberre, erkölcsi és polgári
tekintetben. Kiadta *Csorba József*. Pest, n. 8.

Haulik Gáspár: Bábaság. Pest, n. 8.

Schedel Ferencz: I. Bugát.

Bene Ferencz, id.: Elementa medicinae practicae, e praele-
ctionibus illius publicis edita per Fr. Bene iun. 1 és 2dik
köt. Pest, n. 8.

Karpff Antal ifj.: Descriptio morborum a. 1831 Jaurini epi-
demicorum, cum adversariis pathologico-therapeuticis. Bécs,
n. 8.

Hanák Mihály: Geschichte eines natürlichen, durch sich
selbst entwickelten Somnambulismus, beobachtet im Jahre
1831—2. Aus d. Iatein. von M. H. Lipcse és Kassa, 8.

Prúnyi Imre: Medizinish-topographische Abhandlung des
Curortes Parad, sammt seinen Schwefel-, Eisen- u. Alaun-
wässern, Pest, 8.

Reisinger Ignác (ifj.): Das Wechselfieber und dessen Heilung
mittelst Haus und Volksmittel. Pest, 8.

Academiui értekezések.

a) *Orvosiak.*

Barra István: A' három természetország' lényei' rokonságáról
és párhuzamos kifejlődéséről. Pest, 8.

- Flór Ferencz*: Kisdedápolás. Pest, 8.
Kovács Pál: A' növendék nőnem. Pest, 8.
Köszeghy Mihály: A' köszvényről. Pest, 8.
Paczek Károly: Emberesmertető töredék. Pest, 8.
Ross Ferencz: A' gyermekági láz. Buda, 8.
Rozgonyi Gábor: Töredék az orvosi hitelről. Pest, 8.
Schmalkovics Mihály: A' huyycsó' szüküléseiről. Buda, 8.

b) *Gyógyszeresiek.*

- Kaffka Károly*: Gyógyszeres értekezések a' faeczettről és a' sósavas ar-szikagról (muriate auri nato. nato). Pest, 8.
Kovács Lajos: Gyógyszer értt. a' kénsavas rézhuyyagról és lepárolt Dippel-olajról. Pest, 8.
Möcs Mórícz: Gyógysz. értt. a' sóskasavról és a' higany-előibolatról. Pest, 8.
Radány Bertalan: Gyógysz. értt. a' kéklő gyulatsavról és a' férjany ibolatról. Pest, 8.
Schimbeck András: Gyógysz. értt. a' Ievált kénről és a' higanyketted ibolatról. Pest, 8.
Soltész József: Gyógysz. értt. a' jalapadékról és a' hamany vasany kékletről. Pest, 8.
Svirbély József: Gyógysz. értt. a' kéklő gyulatsavról és az iboló gyulatsavas szikagról. Pest, 8.

c) *Orvosiak deák nyelven.*

- Breslauer Jakab*: Dissertatio sistens hydrocephalum internum acutum. Buda, 8.
Deutsch József: De constitutione individuali. Buda, 8.
 — *Mórícz*: Medicus. Buda, 8.
Domínikovszky Fülöp: De syphilide. Pest, 8.
Egger Illés: De cantharidibus anatomice, physiologie et chemice consideratis. Pest, 8.
Eggerth József: De coffea. Buda, 8.
Erdélyi József: De cholera indica. Buda, 8.
Fejes Mihály: De cauterio. Pest, 8.
Fleischer Venczel: De graviditate extrauterina. Pest, 8.
Forty Károly: De dolore faciali Fothergilli. Buda, 8.
Fugger Mihály: Disquisitiones nonnullae circa hypochondriam. Pest, 8.
Gartemann János: Claudius Galenus. Pest, 8.
Haliczky Antal: Imago melancholiae. Buda, 8.
Huberth Ferencz: De scirrho et cancro uteri. Buda, 8.
Kézmárszky Tamás: De noma. Buda, 8.

- Kollarics József*: De eclampsia infantum. Pest, 8.
Koppel Zsigmond: De morborum cura diaetetica. Pest, 8.
Külbel Ágoston: De cortice peruviano. Pest, 8.
Küvesi Pál: De fluxu coeliaco. Buda, 8.
Másznai József: De apoplexia. Buda, 8.
Mayer Antal: De digitali purpurea. Buda, 8.
Peer János: De rhachitide. Pest,
Pirkler Antal: De pneumonorrhagia. Pest, 8.
Ploha Lázár: Ars famulas concinnandi. Pest, 8.
Rappaport Márk: De scorbuto. Pest, 8.
Riebe Adolf: De erysipelate. Pest, 8.
Róth Gáspár: De hypochondriasi. Buda, 8.
Spécz Károly: De asphyxia, ophthalmia et aphthis neonatorum. Pest, 8.
Spitzer Hermán: De chirurgiae ad medicinam relatione. Pest, 8.
Stoltz Sámuel: Aquae minerales sulfureae Hungariae. Pest, 8.
Tóth Sándor: De cyanosi. Buda, 8.
Wachtel Dávid: Mors, physiologicè disquisita. Buda, 8.
Wolny István: De oleo gadi morrhuae. Pest, 8.
Zsogovics István: De typho contagioso. Pest, 8.

14. GAZDASÁGTUDOMÁNY.

- Appert*: Étek-eltartás' mestersége. Ford. *Fábián József*; a' 3d. kiadáshoz egyengette Fábián Gábor. Egy könyomattal. Pest, 8.
 Aranybánya. 7—12d. füzet. Új kiad. Buda, 12.
 A' tapasztalt boros gazda. Kassa, 8.
 Az önmaga tapasztalásából tanító okos, gondos és értelmes kertész. Ford. *Sz(abó) J(ózsef)*. Kassa, n. 8.
Balásházy János: A' nagyobb házi állatok' nevezetesebb nyavalyáiról, azoknak orvoslásával, némelly orvosszereknek erejéről 's tulajdonságairól. 2d. kiadás. Toldalék az Okos Gazdához. Pest, 8.
Balásházy János: Gyűjtemény a' juhtenyésztésről. 2 köt. Kassa, n. 8.
 — — Okos gazda, v. gazdasági tudomány, kérdésekben és felel., az alsóbb és falusi oskolák' számára. 2d. kiad. Pest, 8.
 — — Újabb tapasztalások a' juhtenyésztés' tárgyában. Sáros-Patak, 8.
Fáy Audrás: Hasznos házi jegyzetek. 2d. javított kiad. Pest, n. 8.
Leibitzner János: Juhtartás. Németb. Pest, 8.

- Lencsés Antal*: Az okos csudafi vagy tapasztalt köztanácsadó mindennemű állapot' számára. III—VI. füz. Pest, 8.
- Magda Pál*: A' mezei gazdaság' philosophiájának szabásai szerint okoskodó és munkálkodó gazda. S.Patak, 8.
- Milótai Ferencz*: A' méhészet. Kolosvár, -8.
- — Gazdasági katechesis, melyet az alsóbb oskolák' számára kézi könyvnek készített. 2d. rész. A' baromtartás. Egy tábla rajzollattal. Kolosvár, 8.
- Szakácskönyv (Legujabb, legbővebb és leghasznosabb pesti) huszonöt szakaszban, mellyben 1865 ételkészítés adatik elő. Kiadta egy... magyar gazdasszony. Pest, n. 8.
- Tennecker Seyfert*: A' lókereskedés, minden titkaival, kereskedési fortélyaival, 's a' lószépítési mesterségekkel. 2d. megjobb. kiadat után ford. Pest, 8.

Schams Ferencz: Ungarns Weinbau in seinem ganzen Umfange stb. II. köt. képekk. Pest, 8.

15. TECHNOLOGIA.

Mayer K. E.: Új és nevezetes eke, mellyhez nem kell igazgató. Grangé' találmánya. Németb. Egy kőmetszettel. Pest, 8.

Bemerkungen über Telegraphie im Allg., und den auf dem Gerhardsberge nächst Ofen aufgestellten Telegraphen für Tag u. Nachtsignale. Képpel. Pest, 8.

Schitzko József: Beiträge zur Bergbaukunde, insbesondere zur Bergmaschinenlehre. Egy rézzel. Bécs, n. 8.

16. HITTUDOMÁNY. EGYHÁZI OKTATÁS, BESZÉDEK; AJTATOSÁGI KÖNYVEK.

Ágazatos theologia. I. *Rácz András*.

A' keresztyén vallás' előadására való útmutatás. I. és III. darab. Debreczen, 8.

Aranykulcs (imáds.). Komárom, 12.

A' szent historiának rövid summája kérd. és fel. N. Várad, 12.

Az egész keresztyén hittudomány katechetai oktatásban. Németből. (Szalay Imre' ügyelése alatt). 4 köt. Pest, n. 8.

Bujdosásnak emlékeztetője. Debreczen, 8.

Csiszár Sámuel: Az igazi hazafiság, párosítva az alattvalói hívséggel, rövid halotti beszédben... Katona Zsigmond felett. Hozzájárul *Szász Ferencztől* egy rövid könyörgés. Kolosv. 8.

- Csiszár Sámuel és Hegedüs Sámuel:** Halotti beszédek id. Szilágyi Ferencz... prof'... tiszteletére. Kolosvár, 8.
- — **Trandafir György** ... halotti végtisztelete' megadásakor tartott rövid elmélkedés. Kolosvár, 8.
- Deym Ferencz gróf:** Olvasó és imádságos könyv a' katonák számára. Kolosvár, 8.
- Első évi munkálatai a' pécsi nevendék papság' magyar iskolájának.** Pest, 8.
- Énekes könyv.** Új kiadás. Debreczen, 8.
- Fogarasy Mihály:** Keresztény igazságok, egyházi beszédekben mellyeket különféle alkalmatosságokkal hirdetett, 's most a' hívek' épületére 's egy iskolai irtézet' felsegélésére közre bocsát. Kolosvár, 8.
- Guzmics Izidor:** Egyházi Tár. 3d. és 4d. füzet, Pest, 8.
- Gyakorlás** (imáds. könyv.) Komárom, 12.
- Györfy Antal:** Hálaszó ... az aradi kórház' alapkövének letelete' alkalmával. Arad, 4.
- Hegedüs Sámuel:** I. Csiszár.
- Herepei Károly:** Az igaz philosophus (halotti beszéd Lengyel István felett); hozzá járulnak: Pataky József' emlékbeszéde; 's „Emlékhangok“ többektől. Kolosvár, 8.
- — Ne panaszkodj, hogy isten neked nagyobb értelmet nem adott. Egy halotti tanítás... Mezei Juliána... felett. N. Enyed, 8.
- Illés (Edu) Pál:** Imádságok, evangelicus keresztyének' számára. Pest, 8.
- Imádságos kézikönyv.** Komárom, 32.
- Jánoky Károly:** Halotti beszéd Tajnai János' sírja felett. Komárom, 4.
- Keresztyén katechismus,** a' vallás' historiájával és némelly szükséges könyörgésekkel együtt. 2d. darab: A' keresztyén erkölcsi tudomány. Kolosvár, 8.
- Keresztyén katekismus,** azaz: a' keresztyén hitnek ágazatira kérd. és felel. által való rövid tanítás stb. (a' reform. ecleziában levők' számára). Pest, 8.
- Kis János:** Diktomos, verses és imádságos könyvecske. Az apróbb iskolabeli gyermekek' számára. Ujabb kiad. Pest, 8.
- Lelki fegyver.** Debreczen, 12.
- Lelki jó illjattétel.** Debreczen, 12.
- Leonhard János M.:** Az úri imádság, nyolcz réztáblákban kiábrázolva. Weiss Dávid és Schmid metsz. Bécs, n. 8.
- Luther' kis katechismusának magyarázatja. Herder után Kis János.** Pest, 8.

- Magyar kis officium. Komárom, 12.
 Mennyei társalkodás. Debreczen, 12.
 Mindennapi ajtatos gyakorlások. Komárom, 12.
 Némelly ahítatos énekek. ford. *Thúry György*. Pest, 8.
Osvald Ferencz: Egyházi folyóírás. 3d. füzet. Pest, n. 8.
Pap István: Közönséges halotti predikációk. Veszprém, 8.
Pataky József: Emlékbeszéde *L. Hérepei*.
Péczeli József: Erkölcsi predikációk. Öszveszedte és most először kiadta (fia) Péczeli József prof. 4d. köt. Debreczen, 8.
Rácz András: Ágazatos theologia, vagy a' keresztyén katolika religiónak hitügyleő igazságai, könnyen megérthető és istenes tanításokban előadva. 2 és 3d. köt. Pest, n. 8.
Salamon József: Erdélyi predikátori tár. 1 és 2d. füz. Kolosvár, 8. Bodola János' képével.
Szabó Ferencz: Vigasztaló beszéd a' hátramaradtaknak Mezel Juliána felett. N.Enyed, 8.
Szalay Imre: Magyar egyházi beszédek' gyűjteménye. 1ső köt. 3d. kiadás. Pest, n. 8.
 — — II. III. IV. köt. 2d. kiad. Pest, n. 8.
 — — Vd. kötet. Pest, n. 8.
Szaniszló Ferencz: Egyházi beszéd az emberi nemzet' világosságáról és boldogságáról, melyet sz. István ... kir. ünnepea tartott Bécsben ... Bécs, 8.
Szász Ferencz: I. *Csiszár*.
 Szent historia. Debreczen, 8.
 Szent historiának rövid summája, helv. hitv. oskolák' számára. N.Várad, 12.
Tappy József: Keresztyén hittudomány, minden felekezetü öntanulók', oktatók', szülők', leginkább pedig a' protestans ifjuság' számára. Kassa, n. 8.
 Úri imádság, melly a' gyermekek' számára, azoknak nyelveken és gondolkodása' módja szerint készitetett. Kassa, 18.
 Zöld koszorú (imáds.). Komárom, 12.

Dissertatio de libello catechetico. Selmeecz, 8.

Fejér György: Matrimonium ex instituto Christi domini. Pest, 8.

— — Praecipua religionis christianae capita. Buda, n. 8.

Gebethbüchlein. (Christcathol.) Komárom, 32.

Szent Elek' élete (*serbus* nyelven). Buda, 8.

Oláh rituale. (oláh. ny.). Buda, fol.

17. IDŐSZAKI LITERATURA.

Aurora, többektől, I. Szépliteratura.

Bajza: Aurora. I. Szépliteratura.

Bugát és Schedel: Orvosi Tár. L. Orvosi tudom.

(*Serneczky és Kovacsóczy*: Szemlélő, a' tudományok', litera-
tura', művészet', divat' és társas élet' körében. Divat- 's
egyéb képekkel. Juliustól decemberig. Kassa, n. 4.

Felső-Magyarországi Minerva. 1833/4, első kötet. Kassa, 8.

Guzmics Izidor: Egyházi Tár. L. Hittudom.

Helmeczy Mihály: Jelenkor, political tekintetben. Értesítő
toldalékkal. 2. köt. Pest, n. 4.

— — Társalkodó, tudományos, művészeti 's mesterségi te-
kintetben. 2. köt. Pest, n. 4.

Horváth István: Tudományos gyűjtemény. 12 köt. Rézmetszo-
tekkel. Pest, n. 8.

Koszoru. L. Szépliteratura.

Kulcsár Istvánné: Nemzeti újság. 2 köt. Pest, 4.

— — Hasznos mulatságok (toldaléku! a' nemz. újsághoz). 2
köt. Pest, 8.

Márton József: Bécsi magyar kurir. 2. köt. Bécs, 4.

— — Sokféle (Toldalék a' Kurirhoz). Bécs, 8.

Péczeli József: Lant. L. Széplít.

Róthkrepf Gábor: Regélő, első magyar szépművészeti folyó-
írás. Aprilistól dec-ig. Pest, n. 8.

— — Honművész, a' Regélő folyóírásnak társa. Képekkel.
Pest, n. 8.

Thaisz András: Sas, vegyes tárgyú iratok. XIII—XV. Pest, n. 8.

Ephemerides psonieses politico-statisticae. 2. köt. Pozsony, 4.

Aehrenlese (toldalék a' pozsonyi német ujsághoz). 2. köt. Po-
zsony, 4.

Agramer politische Zeitung. 2 köt. Zágráb, 4.

Benigni: Siebenbürger Bothe. N.Szeben, 4.

— — és Neugeboren. Transsilvania. L. Föld- és helyírás.

Bothe (der) von u. für Ungarn. Ein Wochenblatt zur Belehrung u.
Unterhaltung Divatképekkel. Kassa, 4.

Handlungszeitung von u. für Ungarn. 2. köt. Buda, 4.

Luna (toldalék a' zágrábi német ujsághoz). Zágráb, 8.

Pesther Auctions - u. Kundschaftsblatt. Pest, 4.

- Pressburger Zeitung. 2. köt. Pozsony, 4.
Rösler Kristóf: Ofner - Pesther Zeitung. 2 köt. Buda, 4.
 — — Gemeinnützige Blätter. 2 köt. Buda, 8.
 Spiegel, der, f. Kunst, Eleganz u. Mode. 2 köt. képekkel és
 „Schmetterling“ toldalékkal. 2 köt. Buda, 8.

Gazetta di Zara. Zára, 4.

-
- Letopise (*serbus* folyóírás). 32—35d. füzet. Buda, 8.
Stomatovich Pál: Serbus méh 1833ra. (*serbus* nyelven). Buda, 8.

19. VEGYESEK.

- Álommagyarázó könyvecske. Komárom, 8.
 A' lőcsei casino' rendszabásai. Lőcse, 8.
 A' m. tudós tarsaság' igazgatóságának jelentése a' társaság'
 1832beli munkálódásairól 's pénztára' mibenlétéről. 2d. eszt.
 Pest, 8.
Andrásy György és Széchenyi István grófok: A' budapesti híd-
 egyesülethez irányzott jelentés. Pozsony, n. 8. — 2d. kiadás,
 Buda, n. 4.
 A' szabad kir. Győr vár. szegények' intézete's az azzal egye-
 sült árvaház' évi...bevételeit és kiadásait tárgyzó tudósi-
 tás. Győr, 8.
 A' torontáli casino' alapszabályai és részeseinek névsora 1833ra.
 Szeged, 8.
 Bihari casino' rendszabásai. N.Várad, 8.
Borsos Márton: Tachigraphia vagyis gyorsírás' theoreticai 's
 practicai oktatása; m. nyelvre alkalmaztatva. Könyomatok-
 kal. Pest, 8.
Csizmazia Sándor: Tudományos állapotunk. Pest, 8.
Fischer József: Első oktatás az írásra. Pest, 4.
 — — Oktatás, a' szépírás' mesterségében. Pest, 4.
 — — Magyar és francia íráspéldák. Pest, 4.
 Gyepkönyv 1833ra. Pest, 8.
Jahn: A' hajak' ápolgatásáról. ford. St. 2d. kiad. Kassa, 12.
 Kolosvári casino' részvényesei' névsora, betürenddel, 's annak
 szabályai. Kolosvár, 12. (1833).
 Komárom vármegyének polgári innepje (beszédék midőn ifj.
 gr. Nádasdy Leopold helytartói kormányát átvenné). Ko-
 márom, 4.
Magoss József (szinész): Honni zsebkönyv. Szeged, 16.

- Magyar játékszini zsebkönyvecske. Egy hősregével a' magyar előüdből. Szeged, 16.
- M. t. társasági névkönyv, 1833ra. Pest, 8.
- Mészáros Máttyás*: Gyöngyvirág; a' szerelem' és barátság' emlék bucsuszózata. Zsebkönyvecske 1833ra. Pest, 16.
- Pajor István*: Titkos szerelem, vagyis napkeleti virágnyelv. Győr, 16.
- Papp Ignác*: Ekho. Első füzet. Veszprém, 8.
- Ritka', csodás', rémletes' és borzasztó' rakhelye. 2d. és 3d. füz. Pest, 8.
- Széchenyi Istv. gr. L. Andrásy*.
- Szeged (ns. szab. kir.) városa' tanácsának stb feljegyzése. 1833ban...tartatott tiszti ujtó szék szerint. Szeged, 8.
- Székrenyesy*: Democritusi cseppek. Első füzet. Pest, 16.
- Szilágy-Somlyói casino' részvényesei' névsora, 's annak alapjai. Kolosvár, 12.
- Szotyori József*: A' marosvásárhelyi gyógyintézet' történetirása. M.Vásárhely, 8.
- Theurewk (Ponori) József*: A' korlátlan törvénytannól. (Pozsony), 4.
- — Beretválkozó - tükör az új magyarok' számára. Pozsony, 8-
- — Hazafüti elmékedések. Pozsony, 4.
- — Honosi érzések. Pozsony, 4.
- Thorda megye' casinója' megnyílása' alkalmával 1833. boldog asszony' hava' 10. Thordán tartott beszédek. Kolosvár, 8.
- Tóth Dániel*: Egyházi almanak 1833ra. Pozsony, 8.
- Fidorffy*' heverdel napja, a' gondülő 's ollykor hasznos olvasást kedvelőknek. Pest, 8.
- Zsenge mutatványok Pesten a' költészséget tanuló néhány ifjaktól. Pest, 8.

Dankovszky Gergely: In ferias autumnales r. acad. et archigymnasii poson. stb. (görög és egyszersmind tót versek, latin és német fordítással). Pozsony, 4.

Grosz János: Laudatio funebris Samuelis Zsigmondy, in lyceo ev. a. c. poson. prof. et h. t. rectoris. Pozsony, n. 4.

Programma quo ad examen anniversarium in gymn. distr. evang. A. C. Mezőberényiensi ... habendum maecenates ac fautores suos ... invitant rector et prof. *Inest*: de gymnasio agrobieniensi commentarius historicus. N.Várad, 4.

Schematismus I. Regni Hung. partiumque eidem adnexarum c.
Schematismo literario pro A. 1833. Buda, 8.

Bibanco Gyula: Vorträge über die Handelswissenschaften. Erster Theil, Aufsatzlehre. Pest, n. 8.

Dankovszky Gergely: Auf die glückl. Rückkehr nach Pressburg Sr Exc. des Herrn J. L. Pyrker stb (görög és egyszersmind tót nyelven; német fordítással). Pozsony, 4.

Gallerie ausgewählter Portraite der merkwürdigsten Zeitgenossen. (Beilage zum „Spiegel“) Erste Folge. Buda, 8.

Geschichte der Entstehung und Gründung des Waisenhauses in der k. fr. Krönungstadt Pressburg. Pozsony, n. 8.

Hohenegger Lőrincz: Necrolog Sr Eminenz des ... Fürsten A'. v. Rudna u. Divékujfalu. Bécs, 8.

Rauchregeln. Pest, 8.

Discorso recitato in occasione dell' esame nella publica scuola di nautica il g. 2. Agosto 1833. in Fiume. Per cura del prof. G. A. Mikocz. Fiume, 8.

Soletti Péter: La incoronazione di S. M. Ferdinando V-re juniore d' Ungheria... Stanze... lette nella solenne apertura dell' Ateneo Trivigiano al 1. dic. 1831. Venezia, fol.

Az 1834diki üstökös' leírása (*oláhul*). Buda, 8.

Ennyiből áll az, a' mi a' kalendáriomokat 's egyh. megyei névkönyveket kivéven (mellyeknek összeírását az 1831, 2, 's talán 3hoz is adandó pótlékokkal 's néhány a' magyar birodalmi könyvműhelyeket illető statistikai jegyzetekkel együtt az esztendő' végével kívánom közleni) Magyarországon, vagy magyarok által írva, 1833ban megjelent, a' mennyire t. i. azok tudtomra eshettek vagy itt megemlíteni lehetett. Van e' huszongy hazai városn' kívül még 18 (v. tán még több) helyen nyomtató intézet, u. m. Besztercebányán, Egerben, Eperjesen, Eszéken, Esztergamban, Fejérváratt, Gyulafejérváratt, Károlyvárosban, Miskolczon (?), Nagykárolyban, Nagyszombatban, Rozsnyón, Sopronban, Szokolczán, Szigeten (Marmarosban), Temesváratt, Varasdon és Zala-Egerszeghen; de ezek vagy semmi jelét sem adták lételőknek ezen évben, vagy olly csupán localis apróságokkal foglalatostoktak, mellyek semmi nemű tekintetben közebb figyelmet nem érdemlenek. — Itt még egy summás tekintet az 1833. évre.

1. Melly osztályban mennyi munka jelent meg e' vagy ama' nyelven, mutatja e' táblácska:

Ostály.	Magyar.	Deák.	Német.	Olasz.	Serbus.	Vend.	Orosz.	Oláh.	Görög.	Öszve- sen.
1. Encyclopaediai munkák.	2	2
2. Literaturatudomány és tudom. critica	2	2
3. Nyelvtudomány.	14	3	3	1	1	1	1	.	.	24
4. Classica literatura	4	1	5
5. Szépliteratura.	35	.	3	.	6	44
6. Philosophia.	3	3	1	.	1	8
7. Nevelés, Ifjúságnak szánt írások.	8	.	2	2	.	13
8. Mathematicai tudományok.	3	1	1	1	6
9. Történet-, életírás. Régiségek.	12	3	5	20
10. Föld- és helyírás. Utazások. Statistica.	9	1	3	13
11. Törvénytudomány.	5	1	6
12. Országtudomány.	14	1	3	18
13. Orvostudomány.	20	36	3	59
14. Gazdaságtudomány	16	.	1	17
15. Technologia.	1	.	2	3
16. Hittudomány , egyházi oktatás , beszédek , ajtatossági könyvek.	47	3	1	.	1	.	.	1	.	53
17. Időszaki literatura.	18	1	12	1	2	34
18. Vegyesek.	36	4	6	2	.	.	.	1	.	49
Öszvesen :	249	58	46	4	11	1	1	4	1	375

2. Hol mennyi könyv jelent meg e' vagy ama' nyelven, láthatni e' jegyzésből:

Kijövetel' helyei.	Magyar	Deák.	Német.	Olasz.	Serbus.	Vend.	Orosz.	Oláh.	Görög.	Öszvesen.
<i>a) A' két hazában.</i>										
Árad (1 műhely)	1	1
Buda (2 műhely)	12	19	10	.	11	.	.	4	.	56
Debreczen (1 m.)	13	3	16
Enyed (Nagy-) (1)	4	4
Fieme. (1 m.)	1	1
Győr (1 m.)	3	1	4
Kassa (2)	19	.	4	23
Kolosvár (2)	24	1	25
Komárom (Rév-) (1)	11	.	1	12
Lőcse (1. m.)	1	1
Patak (Sáros-Nagy-) (1)	2	2
Pécs (1. m.)	1	1
Pest (3)	100	22	10	1	1	154
Pozsony (3)	12	6	10	28
Selmecz (1)	1	1
Szeben (Nagy-) (1)	2	2
Szeged (1)	4	4
Várad (1)	13	1	14
Vásárhely (Maros-) (1)	2	1	3
Veszprém (1)	4	4
Zágráb (1)	1	3	4
Zára (1)	1	1
<i>b) A' hazán kívül.</i>										
Bécs	5	1	5	.	.	.	1	.	.	12
Grécz	1	.	.	.	1
Lipcse	1	1
Párizs	1	1
Velence	1	1

A' következő külföldi írók' munkái Magyarországot vagy egyenesen, vagy mellékesen érdeklik :

- Alt J.* Malerische Donaureise, vom Ursprunge bis Belgrad. Nach der Natur gezeichnet; in 5 Abthlgn, mit erläuternden Anmerkungen. (a' 4d. szakasz a' magyar Dunát tárgyzaza). Bécs, kereszt fol.
- Belani H. E. R.* Blutrache im Hause Anjou. Eine Trilogie von Novellen aus Neapels u. Ungarns Vorzeit. Ir Theil: Johanna I. v. Neapel. Hr Th.: Otto d. Tarentiner; u. Elisabeth u. Maria, Königinnen v. Ungarn. — Neuhaldensleben, 8.
- Bronikowski Sándor:* Die Magyaren. Erste Abtheilung: Das Verlobungsfest zu Murány. 4. köt. Lipse, 8.
- Bucholtz F. B.:* Geschichte der Regierung Ferdinand des I. Aus gedruckten u. ungedruckten Quellen 4d. köt. Bécs, n. 8.
- Ellrich August:* Die Ungarn wie sie sind. 2d. kiad. Berlin, 8.
- Franul v. Weissenthurn Johanna:* Der Wald bei Hermannstadt. Romant. Schauspiel in 4 Aufz. nach d. fränzös. Új kiad. Bécs, 8.
- Fuker F. J.:* Geographische u. naturhistorische Schilderung des tokayer Gebirges, nebst einer Belehrung, wie bey der dortigen Weinlese verfahren wird, und wie man durch den Handel mit dem unverfälschten tokayer Weine ein reicher Mann werden könne. Új kiad. Bécs, 8.
- Hormayr József b.:* Taschenbuch f. d. vaterländische Geschichte. Neue Folge, 5ter Jahrg. f. 1834. Képekkel, München, n. 12.
- Normann János:* Ungarn, das Reich, Land, u. Volk wie es ist. Nebst freimüthiger Beleuchtung d. ungarischen Reichstagsverhandlungen in den Jahren 1830, 32 u. 33. 2. köt. Lipse, 8.
- Schneller J. F.:* Die Geschichte Ungarns. 2. u. 3tes Bändchen (Ites 1829). Drezda, 12.
- Spiritus asper u. Spiritus lenis:* Panorama von Ofen und Pesth, oder Charakter u. Sittengemälde der beiden Hauptstädte Ungarns. Aufgenommen nach eigener Anschauung. Lipse, 8.

Count Sándor's hunting exploits in Leicestershire, in a series of ten plates beautifully coloured from paintings by J. Fermeley. London, fol. (Gr. Sándor' vadászati viszontagságai Leicestershirben, 10 szinezett tábla Fermeley után).

VEGYES KÖZLÉSEK.

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' KÖNYVTÁRA.

Igen nevezetes bővülést nyert a M. T. Társaság' könyvtára *Puchói Marczibányi Livius*, Márton' fia által, ki elhunyt atyja' könyvgyűjteményének egy részét e' nemzeti intézet' gyarapítására szánta. Áll az ajándék 402 darabból; 's értékét nem annyira a' szám, mint a' munkák' válogatottsága 's igen soknak nagyneműsége szerint kell megítélni. Legtöbbek 's a' legköltségesebbek a' művészetet, különösen architecturát 's régiebb szobrászatot, mint szinte ország- 's népismeretet tárgyaznak, 's ezek legnagyobb részt pompás kiadások, colossalis formátumokban számos rezekkel; ezeken kívül sok érdekes az országtudomány', 's több classicum a' külföldi historia' 's a' status-oeconomia' mezején. Czimsorát, minthogy sok helyet foglal, nem adhatjuk itt, mint a' Kresznerics-gyűjteményét sem adtuk, mellyel gr. Teleki József elnök úr' nagyfelküszége gyarapította' múlt évben könyvtárunkat. (Az egyes könyvajándékokat, melylyek ez évben érkeztek, a' jövő kötetben fogjuk följegyezni).

I G A Z Í T Á S.

Az érsekujuvári békekötésre nézve, melly a' Tudománytár' Vd. köt. 240 's köv. lapjain közöltetett, igazítólág jegyzi meg a' szerkeztető, hogy mind a' két között textusnak eredetie a' cs. k. titkos házi levéltárban találhatik. A' Katona' Hist. Criticájában álló textus, Batthyáni-féle kézirat után, 's ujjabb helyesírással adatván, ezen két, eredetiből híven vett másolat mellett nem közöltetett.

A' HALLEY - ÜSTÖKÖS' ELOSZOLHATÁSA *).

I. §. „A' mi régen várt vendégünk, a' Halley' üstököse többé el nem érkezik.“ — Ezen hírrel, ezen elenyészés' hírével leptek meg minket az újságok, a' Littrow úr' jelentésé-

*) Ezen értekezés akkor érkezvén a' társasághoz, midőn e' kötet' nyomtatása már vége felé járt, annak — mivel nagyobb érdeke egy részt korán megjelenése által van feltételezve — itt függelékképen kiadatása rendeltetett. A' szerk.

ből, az ifjú Herschelnek tudósítására, ki most csillagászai földfedezései között ugyan azon látogatónk' elfogadásában is, a föld' déli felén, a' Jóreményfoknál vizsgálódva (mert Halley az egyenlítőn túli körön tűnik fel először látcsöveinkbe) atyjának, az ég' nagy barátjának nyomdokait követi.

Hasztalanok lettek volna tehát azon örömök, mellyek az ijesztő üstökösöknek legelőszöri tudományaink alá vettetése, minden földi gondolkodóban ébresztett! Hasztalanok volnának azon nagy bajjal kikeresett látogatások' történetei, mellyekkel a' Halley szép csillag' megjelenése felvitetett Mithridatesig, 130 évig Kr. szül. el. - és 1380dikig tizenegy gyanított feltűnéseit tudták a' történetekből kimutatni. Az óta ötszöri előjövetelein közelebről ismerkedvén vele, mikor épen már második bizonyos visszatérését várnók, akkor mondatnék-e fel vele a' származás és elenyészés' titkait tartó végezés?

A' körülünk élő dolgoknak, a' mi parányi földünkön menő eredés, élés, és elhalás' változásai is érdekelnek minket. Hát mikor egy ismeretes égi testnek eloszlását jelentik az ég' mély térinek bűvarai: ki volna a' ki fel nem kiáltana: „Hem homunculi nos indignamur si quis nostrum interiit, quorum vita brevior esse debet, cum ante nos tot (caelestium corporum) cadavera proiecta iaceant“ (Cic. epist. ad fam. IV. 5). Ki volna, a' ki ezen oszlatás' okait, nem csak az égi térek' vizsgálásaiból, de akármi más természeti változás' tudományából tudni nem ohajtaná?

Ezért bátorkodom e' tova lévő tárgyat fejtegetni; reménylén, azon égi test' töredékeiről csak töredék előadásom is elszenvedtetik; — reménylén, bocsánatot nyerek, ha most, mikor Europa és honunk' egéről amaz eltűnt jöltéví fény' elmúlásával, minden érző, minden gondolkozónak kebléből, sok népek' gyászszavai viszhangoznak, philosophusi jelszavunkba leplezem magamat: „mortem meditari est sapere.“

2. §. A' Halley-csillag' kimaradása, vagy eloszolhatása, unszol minket:

I. Közönségesen az eloszlásról, 's kiváltképen az égi testek' kölcsönös zavarodásairól gondolkozni.

II. Különösen a' Halley' üstököse' elmaradásáról 's megoszolhatásáról értekezni.

I.

Az eloszlásokról való gondolkozásokat, az előttünk való testi oszlatásoknál felebb kellene kezdenünk. A' testi

eloszlások' példái, csak hasonlításokból jöhető bizonyosságra vihetnek, melyek nem világosak, és soha az elemi 's utolsó alap okokra nem vezetnek. Hasztalan útasítjuk gondolkodásunkat a' messzebbi változásokra, — hiába mondjuk hogy: bizony minden változó a' nap alatt; mert ime a' napok is elmúlnak, — elmúltak tudunkra is sok álló és napcsillagai az égnek, sőt elmúltak sok ezrenyi napokból álló égi rendszerek vagy ködfények is. Valóban nem kezdhethük az eloszlítás' okait a' testiekben már felebb ezen magas rendű égi tömegeknél. De mit nyerünk ezen igen felmenő testi kezdetekből is? — Mindig fejtetlen lesz e' kérdés: mi az oka a' testek' eloszlításának közönségesen? — mi az oka ennek ott fent, és itt alatt is? — Meg nem felelhetünk ezekre ha a' testiekből az *erők'* országába át nem megyünk.

Könnyen bánnak az erőkkel a' tudományok. Mi oka hogy ama' csillag fénylik? — felelik: a' *fényerő*. Mi oka hogy a' nap melegít? — a' *melegítő erő*. Mi oka, hogy e' papiros kezemet vissza tartóztatja? — a' *visszatartóztató erő!* Az ilyen végnélküli kérdések' fejtései között, szabad legyen nekünk is, igen nehéz oldatu csomónkat: mi az oka a' Halley-csillag' eloszlításának? — mi az oka minden testi dolog' eloszlításának? — ezen könnyű felelettel megfejteti: *az oszlató erő!*

Valóban, ha a' testeket eloszlatni tapasztaljuk; föltehetjük, hogy van valami *erő* a' melly azokat eloszlátja; — kell lenni eloszlató erőnek! — És, ha ezen könnyű kihúzásnál tovább is akarunk menni; szükségképen meg kell ismerkedni az oszlató erővel. De mi módon lehetne nekünk valami erővel magával megismerkedni? holott nekünk magunknak az erőknek felvevősökre semmi érzéseink nincsenek. Mert a' mikkel ismerkedhetünk, azok csak munkálatai, következtetési az erőknek, az erőt magát nem érezhetjük, nem tapasztalhatjuk, csak munkálataiból gyanítjuk azt.

Igen egyszerű, 's könnyen érthető munkálatja van az oszlató erőnek. Ez mindeneget elszéleszteni, külebb külebb terjeszteni igyekezik. Világos és könnyű megfogásunk van a' térről (spatiumról); tehát ennek növekedéséről is világos, és valóban mathesizi, nagysági felfogásunk lehet. Ezen nagysági felfoghatása miatt az oszlató erő az erők' országában legegyszerűbb, legkönnyebben megfogható. A' fény-, melegítő-, hangzódó-, visszatartóztató, 's akár melly más való, vagy csak képzelt erőnek, messze, és megfoghatatlan alapjai lehetnek, mikor az oszlató (terjesztő, szélesztő, expansiv) erőnek igen világos elemei vannak a' térben. — Szomorú!

hogy az eloszlattatásnak, az állhatatlanságnak illy közeli, 's magát önkényt mutató eleme van. — De örvendetes még is a' változás' tudományaira, hogy messzemenő képtelen tetteket nem szükség reánk tolni mulandóságunk' philosophiájába való beavattatásunkra.

3. §. Miheiyt az erőről magáról, vagy annak viszonyairól elmélkedünk; azonnal egy olly mezőn találjuk magunkat, mellynek tárgyai nem tartoznak a' tapasztalás alá; mert tudjuk, hogy maga az erő nem tapasztaltatható, csak annak munkálatja. A' tapasztaláson túli tárgyakat, természetűliaknak, metaphysicaiaknak nevezik. Arra tehát, hogy a' körülünk lévő változások' okait feszegezzük, hogy a' Halley' csillaga' eloszlatása' okát előadjuk, a' testi természetén túl kell mennünk, 's kezdeni mindjárt az oszlató erő' metaphysicáján.

Értvén már az oszlató erő' igen egyszerű 's könnyen felvehető tulajdonát: múlhatatlan szükség hogy szoros tudományos renden menjünk tovább. Mert mi is volna egyéb segédünk a' tapasztalattűliakra (transcendensekre), mint szoros tudományos renden menni.

E' szerint legelső ötlet az, hogy: *az oszlató erőt magában általánosan vegyük fel*; azaz, miután már az oszlató erőről megfogásunk van, ezen megfogás után vizsgáljuk azt úgy, mintha semmi egyéb ezen kívül nem volna, mintha semmi más, sem erők, sem semmi adatottak, mellyeknek felvételükre különben is más más fogalmaknak kérelmileg kellené felvétetni, nem volnának. Ezen szoros tudományos rend által kijön a' való tudomány, 's elkerülhetjük azon visszás gondolkozások' hibáit, mellyekbe a' tárgynak nem szoros elemisen való felvétele miatt, (mivel egyszerre sokat felteszünk, a' mély és messze lévő öszvetettekbe egyszerre akarunk beszöktetni) esni szoktunk.

Tegyük fel tehát az oszlató erőt egyszerűen, magában általánosan. — Értsük meg ezen feltételt. Azt teszi ez, hogy az oszlató erőt:

1. Magában, azaz más dolgokra vitele nélkül; — 2. Egyszerűen azaz nem csak más dolgokra való viszonya nélkül, de még úgy is gondoljuk hogy annak még csak a' maga más más részei sem vitetnek egymásra, hanem általánosan csak egyetlen egy valója legyen. Így ezen erőt legutolsó lehető elemében, egy olly *pontban* gondoljuk, mellyben van ezen oszlató (kifelé ható, elterjesztő) erőnek bizonyos teljessége, hatása. Ezen igen tiszta gondolatból pedig, az elterjesztő erő' általános tulajdonai szükségesképen kijönnek:

1. Az oszlató vagy elterjesztő erő, magára nézve, az ő elemis pontjában egy pillantásig sem maradhat. Mert:

2. Elterjed azonnal természete szeriint, 's szüntelen nagyobb nagyobb térbe oszlik széllal.

3. Mathesisi igazság az, hogy egy erő, melly szüntelen mindenfelé terjed, ezen szünteleni elterjedése által mindig kisebbedik.

4. És így az oszlató erő magában szüntelen terjedvén, szüntelen fogy, 's végre maga is elfogy, elenyészik, 's maga ön munkássága által megemésződik.

5. Így találjuk a' szoros tudományi úton azon vizsgáló elvet, hogy: *eloszlató erő magában nincs, annak általános magában létezni lehetetlen.*

4. §. De ezen találmányunk által nagyobb tudományos szövevénybe esünk. Mert:

1. Tudományunk által *léte*, általános valót kellene keresni. Fájdalom, hogy illy világos és szoros renden menve az jön ki, hogy feltételünk magában általános *nincs*. Ha feltettük volna azt általános; melly igen megcsalták volna érzéseink tudományainkat. Bizony a' metaphysicának nem csak elme' lényeit kell keresni — mellyek minket mindig megcsaltak, hanem *magában való általános léte*.

2. Mikor a' metaphysicai úton értjük, hogy eloszlató erő magában nem létezhetik, 's más úton a' physicaikban világosan eloszlásokat tapasztalunk: szükségesképen fel kell tenni, hogy az oszlató erő nem magában van a' természetben. Azonban:

3. Úgy látszik, hogy az egyszerű, és az előlegi térből (ex spatio, quod a priori est) kihozható erőn kívül (melly az oszlató), mást valamit betukmálni a' világba, tudományos tilalom lévén; nem kis aggodalomban lehetünk azon való erő' kimutathatása felől, mellynek eredetileg, szükségesképen létezni kell a' természetben.

5. §. De megment bennünket ezen tünődéstől mind a' *tiszta gondolkozás*, mind a' *tapasztalás*.

1. A' *tiszta gondolkozás* által tudjuk, hogy a' tér nem csak nevelni, hanem kisebbíteni is lehet (spatium est auctionis et diminutionis capax), azaz: *a' tér nem csak elterjeszhető, hanem visszavonható is*. Ezen visszavonhatás' fogalma is tehát egyszerű, és a' téren kívül semmi kérelmit (precariumot) nem teszen fel.

2. Ezt a' visszavonást, mint *visszavonó erőt* a' *tapasztalás* is hathatósan mutatja. Vonz minden rajta lévő

testeket. — Ez tartja össze egész földünket. Vonzódnak kölcsönösen egymás felé minden testek. Ezen vonzó erőnek köszönhetjük Newtontól fogva minden valódi égi tudományainkat. — A' vonzó erőnek köszönhetjük, hogy tárgyunkat messze ne hagyjuk, a' Halley' üstökösének, ha meg nem jelenendenék, eloszlatása' tudatját; mert a' vonzó erő után való mathematicai felvetésből tudhatjuk csak érkezésének idejét.

6. §. Tudjuk már az egyszerűen felfogott vonzó erőre nézve való tudományos kötelességünket. Ezt is általánosan magában kell először felvennünk tiszta tudományosan, látni azon természetét, melyben létezhetik, vagy nem létezhetik.

A' vonzó erő' tiszta felfogásában is igen nagy tudományos hiba, hogy az nem a' maga legegyszerűbségében vétetett fel. Már maga az összevonzódás' megfogása, annak utolsó határait egy egyszerű pontban mutatja ki. Az összevonzódás' természet szerinti eleme egy pont. A' vonzó erőt csak egy pontban lehet általánosan gondolnunk. Mert ha visszaható összevonzó erőt gondolunk, annak általános magában való munkássága által szükségesképen egy pontba kell összevonódní. (Egy pontjára húz minket a' föld magához: a' föld' nehezkedési közep pontjára. A' nap egy pontjára vonz minden hozzá tartozó égi testeket). Így állíthatjuk, hogy ezen pontba tiszta vonzódás, tiszta visszaható erő van, és hogy: *a' tiszta visszaható erő szükségesképen egy pontban létezik.*

Nem lehet ennél nagyobb metaphysicai fölfedezés, hogy: *a' tiszta vonzó erő természete szerint egy pontban létezik.* Nagy problémája a' philosophiának a' *lélettudomány*, — az, hogy *mimódon lehet valaminek létet tulajdonítani, olyan léteket, melly mást a' maga tiszta fogalmán kívül fel nem teszen?* Minden gondolkozóknak, kik előtt ismereteink' utolsó alapjai érdekesek, ezen a' Léten (Seyn, Werden) törik megigyekezetők. Ime' pedig láthatjuk hogy a' visszaható erő magában általánoson egy pontban létezik. És ezen lételnek bizonyosságára nem kell semmi egyéb, csak magának azon visszaható erőnek a' tér' kevesítéséből jöhető tiszta fogalma. Olyan tiszta fogalma, a' melly valóban megfogható (comprehensibile), és a' természetben mindenütt tapasztalás által is kimutatható.

7. §. A' megfogható egyszerű tiszta visszaható erő' lét-tudományából, elnézhetetlen mezeje nyílik minden tudományos észverakásoknak. De ezen tudományos észverakásokban is fődolog a' szoros elemis rend. Mert a' léltő pontból sem lehet egyszerre valami észvetett; valamint a' kiható és visszaható (a' positiv +, és negatív —,) erőknak vaktában

való öszvetevéséből sem lehet a' természetben mutatkozó többi erők' előállításokra, mellyek már a' + és — nál összébb tettek, szoros tudományos következtetéseket húzni. Ezt a' hibát tette *Kant*, kinek különben a' vonzó és elhárító erőknek első metaphysicai mozdulatját köszönhetjük. Egy csomó expansiv -, és egy csomó attractiv erő öszvecsapatván, *Kant* szerint elő áll a' materia, mellynek pontjai öszveállanak az öszvehúzó, és mást magokból kizárnak az elterjesztő erő által. Ezen az úton a' materiának csak sűrűsége' tartalmaít láthatjuk.

Schelling, az újabb dynamicusok között első, és a' tudományos renchez közelebb járó. Mert a' vonzó és elhárító (+ és —) elemek' öszvetevéseikben bizonyos mozdúlatokon és reneken (Moment und Ordnung) megyen. A' két erő' öszvetételéből először 1. Hozzat (relative Identitát) 2. Felületet (relat. Duplicitát) 3. Tért (Triplicitát) alkot, 's megmutatja, hogy: ez a' tér olyan, a' minnek tulajdona van, és így physicai (és nem csak mathematicai) tér, vagy materia. Ezen első rendű és még idealis öszverakásának valóságát mutatja a' materia' vonzódása, a' *nehezkedő erő*. A' materiáról vagy tömegről, (másodrendű öszverakásában) visszalép újra: 4. A' hozz erőre, 's megmutatja, hogy a' hozz erővel meghatott 'tömeg = a' magnetismus. 5. A' felületi erővel ellátott materia = az electricai, a' villanyt mutató tömeg. 6. A' tömeg' tömegi hatását mutatja a' chemia. A' hármasságot (triplicitást) látjuk a' Voltaoszlopban. Kimutatja itt is, hogy ezen az úton is feltűnik egy erő = *fény*, a' világosság, melly a' chemiai uton mutatkozik, 's a' másodrendű öszvetételek' valóságát épen úgy mutatja meg, mint amaz elsőbb rendűekét a' nehezkedés.

Ez az öszvetevés' szoros rendje már tovább is mehet, és a' chemiából újra kimutathatja: 7. A' hozz, vagy mágnesi factorokat = a' carbonicumot és azótumot. 8. A' villanyerőt tevő chemiaiakat = az oxygént és hydrogént, és 9. végre a' chemiát a' chemiában, a' magát újító chemiát, melly, hogy az *élet*' legalsó lépcsője, könnyű kimutatni. — Így lehet tovább is folytatni az öszvetevéseket; de fájdalom, akármin tésse nek is ezek, nem szoros philosophiai, annál kevésbé, szoros mathesisi renden mennek. A' szoros rendet, azon elemis felvételtől mellyet itt előadánk, az *egy létlő visszahatás' felvételtől*, próbálta a' „*Mathesis intensorum*“ melly *Kassán* 1821ben jött ki *Wigand Ottónál*.

8. §. Ha a' messzevezető szoros tudományos össze-
rakásokra ki nem terjeszkedünk is; a' magában természetesen
létlő visszaható és a' magában éppen nem létező kiterjesztő erők'
tulajdonából, a' már (akármilyen öszverakás által) előállott
testvilágra, sok becses következeteket húzhatunk:

1. A' mint a' visszaható erő te mészete szerint létezik:
úgy el sem vehet akármilyen materiai öszvetételben is. Az el-
terjesztő erő hatása által veszt szüntelen; de a' visszaható
erő, hatása által szüntelen létét mutatja.

2. A' visszaható erő egy pontban van szükségesképen,
egy pontból hat ki sugárként minden felé. És így, mind azon
természeti tűnemények, a' visszaható erő' mutatkozásai, a'
mellyek: a) egy pontból jönnek ki sugárként, és a' mellyek,
b) egy pontra vezetnek, és így minden módon egyszerű pon-
tosok. Úgy: c) a' melly természeti erőnek munkálatja, az
elterjesztőt ébresztteni szokta; az az erő az elterjesztőnek el-
leakezője, és így a' vonzó, a' visszaható erő. Így láthatjuk:

3. A' világosság, a' fény, a' visszaható erő' jelensége.
Mert: a) mind a' világoskodókból, mind a' megvilágosított-
takból egy pontból sugárként terjed el, (a' láttudák' alapja).
b) A' világosság a' látható tárgyak' minden pontjait zavarodás
nélkül mutatja ki.

4. A' világosság' hatása által fölelevenített erő, mellyet
melegségnek hívunk az *elterjesztő erő' tűneménye*. Egy, a' tudomá-
nyok' kárára korán elhunyt ifjú tudós honunkfia' icsé tar-
tozó szavait hozom elő: „*Vis enim expansiva, veluti in ca-
lore videmus, non in determinatam directionem agit; nec in
unum punctum duceret in optica, nec stellarum fixarum pun-
ctum distingui sineret, nec ex superficiebus attractivum prae-
potentialiter tēntibus reflecteretur, nec copiam mundi vi-
dendi faceret; ita nec umbra, nec noctis et diei vices existe-
rent, quodsi lux, cum calore (expansionis vero phaenomeno)
eisdem legibus obtemperaret.*“ (Historico - Critica Biosophiae
disquis. Lipsiae sumtib. C. Ad. Hartleben. 1818. (szerzője néh.
Dr. Bódogh Mihály). 128d. lapon).

9. §. Így emelkedhetünk valamennyire az égrendi, a' cos-
micus befolyásokra is.

1. A' *közepi fűtestek* (centralis) *világoskodók*. Mert fő
attractívok, fővonzók. És így:

1. A' *napok főküzpick*. 2. Azon kettősök közül mely-
lyeket az újabb szemes ügyelés egymás körül forogni látott,
az egyiknek a) sokkal nagyobbnak, és b) tengelye körül se-

besebben forgónak kell lenni. — Mind a' kettő hordhat maga körül setét földeket, mint a' mi napunk körül is járnak centralis földek, (a' mienk, Iupiter, Saturnus, Uranus). c) Egymástól távolabb vannak, mint a' naptól legmesszebbi planétánk.

II. A' másod rendü közepi testek is fénylhetnek. Legalább melegítenek. A' föld melegíti holdunkat mert: 1) vonzza azt hatalmasan. — 2) A' hold bizonyos tapasztalatokra támaszkodva hidegíti földünket: földünk tehát ellenkezőleg hat reá, 's melegíti természet szerint azt, a' melly tőle meleget húz el.

III. A' centralisok legtöbb tömegűek, mert legnagyobb vonzó erejűek, sőt legsűrűbbek is. A' napnak csak fényköre (photosphaerája) látható. A' belső naptömeg (a' magja) melly talán a' napfoltokon kilátszik, igen sűrű. Fénylő körével véve, földünknek csak $\frac{1}{4}$ rész sűrűségét mutatja.

IV. Az égi testek nem csak vonzódási alsóbb, hanem felsőbb (magnesi, electrumi, galvan, világossági, melegségi) viszonyban is állanak. Ez a' kölcsönös befolyás legnagyobb a' centralis öszvejűvéseknél — a' nappal való egyes öszvejűvéris vagy ellenbe álláskor. A' nap 's hold' fogyatkozásait a' voltaoszlop' mukássága megérzi. Ezek a' mi voltai tényezőink kicsinyek — mennyivel nagyobbak az égi testeké. Nem tapasztaljuk-e hogy éjjel igen ritkák a' jégesők. Csak nappal támadhat jégeső, mikor földünk és a' nap között nedves fellegek erednek, 's villanyi (electricai) ingerbe hozatnak a' két nagy égi tényérok között. A' voltaoszlop' munkája annál nagyobb (már Kiehmeyer szerint is), mennél nagyobb a' különbség a' két tényérnek az oxygenhez való rokonsága közt. Az üstökösöknek a' naphoz való közelítésökkor legnagyobb égi formaváltozást tapasztalván; azt kell kihúznunk, hogy a' nap közt és üstökös között az oxygenre nézve legnagyobb különözés, legnagyobb ellentét (oppositio) van. Így mondhatnák, hogy a' nap az öszvehúzó, és az üstökösök az elterjesztő sarkain (polusain) vannak az égi naprendnek.

V. Az égi testek között nem csak vonzó, de elhárító, vagy repulsiv erő is uralkodik. A' vonzás által egymásba omolnának; az elhárító erő által egymáson kívül tartatnak; amazt a' közepi, centripeta, ezt a' tangentialis erőben képzelik.

10. §. Ezek után talán közelíthetnénk az égi testek' kölcsönös behatásokra. — Nagy különözés van a' planéták és üstökösök között. Nem csak külkørségök (excentricitas), nem csak hosszú kietlen ellipsiseik, 's útjoknak rendetlen hajlása

miatt, hanem formájok, sűrűségük, a' nappal való világos ellentéteességök miatt. Ha valahol, bizony a' planeták és üstökösök között polaritas, ellensarkiság mutatja magát. A' planetákban a' visszaható, az üstökösökben az elterjesztő erő uralkodik. Igen keves sűrűségök van az üstökösöknek. — Üstököiken, ködkörökön, gyakran a' magjokon is átlátszanak az álló csillagok. És így sokkal ritkébbak mint a' még nem olly homályos ködös légeink. Mi kiterjeszthető ködök lehetnek ezek? — Hosszú üstökökön szinte megtörés nélkül jó át az állócsillagok' fényugára. És így, a' Newton által megállapított dioptriciai tétel után, melly szerint, az éghetők inkább megtörik a' sugárt, szükségesképen következik hogy az üstökösi légben éghető nincs. Miféle tehát az? — Ha az előttünk ismeretesekről ítélnünk, *ennek azótum (fojtólég) formájának kell lenni.* Mert:

1. Az üstökökben, 's az azótumban sincs éghető.

2. Az azótum nálunk az elterjesztő erőnek az összeállításban (a' cohaesioban) lévő helytartója. Földünknek legkevésbé össze álló csinálmanya az azótum.

3. Mikor az üstökös a' naphoz közelít, úgy fut a' naptól, mint a' magesben az egyik sark vonzójától, a' másik, az elterjesztő fut. Ezen ki-kifutásnak, mellynek az újabb tapasztalatok szerint igen nagy sebessége van, fő oka a' nap, hol a' vonzó égisark uralkodik.

4. Hát a' mi azótunkba miért nem dolgozik a' nap' ellensarkisága, holott nekünk is elég azótunk van? — miért nem mutat ez nekünk hasonló, ha csak kevés polaritást is? — De valljon nem úgy van-e nálunk is, — hogy a' földünket körül fogó azótum nem szabadabb-e éjjel (a' napnak által ellenében), mint nappal. Az éjjeli rossz levegő kivált nyárban, igen is bizonyítja ezt. Mi áll ellent, hogy a' setét éjszagnak és délnek messze fel-fellövellődő fényeit az éjszaki hajnalt, ne ezen azóti ellensarkiságnak tulajdonítanánk? A' többi e' felől való véleményeknél ez sem rosszabb, sőt annyival jobb, hogy előleges elveken áll.

Nagy erő az, a' mi az üstökösöknek ezen ellensarkiságokban mutatkozik. Úgy látta Chladni úr, hogy az 1811di-ki, nagy, és kettős üstökös' nyúlánk üstöke összebb húzó-dása és kilövellései, a' világosság' sebességénél is gyorsabban mozogtak. Még ilyen sebességet nem leheté eddig tudnunk, 's bizonyosan az összevuzás (⊙), és az elterjesztés (az üstökös) eredeti ellensarki munkáit mutatja. Ezen üstökösben ez a' hathatós ellentőrekedés okozhatta azt is, hogy kettős farkai

vége egymástól elváltak, 's kivált a' nyugot felé lévő része a' nap irányától igen elhajlott. Egy megmutatása annak hogy az üstökös néha a' napiránytól elcsavarodhatnak; de azért az ellensarkiság' elve tántoríthatatlan.

11. §. A' nappal való ellensarkiságuk miatt, világos, hogy az üstökösök a' naptól el nem nyelehetnek; feltartván ők az ellensarkiság által mindig a' magokéit. Az 1680diki csoda üstökös, szinte egyenes irányban lövellődött a' napba, igen közel is ment hozzá, még is ártatlanul megkerülte azt, 's újra épen olly egyenesded irányban tért vissza tőle. Ezen ellensarkiság' állandó elve, biztosítja az Enke ur' üstökösét is, hogy nem fog reá jóni azon veszedelem, mellyet a' Tudománytár' IVdik köt. 17dik lapján olvashatunk. Ő is megifjodva térhet vissza a' napnak ellensarki befolyásától:

De valljon a' planetáktól, a' mi földünkötől nem üttethetnek-e — nem oszlattathatnak-e el a' szegény könnyű szerű üstökösök? — Útjoktól nem hajlítathatnak-e el, úgy mint a' mi Halleynek most gondoljuk, hogy más utakra löketnének? — Vagy túl menvén a' napmelegítési távolokon, majd ott, a' magok antipolárisi helyükön, nem széledhetnek-e el örökre, mint régibb vélemény tartá?

A' planetákkal sokkal kevesebb ellensarkiságban vannak az üstökösök, mint a' nappal. A' planetákon is vannak expansivumok, légkörök. A' mi azotumunk, mint láttuk, még sokban hasonlít az üstökösök' légjükkal, noha az nálunk oxygénnel van elegyítve, hogy élünknek kedvezzen. Feltéven tehát, hogy ezen könnyű testü borzas vendégek földünkhöz közel találának jóni, sőt az ő portékájokkal, a' mi levegőnkénél sokkal ritkább azotumokkal kínálnának is bennünket: ez az igen könnyű lég, nem fogja a' mi oxygénnel egyesült sűrűbb levegőnket könnyen megzavarni, — hozzánk az le nem jöhet, 's csak felsőbb légköreink felett maradna (ott mutatkozhatnék éjszakai hajnalokban stb). — Ott nem terjeszthetne „halál' csiráját.“

A' Biela (cs. kir. hadi tiszt által 1826ban fölfedezett) üstökös ugyan, hat esztendei előkerülése alatt a' föld' kerülő útjához minden eddig isméretes égi testek között legközelebb jő. De összeütődik velünk csak akkor, mikor ő napközeli pontjába December' vége felé jön; a' melly 1933dik esztendőben december' 21dikén, és 2115dik esztendőben december' 26dikán fogna lenni. — Úgy látszik mind ezeknél nevezetesebb lehetne reánk nézve az 1819diki üstökösnek ugyan akkor junius' 26dikán köztünk és a' nap közt való átmenetele. Ez akkor a' naptól 6, tőlünk 14 millió mérföldre volt, hosszú farkát fe-

lénk löelve. Mi panaszunk lehet ezért az 1819diki esztendőre? — sem mi, sem az üstökös semmi változást nem szenvedünk. Fájdalom, hogy az üstökös körüli nehéz számvetések miatt, ezen üstökösnek köztünk való elbúvását már akkor számolták ki, mikor megtörtént, másként erről, az üstökös' sűrűségéről, magjáról 's más felsőbb ellentételi viszonyairól sokkal többet tudhatnánk. Most csak Pastorhof úrtól tudhatjuk, ki akkor szerencsére a' nap' tányérját szemlélé, hogy a' napban egy folt látszék, melyet ő később a' cometának tartott.

12. §. Igen szép és messzeható értekezések azok, melyek a' Tudománytár' IVd. köt. 16d. 's következő lapjain, az égitestek' mulandóságáról előadatnak. Ime a' messze néző emberek mutogatják, hogy egy kis ködcsillag, az Enkejé, 30000 évek mulva erejének, melly őt a' nap körül hordja (tangentialisanak) felét elveszti. Jupiter, a' nagy, csak ezered részét veszítheti el 70 millió évek után. — Ezen igen késői erők' megsemmisüléséről itt, hol a' rövid idői eloszolhatóságról kell értekeznünk, szó sem lehet. Ha a' földek, üstökösök stb nem bírván majd illy későre magokat a' nap körül tartani, utóljára a' nap által, (melly őket addig anyásan melengeté), mind a' nap' égető kebelébe, (és így a' magok hajdani eredetükbe) vitetnének; azokat onnan a' nap, mint hajdani eredeti chemiája által (Mathes. intensor. §. 56), magából felrepitené (melly által természet szerint a' nap is meghomályosodnék, mint az eltűnő fixák): mi történnék egyéb, mint a' minek az örökké való rend' kerülete után kell történni?

Még minden módon messze vagyunk azon képzelt igen folyós köznek meghatározásától, mellyben az égi testek uszálnának, 's a' mellybe azoknak mozgása állandóan feltartóztathatnék. Mert noha ezt a' közt nem csak mint mesés aethert gondolhatjuk, de mint való igen vékonyuló léget is, kényszerítetünk feltenni: 1. A' légnak (a' planetákon, a' mi földünkön, 's a' napon is) feltett határtalan rugóssága (elasticitása) által, melly szerint ez (a' mi földünkön ugyan) geometriai irányosban (progressióban) fogy, melly soha (mint tudjuk) meg nem semmisül. — 2. A' zodiacalis fény' látmánya által; noha mondom illyes légi közt föltehetünk, mindazáltal még annak létéből az égi testeknek, a' planetáknak 's üstökösöknek az által való feltartóztatása nem következik. Ha ezen feltartóztatást akarjuk megtudni; szükségesképen ki kell keresnünk előre: *valljon azon lég* (az aether, vagy akármi cartézi lény) **1. nehezkedik-e** — vagy **2. épen semmi nehezsége nincs.** Ezen mondhatódásuk (categoriják) nélkül nem szabad azt a' ne-

vetlen valamit, az égi, és nehezkedések, vonzódások által felálló rendek közé belopni.

13. §. Ha nehezkedési törvények alatt van ez az aether is (mint naputi, azaz a' zodiacalis fényből tudhatjuk, melly a' nap felé világosan elterültebb): úgy, a' nap'forgása által ez az aether is forog, épen egy mint a' mi alsó és felső vékony levegő körünk is. És így:

I. A' planetákat, mellyek a' nap' aequatorá' iránya után mozognak, a' magok évi kerülésükben, nem csak nem tartóztatja, hanem azokat sürgeti is; sőt a' planetáknak közep kerülő (tangentialis, centrifuga) erejüket, mellyel azon állandóan mozognak a' nap körül, innen hozza Laplace igen tökéletes planetogoniájába.

2. Az üstökösökre nézve, igaz az: a) hogy a' napi aethertől, mint magok is igen vékony küdök, nem sürgettettek olly igen a' kerülésre, — sőt b) ha polaris elterjesztő természetűket felvesszük, még tartóztathatnának az ugyan azon nemű aethertől (az egynemű polaris erők ellökik egymást). És ha különösen azon üstökösöket vesszük fel, mellyek a' planeták mozgásával ellenkező irányúak, világos: c) hogy az illyenek a' mozgások ellen tóduló aetherfolyamok által feltartóztatnak. — De e' szerint is, sem az Enke, sem a' Biela' üstökösei hátrálást nem szenvedhetnének, mert ezek rendes mozgás irányúak. Az Enke 10 napi feltartóztatásának okait tehát másutt kell keresni.

Bizony nem csak mechanikai viszonyban vannak az égi testek, hanem chemiaiban is. Ime a' föld chemiai 's életerői kifejlését a' naptól veszi. Ez a' chemiai befolyás szint úgy vonzó és eloszlató is, mellynek égi viszonyai még ki nem kerestettek, holott ezek a' mechanikai mozgásokban is nagy befolyásuak.

Vegyük fel különösen földünket. A' mint ennek egy arzára sőt a' nap, világossági sugárai által a' föld'szinéről rugós (elasticus) gőzök, párák, légek keletkeznek, mellyek a' föld' napsütött oldaláról felpattanván, visszarugnak a' földre, ellökik azt a' naptól, azaz, a' naphoz vonzó erejét tartóztatják, és így tangentialis erejét nevelik. — Ez világos égen-di chemiai ellensarkiság. Jenai professor Voigt ur az, ki ebből magyarázta ki a' planeták' tengely körüli forgásokat is, épen egy, mint az oldalvást nyomó, Segner és Kempelen' víz- és gőz-forgonyainak mozgásokat.

Voigt urnak ezen igen kis chemiai befolyás' égre való felvitele által is, már sok magyarázhatatlanok világosabbod-

nak. Miért hogy minden holdak tulajdon tengelyeik körül mozdulhatatlanok? — Mert a' homályos közép planétájok, sugáiraival a' holdak' színét nem sütvén, a' holdakon a' közepi planétájokból visszarugó gőzök nem keletkezhetnek, és így a' holdak, a' visszalökő 's forgásra kényszerítő mozdulatok nélkül maradnak.

14. §. A' tudományos felvételben szomorú szerepe van azon materiának, mellyről azt sem tudjuk nehezkedik-e vagy nem nehezkedik? Ha az a' cartezi valami, mellyet aethernek neveznek, *nem nehezkedik*; ugy fel sem tartóztathatja az égi testek' mozgásait. Az a' test, melly akár merre egészen szabadon mozoghat, igen kis erő által is arra mozdul, a' merre mozdítatik, 's mivel végetlen kis erő kell mozdítására, végetlen kicsit sőt épen semmit sem tartóztathat, nem változtathat semmi mozgást.

Minekutána az üstökösöknek némelly rendetlen mozgásait, mint a' magok hajainak változásait is, mechanice ki nem magyarázhatjuk: még mindig fellesznek a' chemiai befolyások' tekintetei, mellyekből szintugy eredhetnek atyafis vonzódások és hathatós ellökések, a' mi égi mozgásaik' különösebb ki magyarázására. Nagy kisebbitése a' tudományoknak, valami név nélkül valót betolni a' kész természetbe. Ne féltsük azért a' világi téreket, nem maradnak egészen üresen. Lehetnek bennök a' naptól és minden planétáktól geometriai, és így elfogyhatatlan progressioban menő légek, mellyekben az elterjesztő erő akármi lépcsőig 's távolságig mutatkozik.

II. Különösen a' Halley' üstököse' eloszolhatásáról.

15. §. A' mi jelen esetünkre, Halley' várt csillagának reménytelen kimaradása' okára, az illy későre és lassan dolgozó sebesség-hanyatlások, teljességgel nem tartoznak. Igaz, hogy a' Halley, mint a' naprend elleni mozgásu, a' nap'körébe feltett vékony lég' ellenkező mozgása által, hathatósabban feltartóztathatik; de semmi módon nem annyira, hogy sok éveket tethetne kimaradása. Ha ez a' kimaradás vagy talán eloszlattatás is megeshetnék, más planétával vagy üstökössel való összetalálkozásának kell okának lenni.

Az illyen rendkívüli üstökös-változásnak is találunk az újabb figyelések 's felvetések által, példáját az égen; mellyet a' honi Tudománytárból (x' IV. köt. 22. lap alján) olvasni szerencsénk lehet. „1770ben u. m. egy üstökös a' Jupiter' porosz-lói közé került, melly roppant hollygó csillag szilárdabban

épült mint a' föld, 's illy ütődést ennél sokkal könnyebben állhatott volna ki. A' Jupiter' vonzó hatalma által pályájából kiforgatott üstökös az óta kénytelen volt egy sokkal nagyobb ellipsist leírni, mint előbbenie volt. "Ezen mesés üstökösnek története így van: 1770ben megjelenik egy üstökös. Útjának elemeiből könnyen kijő, hogy nem igen külkörös (nem igen excentricus), és csak $5\frac{1}{2}$ esztendő kerülő ideje. Megörültek ennek minden ég' baráti, reménylván, hogy gyakori látogatása alatt, módot vehetnek az illyes vendégekkel jobban megismerkedni. 1776ban tehát várták, de hasztalan. — Az üstökösök' évi feljegyzéseiben 1770től vissza felé is mentek $5\frac{1}{2}$ éveken, — sehol nyomait nem láthaták. Kénytelenek valának azért azon 1770diki tüneménynek egész útját kiszámolni, 's úgy találták, hogy ezen üstökös 1767ben a' nagy Jupiterhez igen közelített, 's ezen közelítése által, a' különben igen excentricus kerülése összébb vonaték, 's ezen összébb vont útján látszott 1770ben. Fel kellett volna neki 1776ban martiusban ismét tetszeni, el is jött hozzánk, de akkor a' nappal együtt járván fel láthatárunkra, észre nem vétetheték. — Azonban, szerencsétlenségére 1779ben útjában ismét Jupiterre bukkant, 's ez által újra előbeni excentricitására hajtattott volna vissza. Ezen különös égi történet némelly jegyzetekre kényszerít bennünket:

1. A' merész üstökös, kétszer búj el a' Jupiter' holdja között 1767ben és 1779ben. A' Jupiter' holdjaihoz való ezen kétszeri közelítésével, azon holdak' időjökben legkisebb változást sem tehetett. És így igen keves tömege van neki, mint többi borzas társainak is.

2. De annyival többet kellett neki magának szenvedni. Mert az első összejövételkor, régi nagy, és excentricusabb útjáról kisebb körre kényszerítetett 1767dik után, 's magát velünk' ezen kis körében ismértethette.

3. Legnevezetesebb változása 1779ben Jupiterrel történt másodszeri összeütközése. Azt mondják, hogy ez által régi távoli külköreire löketett volna vissza. De mi ellenkező, és nehezen állható tulajdona volna e' szerint Jupiternek ugyan azon üstökösre nézve; egyszer t. i. elvonni azt nagy körétől, másod ízben pedig ellenkezőleg visszalökni azt régi helyére.

4. Úgy látszik, hogy ha felmentjük is Jupitert azon befolyásától, melly szerint másodszeri találkozásában is, úgy mint az elsőben, kisebb külkörössé nem tette a' barangolót: még is nem tehetünk fel Jupiterségétől olly nagy kegyet, hogy ezt újra a' maga útjára igazíthatta volna, az előbbi befolyásával ellenkezőleg. — Készebbek vagyunk hinni, hogy e'

hatalmas, az alkalmatlan kóborlónak kevés holmiét elfoglalta, egyebét pedig szélllel szórta, 's olly kicsivé tette, hogy gyenge szemeszközeink többé őt fel nem vehetik. Különb is igen kevés tömegűek az üstökösök, akár mint tarjászkodjanak a' nap előtt. Azt mondja Littrow ur, hogy némellyikéből egy olly jókora légkő, vagy tűzgolyó (bolis) sem telnék ki, melylyek mi hozzánk lehullanak.

16. §. Az 1770diki üstökös' történetében, mind azon többi bogjos társainak történeteit láthatjuk, mellyek valamely planétához közelítenek. Elvonódnak azok útjoktól, ha olly kegyes volna a' planéta, hogy holmicskéjével el nem osztoznék. Minden módon nagy változás ezen szegény könnyű szerű vendégeinknek.

Mi történik, ha két üstökösök összeütődnek, tapasztalatlából nem tudjuk addig, míg majd erre is példát mutatnak az újabbak. Mert az Enkéjé a' Bielajéval összeütődhetik. — De abból, hogy két olly égi testek, mellyekben az elterjesztő erő az uralkodó, mint egy nemű polusúak, egymást ellökik; gyaníthatjuk, hogy ezek ugyan e' szerint egymáson kívül tartják magokat; de épen ezen kölcsönös elhárítás által, útjoktól egymást el is téríthetik, úgy, hogy többé nem azon nyomdokokon jelennek meg. — Hátha a' mi Halleynek ez a' sors érte? — Úgy hasztalan várjuk! — Útját és formáját változtatván, nem fogunk többé reá ismerni, — a' mi éveink' történetében többé a' tisztelt angol tudós nevével elő nem kerül, ha csak ellökése' okát, helyét 's mennyiségét valami módon ki nem számítjuk.

Ugy látszik még is: hogy azon változás alá, melly szerint az üstökösöket, mellyek a' nap' közelségében felhevülnek, és a' nap' igen távoli környeire menvén, ismét meghidegülnek, összehuzódnak, 's ezen összehuzódásokkor el is szaggatódhatnak, — legalább más útra tolatnak, — a' már 1965 évekkel ez előtt rendszeren feltűnő Halleyt, — nehezen vihetjük. Mert ha olly sokszori kerüléseiben meggyőzte a' rendes akadályokat; reményljük, hogy most is legyőzheti azokat.

17. §. Tizenhatszor mutatják ki az égnézők a' Halley kiszámította 76 évi bizonyos előlkerülését: felhánván az üstökösöknek a' történetkönyvekben való említéseit; a' 78 évenkénti időben megjelent üstökösre fogták, hogy az a' Halleyé, 1456dik évig; a' mikor már az üstökösök elemeik szerint lévén feljegyezve, a' Halley' önsége bizonyos.

Ily bizonytalanul van kimutatva, hogy 130 évvel Kr. születése előtt, Justinus szerint a' Mithridates' születésekor lát-

szott üstökös, már a' Halleyé volt. Mert ez $75\frac{1}{2}$ szor 21 = azaz 1585 $\frac{1}{2}$ évvel előzte meg az 1456diki évet, mellyben bizonyosan megjelent. A' niceai zsinat előtti, 323dikba megjelent üstökös, ötször 76 évi sorok hibáznak. — 399ben újra feltűnt, még pedig az akkori festés szerint: „prodigiosae magnitudinis, horribilis aspectu, et comam ad terram usque demittens.“ — Ismét egy jelenése nem lévén feljegyezve: 547ben, Roma' Totilas által való prédáltatásának hirmondójának tartatott. — Ötödikszor látták 930ban, 's mutatta előre, mint mondák, a' magyaroknak németországi veszedelmöket. Hatodikszor feljött 1005ben; 7szor 1080ban; 8dikszor 1155ben; 9dikszor 1231ben; 10dikszor láttaték 1305ben és 11dikszor 1379 és 1380ban. Ezek az ő bizonytalan és csak 76 évi pályájából gyanított feltünései.

1456ban kezdődik Ósege, égi elemjeire, járása, hajlása, csomója, napközelségére nézve bizonyosan ismertetni. Nagy pompával jelent ez meg akkor, 's annyira rettenté a' népeket, hogy IIIdik Calixtus pápa, ezért és a' hadakért mellyeket ez okozni mondatott, déli harangozásokat parancsolt, mint Calvisius írja.

1531ben rendszerint megjelent, de ekkor nem olly fényesen. Ő tanította meg Appianust arra, hogy az ő társai' üstöke mindig a' napirány' ellenébe huzódik.

1607ben is feltűnt, 's periheliumján volt october 26dikán. Illy formán kellene neki ez idén is feljöni 's november 7dike körül lenni napközelségében. Az ekkor folytatott utjába η és ζ planetákhoz közelítvén másfél évvel és egy holdnappal később került elől.

1682ben, a' mikor neki az a' szerencséje volt, hogy Newton és Halleyt talált a' földön, kiknek mély tudományaik által addigi mesés útjának ellipszisi 's nehezkedési titkai fölfedeztettek. Azóta mindnyájunknak az égi nehezkedés' megmutatásában hathatós oktatónk.

Már Halley, megjelenését 1759dikre előre megmondotta. Mindenek várták az illy tudományos első jövendölés' beteljesedését, melly által az emberi értelem az ötlet sok ezredekgig rettentő égi tüneményt is tudománya alá hajtotta. Az égnézők a' számítás' dicsőségében részesülni igyekezvén: a' párizsi academia 1758ban 14dik novemberben jelenté, hogy a' jövő aprilis' közepén fogna periheliumjába jöni; 's eljött 12dik martiusban. Sok ezer nézőcsók, sok az egeken jártas szemek keresték az új látogató' feltünését, — mind hasztalan! Egy szegény falusi gazdának, Palitsnak Drezda mellett, tartaték fel azon dicsőség,

hogy a' várt csillagot legelőször 1758ban karácson' első napján észre vette, 's az erről való égi evangyéliumot hirdethette a' bölcsseknek is!

Ezt várjuk most mi is igen nyugtalanul. Littrow ur, a' múlt esztendőben kijött monographiájában kitett napközeli idejét, az óta is, szorgalmasan utána ügyelt, 7dik novemberről vissza nem huzta. Közte, Burkhard és Demoiseau urak között csak 10 napi különbség van.

18. §. Sokra tanít már ez minket. Ugy látszik most ismét fogunk tőle tanulni:

1. Azt a' formát, a' miben van ő az égnek távoli üreiben. Feltéven, hogy csak ugyan hamarabb láthatják most őt a' Herschel' óriási csőii, mint a' szemes falusiak.

Mikor az előtti útjában a' jó Palits meglátta, már akkor kezdődött rajta a' napközeli dolgozás, és így már cometai formája. De még most mikor Herschel úr keresi, egészen más formája van. Őszve van még most húzva, — még most kis tárgyacska lehet, — még most a' világosságot sem vetheti úgy vissza, mint ha majd ködösödik. Úgy látszik a' mi tavaszi hideg' és meleg' hirtelenebbi változásainkról ítélve, hogy a' Herschel úr' csőjében hamar feltűnhetik ez, az előtt még észre nem vett setétségéből. Késlését onnan is lehetne mentenünk, hogy 1456diki feltűnésétől fogva, mióta őt bizonyosan ismerjük, mindig kisebb fényességben jön fel.

2. Az üstökösöket, a' naptól való visszatérésök, és így felgőzöltetésök után, látesőveink elöl való eltűnésükig követni, valamint könnyebb, úgy nem is olly tanúságos. Sokáig tart a' nap' befolyása a' visszatérő üstökösökre, 's tovább mint a' mi nézőcsőink láthatnák. Nálunk is tovább tart az őszi meleg, mint a' tavaszi kezdődik. Az üstökösök' ünségét (individualitását) eljöttökkor lehet meglátni inkább, mint eltávoztokkor. Ezen üstökösi ünségbe való elébb lépésünket, várjuk minden pillantatban!

19. §. De ha csak ugyan kimaradna várt égi vendégünk; ha az Uranuson túl lévő földek, — ha más üstökös társa elutasította volna tőlünk: az örökké való rendnek törvényei szerint történének ezek, azon rendnek, melyly a' változások' szövetei között is feltartja a' maradandó törvényeket!

Nem csak az előttiünk lévő napvilágban történnek illy változások. Magok a' napok is változóok. — Nem csak a' keringő testek oszlattatnak el, hanem a' közepi, a' mozdulatlannak tetsző centralisok is. Hány álló napcsillagok nincsenek már ma, csak a' minapi flamsteedi feljegyzésekből is?

De nem csak az égi, hanem hozzánk igen közel, az emberéleti világban is így mennek az eloszlatások! — Itt is elenyészhetnek azon jóltevő közepek, kik ápoló meleggel táplálák a' körülök lévő népeket; — kiknek sugárai, a' homályt felvilágíták.

Mit kell éreznünk, mikor azon jóltevő nap, melly nemzetünk' tudósait legelőször öszvevoná — eltűnt, — ha az örökké való rend' törvényei előttünk tudva nincsenek!

NYÍRY ISTVÁN,

prof. m. t. t. r. tag.

Toldalék. Nem rég Londonban, a' „Royal institution“ ban Dr *Lardner*, a' Halley' üstököséről tartott leczkéiben többi közt így szóla: „Jóformán bizonyosnak tarthatai, hogy Halley' üstököse augustus' végén vagy september' elején Europa' minden részeiben látható lesz, vagyis több mint két hónappal előbb, hogy sem azon pontot érné el, mellyen a' naphoz legközelebb álland. 'S helyzete igen kedvező lesz feltűnésének. Hihetőleg pusztá szemmel is rá fogunk ismerhetni, mint az első rangu csillagokra, csakhogy világossága sokkal gyengébb, mint egy planetáé, 's körül lesz véve némi gyenge ködfénnyel, melly ragyogását fogyasztja (Pontecoulant' számolásai szerint). October' 2d. 's 3d. közti éjjel keleten 30 foknyi magosságban fog feltűnni, 's valamivel felebb állani azon vonal felett, mellyet a' Castortól (az Ikerekben) az α csillagig (a' Nagymedvében) húzunk. Ezen idő 's a' nap' felkelése közt fel fog az égen emelkedni, 's kelet felé, a' londoni zenith' közelében a' délvonalon keresztülmenni. Az oct. 6 és 7ke közti éjben a' Nagymedvéhez fog közelíteni, 's 7d. 's 11d. közt a' Medve' hét fénylő csillagain keresztül vonulni. A' mi szélességünk alatt (London) ezen csillagkép, mint tudva van, soha sem száll alá, 's így az üstökös is éjjel mindenkor látható lesz. Azonban a' reá ügyelés' legkedvezőbb ideje 7dikén lesz, midőn ENyról ÉKnek menend, magossága soha a' 35d. fokot meg nem haladja; 's 11kén estve, estalkony' beköszöntése után, midőn a' Korona' csillagképéhez, némileg éjszaknyugoti irányban közelít, 's 30^onyi magosságot ér el. November' vége felé ezen üstökös a' nap' sugáiraiban fog elveszni, és csak dec. vége körül a' másik oldalon ismét feltetszeni. Nem sokára aztán végkép el fog tűnni; 's a' vizsgálók jelen ivadékat rég a' sir' csende körülfogni, mielőtt újra fölragyoglanék — 76 év mulva.“